

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

Географски факултет

Мр Бојана М. Михајловић

**ОДРЖИВИ РАЗВОЈ ЗАШТИЋЕНОГ
РУРАЛНОГ ПРОСТОРА СРБИЈЕ**

докторска дисертација

Београд, 2014. године

UNIVERSITY OF BELGRADE

Faculty of Geography

Bojana M. Mihajlovic

**SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF
PROTECTED RURAL AREA OF SERBIA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2014

Ментор:

др Мирољуб Милинчић, ванредни професор

Универзитет у Београду

Географски факултет

Чланови комисије:

1. др Тошић Драгутин, редовни професор,
Универзитет у Београду – Географски факултет

2. др Пецељ Милован, редовни професор,
Универзитет у Београду – Географски факултет

3. др Филиповић Дејан, редовни професор,
Универзитет у Београду – Географски факултет

4. др Рибар Милорад, редовни професор,
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет

Датум одбране докторске дисертације:

Београд

ДОКТОРАТ ИЗ ОБЛАСТИ ЖИВОТНА СРЕДИНА

ОДРЖИВИ РАЗВОЈ ЗАШТИЋЕНОГ РУРАЛНОГ ПРОСТОРА СРБИЈЕ

Резиме

Одрживи развој заштићеног руралног простора Србије, односно административних територија насеља које припадају њиховом геопросторном обухвату, подразумева интеграцију низа фундаменталних и апликативних проблема и циљева, карактеристичних како по научној сложености и значају, тако и по растућој друштвеној актуелности. Геопросторни оквир истраживања односи се на научно и емпиријски захтевну, интегралну, нешематизовану, изазовну и друштвено корисну проблематику. Фундаменталне (животна средина, геоекологија, антропогеографија и др.) и апликативне (заштита природе, одрживи развој, просторно планирање, пракса друштвеног развоја, ГИС и др.) дисциплине савремене науке о животној средини одредиле су мултидисциплинарни карактер теме дисертације. Израду дисертације је пратио континуитет трансформације и експанзије епистемиолошко/онтолошких и теоријско/апликативних својстава науке о животној средини и њених темељних дисциплина, али и нормативно планске праксе заштите простора.

Примењени приступ перцепције система „заштићени предели – рурални простор – одрживи развој“ је проширен и на позиције антропоцентризма (парадигма људске изузетности) као детерминанте вредности геопростора. Антропоцентрични приступ поред значаја изворне природе, подразумева и вредност традиционалних и еколошки прихватљивих привредних, насеобинских, демографских и других потенцијала. Зато су уместо заштите у духу екологазације и конзервације, предложени пожељни облици и механизми одрживог, односно усмераваног и контролисаног, развоја са задржавањем принципа консеквентности – тежишта на специфичним вредностима појединачних заштићених територија. Овакво схватање одрживости по природи је блиско географима, географима заштите животне средине, социјалним еколозима, туризмомолозима, просторним планерима, демографима, економистима и друго.

Полазећи од хипотезе да еколошка ограничења која су усмерена на рурална насеља не ремете могућности за њихов развој и не угрожавају егзистенцијалну сигурност становништва, у раду је предложен еколошко-географски приступ управљања животном средином у руралним насељима чији атари делимично или у целини припадају заштићеним просторима у Републици Србији. Истраживања су доказала да заштићени простор Србије карактерише предимензионирана формална, односно нормативно-планска, а истовремено *de facto* нефункционална еколошка заштита. Дуготрајни ефекти оваквог стања су често деградирани ретке и вредне елементе природе, као мотиве заштите и увећали развојне диспропорције на територији Србије. Емпиријска истраживања указују да су протеклих деценија опстали бројни наслеђени и генерисани нови проблеми еколошког и социоекономског статуса заштићеног руралног простора Србије.

Кумулативни ефекти ових процеса на локалном нивоу су поодмакла еколошка деградација и негативни насеобинско-демографски трендови, чиме се на регионалном и националном нивоу продубљују и усложњавају развојни проблеми. Насупрот томе, предложени модел одрживог развоја заштићених

руралних простора Србије даје допринос увећању рационалног и еколошки оправданог валоризовања националне територије и укупних развојних потенцијала. Таквим поступањем, њихов одрживи развој, би одговарајућим управљачким механизмима смањило досадашње развојно заостајање, а повећао способност локалних заједница у правцу рационалног и сврсисходног коришћења ресурса са крајњим циљем њиховог очувања. До сада усвојени плански документи у Србији не баве се експлицитно одрживим развојем руралних насеља у просторном обухвату заштићених подручја. У том смислу неопходност израде нових докумената представљала би основ за адекватно управљање заштићеним територијама. Тиме би се омогућило проналажење решења за опстанак и ревитализацију насеља и веће развојне могућности.

Ефекти транзиције друштва, а пре свега тржишно привређивање као децентрализован и приватизујући модел развоја, манифестовали су се у нереалном вредновању еколошких услуга и заштите простора. Због тога је било неопходно истражити механизме и покренути иницијативу за редефинисање међусобног односа и укупне еколошке и социјалне улоге заштићеног руралног простора Србије. Оваква полазишта су у даљим разматрањима имплицирала да руралне просторе не треба посматрати и третирати само као делове (елементе) посебно вредних и значајних територија које су у функцији заштите, што је често потенциран приступ, већ као њихов развојни потенцијал.

Представљена полазишта, анализе, резултати и предложени модели указују да је дисертација имала два просторна и проблемска опсега – да да решења за емпиријске проблеме локалног и теоријске регионалног карактера. Добијени резултати могу послужити као основа за будуће истраживачке радове, са циљем комплексније анализе и провере праваца и могућности одрживог развоја заштићених руралних простора Србије. Такође, дат је покушај да резултати рада буду и практично корисни. Наведено добија на значају тиме што су ова питања узета у разматрање у, по њих, кризном времену у коме се криза не манифестује само нагомиланим проблемима, већ и акутном оскудицом идеја и средстава за њихово истраживање и решавање.

Кључне речи: одрживи развој, рурална насеља, заштићена подручја, Србија

Научна област: Географија

Ужа научна област: Геопросторне основе животне средине

УДК: 502.17:911.373(497.11)

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF PROTECTED RURAL AREA OF SERBIA

Summary

Sustainable development of the protected rural area of Serbia, or belonging settlements and administrative territories, implies the integration of a range of fundamental and applied problems and objectives, characteristic as per scientific complexity and social importance, so the growing topicality as well. Problem-solving and spatial framework of the research is motivated by the perception of this issue as a scientifically and empirically demanding, integrated, non-schematic, challenging and socially useful. Also, with the conviction that the theoretical and methodological assumptions of modern science on the environment – its fundamental (environment, geocology, anthropogeography and others), and applicational (nature protection, sustainable development, urban planning, practice of social development, GIS and others) disciplines, it is possible to solve this multi-disciplinary oriented subject. Writing of the thesis is followed by the continuity of transformation and expansion of the epistemological/ontological and theoretical/applicational properties as the environmental science and its core disciplines, so as the normative planning practice of the protection of space.

The applied approach of the perception of system „protected landscape areas – rural areas – sustainable development“ has been extended to the position of anthropocentrism (the paradigm of human excellence) as a determinant value of geospace. The anthropocentric approach, in addition to the importance of original nature, also implies the value of traditional and environmentally friendly economic, settlement, demographic and other potentials. That is why, instead of protection in the spirit of ecology and conservation, the preferred forms and mechanisms of sustainable, that is channeled and controlled, development have been proposed with holding the consistency principle – focus on specific values of individual protected territories. This view of the sustainability, by nature, is close to geographers, environmental geographers, social ecologists, tourism experts, spatial planners, demographers, economists and others.

Starting from the hypothesis that environmental restrictions aimed at rural areas do not harm the opportunities for their development and do not threaten existential security of the population, an ecological-geographic approach of environmental management in rural areas whose territories partially or completely belong to the protected areas in the Republic of Serbia, was proposed in dissertation. The researches have shown that current models of the protected rural areas management are characterized by exaggerated formal, or normative-planning, and at the same time *de facto* dysfunctional environmental protection. Long-term effects of this situation have often degraded rare and valuable elements of nature as motives of protection and enlarged developmental disproportions in the territory of Serbia. The empirical researches of diverse and representative model systems clearly show that, in the past, the numerous inherited and generated new negative effects of the importance for the environmental and socio-economic status of the protected rural areas of Serbia have survived.

The cumulative effects of the above mentioned processes (at the local level) are well advanced environmental degradation and economic and settlement-demographic devastation of these areas, which at the regional and national level encourage the deepening and complexity of development issues. In contrast, the proposed model of sustainable development of the protected rural areas of Serbia contributes to enlargement of rational and environmentally justified valorization of the national territory and the total development potentials. By a such practice, their sustainable development, would, by the mechanisms of the desired direction and control (by type and intensity), reduce current developmental delay and poverty level, and increase the ability of local communities towards a rational and purposeful use of resources with the ultimate objective of their preservation. So far adopted planning documents in Serbia do not explicitly deal with sustainable development of the rural areas in spatial coverage of the protected areas. In this sense, the necessity of making this type of documents would represent the starting point for the proper management of these territories in the direction of finding a solution that would allow the survival of the settlements, and which revitalization would contribute to major development opportunities of the protected area.

The market economy as decentralized and privatizing model of development and other effects of the transition of society, were reflected in unrealistic valuation of environmental services and protection of space. Therefore, it was necessary to investigate the mechanisms and move the initiative in the direction of redefinition of the mutual relation and total ecological and social role of the protected rural areas of Serbia. Such starting points in further considerations imply that these areas should not be observed and treated only as parts (elements) of particularly valuable and important territories in the function of protection, which is often accentuated approach, but as potentially significant development projects.

The presented starting points, analyses, results and proposed models suggest that the thesis had two spatial and problem solutions – in order to give the solution for the empirical issues of the local scope and theoretical issues of regional and global scope. The results can serve as a basis for future research papers, with the aim of a more complex analysis and verification of directions and opportunities for sustainable development of the protected rural areas of Serbia. This paper presents an attempt to answer another request – basic axiological assumption that its results are practically useful as well. The above mentioned gains importance in the way that these issues are taken into consideration in, for them, time of crisis, in which the crisis is not only manifested by accumulated problems, but also acute shortage of ideas and resources for their research and solving.

Key words: sustainable development, rural settlements, protected areas, Serbia

Scientific field: Geography

Core scientific field: Geospatial and Environmental Science

UDC: 502.17:911.373(497.11)

САДРЖАЈ

СКРАЋЕНИЦЕ, ОЗНАКЕ, СИМБОЛИ	X
РЕЧНИК ТЕРМИНА (ГЛОСАРИЈУМ)	XI
ПОПИС КАРАТА	XIII
ПОПИС ГРАФИКОНА	XIV
ПОПИС СХЕМА	XIV
ПОПИС ТАБЕЛА	XV
ПОПИС ТАБЕЛА У ПРИЛОГУ	XVII

1 ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ РАДА	1
1.1 Генеза интерактивности система „заштићени предели – рурални простор – одрживи развој“	1
1.2 Предмет истраживања	6
1.3 Циљеви и задаци истраживања	7
1.4 Територијални и временски оквир истраживања	9
1.5 Научне методе и технике истраживања	11
1.6 Полазне хипотезе	13
2 ДЕФИНИЦИЈЕ ОСНОВНИХ ПОЈМОВА	15
2.1 Појам одрживи развој	15
2.2 Дефинисање руралног простора	25
2.2.1 Одрживи рурални развој	33
2.2.2 Дефинисање и значај појма „заштићена природна добра“	41
2.2.2.1 Врсте заштићених природних добара	43
2.2.2.2 Заштићена подручја Србије	44
2.2.2.3 Национални паркови	48
2.2.3 Институционални и законодавни оквир заштите природе у Србији	65
2.2.4 Законски и подзаконски акти	68
2.2.5 Режији заштите простора	73
2.2.6 Вредновање заштићених руралних подручја	74
2.2.7 Геоеколошко вредновање заштићених подручја	75
2.2.8 Финансирање и приходи у заштићеном подручју	78
2.2.9 Мониторинг у заштићеним подручјима	79
2.2.10 Конфликти и ризици у заштићеним подручјима	80
2.2.11 Физичко заузеће простора као вид еколошког ограничења	81
3 ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РУРАЛНОГ ПРОСТОРА СРБИЈЕ	83
3.1 Заштићени рурални простор, развој и очување	85
3.2 Основни типови насеља у заштићеним пределима	88
3.2.1 Разбијени тип насеља заштићених планинских предела	90
3.2.2 Збијени тип насеља заштићених равничарских и брдских предела	94
3.3 Инфраструктурни развој	96
3.3.1 Саобраћајна инфраструктура	97
3.3.2 Енергетска инфраструктура	99
3.3.3 Електро системи	102
3.3.4 Гасоводни системи	103
3.3.5 Индивидуално обезбеђење енергије	103
3.3.6 Алтернативни видови енергије	104
3.3.7 Водопривредни системи	106
3.3.8 Социо-економски развој заштићених руралних простора Србије	112
3.3.9 О социолошким истраживањима сеоских насеља	117
3.3.10 Заштита животне средине од непогода	118

4 ПРОГРАМ МЕРА ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И КВАЛИТЕТА ЖИВОТА У РУРАЛНИМ ЗАШТИЂЕНИМ ПРОСТОРИМА	125
4.1 Превентивне мере.....	125
4.2 Организационе мере.....	126
4.3 Техничке и биотехничке мере	127
4.4 Економске и социјалне мере.....	127
5 ИЗМЕНЕ СТАЊА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У ЗАШТИЂЕНИМ ПОДРУЧЈИМА КАО РЕЗУЛТАТ ПОСТОЈАЊА НАСЕЉА.....	129
5.1 Пољопривреда и животна средина.....	129
5.1.1 Утицај земљорадње на животну средину.....	132
5.1.2 Утицај сточарства на животну средину	135
5.2 Шуме у заштићеним подручјима.....	136
5.2.1 Мере заштите шумских екосистема	139
5.3 Лов у заштићеним подручјима	140
5.4 Одрживи туризам у руралним заштићеним подручјима	141
5.5 Животна средина руралних насеља и здравље становништва	147
5.5.1 Антропозоозе.....	150
5.6 Еколошка пољопривреда	151
5.6.1 Производња органске хране	153
6 РЕВИТАЛИЗАЦИЈА РУРАЛНИХ НАСЕЉА	159
6.1 Заштита природе Србије и могућност ревитализације простора и насеља.....	161
6.2 Општи и специфични проблеми и перспективе развоја и ревитализације сеоских насеља и територије заштићених простора Србије.....	162
6.3 Функционална заштита руралних простора као парадигма одрживог развоја.....	164
6.4 Улога Србије у ревитализацији руралних насеља на заштићеним подручјима	165
6.5 Просторно планирање у функцији ревитализације руралних насеља у заштићеним просторима	168
7 ПРИМЕРИ СЕОСКИХ НАСЕЉА НА ПРОСТОРУ ЗАШТИЂЕНИХ ПОДРУЧЈА СРБИЈЕ.....	174
7.1 Анкетно истраживање	174
7.1.1 Резултати анкетног истраживања и дискусија резултата	175
7.2 Национални парк Фрушка гора – просторни обухват	182
7.2.1 Режији заштите простора	183
7.2.2 Задаци и циљеви заштите и развоја	184
7.2.3 Основне географске карактеристике	185
7.2.4 Објекти геонаслеђа	187
7.2.5 Објекти културног наслеђа.....	188
7.2.6 Инфраструктурна опремљеност.....	189
7.2.7 Садашње стање (популација, функције насеља и јавне службе).....	190
7.2.8 Село Нештин – основне карактеристике.....	192
7.2.9 Демографске карактеристике Нештина.....	193
7.2.10 Рурална популација и искоришћавање земљишних ресурса Нештина	195
7.2.11 Организација насеља и обезбеђивање јавних служби.....	197
7.2.12 Тренутно стање насеља и елемената животне средине.....	197
7.2.13 Село Велика Ремета – основне карактеристике	199
7.2.14 Демографске карактеристике Велике Ремете	200
7.2.15 Рурална популација и искоришћавање земљишних ресурса у Великој Ремети	202
7.2.16 Организација насеља и обезбеђивање јавних служби.....	204
7.2.17 Културна добра у непосредној близини Велике Ремете	204
7.2.18 Тренутно стање насеља и елемената животне средине.....	205
7.2.19 Мере заштите животне средине и развоја НП Фрушка гора и сеоских насеља Нештин и Велика Ремета.....	206

7.2.20	Резултати теренског истраживања (аспекти везани за животну средину) – села у НП Фрушка гора	207
7.2.21	SWOT анализе у фрушкогорским насељима Нештин и Велика Ремета	210
7.3	Национални парк Копаоник – просторни обухват.....	213
7.3.1	Режими заштите простора	215
7.3.2	Задаци и циљеви заштите и развоја	216
7.3.3	Основне географске карактеристике	216
7.3.4	Инфраструктурна опремљеност	219
7.3.5	Садашње стање (популација, функције насеља и јавне службе)	220
7.3.6	Село Брзеће – основне карактеристике	221
7.3.7	Демографске карактеристике Брзећа	221
7.3.8	Рурална популација и искоришћавање земљишних ресурса у Брзећу	223
7.3.9	Организација насеља и обезбеђивање јавних служби	225
7.3.10	Културна добра у непосредној близини Брзећа	226
7.3.11	Тренутно стање насеља и елемената животне средине	227
7.3.12	Туризам у Брзећу и животна средина	228
7.3.13	Резултати анкетног истраживања у насељу Брзеће	231
7.3.14	SWOT анализе у копаоничком насељу Брзеће	232
7.4	Специјални резерват природе Увац – просторни обухват.....	234
7.4.1	Режими заштите простора	235
7.4.2	Задаци и циљеви заштите и развоја	237
7.4.3	Основне географске карактеристике	237
7.4.4	Објекти културног наслеђа	239
7.4.5	Инфраструктурна опремљеност	240
7.4.6	Садашње стање (популација, функције насеља и јавне службе)	241
7.4.7	Село Акмачићи – основне карактеристике	241
7.4.8	Демографске карактеристике Акмачића	243
7.4.9	Рурална популација и искоришћавање земљишних ресурса Акмачића	244
7.4.10	Организација насеља и обезбеђивање јавних служби	246
7.4.11	Тренутно стање насеља и елемената животне средине	247
7.4.12	Село Негбина – основне карактеристике	249
7.4.13	Демографске карактеристике Негбине	249
7.4.14	Рурална популација и искоришћавање земљишних ресурса у Негбини	250
7.4.15	Организација насеља и обезбеђивање јавних служби	252
7.4.16	Тренутно стање насеља и елемената животне средине	252
7.4.17	Мере заштите животне средине и развоја СРП Увац и сеоских насеља Акмачићи и Негбина	253
7.4.18	Резултати теренског истраживања (аспекти везани за животну средину) – села у СРП Увац	254
7.4.19	SWOT анализе у сеоским насељима на простору СРП Увац – Акмачићи и Негбина	257
7.5	Специјални резерват природе Делиблатска пешчара – просторни обухват	259
7.5.1	Режими заштите простора	261
7.5.2	Задаци и циљеви заштите и развоја	263
7.5.3	Основне географске карактеристике	264
7.5.4	Инфраструктурна опремљеност	266
7.5.5	Садашња стање (популација, функције насеља и јавне службе)	268
7.5.6	Село Дубовац – основне карактеристике	270
7.5.7	Демографске карактеристике Дубовца	270
7.5.8	Рурална популација и искоришћавање земљишних ресурса у Дубовцу	272
7.5.9	Организација насеља и обезбеђивање јавних служби	275
7.5.10	Тренутно стање насеља и елемената животне средине	275
7.5.11	Село Шушара – основне карактеристике	278
7.5.12	Демографске карактеристике Шушаре	278
7.5.13	Рурална популација и искоришћавање земљишних ресурса Шушаре	280
7.5.14	Организација насеља и обезбеђивање јавних служби	281
7.5.15	Тренутно стање насеља и елемената животне средине	282

7.5.16	Мере заштите животне средине и развоја СРП Делиблатска пешчара и сеоских насеља Дубовац и Шушара	285
7.5.17	Резултати теренског истраживања (аспекти везани за животну средину) – села у СРП Делиблатска пешчара	285
7.5.18	SWOT анализе у сеоским насељима на простору СРП Делиблатска пешчара – Дубовац и Шушара	288
7.6	Парк природе Стара планина – просторни обухват	290
7.6.1	Режими заштите простора	293
7.6.2	Задаци и циљеви заштите и развоја	293
7.6.3	Основне географске карактеристике	294
7.6.4	Инфраструктурна опремљеност	295
7.6.5	Садашње стање (популација, функције насеља и јавне службе)	296
7.6.6	Село Дојкинци – основне карактеристике	298
7.6.7	Демографске карактеристике Дојкинаца	298
7.6.8	Рурална популација и искоришћавање земљишних ресурса у Дојкинцима	300
7.6.9	Организација насеља и обезбеђивање јавних служби	302
7.6.10	Тренутно стање насеља и елемената животне средине	302
7.6.11	Село Сенокос – основне карактеристике	304
7.6.12	Демографске карактеристике Сенокоса	304
7.6.13	Рурална популација и искоришћавање земљишних ресурса Сенокоса	305
7.6.14	Организација насеља и обезбеђивање јавних служби	307
7.6.15	Тренутно стање насеља и елемената животне средине	308
7.6.16	Мере заштите животне средине и развоја ПП Стара планина и сеоских насеља Дојкинци и Сенокос	309
7.6.17	Резултати теренског истраживања (аспекти везани за животну средину) – села у ПП Стара планина	311
7.6.18	SWOT анализе у сеоским насељима на простору ПП Стара планина – Дојкинци и Сенокос	313
7.7	Парк природе Шарган – Мокра Гора – просторни обухват	316
7.7.1	Режими заштите простора	317
7.7.2	Задаци и циљеви заштите и развоја	318
7.7.3	Основне географске карактеристике	318
7.7.4	Инфраструктурна опремљеност	320
7.7.5	Садашње стање (популација, функције насеља и јавне службе)	320
7.7.6	Село Кремна – основне карактеристике	322
7.7.7	Демографске карактеристике Кремна	322
7.7.8	Рурална популација и искоришћавање земљишних ресурса Кремна	323
7.7.9	Организација насеља и обезбеђивање јавних служби	325
7.7.10	Тренутно стање насеља и елемената животне средине	325
7.7.11	Село Мокра Гора – основне карактеристике	328
7.7.12	Демографске карактеристике Мокре Горе	328
7.7.13	Рурална популација и искоришћавање земљишних ресурса у Мокрој Гори	330
7.7.14	Организација насеља и обезбеђивање јавних служби	332
7.7.15	Тренутно стање насеља и елемената животне средине	332
7.7.16	Мере заштите животне средине и развоја ПП Шарган – Мокра Гора и сеоских насеља Кремна и Мокра Гора	336
7.7.17	Резултати теренског истраживања (аспекти везани за животну средину) – села у ПП Шарган – Мокра Гора	337
7.7.18	SWOT анализе у сеоским насељима на простору ПП Шарган – Мокра Гора – Кремна и Мокра Гора	340
7.8	Тимочко виногорје	343
7.8.1	Виноградарско – ратарски рејон Неготинске крајине – просторни обухват	343
7.8.2	Инфраструктурна опремљеност	346
7.8.3	Садашња ситуација (насеља и јавне службе)	347
7.8.4	Задаци и циљеви заштите и развоја	348
7.8.5	Развој туризма на простору виноградарско – ратарског рејона Неготинске крајине	349

7.8.6	Село Рогљево – основне карактеристике	349
7.8.7	Демографске карактеристике Рогљева	350
7.8.8	Рурална популација и искоришћавање земљишних ресурса Рогљева.....	351
7.8.9	Организација насеља и обезбеђивање јавних служби.....	353
7.8.10	Тренутно стање насеља и елемената животне средине.....	353
7.8.11	Село Рајац – основне карактеристике	355
7.8.12	Демографске карактеристике насеља Рајац	355
7.8.13	Рурална популација и и искоришћавање земљишних ресурса насеља Рајац.....	357
7.8.14	Организација насеља и обезбеђивање јавних служби.....	359
7.8.15	Тренутно стање насеља и елемената животне средине.....	359
7.8.16	Мере заштите животне средине и развоја Тимочког виногорја и сеоских насеља Рогљево и Рајац	362
7.8.17	SWOT анализе у насељима Тимочког виногорја – Рогљево и Рајац	363
8	ДИСКУСИЈА, ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ	366
	Литература	370
	Прилози	388
	Биографија аутора	406

СКРАЋЕНИЦЕ, ОЗНАКЕ, СИМБОЛИ

Скраћенице на страном језику

ASCI	Areas of Special Conservation Interest (Подручја од посебног интереса за конзервацију)
CBD	Convention on Biological Diversity (Конвенција Уједињених нација о биодиверзитету)
CITES	Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (Конвенције о међународној трговини угроженим врстама флоре и фауне)
EEA	European Environment Agency (Европска агенција за животну средину)
FAO	Food and Agriculture Organization (Организација за храну и пољопривреду)
IBA	Important Bird Areas (Међународно значајно станиште ретких птица)
ICLEI	International Council for Local Environmental Initiatives (Међународно веће локалних иницијатива за заштиту животне средине)
IFOAM	International Federation for Organic Agricultural Movement (Међународна федерација покрета за органску пољопривреду)
IPA	Important Plant Areas (Међународно значајно биљно подручје)
ISO	International Organization for Standardization (Међународна организација за стандардизацију)
IUCN	International Union for Conservation of Nature (Светска унија за заштиту природе и природних ресурса)
LAU	Local authority units (Локалне територијалне јединице)
MAB	Man and Biosphere (Човек и биосфера)
NPS	National Park Service (Служба за управљање националним парковима у САД)
NUTS	Nomenclature D'unités Territoriales Statistique (Номенклатура територијалних јединица за статистику)
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development OECD (Организација за европску сарадњу и развој)
PBA	Prime Butterfly Areas (Међународно значајна станишта дневних лептира)
SAPARD	Special Accession for Agriculture and Rural Development (Предприступни програм за пољопривредни рурални развој)
SARD	Sustainable Agriculture and Rural Development (Одрживи пољопривредни и рурални развој)
UN	United Nations (Уједињене нације)
UNCED	United Nations Conference on Environment and Development (UN организација за заштиту животне средине и развој)
UNDP	United Nations Development Programme (Развојни програм Уједињених нација)
UNEP	United Nations Environment Programme (Програм Уједињених нација за животну средину)
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UN организација за образовање, науку и културу)

SIDS	Small Island Developing States (Мале острвске државе у развоју)
UNICEF	United Nations International Children's Emergency Fund (Међународни дечији фонд Уједињених народа за хитне поребе)
WCED	World Commission on Environment and Development (Светска комисија за заштиту животне средине)
WFP	World Food Programme (Светски програм за храну)
WHO	World Health Organization (Светска здравствена организација)
WWF	World Wildlife Fund (Светски фонд за заштиту дивљих животиња)

Скраћенице на српском језику

БНП	Бруто национални производ
ВОРС	Водопривредна основа Републике Србије
ВС	Водопривредни систем
ЕЕЗ	Европска економска заједница
ЕУ	Европска Унија
ЗС	Заштићена станишта
МДК	Максимална дозвољена концентрација
НП	Национални парк
ОКМ	Основна каналска мрежа
ПИО	Предео изузетних одлика
ПП	Парк природе
ППО	Просторни план општине
ПУ	Процена утицаја на животну средину
РЗС	Републички завод за статистику
РС	Република Србија
РХМЗ	Републички хидрометеоролошки завод
СЗО	Светска здравствена организација
СП	Споменици природе
СПУ	Стратешка процена утицаја
СРП	Специјални резерват природе

РЕЧНИК ТЕРМИНА (ГЛОСАРИЈУМ)¹

Арондација – груписање земљишних поседа ради лакше обраде.

Атар – Сеоски атар – једна од најстаријих категорија административне поделе простора.

Биодиверзитет (биолошки диверзитет) – разноврсност организама у оквиру врсте, међу врстама и међу екосистемима и обухвата укупну разноврсност гена, врста и екосистема на локалном, националном, регионалном и глобалном нивоу.

Биосфера – целокупан простор на Земљи насељен живим бићима.

¹ Према: Вујаклија, М. (2006); Мићуновић, Ј. (2006); Britannica Online Encyclopedia (2010); UNECE (2008).

Депопулација – опадање укупног броја становника неког насеља и/или територијалне јединице.

Дерурализација – смањење броја становника сеоских територија и насеља. У значајном обиму је еквивалентна деаграризацији.

Еколошки коридор – део простора, путања или веза која омогућава кретање биљних и животињских врста између заштићених подручја и еколошки значајних подручја од једног локалитета до другог и који чине део еколошке мреже.

Животна средина – скуп природних и створених вредности чији комплексни међусобни односи чине окружење, односно простор и услове за живот.

Засеок – Мала – Махала – Цемат – морфо-физиономски део сеоског насеља.

Заштитне зоне (Зона заштите) – просторна јединица ограничена условним границама, у зависности је од природних и друштвених детерминанти, коју карактерише одређен ниво и режим заштите.

Органска пољопривреда – систем еколошког управљања пољопривредном производњом којом се унапређује биодиверзитет, кружење материје у природи, биолошка активност земљишта и заштита животне средине.

Пестициди – хемијска средства за уништавање биљних штеточина.

Ревитализација – оживљавање, враћање првобитне живости.

Реликт – таксон или заједница која представља остатак некадашње флоре, фауне или екосистема и чије је данашње распрострањење или везаност за одређена станишта и комплексе еколошких услова уже него што је то било у ранијим геоклиматским фазама.

Ризик – одређени ниво вероватноће да нека активност, директно или индиректно, изазове опасност по животну средину, живот и здравље људи.

Санација – процес чишћења или коришћења других метода за уклањање загађења са локације до нивоа који је безбедан за будуће коришћење.

Системски приступ – истраживање животне средине као система, кога чине разнородни објекти и процеси, међусобно повезани и условљени.

Старо становништво – становништво старије од 60 година.

SWOT анализа – комбиновани приказ којим се истражују садашње стање (позиција) ресурса/добра и утицаји интерних и екстерних фактора на њега. Она омогућава да се уоче позитивни и негативни фактори који утичу на остварење опредељења.

ПОПИС КАРТА

Карта 1. Проучавани репрезентативни примери заштићених подручја и сеоских насеља у Србији (просторни обухват).....	10
Карта 2. Густина насељености становништва Србије према OECD класификацији	38
Карта 3. Заштићена природна подручја Србије.....	45
Карта 4. Области посебног значаја за очување биолошке разноврсности	64
Карта 5. Зоне заштите Националног парка Фрушка гора	74
Карта 6. Густина насељености и типови подручја	86
Карта 7. Просторне релације заштићених територија и хидролошке мреже Србије	108
Карта 8. Просторне релације заштићених територија, природних ризика и најризичнијих индустријских постројења	119
Карта 9. Просторна корелација заштићених подручја и сеизмичких хазарда	123
Карта 10. Просторна корелација коришћења пољопривредног земљишта и заштићених подручја	134
Карта 11. CORINE шуме (без података за АП Косово и Метохију)	137
Карта 12. Просторна релација туристичких дестинација и заштићених подручја	144
Карта 13. Зоне заштите НП Фрушка гора са проучаваним атарима насељима	183
Карта 14. НП Фрушка гора са атарима насеља.....	190
Карта 15. Коришћење земљишта атара насеља Нештин по CORINE програму	195
Карта 16. Насеља Фрушке горе у зонама заштите.....	198
Карта 17. Коришћење земљишта атара насеља Велика Ремета по CORINE програму.....	203
Карта 18. Зоне заштите НП Копаоник	213
Карта 19. Атари насеља у просторном обухвату НП Копаоник.....	220
Карта 20. Коришћење земљишта атара насеља Брзеће по CORINE програму	225
Карта 21. Зоне заштите СРП Увац	236
Карта 22. Атари насеља у просторном обухвату СРП Увац.....	242
Карта 23. Коришћење земљишта атара насеља Акмачићи по CORINE програму	245
Карта 24. Коришћење земљишта атара насеља Негбина по CORINE програму	251
Карта 25. Зоне заштите СРП Делиблатска пешчара.....	262
Карта 26. СРП Делиблатска пешчара са атарима насеља	269
Карта 27. Коришћење земљишта атара насеља Дубовац по CORINE програму	274
Карта 28. Коришћење земљишта атара насеља Шушара по CORINE програму	281
Карта 29. Зоне заштите ПП Стара планина.....	292
Карта 30. ПП Стара планина са атарима насеља	297
Карта 31. Коришћење земљишта атара насеља Дојкинци по CORINE програму	301
Карта 32. Коришћење земљишта атара насеља Сенокос по CORINE програму	307
Карта 33. Зоне заштите ПП Шарган – Мокра Гора	317
Карта 34. ПП Шарган – Мокра Гора са КО насеља.....	321
Карта 35. Коришћење земљишта атара насеља Кремна по CORINE програму.....	324
Карта 36. Коришћење земљишта атара насеља Мокра Гора по CORINE програму	331
Карта 37. Виноградарски рејон Неготинске крајине (истакнути Рајац и Рогљево)	344
Карта 38. Коришћење земљишта атара насеља Рогљево по CORINE програму	350
Карта 39. Коришћење земљишта атара насеља Рајац по CORINE програму.....	358

ПОПИС ГРАФИКОНА

Графикон 1. Кумулативна површина заштићених подручја у Србији (1980-2012. године).....	46
Графикон 2. Класификација заштићених подручја у Србији	47
Графикон 3. Потрошња примарне енергије	100
Графикон 4. Просечна годишња стопа раста за различите енергенте	100
Графикон 5. Структура потрошње примарне енергије у Србији 2012. године (у %).....	105
Графикон 6. Употреба воде у индустрији у Србији	107
Графикон 7. Засејане ораничне површине у Србији у 2011. години	130
Графикон 8. Број испитаника по општинама	176
Графикон 9. Број испитаника по насељима	176
Графикон 10. Највећи загађивачи животне средине у селима	177
Графикон 11. Пол испитаника	180
Графикон 12. Старост испитаника	180
Графикон 13. Узрочници загађења животне средине	207
Графикон 14. Колико се пажње посвећује еколошким проблемима	207
Графикон 15. Развој туризма	208
Графикон 16. Употреба вештачких ђубрива	208
Графикон 17. Будућност села	209
Графикон 18. Загађивачи животне средине	255
Графикон 19. Брига о сеоским насељима	255
Графикон 20. Будућност села	256
Графикон 21. Развоју села допринели би	256
Графикон 22. Загађивачи животне средине	286
Графикон 23. Информисаност о стању животне средине	286
Графикон 24. Пољопривредне и друге делатности	286
Графикон 25. Употреба вештачких ђубрива	286
Графикон 26. Угрожавање животне средине	311
Графикон 27. Информисаност о стању заштићених подручја	311
Графикон 28. Ко доприноси развоју?	312
Графикон 29. Будућност села	312
Графикон 30. Загађење животне средине	337
Графикон 31. Да ли се довољна пажња посвећује еколошким проблемима	337
Графикон 32. Пољопривреда и друге делатности	337
Графикон 33. Употреба вештачких ђубрива	337
Графикон 34. Ко доприноси развоју простора	338
Графикон 35. Будућност села	338
Графикон 36. Мишљења о начину управљања заштићеним добром	339

ПОПИС СХЕМА

Схема 1. Компоненте система	2
Схема 2. Функционалне везе елемената Националне Стратегије одрживог развоја	19
Схема 3. Односи комплекса економског, еколошког и социјалног развоја	20
Схема 4. Концептуални модел одрживог развоја	21
Схема 5. Тернарни дијаграм	32
Схема 6. Условљеност одрживог руралног развоја	40
Схема 7. Зоне са различитим режимима употребе и заштите простора	73
Схема 8. Међусеоске везе региона	118

ПОПИС ТАБЕЛА

Табела 1. Главне карактеристике руралних области у Србији.....	36
Табела 2. Национални паркови у Србији.....	50
Табела 3. Паркови природе у Србији.....	57
Табела 4. Резерве фосилних горива у Србији.....	99
Табела 5. Емисија CO ₂ – у милионима тона у години.....	101
Табела 6. Природни хидроенергетски потенцијал река у Србији.....	109
Табела 7. Акумулације у функцији водоснабдевања становништва Србије.....	111
Табела 8. Класификација несрећа и непогода у животној средини.....	120
Табела 9. Анализа промена површина пољопривредног земљишта према категоријама коришћења (хиљаде ha).....	131
Табела 10. Нивои туристичког коришћења према матрици циљева управљања IUCN-а.....	143
Табела 11. Површине под органском пољопривредом у хектарима у Европи.....	155
Табела 12. Број становника и домаћинства са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству.....	193
Табела 13. Домаћинства по броју чланова.....	194
Табела 14. Становништво по старосним групама.....	194
Табела 15. Домаћинства према извору прихода.....	196
Табела 16. Коришћена пољопривредна површина.....	196
Табела 17. Домаћинства по величини земљишног поседа.....	197
Табела 18. Број становника и домаћинства са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству.....	200
Табела 19. Домаћинства по броју чланова.....	201
Табела 20. Становништво по старосним групама.....	201
Табела 21. Коришћена пољопривредна површина.....	202
Табела 22. Домаћинства по величини земљишног поседа.....	202
Табела 23. Домаћинства према извору прихода.....	202
Табела 24. Број становника и домаћинства са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству.....	222
Табела 25. Домаћинства по броју чланова.....	222
Табела 26. Становништво по старосним групама.....	223
Табела 27. Коришћена пољопривредна површина.....	223
Табела 28. Домаћинства према извору прихода.....	224
Табела 29. Домаћинства по величини земљишног поседа.....	224
Табела 30. Капацитет смештајних објеката у Брзећу.....	229
Табела 31. Туристички промет у Брзећу у периоду 2000-2009. године.....	229
Табела 32. Постојеће акумулације - део функционалне целине на планском подручју.....	239
Табела 33. Број становника и домаћинства са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству.....	243
Табела 34. Домаћинства по броју чланова.....	243
Табела 35. Становништво по старосним групама.....	244
Табела 36. Домаћинства према извору прихода.....	244
Табела 37. Коришћена пољопривредна површина.....	246
Табела 38. Домаћинства по величини земљишног поседа.....	246
Табела 39. Број становника и домаћинства са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству.....	249
Табела 40. Домаћинства по броју чланова.....	250
Табела 41. Становништво по старосним групама.....	250
Табела 42. Коришћена пољопривредна површина.....	251
Табела 43. Домаћинства према извору прихода.....	252
Табела 44. Број становника и домаћинства са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству.....	271
Табела 45. Домаћинства по броју чланова.....	271
Табела 46. Становништво по старосним групама.....	272
Табела 47. Домаћинства према извору прихода.....	273
Табела 48. Коришћена пољопривредна површина.....	273
Табела 49. Домаћинства по величини земљишног поседа.....	274

Табела 50. Број становника и домаћинстава са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству	279
Табела 51. Домаћинства по броју чланова	279
Табела 52. Становништво по старосним групама.....	279
Табела 53. Домаћинства по величини земљишног поседа.....	280
Табела 54. Домаћинства према извору прихода	280
Табела 55. Коришћена пољопривредна површина.....	281
Табела 56. Биланс површина у I степену заштите.....	291
Табела 57. Број становника и домаћинстава са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству.....	298
Табела 58. Домаћинства по броју чланова	299
Табела 59. Становништво по старосним групама.....	299
Табела 60. Домаћинства према извору прихода	300
Табела 61. Домаћинства по величини земљишног поседа.....	300
Табела 62. Коришћена пољопривредна површина.....	301
Табела 63. Број становника и домаћинстава са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству.....	304
Табела 64. Домаћинства по броју чланова	305
Табела 65. Становништво по старосним групама.....	305
Табела 66. Домаћинства према извору прихода	305
Табела 67. Домаћинства по величини земљишног поседа.....	306
Табела 68. Коришћена пољопривредна површина.....	306
Табела 69. Број становника и домаћинстава са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству.....	322
Табела 70. Домаћинства по броју чланова	323
Табела 71. Становништво по старосним групама.....	323
Табела 72. Домаћинства према извору прихода	324
Табела 73. Коришћена пољопривредна површина.....	325
Табела 74. Домаћинства по величини земљишног поседа.....	325
Табела 75. Број становника и домаћинстава са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству.....	329
Табела 76. Домаћинства по броју чланова	329
Табела 77. Становништво по старосним групама.....	329
Табела 78. Домаћинства према извору прихода	330
Табела 79. Коришћена пољопривредна површина.....	330
Табела 80. Домаћинства по величини земљишног поседа.....	331
Табела 81. Број становника и домаћинстава са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству.....	350
Табела 82. Домаћинства по броју чланова	351
Табела 83. Становништво по старосним групама.....	351
Табела 84. Домаћинства према извору прихода	352
Табела 85. Коришћена пољопривредна површина.....	352
Табела 86. Домаћинства по величини земљишног поседа.....	353
Табела 87. Број становника и домаћинстава са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству.....	356
Табела 88. Домаћинства по броју чланова	356
Табела 89. Становништво по старосним групама.....	356
Табела 90. Домаћинства према извору прихода	357
Табела 91. Домаћинства по величини земљишног поседа.....	358
Табела 92. Коришћена пољопривредна површина.....	358

ПОПИС ТАБЕЛА У ПРИЛОГУ

1. Име руралног насеља у оквиру заштићеног добра.....	388
2. Општина којој то насеље припада	388
3. Колико дуго живите у садашњем месту становања?.....	388
3. Колико дуго живите у садашњем месту становања – просечна дужина живљења – стални становници? ..	389
4. Који је по вама највећи загађивач у окружењу?	389
5. Шта највише угрожава животну средину у вашем месту?	389
6. Да ли се довољна пажња посвећује еколошким проблемима?.....	390
7. Како би развој туризма у већем обиму деловао на простор где живите?.....	390
8. Пољопривреда је моје главно занимање	390
Главно занимање је	390
9. Користите ли вештачка ђубрива за побољшање пољопривредне производње?.....	391
10. Према вашем мишљењу, ко и у којој мери доприноси развоју заштићеног простора?	391
11. Наведите предлог мера које треба предузети у циљу развоја вашег насеља	391
12. Који би по вама били неопходни кораци за даљи развој села?	392
13. Који од следећих израза најбоље описује како видите будућност вашег села?	395
14. Да ли сте задовољни што се ваше село налази на подручју заштићеног добра?	396
15. По вашем мишљењу, да ли управа заштићеног добра утиче и на очување и развој руралних простора (вашег села)?.....	396
16. У којој мери сте укључени у рад управе заштићеног природног добра, члан скупштине и сл.?.....	396
17. Да ли општина води рачуна о очувању и унапређењу села?	396
18. Ваше лично мишљење да ли се на добар начин управља заштићеним природним добром?	396
19. Старост испитаника.....	397
Старост анкетираних – по интервалима	397
20. Пол испитаника	397
21. Тип вашег домаћинства	397
22. Укупан број чланова домаћинства.....	398
23. Да ли се од чланова ваше породице неко трајно иселио у неко друго место?.....	398
место исељења	398
24. Шта би по вашем мишљењу утицало на смањење исељења?	399
Анкетни упитник	400
Прилог 2. НП Фрушка гора – Нештин.....	402
В. Ремета	402
Прилог 3. НП Копаоник – Брзеће.....	403
Прилог 4. СРП Увац – Акмачићи.....	403
Негбина	403
Прилог 5. СРП Делиблатска пешчара – Дубовац	403
Шушара	404
Прилог 6. ПП Стара планина – Дојкинци	404
Сенокос	404
Прилог 7. ПП Шарган – Мокра Гора – Кремна	405
Мокра Гора	405
Рајац	405

1 ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ РАДА

У појмовном, теоријском и апликативном смислу, одрживи развој постао је водећа смерница у функционалном управљању животном средином, заснован на општеприхваћеној концепцији и на међусобној условљености основних компонената развоја (еколошкој, економској и социјалној). Појам „одрживи развој“ (*sustainable development*), данас присутан у свим резолуцијама УН о животној средини, предмет је дискусија и разматрања бројних скупова, научних и стручних радова. У контексту сагледавања и проблема развоја сеоских насеља, последњих деценија, овај појам постаје основа израде многих докумената и стратегија које се односе на рурални развој. Стављање појединих подручја под одређене режиме заштите условљава њихов адекватан развој, међутим, у контексту заштићених подручја у Србији и насеља која припадају њиховом геопросторном обухвату, представља услов њиховог очувања и кључни елемент обостраног опстанка.

Ова тема постаје нарочито актуелна последњих година када је проблем „одрживости“ села у Србији све израженији, иако рурални простор у Србији обухвата скоро 84% територије. Ипак, концепт одрживог руралног развоја у заштићеним просторима још увек представља недовољно теоријски дефинисану и апликативно утемељену друштвену праксу, без обзира што се примењују различити модели одрживог развоја, који посматрани појединачно, показују мање или веће слабости, а често су и у супротности са прокламованим начелима заштите и одрживости.

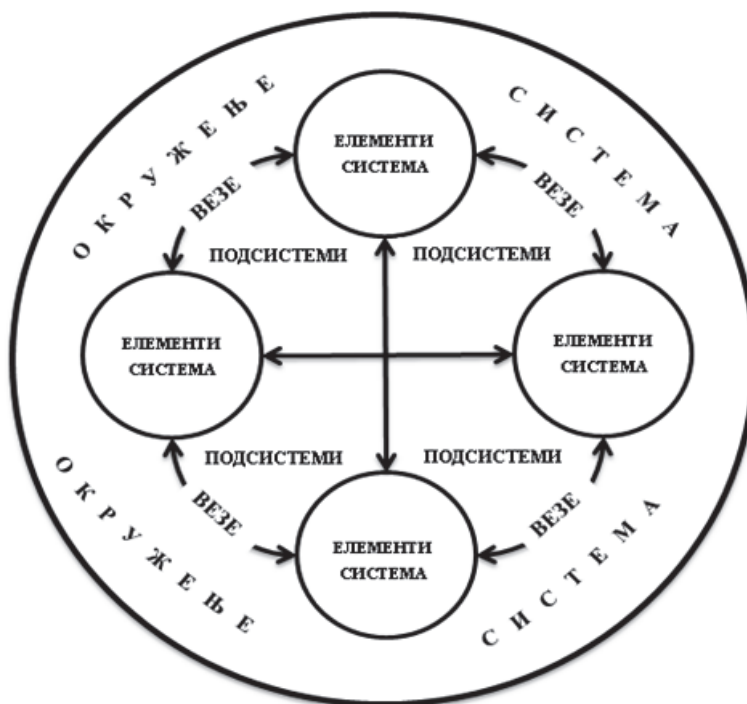
1.1 Генеза интерактивности система „заштићени предели – рурални простор – одрживи развој“

Везе и односи међу елементима структуре животне средине представљају основни систем те средине², који доприноси њеном дефинисању и могућем анализирању. Према М. Љешевићу (2005а) у теорији система се под детерминантом система подразумева одређена целина, састављена од извесног

² Према Bertalanffy L. (1968): *General System theory: Foundations, Development, Applications*. George Braziller, New York.

броја јединки или елемената, који представљају њене делове, међусобно повезане и установљене³. Када говоримо о систему животне средине и његовим елементима долазимо до њихових квалитативних разлика које поспешују систем повезивања⁴. М. Грчић (1980) наглашава да су елементи у систему међусобно повезани узајамним везама које представљају повратне спреге односа и утицаја међу елементима⁵. Код система разликујемо следеће компоненте: елементе, везе, подсистеме и окружење система (схема 1.).

Схема 1. Компоненте система

³ Љешевић М. (2005а): Животна средина – Теорија и методологија истраживања животне средине, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.

⁴ Љешевић М. (2005а) наводи да елементи у систему могу бити пасивни и активни. Пасивни су они елементи који представљају структуру система (осунчаност, нагиб, експозиција и сл.), а активни представљају материјалне предмете који на одређен начин зависе од других елемената и сами врше утицај на те, друге, елементе.

⁵ Грчић М. (1980): Примена системског приступа у савременој географији као конкретизација материјалистичке дијалектике, ЈУГИНУС, „Хоризонти урбанизма“, Београд.

Једно од централних и основних питања данашњице, према искуствима у области руралног развоја, је како ускладити елементе система руралног са одрживим развојем. Према N. Bogdanov (2004), рурални развој је у тесној и нераскидивој вези са социјалним тензијама и нарастајућим развојним неједнакостима у руралним срединама. У систему „заштићени предели – рурални простор – одрживи развој“ неопходно је успостављање управљања животном средином чиме би се спречило трајно уништавање ресурса, нарушавање квалитета живота, али и угрожавања живота људи.

Према П. Хагету (1983) истиче да је концепт односа између човека и његове животне средине у основи географског размишљања. За човека су одувек били битни елементи екосистема (рељеф, клима, вода, вегетација, земљиште и друго). Исти аутор наводи да са порастом популације, човек постаје окружен и заокупљен самим собом, губећи из вида природне вредности које су се временом мењале, чиме су људске заједнице и структуре превладале над природним окружењем које је замењено или радикално измењено (Haggett P., 1983).

М. Милинчић (2009) истиче да се кључни „тренутак“ у развоју људских заједница често дефинише као „аграрна револуција“, која је као најстарији вид материјалне производње означила интензивну везу друштва и насеља са побољшањем животних услова и могућности, осетан раст популације и квалитативну генезу насеобинских форми⁶. Аграрна револуција означава почетак интензивног „припитомљавања природе“ и ширење културних и трансформисаних или вештачких геосистема у животној средини. Она је револутивна више по последицама на животну средину, а мање по брзини којом се реално ширила у простору (Милинчић М. и др., 2013). Зачетак аграрне револуције подразумевао је седелачки начин живота, коришћење припитомљених животиња и земљорадњу са наводњавањем. Пред пад робовласничког друштва јачале су производне снаге и утицаји на животну средину. За време средњовековног периода природа је уништavana крчењем шума, екстинкцијом бројних врста сисара и птица, а чести су били и ратови и велике епидемије. Од

⁶ Улазак човечанства у бронзано доба (10.000 – 9.000 год. п.н.е.) обележено је аграрном револуцијом. Р. Haggett (1983) процењује да до аграрне револуције на Планети није живело више од пет милиона људи и да је просечна густина тада насељених области износила 0,003 до 0,008 ст./km².

појаве капиталистичког привређивања до данас, уочава се пораст броја кризних ситуација због индустријске производње и коришћења природних ресурса у индустријске сврхе, док је коришћење фосилних горива довело до првих већих загађења различитих медијума животне средине.

У односу система „заштићени предели – рурални простор – одрживи развој“, насеља се јављају као „кључна чворишта свеукупне валоризације и трансформације простора“ (Милинчић М., 2004:161). Међусобни утицаји насеља и животне средине указују на растућу моћ човека. Прва стална насеља су формирана пре око 12.000 година. Тада је земљорадња била најважније занимање човека. Биогени покривач се преобразио у агроценозу.

Када је реч о заштићеном простору, често се мисли да је тај простор ненасељен или слабо насељен, неугрожен или слабо угрожен. Али, када се погледају чести антропогени утицаји на тим просторима, долази се до супротног сазнања. М. Радовановић и С. Николић (1973:103) наводе да „делатности из сфере „потрошача простора“ повећавају степен дисперзије становништва и насеља, као и свих пратећих сервиса који опслужују дотичну територију“. Сходно томе, долази се до чињенице да су и заштићена подручја у Србији „богата“ насељима (руралним) и да су међусобно условљена и зависна и да као таква морају опстати. Посматрано у функционалном смислу, насеље се не може посматрати одвојено од околног простора (Перишић Д., 1981).

Интензивно раубовање природних ресурса донекле је омогућила научно-технолошка револуција. Циљ коришћења природе (њених ресурса) био је задовољење потреба човека. Остварење тог циља за последицу има знатан негативан утицај на животну средину (загађење њених елемената, што свакако негативно утиче на живи свет), па су неки природни екосистеми делимично или потпуно уништени. Заштита простора подразумева уску сарадњу свих заинтересованих субјеката (на локалном, регионалном, националном и на међународном плану). Мултидисциплинарни карактер заштите простора произилази из чињенице да су животна средина, здравље и социјални услови уско повезани и узајамно условљени. Свака промена стања животне средине доводи до еколошких поремећаја, али и мењања социјалних односа (Martinić I., 2010). Заштита животне средине спроводи се у циљу очувања природних целина у

неизмењеном облику, биодиверзитета и геодиверзитета, квалитета воде, ваздуха и земљишта, чиме се побољшавају услови живота људи, што представља један од основних задатака цивилизованог човека и човечанства уопште. Свака држава има одређени облик дефинисања националних политика уређења, заштите и унапређења простора.

Основна међузависност система „заштићени предели – рурални простор – одрживи развој“, односно материјална основа постојања, води од простора према друштву и насељима, док је у супротном смеру зависност квалитативна и условљена од намера корисника простора. Посматрајући овај систем као целину долази се до спознаје да су поједини од „чланова“ система независни, али да су условљени другим „члановима“. М. Милинчић (2009:14) наводи да „и поред релативне самосталности појединих чланова система овим су они стављени у почетну фазу трајне узајамности. Овако је зачет нови „супер систем“ у коме потенцијалне утицаје није могуће посматрати одвојено од целине“.

Заштићена подручја поседују специфичности у биодиверзитету, геодиверзитету, квалитету земљишних ресурса и друго. Пре проглашења нормативне заштите, насеобинска „освајања“ заснивала су се на избору одговарајуће локације за подизање насеља, те су такви простори били идеални, јер су поседовали (поседују) неекономске и економске чиниоце са доступношћу пет основних ресурса (вода, земљиште, пашњаци, огрев и материјал за грађење) (Милинчић М., 2009). Свакако да је развој насеља условила очувана животна средина, која се постепено „прилагођавала“ човеку, односно који ју је „прилагођавао“ својим потребама. Касније, захваљујући пре свега специфичностима животне средине и очуваним ресурсима, простори су стављени под заштиту од стране државе, при чему су се у склопу заштићених подручја нашла и бројна сеоска насеља (Schmidt-Soltau, K. & Brockington D., 2004).

Одрживост руралних насеља и њихових заштићених територија, изискује примену релевантних и апликативних теоријских знања, усаглашених са заштитом природе и мудрим и одрживим коришћењем природних ресурса. Усмеравање територијалних, социјалних и еколошких функција је основни разлог изучавања система заштићених подручја и насеља која се на тим подручјима налазе.

1.2 Предмет истраживања

Предмет истраживања рада везан је за проучавање одрживог развоја руралних насеља у геопросторном обухвату заштићених подручја Србије. До данас су конципирани и примењивани различити модели одрживог руралног развоја, али сваки од њих појединачно показивао је мање или веће слабости, а често је био и у супротности са начелима заштите и одрживог развоја. У актуелним моделима управљања заштићеним руралним просторима нису се доследно спроводили прописани режими заштите, али нису ни били утврђени основни инструменти за њихово обезбеђење. Такође, није постојала обавеза програмирања мера и активности заштите, нису била регулисана питања управљања заштићеним природним добрима, а ни одговарајућа организованост државних органа и стручних служби. Географско-историјска ретроспектива указује да су бројни пројекти заштите природних предела доживљавали веће или мање неуспехе, или чак били контрапродуктивни. Будући да не постоје усаглашене норме, односно релативизирање научних и стручних критеријума, широко отвара могућност да се различитим режимима заштите, па и оне које подразумевају егзистенцију заштићених подручја, промовишу и оне територије на којима је примарна еколошка равнотежа давно нарушена, а постојећи антропогени утицаји изузетно изражени. Ово непостојање довољне, често ни нужне, сагласности у сразмери је са сложеношћу и актуелношћу питања и присутном предметизацијом и идеологизацијом тумачења.

Утврђивање међусобне условљености заштићених подручја и насеља која припадају њиховом геопросторном обухвату представља основни предмет истраживања рада. Предметна питања су и: да ли рурална насеља могу имати, или имају, штетно или корисно дејство на заштићена подручја и у којој мери насеља у оквиру заштићених добара имају другачије карактеристике развоја у односу на насеља која не припадају заштићеним подручјима. Такође, предмет рада је истраживање да ли се на адекватан начин управља животном средином у административним територијама ових насеља и да ли постоје начини за побољшање квалитета живота становништва који су у складу са одрживим развојем.

1.3 Циљеви и задаци истраживања

Циљ истраживања је постављање научно релевантних, теоријски исправних и апликативно прихватљивих основа еколошког вредновања и валоризације елемената и фактора животне средине заштићених руралних простора у функцији њиховог одрживог развоја. С обзиром да делови руралних територија (атари, катастарске општине) који се налазе у обухвату заштићених подручја поседују најочуванију и еколошки највреднију структуру геопотенцијала, потребно их је развијати, а притом поступати у складу са смерницама одрживог развоја. Овакви простори се одликују знатном еколошко-географском сложености па, као такви, имају практични и фундаментални значај за природне и друштвене заједнице.

Општи циљ тезе је да на научним основама истражи везе између заштићених руралних простора чији се атари налазе у оквиру њихових граница и научно утемељи став да одрживом развоју заштићених подручја у знатној мери доприноси адекватан развој насеља која се на том простору налазе. Кроз дескрипцију, класификацију, систематизацију и генерализацију разнородне научне грађе, објашњење досадашњег развоја и садашњег стања, уз сагледавање перспектива одрживог развоја заштићених руралних простора, биће остварени и следећи посебни циљеви:

- Утврђивање методологије на основу које би се препознао значај одговарајућих фактора на заштиту и унапређење руралних насеља.
- Тумачење битних разлика (објективног и субјективног, униформног и неуниформног, поновљивог и непоновљивог и сл.) између природних и социјалних елемената и фактора животне средине заштићених руралних простора Србије.
- Разрада теоријско-методолошких поставки везаних за просторно диференциране режиме заштите и прилагођавање руралних простора условима који су карактеристични за заштићена подручја.
- Издвајање показатеља одрживог развоја који би могли имати значај за развој читавог простора.
- Истраживање просторних варијација везаних за могућност опстанка и останка становништва у овим насељима у складу са одрживим развојем.

- Анализирање појединачних компоненти географске средине и оцењивање тренутног стања руралних насеља (уз упоређивање са ранијим стањима) и предочавање основних проблема и могућих решења уз поштовање критеријума који се могу применити за очување животне средине.
- Постављање варијанти будућег развоја руралних простора у геопросторном обухвату заштићених подручја.

Рад има за циљ идентификацију међусобних утицаја квалитета животне средине на квалитет живота у сеоским насељима заштићених простора Србије (на појединачним примерима). Дефинисани су позитивни и негативни ефекти, а анализирана и синтетизована ограничења и подстицаји одрживог руралног развоја, који би могли допринети изради планских докумената, а у сврси утврђивања могућности будућег одрживог развоја.

У теоријском погледу један од циљева је формулација коегзистентног и валидног научно-логичког система и платформе која би обезбедила могућност детаљне и поуздане анализе узрочно-последичних веза између рецентног стања и валоризације заштићених руралних простора Србије, на једној и могућности установљења модела одрживог развоја, на другој страни.

Задаци истраживања произилазе из утврђеног циља, територијалног оквира и предмета проучавања и научно проверених чињеница из: литературе, база података заштићених простора, статистичких и катастарских извора, сетова карата (топографских, геолошких, педолошких, хидрогеолошких, орохидрографских) и увида у стање на терену. Они се, пре свега, односе на изналажење најрелевантнијих узрочно-последичних веза и односа и конципирање модела који омогућава тестирање еколошко-географског вредновања елемената и фактора животне средине, као сложених геопросторних импулса у функцији одрживог развоја заштићених руралних простора. Услед непостојања релевантног угледног модела формиран је следећи концепт задатака:

- Идентификација тренутног стања и обима животне средине заштићеног руралног простора Србије.
- Сагледавање перспектива могућег ширења заштићених руралних простора Србије у складу са међународним препорукама и усаглашавање националне и међународне планске и нормативне заштите.

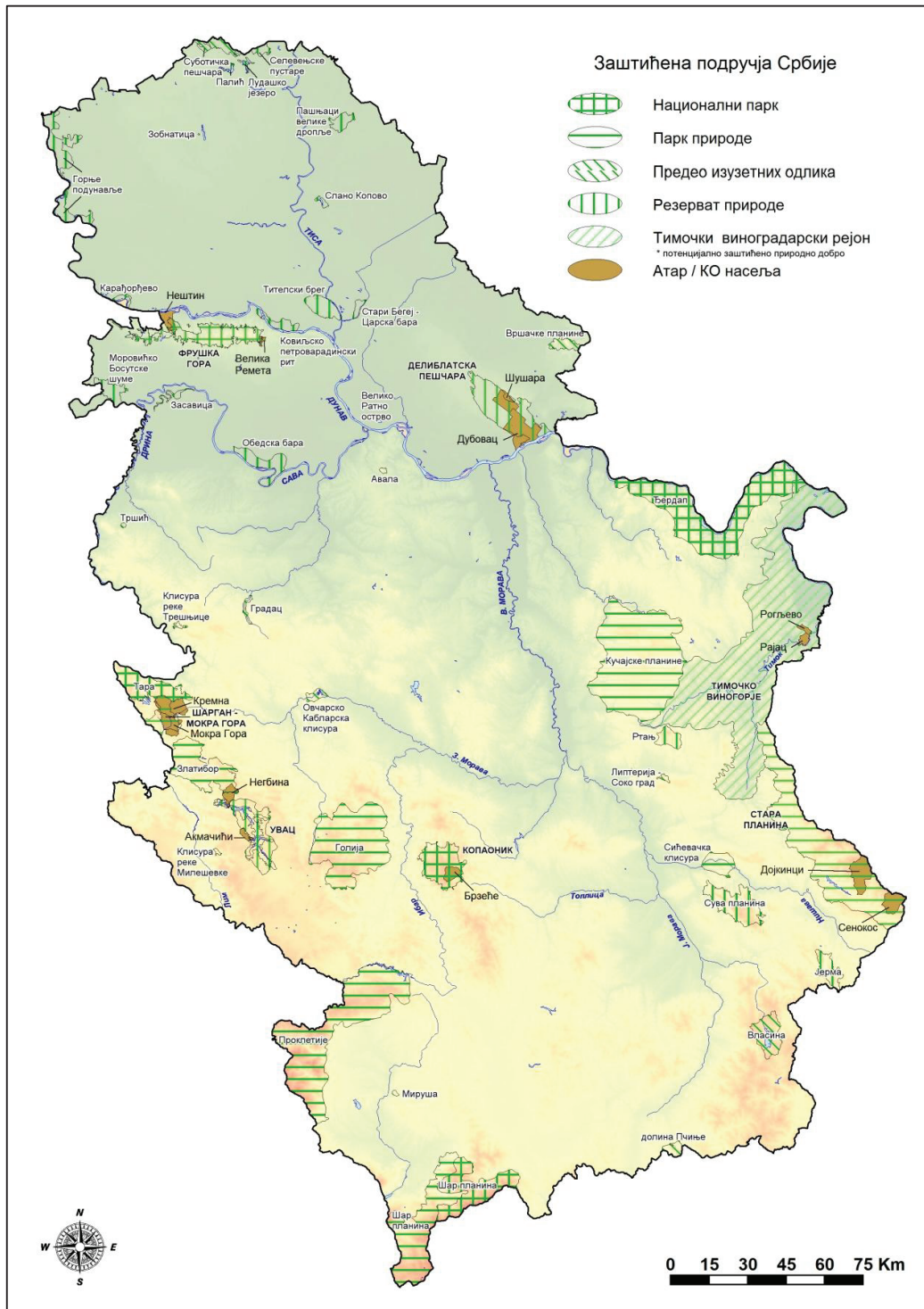
- Идентификација ограничења одрживог развоја заштићеног руралног простора.
- Анализа природних компоненти географске средине (геолошка подлога, рељеф, клима, воде, земљиште, живи свет) у заштићеним пределима.
- Анализа друштвено-географских компоненти геопростора (становништво, привреда, насеља) и утицаја на животну средину.
- Мере заштите ради спречавања даљег угрожавања животне средине датих простора.

Резултат рада се може користити као модел у коме су природне, али и створене вредности руралних простора посебна, јединствена и непоновљива целина, која мора бити као таква заштићена.

1.4 Територијални и временски оквир истраживања

Територијални оквир истраживања, у ширем смислу подразумева административни простор Републике Србије, која се на северу граничи са Републиком Мађарском (у дужини од 174,4 km), на југоистоку са Бугарском (367,1 km), на југу са Македонијом (273 km) и Албанијом (111,1 km), на југозападу са Црном Гором (244,1 km), на истоку са Босном и Херцеговином (382,8 km) и Хрватском (259,3 km). У ужем смислу посматрано, ниво обраде, анализе и картографског приказивања података су атари или делови атара руралних насеља која се налазе у просторном обухвату заштићених подручја Србије. За истраживање у раду одабрани су репрезентативни примери заштићених подручја у два НП, два СРП-а и два ПП са атарима насеља (НП Фрушка Гора – Нештин и Велика Ремета; НП Копаоник – Брзеће; СРП Делиблатска пешчара – Дубовац и Шушара; СРП Увац – Акмачићи и Негбина; ПП Стара планина – Сенокос и Дојкинци; ПП Шарган – Мокра Гора – Мокра Гора и Кремна), као и два насеља у рејону Неготинске крајине – Тимочко виногорје (Рогљево и Рајац), која не припадају просторном обухвату заштићених подручја, али могућности да се нађу на истим су извесне и очекиване (карта 1.).

Карта 1. Проучавани репрезентативни примери заштићених подручја и сеоских насеља у Србији (просторни обухват)

Извор: Завод за заштиту природе Србије (2009): *Заштићена природна добра у Србији, 1:300 000; Заштита природе, Природна добра површине преко 500 ha, 1:1 500 000, ПРИЛАГОЂЕНО*

Временски период истраживања чини раздобље од 1960. године (проглашење првог НП у Србији – Фрушка гора) до 2013. године. Временски период аналитичко-статистичког истраживања руралних насеља у ширем смислу обухватао је раздобље од првог послератног пописа становништва, 1948. године, закључно са резултатима пописа из 2011. године. Од изузетног значаја било је упоређивање промена броја становника у међупописном периоду. Анкетно истраживање спроведено је током 2012. и 2013. године.

1.5 Научне методе и технике истраживања

Концепција и програм истраживања прилагођени су конкретно постављеним научно - истраживачким задацима, односно циљевима истраживања. Међу примењеним научним методама и техникама истраживања у предметном раду доминантну улогу имају:

- Геопросторна анализа
- Геопросторна синтеза
- Географско-еколошки метод
- Метод непосредног посматрања простора и компоненти
- Методе евалуације животне средине
- Метод квалитативне валоризације
- Класификација као метод истраживања
- Индуктивни модел у просторном планирању.

Коришћене технике истраживања су:

- Статистичка обрада и анализа података
 - Картографске технике
 - Примена рачунарских и ГИС технологија.
- **Методом геопросторне анализе** вршено је рашчлањавање геопростора на саставне елементе, компоненте, факторе, услове и ресурсе, ради утврђивања стања наведених простора, као и елемената животне средине који имају утицај на егзистенцију људи и насеља и могућност њиховог одрживог развоја. У оквиру појединачних примера ова анализа била је нарочито значајна ради утврђивања њиховог тренутног стања.

- **Геопросторна синтеза** представља наставак процеса геопросторне анализе, којом се омогућава утврђивање одговарајућих законитости о реалној стварности заштићених руралних простора. Под синтезом се подразумева спајање свих елемената са њиховим својствима у јединствену целину, при чему се елементарне карактеристике уопштавају у циљу налажења заједничких својстава и могућих решења сагласних са одрживим развојем.

- **Географско-еколошки метод** подразумева теренско, тј. непосредно посматрање појава и процеса на конкретном геопростору. Овај метод нарочито је нашао примену приликом истраживања обављених у сеоским насељима чији атари припадају заштићеним подручјима (НП Фрушка гора (Нештин и Велика Ремета), НП Копаоник (Брзеће), СРП Делиблатска пешчара (Дубовац и Шушара), СРП Увац (Акмачићи и Негбина), ПП Стара планина (Дојкинци и Сенокос), ПП Шарган – Мокра Гора (Мокра Гора и Кремна)).

- **Метод евалуације животне средине** заснивају се на процени вредности појединих елемената уз касније поређење са осталим претходно оцењеним елементима. Евалуација има примену у свим савременим приступима са наглашеним вредносно-интересним и развојно-проблемским аспектом. „Савремена евалуација у себи садржи анализе, мишљења, оцене, процене, прогнозе, пројекције. Она генерише, испитује, селекционише, рангира концепте развоја и припрема чињенице за доношења коначних одлука у виду стратегија, политика и планских решења“ (Дабих Д., 2003:115). Примена овог метода била је значајна код упоређивања са руралним насељима која не припадају заштићеним подручјима (Рајац и Рогљево).

- **Класификација као метод истраживања** примењена је по просторној одредби у зависности које заштићено подручје је проучавано, као и која насеља припадају појединим заштитним зонама.

- **Индуктивни модел** је заснован на идентификацији, разумевању и конструктивном коришћењу информација и података о непосредном и актуелном стању простора. Примена овог метода подразумева сагледавање бројних процеса, међузависности и промена које се перманентно дешавају у простору (Стојков Б., 2000). Метод је примењен на репрезентативне примере заштићених подручја и насеља која припадају њиховом просторном обухвату.

- **Метод анкете** користио се за прикупљање две врсте података: чињеница и мишљења (Marković M., 1988) и био је значајан ради утврђивања личних ставова локалног становништва о развоју насеља, утицају заштићеног подручја на сеоско насеље и реципрочно. Подаци добијени анкетом обрађени су у SPSS софтверу (Statistical Package for the Social Sciences). Спроведене процедуре су обухватиле искључиво дескриптивну статистику.

- Међу **техникама истраживања** важну улогу има демографска статистика. Њоме се долази до података везаних за конкретно подручје, на основу чега се постојеће стање може поредити са ранијим, али и предвидети будуће стање. У раду је посебно обрађен проблем депопулације сеоских насеља који у последње време задобија све веће размере.

- **Рачунарске технике и ГИС технологије** омогућавају бржу и квалитетнију обраду података, а **картографске технике**⁷ обезбеђују приказ како улазних параметара тако и добијених резултата.

1.6 Полазне хипотезе

Основне хипотезе од којих се пошло у овом раду су:

1. На простору Србије и поред дуготрајне и разноврсне праксе заштите простора нису решене конфликтне ситуације на релацији очувања и валоризације еколошко-географски вредних руралних простора.
2. Могућност оправдане просторне експанзивности заштићених подручја као и исказана некомплементарност заштитне са другим функцијама, пре свега антропогеографским садржајима, води увећању невалоризованих потенцијала, што у перспективи може постати ограничавајући фактор реализације других стратешких циљева егзистенције и одрживог развоја насеља.
3. Примена изразито рестриктивних решења заштите и коришћења простора⁸ и ресурса немају услова на успех, јер у целости не могу да се реализују, па решење треба тражити у нормативном прописивању минималних или

⁷ Приликом израде дисертације коришћени су подаци ЕЕА: Corine Land Cover 2006 seamless vector data; Version 17 (12/2013).

⁸ Проблематика заштите, резервације и коришћења простора у Србији посредно и непосредно је регулисана са више од 40 закона и бројних пратећих прописа (подзаконска акта, уредбе и сл.).

граничних, са истовременим подстицањем практичне реализације виших стандарда у функцији одрживог развоја.

4. Значајно место у дисертацији има и хипотеза да досадашње управљање овим територијама није успоставило равнотежу у задовољавању интереса заштите и других делатности, као ни националне и регионалне са интересима локалних заједница и њиховим антропогеним и природним вредностима.
5. Сеоским насељима чији атари делимично или у целини припадају просторном обухвату заштићених подручја не посвећује се адекватна пажња са аспекта заштите и унапређења животне средине, а не постоји ни равнотежа у задовољавању интереса заштите и других делатности. Деловањем локалне заједнице, општине и државе на заштити животне средине допринело би се развоју ових простора. Стога је неопходно да се на основу сопствених искустава, међународне праксе и резултата потенцијалних наменских истраживања, утврди нова доктрина заштите и валоризације ових територија која би омогућила општу прихватљивост и даљи одрживи развој.
6. У погледу руралних насеља ван подручја заштите и насеља у подручју заштите не налазе се значајне разлике у смислу њиховог развоја.
7. Заштићена подручја представљају места са вредним и ретким природним потенцијалима. Адекватним управљањем може се утицати на побољшање квалитета живота становништва у сеоским насељима и омогућити њихов одрживи развој.
8. Такође, једна од хипотеза предвиђа да би ове територије морале бити примарни реални полигони за тестирање све присутније и прихватљивије парадигме одрживог развоја.

Из наведених хипотеза произилази низ подхипотеза које ће помоћи да се дође до крајњег циља – да је неопходно и могуће изнаћи модел одрживог развоја заштићеног руралног простора, који би, директно и индиректно, имао значајан одраз на равномеран (хармоничан) друштвено-економски развој Србије у целини.

2 ДЕФИНИЦИЈЕ ОСНОВНИХ ПОЈМОВА

За потребе постизања решења задатих циљева дефинисаће се појмовна и категоријална апаратура наслова дисертације. То су појмови „одрживи развој“, „заштићени простор (заштићено подручје)“ и „заштићени рурални простор Србије“. Наведени појмови у последње време постају основни предмети интересовања савремене науке, иако до сада у доступној литератури нису у довољној мери проучавани и дефинисани.

У поступку рада представљени појмови или њихови еквиваленти дефинисани су као стручни термини⁹ са основним значењима што ће бити презентовано, а њихово тумачење за поједине делове рада биће посебно изложено.

2.1 Појам одрживи развој

Проблематиком везаном за праксу одрживог развоја, човечанство се бавило од својих зачетака. Још су антички мислиоци и филозофи кроз појмовно схватање животне средине истицали важност здравља, уредног друштвеног живота и материјалних добара. Као појам *sustainable development* (одрживи развој), прихваћен је у светској заједници. Grober U. (2007) наводи да је то врста навигационог термина за путовање у будућност и кључ за опстанак човечанства.

Динамика ране индустријске и капиталистичке еспанзије у Европи XVII века изазвала је страх од исцрпљивања ресурса (у то време мислило се на несташицу дрвне масе), међутим тада још увек није постојао адекватан термин који би подразумевао овај појам. Порекло појма „одрживост“, води из одреднице у стручној терминологији шумарства – *sustained yield* – енглески превод немачког појма *nachhaltigkeit* што значи одрживи принос. Истражујући корене концепта долази се до раног доба европског просветитељства када су немачки економисти непосредно пре објављивања расправа и теорија Адама Смита средином XVIII века (камералисти), на основу радова енглеског аутора Џона Евелина¹⁰ и

⁹ Коришћени термини („одрживи развој“, „заштићени простор“, „рурални простор“, „заштићени рурални простор“) и њихове дефиниције углавном су стручног карактера и њихова презентација и тумачење за поједине делове рада биће појединачно објашњена и приказана.

¹⁰ Џон Евелин је 1664. године по налогу Краљевског друштва формулисао предлог за поновно пошумљавање земље. У исто време је Луј XIV прогласио велику реформу у

француског државника Жан Баптист Колбера, почели да планирају оснивање *nachhaltigkeit Forsteinrichtung*¹¹ – одрживих шума, како би их експлоатисали заједно са будућим генерацијама (Grober U., 2007). Термин је у ширу употребу управљања шумама уведен у XIX веку. На француски је преведен као *rendement soutenu*, а енглески је *sustained yield forestry*.

У „Речнику немачког језика“¹² кога је уредио Joahim Hajnrh Campe¹³, 1809. године, одрживост се дефинише као термин „за шта се може држати“, подразумевајући под тиме модел који би био одржив без могућности за постојање колапса и који је у стању да задовољи основне материјалне потребе свих људи. Овде се у суштини мисли на одредницу „одржив“ као супротност термину „колапс“. У „Латинском речнику термина“¹⁴ овај појам подразумева значење „подршка и помоћ“ (основне речи су *sub* (под) и *tenere* (држати, носити)).

У. Гробер наглашава да је данашње друштво у потрази за моделом који представља светски систем – трајан (одрживи) и без могућности изненадног и неконтролисаног колапса, а који је у стању да задовољи основне потребе свих потражњи, узимајући у обзир раст популације (раст описан у извештају Римског клуба из 1971. године) (Grober U., 2013). Исти аутор уводи појам „одрживи колапс“ и дефинише га као систем који може да издржи трајне и тренутне последице нарушавања животне средине. Сматра да је у данашње време немогуће причати само о одрживом развоју и ономе што је трајно, еластичано, имуно на неколошка понашања, јер то доводи до економског и социјалног колапса, а „одрживост“ у овом смислу гледа као потребу за сигурношћу (Grober U., 2013).

У циљу одрживости и рационалне експлоатације природних ресурса, средином XIX века, спроведене су прве конкретне мере заштите природе, стављањем под заштиту шума Fontainebleau-a (Jovičić D., 2010). Данас се проблематици везаној за разумевање овог проблема у већој, конкретнијој и

шумарству. На основу ранијих искустава Hans Karl von Karlovitz предложио је план газдовања шумама на територији Немачке.

¹¹ *Nachhaltigkeit* је кованица која се приписује Hans Karl von Karlovitz-у, управнику Канцеларије за рударство Краљевине Саксоније, који ју је употребио 1713. године у циљу решења изазова предвиђене несташице дрвета, кључног ресурса тог доба, јер су га пећи за топљење сребра „гутале“.

¹² Campe J. H. (1809): Wörterbuch der deutschen Sprache. Braunschweig.

¹³ Joahim Hajnrh Campe био је учитељ Aleksandra von Humbolta.

¹⁴ Langenscheidt Großes Schulwörterbuch Lateinisch-Deutsch, Berlin/München (2009).

озбиљнијој мери посвећује пажња. Развијена је теорија одрживог развоја¹⁵ која је на међународном плану постала водећа претпоставка квалитета живота човечанства (Љешевић М. и др., 2012). Појмовно схватање „одрживог развоја“¹⁶ може се дефинисати као процес настајања нечег новог из претходног и антиципираног стања – квалитативна социјална промена у складу са очекивањима. Развој се односи на еволуцију, тј. на промене органског света (организми, екосистеми), који започиње несвесно, без циља и доноси позитивне и негативне промене. Због негативних последица развоја индустријског друштва (погоршање стања животне средине) обликован је 1987. и прокламован 1992. године концепт одрживог развоја (Ваџин D. i dr., 2012). Овај појам се може схватити и као „прелаз друштва из стања сиромаштва у благостање“ (Rosenberg N. & Birdzell L.E., 1986:242), као и „раст плус промене“ (UN, 1962:18).

Концепт одрживог развоја¹⁷ развијао се из различитих идеја које су уско везане за нарастајуће последице антропогених утицаја на животну средину. Појам „одрживи развој“ се различито тумачи¹⁸. Представници високо развијених земаља под одрживим развојем подразумевају одржавање нивоа производње и потрошње природних ресурса на савременом нивоу и очување елемената животне средине чиме би се одржало стање економских односа у свету и „конзервирао статус повлашћених нација стечен још у време великих колонијалних империја“ (Љешевић М. и др., 2012:13). Бригу за стање Планете која ће остати будућим генерацијама М. Jacobs (1991) представља као побољшање квалитета живота у

¹⁵ Концепт одрживог развоја представља централни теоријски оквир тезе.

¹⁶ Свеобухватна дефиниција одрживости не постоји. Данашњи дискурс обликовале су три дефиниције: прва дефиниција Извештаја Брутландове УН-у из 1987. године: „Одрживи развој задовољава потребе садашње генерације, без угрожавања будућих генерација да задовоље своје потребе“. Ово је најчешће коришћена и цитирана дефиниција. Друга подразумева „троугао одрживости“, као идејну фигуру базирану на екологији, економији и социјалној правди. Трећа дефиниција подразумева „очување створеног“ и представља повратак на историју стварања из Библије, тј. „да се из земље створи и очува“.

¹⁷ Прошло је више од четири деценије од како се у документима и литератури на енглеском језику појавио појам „sustainable development“, који је у српском језику познат као „одрживи развој“ и од тада је овај појам директно, формално и глобално повезан са заштитом животне средине.

¹⁸ Поједини аутори уместо појма „одрживи развој“ радије говоре о појму „одрживости“, а термин „одрживи развој“ резервишу само за специфичне развојне активности. „Сумарно и унеколико поједностављено, изворно значење одрживог развоја обухвата тзв. квалитативан развој/раст, тј. социо-економски и културни развој који су усклађени са условима (ограничењима) капацитета животне средине, који (развој) треба да се одвија тако да се будућим генерацијама не нарушавају услови опстанка“ (Вујошевић М. и Спасић Н., 1996).

границама носивог капацитета свих екосистема на Земљи. Д. Тошић (2012:167)¹⁹ сматра да се „одрживи развој схвата као сложен процес промена у коме су експлоатација ресурса, коришћење, заштита и очување животне средине, смерови инвестирања, оријентисање технолошког прогреса и институционалне форме, у складу са потребама и аспирацијама садашњих и будућих генерација“.

Појам „одрживог коришћења ресурса“²⁰ појавио се први пут у међународним политичким оквирима 1972. године²¹, на Конференцији о животnoj средини, која је у организацији Уједињених нација одржана у Стокхолму²². Нешто касније, концепт одрживог развоја постаје водећи принцип у економској политици и политици животне средине у друштвеним организацијама почев од интернационалног и државног до локалног нивоа, уз потенцирање приметних разлика између богатих и сиромашних нација у Светској стратегији за очување (IUCN-UNEP-WWF, 1980). Концепт „одрживог развоја“ (WCED, 1987), дефинисан је у књизи „Наша заједничка будућност“²³ чија је суштина дата у извештају Гро Харлем Брутланд (Brundtland Report). Брутланд комисија (World Commission on Environment and Development) установљује мишљење да се концепт одрживог развоја заснива на међусобној повезаности економског, социјалног и еколошког развоја у контексту да се савремени развој мора

¹⁹ Тошић Д. (2012): Принципи регионализације, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.

²⁰ Прва Светска конференција Уједињених нација о животnoj средини одржана је 1972. године у Стокхолму и тада је по први пут на овако високом нивоу указано на деградацију животне средине и загађење на глобалном нивоу. У Најробију је 1982. године одржана друга конференција Уједињених нација о животnoj средини којом је упозорено на неконтролисани индустријски развој и експлоатацију природних ресурса и последице које остављају траг на животну средину. На Конференцији у Рио де Жанеиру одржаној 1992. године по први пут указано је на повезаност развоја и заштите животне средине. Пет година касније, у Њујорку је одржана Конференција Рио +5, на којој је закључено да је у заштити наше Планете постигнут мали напредак. Десет година после Самита у Рију у Јоханесбургу је одржан Светски самит о одрживом развоју (Рио +10), највећи самит Уједињених нација, на коме је учествовало више од 60.000 делегата, активиста еколошких организација, представника великих светских компанија и преко 170 светских лидера.

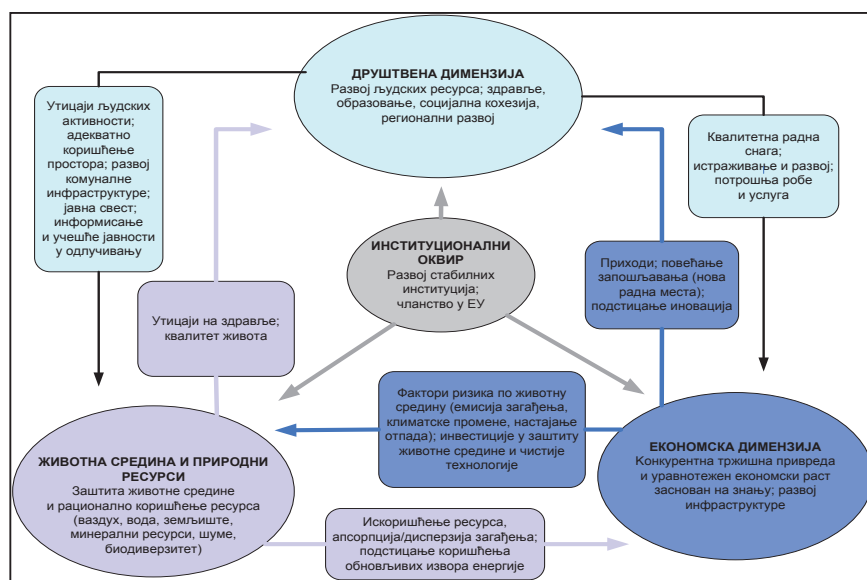
²¹ Важне године и догађаји везани за настанак и развој концепта одрживог развоја: 1971. – Римски клуб, 1972. – Штокхолмска конвенција, 1987. – Брутланд комисија, 1992. – Самит за Земљу (Рио де Жанеиро), 2002. – Светски самит о одрживом развоју Јоханесбург, 2012. – Рио +20 у Рио де Жанеиру.

²² Конференција о човековом окружењу (Ward B. and Dubos R., 1972).

²³ „Наша заједничка будућност“ (*Our Common Future*) указује на опасност, по људе и Планету, од политике економског раста без узимања у обзир могућности регенерације Земље. Ова комисија је дефинисала одрживи развој као „развој којим се испуњавају потребе садашњости, без ускраћивања могућности будућим генерацијама да задовоље своје потребе“.

оријентисати у корист како садашњих тако и будућих генерација²⁴. Д. Тошић (2012) наводи да би одрживи развој требало да указује и на подстицање вредности којима би потрошачки стандарди били у границама еколошке издрживости. Развој²⁵ подразумева и реализацију осталих дугорочних друштвених циљева, као што су: добробит друштва, могућност образовања, усавршавања, општа здравствена, социјална и еколошка заштита, пораст независности, опште културе, слободног времена и личне људске среће.

Схема 2. Функционалне везе елемената Националне Стратегије одрживог развоја

Извор: Национална стратегија одрживог развоја 2008-2017²⁶

Програмом „Брига за Земљу“ одрживи развој је редефинисан као: „побољшање квалитета живота кроз очување животних услова и очување капацитета екосистема” (IUCN, WWF, UNEP 1991), што указује да је проблем људског здравља интегрисан у животну средину и приказује њихову узајамну

²⁴ Председник Уругваја, Хосе Мухика на конференцији УН-а о одрживом развоју 1992. године у Рио де Жанеиру, истакао је: „Ми морамо разумети како недостатак воде и уништавање околине нису узрок проблема, узрок је начин живота и цивилизација коју смо изградиле. То је оно што морамо преиспитати: нашу културу живљења“.

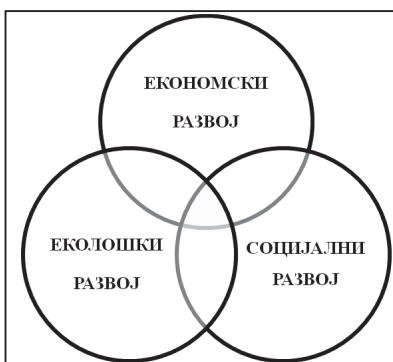
²⁵ Често се под овим појмом подразумева економски и евентуално технолошки развој.

²⁶ Национална стратегија одрживог развоја 2008 - 2017 (Сл. гласник РС, бр. 55/05, 71/05 - исправка и 101/07).

условљеност и узајамност²⁷. Светски лидери су на Земаљском самиту у Рио де Жанеиру 1992. године усвојили препоруке Брунтланд комисије, а један од резултата самита била је Агенда 21²⁸ (UNCED, 1992). Усвојена Агенда 21 – акциони план за XXI век обухвата 40 поглавља груписана у четири дела. Дате су смернице деловања, циљеви и неопходне мере за одрживо управљање земљишним, водним и шумским ресурсима. У првом делу делу апострофрани су проблеми међународне сарадње, борбе против сиромаштва, потрошачког друштва, раста популације, здравља и развоја насеља. Други део односи се на управљање ресурсима и отпадом. У трећем делу указује се на значај важнијих друштвених актера: жена, деце, младих, невладиних организација, староседелачких заједница и других. У четвртом делу дате су препоруке за промене у сфери економије, развоја технологија, образовања, науке, права, међународних институција и доношења одлука.

Према М. Љешевићу (1998) једна од најбитнијих дефиниција у Брунтланд извештају истиче различите, а при том међусобно зависне аспекте одрживог развоја, па је равнотежа економије, социјалне и еколошке димензије условљена информацијама о кључним аспектима сваког од ових система²⁹.

Схема 3. Односи комплекса економског, еколошког и социјалног развоја

Извор: ICLEI-1995³⁰

²⁷ Smith J.W. *et al.* (1997): *Healing a Wounded World: Economics, Ecology and Health for Sustainable Life*, Praeger Publishers, Westport, USA, *Social Forces*, 67/2. p. 281-315.

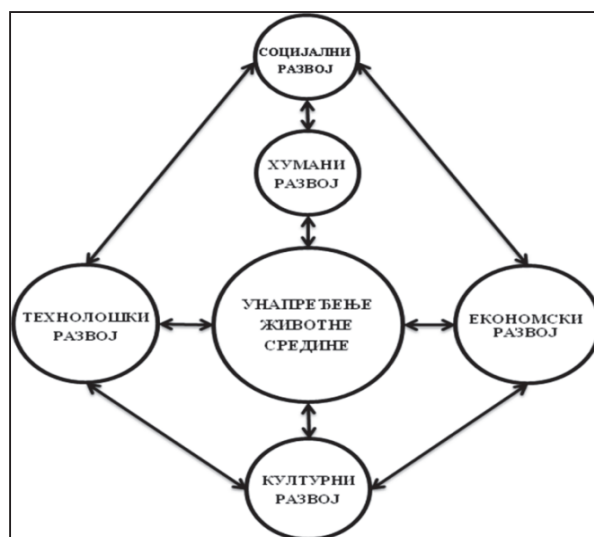
²⁸ Појам агенда води порекло од латинске речи *agendā* што значи *подсетник*.

²⁹ Љешевић А. М. (1998): *Југословјанскиј концепт устојчивог развојта*, Међународна Академија наук, Росијско е оделение, Москва.

³⁰ ICLEI (International Council for local Environment Initiatives) (1995): *Local Agenda 21 Planing Guide (Draft)*, Toronto, прилагођено.

На схеми 3. одрживог развоја приказани су односи комплекса економског, социјалног и еколошког развоја (ICLEI, 1995), чиме се одрживи развој приказује као модел са централним местом значајним за интерес народа са побољшањем хуманих услова и здраве животне средине. У савременој теорији развоја подразумева се концептуални модел који повезује социјали, хумани, економски, технолошки и културни развој између којих постоји узајамна зависност, уз очување и унапређење животне средине³¹. Стога се одрживи развој може посматрати само као неодвојива целина (схема 4.) (Љешевић М. и др., 2010).

Схема 4. Концептуални модел одрживог развоја

Дате дефиниције одрживог развоја представљају нормативни концепт који укључује стандарде понашања које треба испоштовати уколико људска заједница тежи ка задовољењу сопствених потреба зарад преживљавања и очувања благостања. Концепт почива на идеји интегралне одрживости према којем се социјална, економска и компонента животне средине унутар друштва посматрају „интеракцијски и систематски, а све што се предузима на пољу развоја мора бити у складу са сваком од њих понаособ“ (Maida C. A., 2007:21). Питање културе као четвртог стуба одрживог развоја³² усвојено је на састанку SIDS (Мале острвске

³¹ Социјална сфера не посматра се само као део и аспект економског развоја, а еколошка се не схвата као ограничење, већ као економска категорија и као потреба хуманизације друштва.

³² Деценију пре наведеног састанка (1995. године) француски биолог F. Di Castri објављује рад у коме сугерише да одрживи развој може функционисати само ако постоје четири окоснице (привредна, друштвена, културна и компонента животне средине). Недуго затим, J. Hawkes

државе у развоју) одржаном на Маурицијусу 2005. године (Барбадос +10) чији је циљ био да се размотри спровођење програма акције за одрживи развој ових земаља. Истакнута су нова питања међу којима је култура идентификована као четврти стуб одрживог развоја.

Појмовно схватање хуманог развоја, уопштено, обухвата социјални и економски развој и често је у супротности са тренутним економским развојем. М. Љешевић и др. (2010) доводе у везу континуитет (непрекидност) економског раста који је предуслов за будући развој појединца³³, док Д. Тошић (2012) наводи неопходно успостављање баланса са релевантним факторима (економски утицај уређења, степен до кога уређење утиче на инвестициона очекивања као и карактер активности владе). Као шира и комплексна категорија заснована на повећању друштвеног производа и дохотка по становнику, економски развој захтева перманентне иновације, сталне промене производње, технологија и начине привређивања. Неопходност менаџмента економског развоја треба да осигура здраву економију, при чему би се „здрава економија“ и „јака економија“ међусобно подржавале³⁴. За већину неокласичних економиста одрживи развој се заснива на активном коришћењу знања неокласичне економије и стварања предуслова за развој и усавршавање (Тошић Д., 2012; Амићић Ј., 2006). Посебна грана економије, која за циљ има да повеже екосистеме и економске системе представља еколошку економију. Еколошка економија инсистира да модели потрошње буду подржани у оквиру еколошких могућности³⁵.

М. Љешевић (1998) наводи да се о одрживом развоју говори као о интегралном (целовитом, недељивом) и сепаратном развоју, истичући да интегрални развој подразумева унапређење свих компоненти живота, док

(2001) предлаже „четвороделни модел одрживости“ (*four-pillar model of sustainability*), који укључује четири међусобно повезане димензије: еколошку одговорност, економско здравље, социјалну једнакост и културне вредности (аспирације, односе, разноликост, креативност, иновација, виталност).

³³ Љешевић М., Михајловић Б., Чучуловић Р. (2010): Стратешки програми одрживог развоја локалних заједница, Гласник Српског географског друштва, свеска ХС – Бр. 4, стр. 159-174.

³⁴ Поједини истраживачи одрживи развој декларишу као етички принцип. Н. Daly (1991) сматра да Планета не може непрекидно да трпи раубовање својих природних ресурса, што значи да континуиран економски раст везан за Планету није одрживост.

³⁵ М. Jacobs (1991) је у „Студији о зеленој економији“ (*The Green Economy: Environment, Sustainable Development and the Politics of the Future*) описао актуелни глобални економски систем потрошње ресурса као покушај живота изван граница и економских могућности при чему би се прешло на одржив развој, а економија би била (условно речено) подскуп екологије и потпуно би се налазила у границама одрживости.

сепаратни (елементарни) подразумева развој појединачних елемената. Такође, развој се посматра на локалном, регионалном и државном нивоу. Љешевић М. и др. (2010) наводе следеће премисе на којима се заснива основни модел одрживог развоја:

- рационална експлоатација природних ресурса;
- ефикасно коришћење простора;
- економска ефикасност заснована на продуктивности рада;
- технолошка ефикасност;
- социјална обезбеђеност;
- хумани развој који подразумева задовољење образовних, здравствених, верских потреба и права, пре свега права на ефикасну демократију;
- уравнотежен демографски развој;
- могућност задовољења културних потреба;
- заштита и унапређење животне средине у смислу функционисања, здравља, живота и рада становника и
- заштита природних и културно-историјских добара и других националних и државотворних вредности.

Комисија за одрживи развој (CSD)³⁶ поставила је услове за мониторинг развоја и имплементацију Агенде 21. Самим тим повећани су интереси за показатеље одрживог развоја као саставног дела мониторинга. Истраживање индикатора одрживог развоја значајно је како на информационој основи тако и у смислу друштвене организације и финансијско-економске подршке (Lorek S. & Spangenberg J. H., 2001; Љешевић М., 2005а). Од значајних индикатора одрживог развоја³⁷ (за рурална насеља) издвајају се: социо-економски, комунално-економски, комунални, социо-еколошки и еколошко-економски индикатори.

Социо-економски индикатори исказују се кроз следеће параметре:

- висина (удео БНП³⁸) издвајања за потребе школства (образовања);
- висина издвајања за потребе социјално угрожених и категорије старог становништва и
- висина издвајања за обезбеђење здравствене заштите.

³⁶ Комисија за одрживи развој (CSD) формирана је децембра 1992. године (<http://sustainabledevelopment.un.org/csd.html>).

³⁷ Према: Sustainable Seattle (1995): *Indicators of Sustainable Community*, Seattle.

³⁸ Бруто национални производ (БНП) углавном се користи као показатељ развијености друштва. М. Љешевић (2005а) истиче да је БНП основни показатељ у националној економији и указује на неопходност укључивања и других аспеката друштвеног прогреса (лични и друштвени стандард, куповну моћ становника, обезбеђеност образовања, здравствене и социјалне заштите и друго).

Комунално-економски индикатори су:

- висина инвестиција (у % дохотка) у саобраћајну инфраструктуру;
- висина инвестиција у рестаурацију јавних установа (школе, амбуланте, домови културе и слично);
- висина инвестиција у сфери инфраструктурне обезбеђености (водовод, канализација, електро снабдевање) и
- улагања у уређивање амбијента насеља и друго.

Комунални индикатори одрживог развоја сеоских насеља представљају нивое обезбеђености комуналних активности у средини у које спадају:

- стање комуналног уређења насеља: да ли постоје и колико места за сакупљање отпада, решавање уклањања отпада и слично;
- ниво уређености сеоског насеља (изглед кућа и слично);
- стање сточних гробаља и
- обим неприкупљеног отпада са ширег сеоског простора и друго.

Социо-еколошки индикатори обухватају стање прихваћености проблема и потреба очувања и унапређења животне средине и подразумевају:

- заступљеност еколошке едукације локалног становништва;
- заступљеност еколошке едукације туриста;
- ниво нормативне заштите и унапређења животне средине и
- ниво „еколошке културе“ како локалног становништва тако и туриста и слично.

Еколошко-економски индикатори представљају могућност „приноса“ уз ниске трошкове и очување и унапређење животне средине, и обухватају:

- ниво обезбеђености производних капацитета и животних потреба становништва;
- ниво учешћа еколошки здраве хране у понуди и
- ниво учешћа производа домаће радиности у понуди и друго.

Потреба за одрживим развојем требало би да представља основу за постизање оптимума живљења, па је неопходно ускладити однос друштвеног развоја са здравом животном средином у чије оквире улазе како квалитативни тако и квантитативни показатељи (Breheny M., 1994; Љешевић М., 2005а; Opschoog H. & Reinders L., 1991). Очувана животна средина представља услов опстанка (и останка) становника у руралним пределима, па је неопходно улагање капитала са циљем унапређења и предузимање адекватних мера заштите и очувања ресурса које би подстицале њихов одрживи развој.

2.2 Дефинисање руралног простора

Прецизна и јединствена дефиниција руралног простора, као ни универзална дефиниција појма руралности³⁹ не постоји. Појам „рурално“ појавио се 1930-тих година у контексту обележја сеоског друштва, у време када су сеоска насеља доживљавала како економску, тако и социјалну трансформацију услед утицаја урбанизације и индустријализације (Woods M., 2005). Према А. Лукићу (2012) значење појма „рурално“ се мењало још од првих дихотомних модела концептуализације односа села и града и до негације руралног као аналитичке категорије простора, односно до XXI века и руралности као концепта чије разумевање зависи од материјалне, али и социјалне димензије⁴⁰. R. Johnson *et. al.* (2000) под руралним подручјима подразумевају просторе у којима је доминантан екстензиван начин коришћења земљишта, са малим бројем насеља у којима је стил живљења становништва утемељен на традицији и очувању животне средине. А. Лукић (2012) наглашава да је разумевање појма руралности засновано на дескриптивним методама и да се захваљујући томе може одредити јасна просторна граница, док социо-културне дефиниције објашњавају појам друштва преко социјалних и културних обележја локалне популације.

Појам руралног простора са аспекта немачке (münchenske) школе⁴¹ (социјално-географски концепт) заснива се на интеграцији грана друштвене географије (социјална географија, економска географија) са концептом проучавања функција људског постојања: како живети у заједници, становати у заједници, снабдевати се, образовати се (Ruppert K. *et al.*, 1981; Лукић А., 2012). У овом концепту наводи се да је рурални простор у ствари одраз социо-економских процеса и промена, који ако су константни и интензивни могу трајно утицати на редефиницију културних пејзажа (Лукић А., 2012).

Према OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) методологији, разликују се два хијерархијска нивоа територијалних јединица: локални и регионални. На локалном нивоу (раније – NUTS IV и V ниво, а према

³⁹ Појам „руралан“ у *Савременом речнику страних речи и израза* у преводу значи: сеоски, сељачки (Мићуновић Љ., 2006).

⁴⁰ Лукић А. (2012): *Mozaik izvan grada – tipologija ruralnih i urbaniziranih naselja Hrvatske*, Meridijani, Samobor.

⁴¹ Главни представници овог правца и представници немачке социјалне географије су немачки географи W. Hartke и K. Ruppert.

актуелним критеријумима, статистичке територијалне јединице према стандардима ЕУ су: LAU 1 и LAU 2) руралним се сматрају насеља са густином насељености испод 150 становника/km². На регионалном нивоу (регион, округ – NUTS III), географске јединице се групишу у три типа (у зависности од тога колики удео популације региона живи у руралним заједницама): доминатно руралне (50%), у значајној мери руралне (15-50%) и доминатно урбанизоване регије (15%)⁴². Са овом дефиницијом се врши усклађивање националних докумената који третирају проблематику развоја руралних простора. Према препорукама ЕУ (LEADER, 2004), рурална подручја карактеришу:

- ниска густина насељености, старење становништва, неповољна демографска структура и друго;
- смањење пољопривредних делатности, смањење површина под шумама, застарели инфраструктурни системи, угрожавање животне средине и
- повећање броја угрожених лица, све већа изолованост због пада предузетничких активности или смањивања услужних делатности.

Према Националном програму руралног развоја Србије, 2011-2013. године⁴³ „руралне области су све територије насељених места осим градова, који су тај статус добили према Закону о територијалној организацији Републике Србије⁴⁴ и простиру се на 65.952 km²“. У Стратегији развоја пољопривреде Србије⁴⁵ коришћени индикатори су густина насељености и радно-способно становништво у пољопривреди у оквиру локалне административне јединице. Према ОЕCD класификацији руралних подручја на простору Србије (без АП Косова и Метохије) у периоду 1961-1991-2011. године дошло је до значајних промена, па су 1961. године територије насеља са мање од 150 ст./km² учествовала са 92%, односно било их је 4.328, да би се до 1991. године број насеља смањило на 4.265 (91%), а до 2011. године на 4.175 (90%). На основу наведене класификације, примећује се све веће пражњење руралног простора Србије иницирано интензивирањем процеса урбанизације и индустријализације.

⁴² Преузето са: http://www.undp.org/content/dam/serbia/Publications%20and%20reports/Serbian/UNDP_SRB_Mala_ruralna_domacinstva_u_Srbiji_i_ruralna_nepoljoprivredna_ekonomija.pdf

⁴³ Национални програм руралног развоја Србије, 2011-2013. године, Република Србија, Влада РС, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, 2011.

⁴⁴ Закон о територијалној организацији Републике Србије (Сл. гласник РС, бр. 129/07).

⁴⁵ Стратегија развоја пољопривреде Србије (Сл. гласник РС, бр. 78/05).

Према критеријумима које користе земље Европске уније, рурална подручја се могу свести на три основна типа (LEADER, 2004):

1. рурални простори у близини великих градова;
2. предели у којима села полако пропадају и у којима је у великој мери изражена депопулација и сенилизација и
3. маргинализована подручја, где су ови процеси још израженији, а могућности за проширење делатности и њихове диверзификације ограничене.

Појам „рурално“⁴⁶ се најчешће посматра у релацији са појмом урбано. Организација за економску сарадњу и развој је 1994. године предложила једноставан метод разграничења појмова који је прихваћен у оквиру Европске комисије за рурални развој (OECD, 1994):

1. Локалне територијалне јединице (LAU) су руралне ако је густина насељености мања од 150 ст./km² и

2. Региони или више територијалне јединице (NUTS) се сврставају у три категорије:

- рурални (ако више од 50% популације живи у руралним локалним заједницама);
- мешовити (од 15% до 50% становника живи у руралним локалним заједницама) и
- урбани (ако мање од 15% популације живи у руралним локалним заједницама).

Урбани и рурални простори у многоме се разликују, па је стога у науци познато низ дефиниција које описују разноликост ових појмова. D. Perišić (1981:65) истиче да су рурални и урбани простори два различита облика привредне, друштвене и просторне организације људског живота и да су то „супротстављени полови још увек класично структурираног друштва“⁴⁷. M. Vresk (2002) наводи да се градске функције могу обављати само у градовима и да је то основна разлика. Према М. Љешевићу (2005a) основна разлика је нижи комфор живљења у селу. P. J. Cloke (2006) тврди да је основна разлика између урбаних и руралних подручја заснована на њиховим функцијама, специфичностима и обележјима.

⁴⁶ Reinhart S., Bengs C. & Schmidt – Thomé K. (2005) појам рурално дефинишу кроз засебне елементе са посебним приступима у односу на урбана обележја.

⁴⁷ Perišić D. (1981): Transformacija, funkcionalna organizacija i prostorno uređenje ruralnih naselja i aglomeracija (sela) u SR BiH, Institut za arhitekturu, urbanizam i prostorno planiranje Arhitektonskog fakulteta u Sarajevu, knj. I, sv. I, II, III, Sarajevo.

Статистичка класификација по М. Мацури (1954) сврставала је насеља у три основне категорије: градска, мешовита и сеоска⁴⁸. I. Vrišer (1963) је истицао градска насеља, док су сеоска насеља посматрана као „остатак“. М. Милинчић (2009) наглашава да се у сагледавању глобалног диференцирања простора уводи крајње упрошћена номенклатура типова валоризације. Целокупан простор се диференцира на град („изграђен простор“ – „urban development“) и околину („отворен простор“ – „open space“).⁴⁹

С. Kostić (1966, 1975)⁵⁰ предлаже следеће критеријуме за одређивање појмова рурално и урбано:

- историјски критеријум разликовања села и града заснива се на историјским догађајима или неким документима на основу којих се закључује да је то насеље „сеоско“ или „градско“ без обзира на њихове данашње карактеристике;
- правни критеријум се заснива на томе да неко насеље може бити „градско“ само ако је као такво проглашено доношењем неког правног акта;
- урбанистички критеријум се заснива на организацији простора у смислу ширења насеља и у складу са правним актима и као таква организација настаје градско насеље;
- статистички критеријум се заснива на односу броја становника, па се у зависности од тога разликују „рурална“ и „урбана“ насеља и
- критеријум социјално професионалне структуре заснива се на разликовању сеоског и градског простора на основу броја лица која се баве пољопривредним и другим делатностима.

У периоду после Другог светског рата (Пописи становништва из 1953., 1961., и 1971. године) од стране статистичке службе коришћена је трихотомна категоризација диференцијације насеља, односно подела на градска, сеоска и мешовита. У Пописима становништва из 1991. и 2002. године коришћена је дихотомна категоризација, односно подела насеља на градска и остала. Правни критеријум, по коме се насеља законским прописима проглашавају за градове и демографско-статистички критеријум на основу комбинације два обележја: величине (броја становника) и процентуалног удела непољопривредног

⁴⁸ Macura M. (1954): Jedan nov kriterij za razgraničenje gradskog i seoskog stanovništva, II godišnji sastanak Jugoslovenskog statističkog društva, Beograd.

⁴⁹ Милинчић М. (2009): Изворишта површинских вода Србије – еколошка ограничења и заштита насеља, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.

⁵⁰ Kostić С. (1966): Selo i grad – Kriterijumi razlikovanja, Agrarni institut, Zagreb.

Kostić С. (1975): Sociologija sela, Informatičko izdavački centar Studenica, Beograd.

становништва (Кокотовић В., 2012). У једном броју случајева, „правна“ класификација показала се као једнострана и непрецизна, па су нека насеља, изразито градског карактера по свом изгледу, броју становника и функционалном капацитету категорисана као „остала насеља“. Претпоставка је да су аутори овакве поделе очекивали да ће локалне самоуправе предлагати и проглашавати градским она насеља која су по својој функционалности и другим карактеристикама заиста градска, па би статистика такве промене уврштавала у своју класификацију. Искуства статистичара и других корисника статистичких података већ дуже време указују на то да важећа класификација на градска и остала не задовољава потребе и не прати реално стање.

С обзиром да за дефинисање сеоских насеља не постоје јединствени критеријуми и да је у употреби око 90 дефиниција, сеоско насеље (село) се најједноставније може дефинисати као ограничен простор са малим бројем становника који се углавном баве пољопривредом. Б. Којић⁵¹ (1958) под сеоским насељима подразумева: да је основно занимање сеоских становника пољопривреда, да имају малу густину насељености и број становника (10-20 ст./km²), неадекватну комуналну опремљеност, слабо развијене спољне функције и блиско повезане објекте за становање и рад.⁵²

У традиционалном смислу село је, како наводе С. Стаменковић и М. Бачевић (1992:85) „заједница земљорадничких, сточарских или мешовитих домаћинстава на одређеној територији која су повезана радним, социјалним и економским везама, чије се становништво претежно бави пољопривредом, сточарством или рибарством, односно примарним делатностима“. Савремено одређење села према Ђ. Симоновићу и М. Рибару (1993:117) је да села представљају „одређени органски део мреже насеља дате уже или шире просторне целине и чине интегралну основу и мерила уређења и изградње простора“.

Ђ. Симоновић и М. Рибар (1993) дефинишу село као слабо насељен простор у коме су ретке економско-политичке, културне, образовне и здравствене институције, није развијена друштвена подела рада, доминантна је традиција, а

⁵¹ Представник српске архитектонске школе проучавања села.

⁵² Којић Б. (1958): Сеоска архитектура и туризам, Грађевинска књига, Београд.

становници су повезани са природом и са мало елемената урбане културе⁵³. Исти аутори наводе да је село „индивидуална географска јединица, територијална агломерација људи и специфичан облик социјалне организације становништва све чешће и са неким другим облицима привређивања, те културно-просветним, здравственим и другим функцијама“ (Симоновић Ђ. и Рибар М., 1993:119).

Основним обележјима сеоских насеља бавили су се бројни научници. Угледни истраживачи тзв. Српске географске школе, као наследници Јована Цвијића, издвојили су различите типове сеоских насеља. М. Радовановић (1965) издвојио је 12 категорија сеоских насеља на основу природних, економских и историјских фактора: усамљена ратарска и сточарска насеља (катуни и салаши), ратарска и сточарска насеља у којима се становништво бави индивидуалном производњом, приградских зона и индустријских рејона (мешовита), са специјализованом пољопривредном производњом за градско тржиште, рударско-аграрна насеља, специјализована у шумарству и пратећој индустрији, сеоске бање, одмаралишта и природна лечилишта, бивше варошице са преко 50% пољопривредног становништва и центри сеоских општина.

С. Стаменковић и М. Бачевић (1992) издвојили су седам група обележја која одређују сеоска насеља и на основу којих се јасно издваја свако насеље и одређује његов тип⁵⁴:

1. назив села, који потиче од географских својстава територије коју заузима;
2. микроположај села (према положају у сеоском атару и према удаљености од саобраћајница);
3. генеза и правци просторног развоја села (спонтано настала насеља, настала под неком интервенцијом и насеља настала под директном интервенцијом власти);
4. физиономска обележја (разбијеног, збијеног и прелазног типа)⁵⁵;
5. особености демографског развоја (према популационој величини, густини насељености, демографским кретањима и структурама);
6. функционални развој села (према основним функцијама на: примарна села, села са сеоским центром, центре заједнице насеља, а на основу посебних функција на: бањска, туристичка, рејонска, општинске центре и приградска насеља) и
7. регионално-географски распоред и утицај на развој окружења.

⁵³ Симоновић Ђ. и Рибар М. (1993): Уређење сеоских територија и насеља, ИБИ - Инжињеринг и пројектовање, Београд.

⁵⁴ Стаменковић С. и Бачевић М. (1992): Географија насеља, Географски факултет ПМФ, Београд.

⁵⁵ Физиономска типологија села дата је аналогно Цвијићевој, на села разбијеног типа, села збијеног типа и села прелазног, мешовитог типа.

Типологију села према њиховим карактеристикама дали су Ђ. Симоновић и М. Рибар (1993): према генези (планска, ушорена и спонтано настала), по урбанистичко-морфолошкој структури (према бруто густини насељености, могућностима издвајања грађевинских рејона и величине, структуре и међуодстојања сеоских дворишта, разликујући збијена и разбијена сеоска насеља), а за физиономска обележја насеља издвајају се њихови најмаркантнији елементи (вертикални објекти, цркве, ширина улице, архитектура објеката, грађевински материјал и сл.), по демографској величини (мала, средње велика и велика) и по функцијама (према основним функцијама на: примарна сеоска насеља, села са сеоским центром и центре заједница сеоских насеља, док се према посебним функцијама разликују: туристичко или бањско место, село туристички центар, рејонски центар, општински центар и приградско село).

S. Stamenković (1999) предложио је типологију у виду просторног модела мреже руралних центара и њихових утицајних сфера: примарна рурална насеља; „еко село“; „етно село“; мала рурална средишта; прелазни рурални центри; развијени рурални центри; приградска рурална насеља аграрног, урбаног и мешовитог типа; приградска „дивља“ рурална насеља и привремена насеља руралне оријентације⁵⁶.

Класификација сеоских насеља по функцијама добија све већи значај и поставља се као проблем савремених научних истраживања насеља. М. и Љ. Грчић (2002) истичу троделну структуру делатности – примарног, секундарног и терцијарног сектора. Тако су издвојени следећи типови насеља (у зависности од процентуалног учешћа активног становништва у примарном сектору) (Грчић М. и Грчић Љ., 2002):

- аграрна насеља са преко 50%;
- мешовита насеља са 33,3% до 50%;
- неаграрна насеља са 16,7% до 33,3% и
- изразито неаграрна са мање од 16,7%.

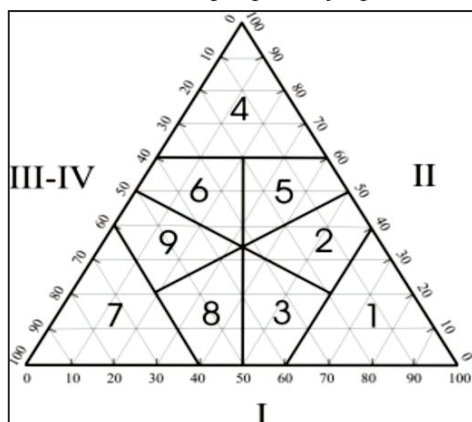
Исти аутори издвајају подтипове сваког функционалног типа сеоских насеља. У аграрном типу издвајају се: 1. Изразито аграрна са преко 83,3% активног становништва у примарном сектору. 2. Претежно аграрна са 66,6% до

⁵⁶ Stamenković S. (1999): Naučna polazišta proučavanja aktuelne ruralne situacije i seoskih naselja kao mogućih centara razvoja Srbije, Stanovništvo 1-4, str. 185-194.

83,3% активног становништва у примарном сектору. 3. Умерено аграрна са 50% до 66,6% активног становништва у примарном сектору. У мешовитом типу издвајају се подтипови: 1. Мешовити аграрно-индустријски са учешћем 33,3% до 50% примарног и већим учешћем секундарног сектора. 2. Аграрно-услужни са учешћем 33,3% до 50% примарног и већим учешћем терцијарног сектора. 3. Услужно аграрни са 33,3% до 50% терцијарног и већим учешћем примарног сектора. У неаграрна насеља улазе следећи подтипови: 1. Услужно индустријски са учешћем 33,3% до 50% терцијарног и већим учешћем секундарног сектора. 2. Индустријско услужни са учешћем 33,3% до 50% секундарног и већим учешћем терцијарног сектора. Изразито неаграрном типу припадају: 1. Умерено услужни, са учешћем 50% до 66,6% активног становништва у терцијарном сектору. 2. Умерено индустријски са учешћем 50% до 66,6% активног становништва у секундарном сектору. 3. Индустријско услужни са учешћем 33,3% до 50% активног становништва у секундарном и терцијарном сектору (Грчић М. и Грчић Љ., 2002).

За одређивање типова насеља према структури делатности Д. Тошић (1999) примењује тернарни дијаграм (схема 5.⁵⁷). Поделом троугла на секторе може се извршити груписање, односно типологија насеља према сличности структуре делатности.

Схема 5. Тернарни дијаграм

Извор: Тошић Д. (1999)

Из сложености функционалне структуре изражене у структури активног становништва Д. Тошић (1999) издваја функционалне типове насеља добијених применом различитих метода. За утврђивање промена у структури активног

⁵⁷ Подаци представљени у схеми 5, дати су према Попису из 2002. године, али нису обухваћена сеоска насеља АП Косова и Метохије.

становништва по делатностима, аутор наводи да је најпогоднији метод функционалне класификације насеља прилагођен одређеном стадијуму регионалног развоја и заснива се на променама учешћа активног становништва у појединим секторима делатности. Применом овог модела издвојено је девет функционалних типова насеља: аграрна, аграрно-индустријска, аграрно-услужна, индустријска, индустријско-аграрна, индустријско-услужна, услужна, услужно-аграрна и услужно-индустријска (Тошић Д., 1999).

Проучавања функција насеља која су се ограничавала само на градска насеља, нису комплетна, јер град у својој регији не монополише већ прерасподељује функције на насеља са којима је интегрално повезан. Код проучавања сеоских насеља у смислу функционалне типологије, потребно је комбиновати неколико основних критеријума: структура дохотка, структура атара, производња по глави становника. На тај начин се могу детаљно разграничити основне функције насеља.

„Рурално је оно што није урбано, рурално је одсјечено, заостало, насилно, рурално је „простор иза“. Рурално је предграђе урбаног, велико двориште, домаће животиње, простор за игру, мир, тишина, сигурност, завичај и слобода. Рурално је зелено. Рурално је запуштеност околиша, смрад и дивља одлагалишта отпада. Рурално је небрига друштва. Рурално је идила. Рурално је ријетко насељено. Рурално је пољопривреда. Рурално је баштина и туризам. Рурално су пејзажи и сећања. Рурално је будућност. Рурално је самоћа. Рурално је животни избор. Рурално је једина преостала могућност. Рурално је број. Рурално је осјећај“ (Lukić A., 2012:18).

2.2.1 ОДРЖИВИ РУРАЛНИ РАЗВОЈ

„Рурални развој настао је као одговор на проблеме везане за *intra* и *inter* регионалне неједнакости у степену привредне развијености и послужио је као (подесан) концепт за комплексније валоризовање развојних потенцијала руралних подручја“ (Bogdanov N., 2007:37). Све чешће се у истом или сличном контексту спомињу термини „сиромаштво“ и „рурални простор“, с обзиром да већина сиромашних живи у руралним просторима. Одрживи рурални развој за циљ би имао смањење сиромаштва, спречавање иселјавања, могућности запошљавања и

слично (Clark J. & Lowe P., 1992). Миленијумска декларација Уједињених нација се позива на следеће циљеве одрживости: подршку производних потенцијала у спрези са принципима одрживости животне средине, развој националних структура у сарадњи са привредним делатностима, доступност органске хране и адекватно управљање животном средином. J. Bryden (1994:33) рурални развој дефинише као „развој који може да напредује у еколошком, економском и социјалном смислу, при чему локална заједница сеоског насеља треба да сублимира све наведене аспекте у смислу уважавања захтева које подразумева заштићени простор“.

J. Harris (1982:18) рурални развој посматра као „развојну политику којом управља држава“ и као „процес промене руралног друштва где државне интервенције могу, али не морају бити присутне“. У Поглављу 14 Агенде 21 говори се о одрживој пољопривреди и руралном развоју (SARD) где главни циљ представља производња органске хране и подразумева одређене активности и улагања пре свега у нове технологије, поступак производње здраве хране, систем едукације локалног становништва, као и у систем управљања животном средином. Повећање запошљавања и прихода имали би за циљ смањење сиромаштва. N. Bogdanov (2007) упућује на чињенице да рурално сиромаштво условљава неопходност политике руралног развоја, при чему наглашава да истраживачи неразвијеност виде као основни фактор укупне неразвијености мање развијених земаља⁵⁸. М. Ševarlić (2009:1) наводи да је „финансијска помоћ државе неопходна као покретач спречавања иселавања и оживљавања ових насеља“, као и да би људи који нису експерти у овој области „коначно требало да схвате да одрживи развој руралних подручја у Србији, као и у другим земљама у свету, не могу да обезбеде пољопривредници у већ прилично демографски девастираним селима, већ садејство дугорочне политике равномернијег регионалног развоја, значајно већих субвенција свим пољопривредним произвођачима и нарочито, економски свестранији подстицаји развоју неаграрних делатности и решавању деценијама запостављених инфраструктурних проблема у руралним подручјима“.

⁵⁸ Bogdanov N. (2007) такође наводи податке Светске банке према којима рурално становништво чини $\frac{3}{4}$ од 1,3 милијарди људи који живе у зонама сиромаштва „мање од један долар по становнику дневно,“ као и податке FAO-а, да $\frac{3}{4}$ од око 800 милиона неухрањених лица на свету чини рурална популација.

Одрживост сеоских насеља условљена је и постојањем функционалне урбано-руралне везе (Malecki E.J., 1991). Нерешена питања саобраћајне инфраструктуре (лоша повезаност села са градским насељем, непостојање јавног превоза и друго) интензивирају изолованост руралних насеља. Економска (могућност продаје производа, запошљавања и др.), социјална (јавне службе, административне услуге), хумана (здравствена и социјална заштита) и културна димензија представљају основне везе између сеоских и градских насеља (Douglass M., 1998; Preston D.A., 1975). Између града и села постоје, према документима Европске уније две групе веза: структурне и функционалне (ESPON, 2008).

Комисија за одрживи развој (CSD) је 1995. године закључила да постоји напредак у руралном развоју, али да се тај процес одвија изузетно споро. Развој пољопривреде био је једна од главних тема на Комисији за одрживи развој (2000. год.). Тада су измењени циљеви SARD-а и основна теза била је да пољопривреда има најважнију улогу у одрживости руралног простора. Остали наводи били су од великог значаја – да се обим производње хране повећа, али да се обезбеди лакша доступност и безбедност хране, чиме би се допринело одрживом управљању животном средином и очувало здравље становника. Наведено је имало за циљ да се омогући бољи/лакши живот људи у руралним подручјима уз могућност управљања примењујући своје личне методе и решења уз адекватну сарадњу са локалним институцијама.

Укључивање политике руралног развоја представља основ за установљење полазишта за рурални развој подручја. Стратегије које се предлажу наглашавају да се руралним развојем сагледавају еколошки, економски, социјални и политичко-институционални аспекти на исти начин, уз смернице да би заједнички циљеви користили читавом друштву.

Табела 1. Главне карактеристике руралних области у Србији
у поређењу са урбаним областима

Индикатори	Србија (укупно)	Урбане области	Руралне области	Руралне области/укупно Србија (%)	EU 25 претежно руралне области
Укупна површина (km ²)	77.508 ⁵⁹	11.556	65.952	85,1	56,2
Број насеља	4.715	811	3.904	82,8	-
Број становника 1991.	7.576.837	3.257.374	4.319.463	57,0	16,6
Број становника 2002.	7.498.001	3.336.341	4.161.660	55,5	-
Густина насељености 2002.	96	288	63	-	38,5
Промене у броју становника (1991 - 2002.) (у %)	-1,04	2,42	-3,65	-	-
Старосна структура	-	-	-	-	-
Преко 65 година старости (%)	16,5	15,4	17,5	-	16,6
Испод 15 година старости (%)	15,7	15,1	16,2	-	17,6
Запосленост по секторима	-	-	-	-	-
Примарни сектор (%)	23,36	11,26	32,98	-	13,2
Секундарни сектор (%)	30,08	29,32	30,69	-	28,7
Терцијарни сектор (укључујући јавни сектор (%))	43,74	56,74	33,44	-	58,1
Непознато	2,80	2,69	2,89	-	-
БДП по глави становника индекс, Србија =100	100	132,8	73,7	-	74,1
Незапосленост (%)	22	23	21	-	11,6
Стопа незапослености жена (%)	24	25	23	-	-
Инфраструктура	-	-	-	-	-
Бр. телефонских линија/1000 становника	331	391	284	-	-
Број становника по једном доктору	369	272	512	-	-
Туристички смештај	-	-	-	-	-
Број кревета у хотелима	83.993	26.919	57.074	67,9	-
Број кревета у хотелима/1000 становника	11,2	8,07	13,71	-	-
Број ноћења	6.642.623	2.147.850	4.494.773	67,6	-

Извор: План стратегије руралног развоја 2009-2013. године⁶⁰

⁵⁹ Површина Србије без АП Косова и Метохије.

⁶⁰ План стратегије руралног развоја 2009-2013, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Србије. Доступно на: <http://www.agrif.bg.ac.rs/files/events/38/Plan%20strategije%20ruralnog%20razvoja%202009-20013.pdf>

„Дефинисање методолошких и аналитичких оквира за научно изучавање и практичну примену руралног развоја своди се на три димензије: регионалну (просторну), социјалну и привредну. Сва три аспекта руралног развоја су појмовно и суштински комплексна, па је отуда и дефинисање универзалних развојних модела и политика, који би били прихватљиви за већи број регија или земаља, немогуће“ (Bogdanov N., 2007:38). Ипак постоје одређене методологије које различито објашњавају рурална подручја.

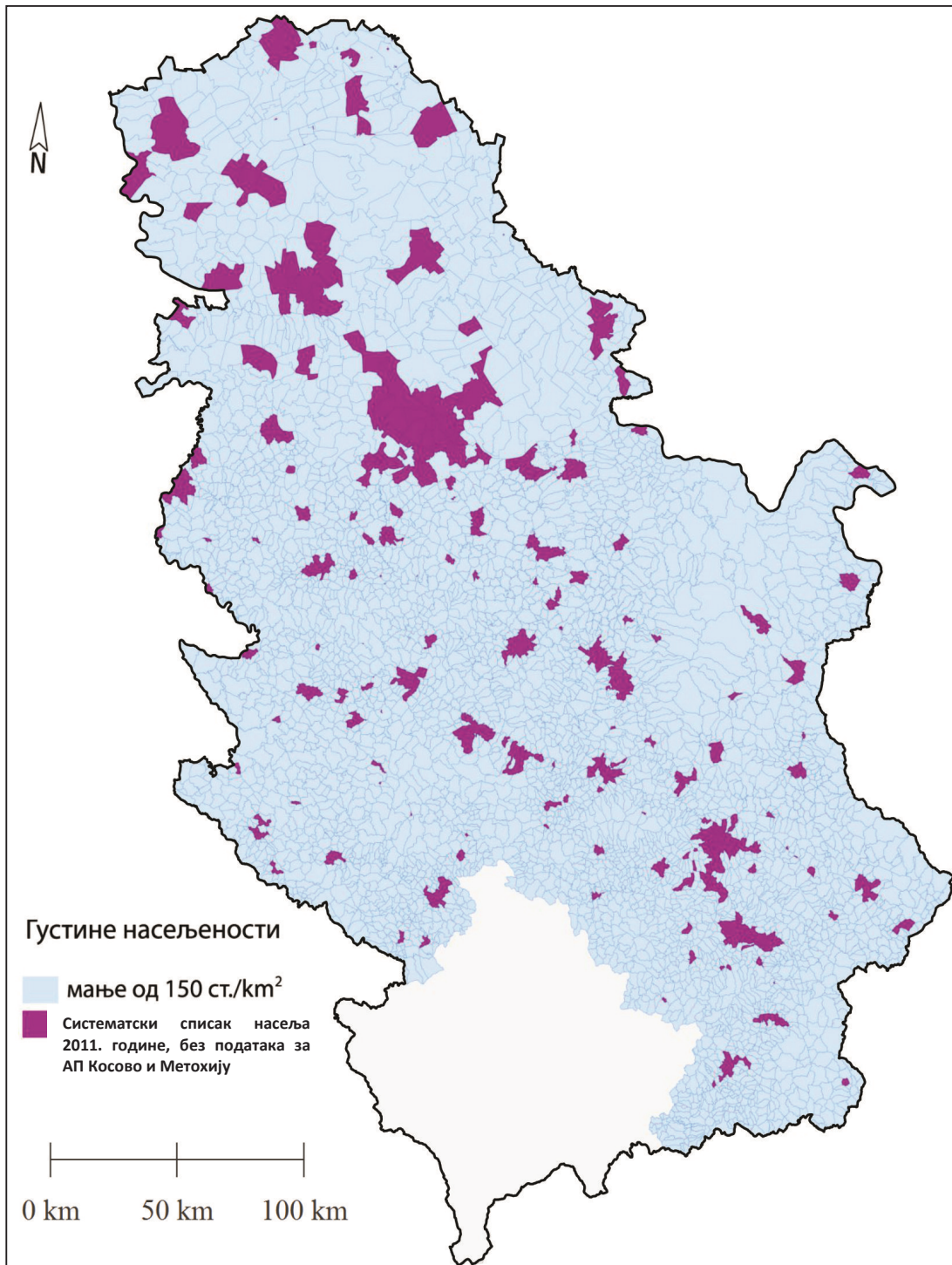
Методологија ОЕСД-а⁶¹ се заснива на густини насељености становништва и говори о два основна нивоа руралних простора:

1. Локалне заједнице означавају се као сеоска насеља уколико је њихова густина насељености мања од 150 ст./km² и
2. Региони ако су класификовани у прве две од следећих категорија:
 - претежно рурални регион: уколико више од 50% популације живи у руралним заједницама са мање од 150 ст./km²;
 - средњи рурални регион: уколико од 15% до 50% становника живи у руралним локалним заједницама и
 - претежно урбани регион: уколико мање од 15% становништва регије живи у руралним локалним јединицама.

Према наведеном критеријуму издвојено је 4.280 насеља, што чини 91% територије Србије. Стога ова категоризација није прилагодљива сваком простору, због чега је примењивији критеријум који подразумева Агенда 2000 која објашњава руралне области као „заједнице са мање од 100 становника по квадратном километру“. По овом критеријуму на простору Србије од укупног броја насеља 4.059 има густину мању од 100 становника по квадратном километру, што представља 86% територије државе.

⁶¹ ОЕСД (1994): *Creating rural indicators for shaping territorial policy*. Paris.

Карта 2. Густина насељености становништва Србије према OECD класификацији

Извор: Насеља из Регистра просторних јединица, Републички геодетски завод (2009), ПРИЛАГОЂЕНО

Европска Комисија користи типологију руралних територија која се заснива на степену интегрисаности у националну економију по којој се рурална подручја деле на (Bogdanov N., 2007):

- интегрисане руралне области – са највећом запослености у секундарном и терцијарном сектору, растућом популацијом и потенцијалном опасношћу за животну средину, друштвено и културно наслеђе;
- прелазне руралне области – релативно удаљене од урбаних центара са различитим мешавинама примарног и секундарног сектора и
- удаљене (забачене) руралне области – са малом густином насељености, зависне од пољопривреде, изоловане због географских карактеристика у којима се обезбеђују само најнеопходније услуге.

LEADER⁶² приступи руралном развоју представљају међусобне везе активности руралног развоја. Примена приступа помаже у постизању бољих резултата на различитим подручјима и у различитим ситуацијама уз прилагођавање руралних развојних политика специфичним потребама појединих руралних простора. LEADER постоји од 1991. године и представља интегрални део европске политике руралног развоја. Састоји се од осам основних начела:

- одрживи рурални развој – развој који се заснива на очувању животне средине;
- приступ заснован на карактеристикама руралног подручја према којима треба планирати будућност;
- приступ одоздо према горе – који подразумева укључивање свих снага локалних заједница;
- успостављање локалних партнерстава, јер су често појединачне иницијативе неприхватљиве и немају поверење заједнице;
- иновативност којом би се традиционалне вредности представиле на нов начин;
- интегралан и вишесекторски приступ који би омогућио повезивање локалних, регионалних и националних институција у остваривање заједничког циља;
- умрежавање и повезивање са другим просторима чиме би се размењивала знања и искуства и
- сарадња на покретању нових пројеката.

⁶² Реч LEADER потиче из француског израза „Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale“ што означава „везе између акција за рурални развој“.

Схема 6. Условљеност одрживог руралног развоја

Одрживи развој села могућ је само ако се предузму неопходни и довољни предуслови за „оживљавање локалне сеоске самоуправе и институционално проширење надлежности сеоских месних заједница као провереног облика непосредне локалне самоуправе у српској народној традицији. У истом циљу, ваљало би да се у брдско-планинским и пограничним крајевима Србије иницира формирање малих сеоских општина и тако омогући њихова демографска и социјална одрживост“ (SANU, 2013:1⁶³).

Према претходно изложеним чињеницама долази се до закључака који би допринели могућем одрживом развоју руралних насеља у Србији: задржавање младе популације на селу уз могућност запошљавања (у туризму, производњи здраве хране и другим делатностима) и повратак исељеног становништва, омогућавање боље здравствене и социјалне заштите, реконструкција и изградња саобраћајне инфраструктуре, регулисање питања снабдевања домаћинства водом, адекватно уклањање отпада, повезивање на канализациони систем насеља и друго (схема 6.).

⁶³ Odbor za selo Srpske akademije nauka i umetnosti: Zaključci sa naučnog skupa SANU Perspektive razvoja sela u Srbiji, Beograd, 2013.

Неки од циљева одрживог руралног развоја у Србији били би:

- развој, уређење и заштита сеоских насеља по планским смерницама, а на принципима одрживог развоја;
- унапређење квалитета живљења становништва (могућност запошљавања, боља здравствена заштита и друго);
- ограничено коришћење природних ресурса;
- адекватно управљање животном средином;
- укључивање чланова локалне заједнице у предлоге за доношење и имплементацију планских решења;
- изградња и реконструкција инфраструктурних објеката;
- коришћење алтернативних видова енергије;
- уређење простора;
- усклађивање супротстављених интереса корисника простора;
- адекватно одлагање отпада и
- обезбеђивање ефикасне заштите животне средине у руралном насељу, али и на ширем простору.

Постојећи плански документи у Србији не баве се експлицитно везама и остварењем руралног развоја на простору заштићених подручја. Углавном се документа односе на економски развој у оквиру одрживог руралног развоја, без обзира на простор на коме се налазе.

2.2.2 ДЕФИНИСАЊЕ И ЗНАЧАЈ ПОЈМА „ЗАШТИЋЕНА ПРИРОДНА ДОБРА“

Интензитет антропогеног дејства сваким даном расте, физички се мења Земљина површина и нарушава квалитет животне средине⁶⁴. Услед тога је у условима еколошке и економске поларизације простора прихваћена пракса адекватне заштите, издвајања и резервисања територија. Према Р. Haggett (1983) заштита природних ресурса представља коришћење истих, али према планском редоследу за дуг временски период. Уколико се не поштује добро организовани темпо употребе, у скорој будућности се услед недостатка једног ресурса мора стимулисати убрзано проналажење супституцијског ресурса, све док природа то дозвољава. Неопходност заштите простора датира у далеку прошлост, што најбоље потврђује да су у Европи бројне шуме стављане под заштиту још пре

⁶⁴ Индустијски развој, пораст броја становника и изградња инфраструктуре донели су не само цивилизацијски напредак, већ и деградацију животне средине, загађење, климатске промене, крчење шума ради добијања нових обрадивих површина и урбане изградње, исцрпљивање природних ресурса, што је довело до трајне угрожености или нестанка природних екосистема и многих биљних и животињских врста.

више од хиљаду година. У Аустралији је први заштићени простор (национални парк *Blue Mountain*) проглашен 1866. год., у САД-у је 1872. *Yellowstone* проглашен првим националним парком, а у Канади је 1885. године заштићен простор око врелих извора у Bow Valley-у. Зачеци законске заштите у Србији датирају још из XIV века⁶⁵.

Ради заштите простора потребно је пре свега дефинисати појам „природно добро“ и заштитити га на основу закона. Заштићена природна добра су у најширем смислу, према С. Николићу (2006:102, 103) „делови аутохтоне и очуване природе, а конкретније се ту подразумевају делови посебно вредне – аутохтоне и делом измењене природе (екосистеми и предели), ретки и атрактивни природни објекти (кањони, пећине, врела, водопади...) и ретке биљне и животињске врсте“, док у ужем смислу исти аутор заштићена добра дефинише као „добро очуване делове природе и посебних природних вредности и одлика, који имају трајни еколошки, научни, културни, образовни, здравствено-рекреативни, туристички и други значај због чега се ради општег интереса стављају под заштиту“. Према дефиницији Међународне уније за заштиту природе (IUCN, 1994)⁶⁶ „заштићено природно добро представља део континенталне или морске површине који је специјално посвећен заштити и одржавању биолошке разноврсности, као и очувању природних и културних вредности/ресурса и којим се управља на основу законских прописа и других ефективних инструмената“. Природна добра се могу поделити у две групе: једносложна (појединачна) као што су споменици природе и вишесложна (тј. скуп вредности које се категоришу на основу бројних критеријума) као што су национални паркови. Површина коју обухватају заштићена природна добра у Србији износи око 570.000 ha, што чини преко 6% територије земље. Стандарди IUCN-а су при категоризацији заштићених природних добара у Србији делимично испуњени.

⁶⁵ Више о историјату законске регулативе на заштити природе у Србији у Поглављу 2.2.3.

⁶⁶ IUCN (1994): The World Conservation Union, Species Survival Commission, Gland.

2.2.2.1 Врсте заштићених природних добара

Природна добра се методолошки разврставају по типовима или врстама на основу својих особина: изворност и очуваност, репрезентативност, реткост и естетска вредност. IUCN је установио основне категорије заштићених природних добара⁶⁷:

- категорија Ia – строги резерват природе који обухвата строго заштићена подручја издвојена због специфичних карактеристика (геоморфолошких, геолошких вредности, биодиверзитета), где су утицаји на дати простор под строгим и сталним мониторингом;
- категорија Ib – подручје дивљине које укључује велика неизмењена или мало измењена подручја без значајнијих трајних људских насеља и које би требало да се налази у изворном стању;
- категорија Iv – подручје управљања стаништем или врстама: заштићено подручје чији се циљ управљања углавном односи на очување датог простора, кроз примену различитих мера интервенције;
- категорија II – национални парк који обухвата велика природна подручја у циљу очувања целокупне животне средине тог подручја, процеса који се на том простору одвијају и врста које се налазе;
- категорија III – споменик природе којим се штити одређена природна вредност који може бити геолошки (историјско-геолошки, палентолошки, петролошки, минералолошки и др.), геоморфолошки, спелеолошки (пећине, јаме и др.), хидролошки (водоток или део водотока, језеро, тресава и др.) и ботанички (ретки примерци флоре, појединачна стабла, паркови, ботаничке баште и др.);
- категорија IV – заштићено станиште је подручје које обухвата један или више типова природних станишта значајних за очување једне или више популација дивљих врста или њихових заједница;
- категорија V – заштићени предео (пејзаж) је заштићено подручје којим се управља ради очувања његових одлика/вредности и обављања рекреације;
- категорија VI – заштићено подручје са одрживим коришћењем природних ресурса;
- категорија VII – антрополошки резерват;
- категорија VIII – простор којим се управља ради неке вештачке намене;
- категорија IX – резерват биосфере и
- категорија X – подручје светске баштине.

⁶⁷ Dudley N. (2008): Guidelines for Applying Protected Area Management Categories, IUCN, Gland, Switzerland.

2.2.2.2 Заштићена подручја Србије

На основу члана 27. Закона о заштити природе (Сл. гласник РС, бр. 36/09 и 88/10) у заштићена природна добра спадају:

- заштићена подручја (строги резервати природе, специјални резервати природе, национални паркови, споменици природе, заштићена станишта, предели изузетних одлика и паркови природе)⁶⁸;
- заштићене врсте (строго заштићене дивље врсте и заштићене дивље врсте) и
- покретна заштићена природна документа.

Члан 28. Закона дефинише заштићена подручја као „подручја која имају изражену геолошку, биолошку, екосистемску и предеону разноврсност и која су значајна као станишта врста птица и других миграторних врста значајних у складу са међународним прописима“.

На основу члана 27. Закона у заштићена подручја спадају (карта 3.):

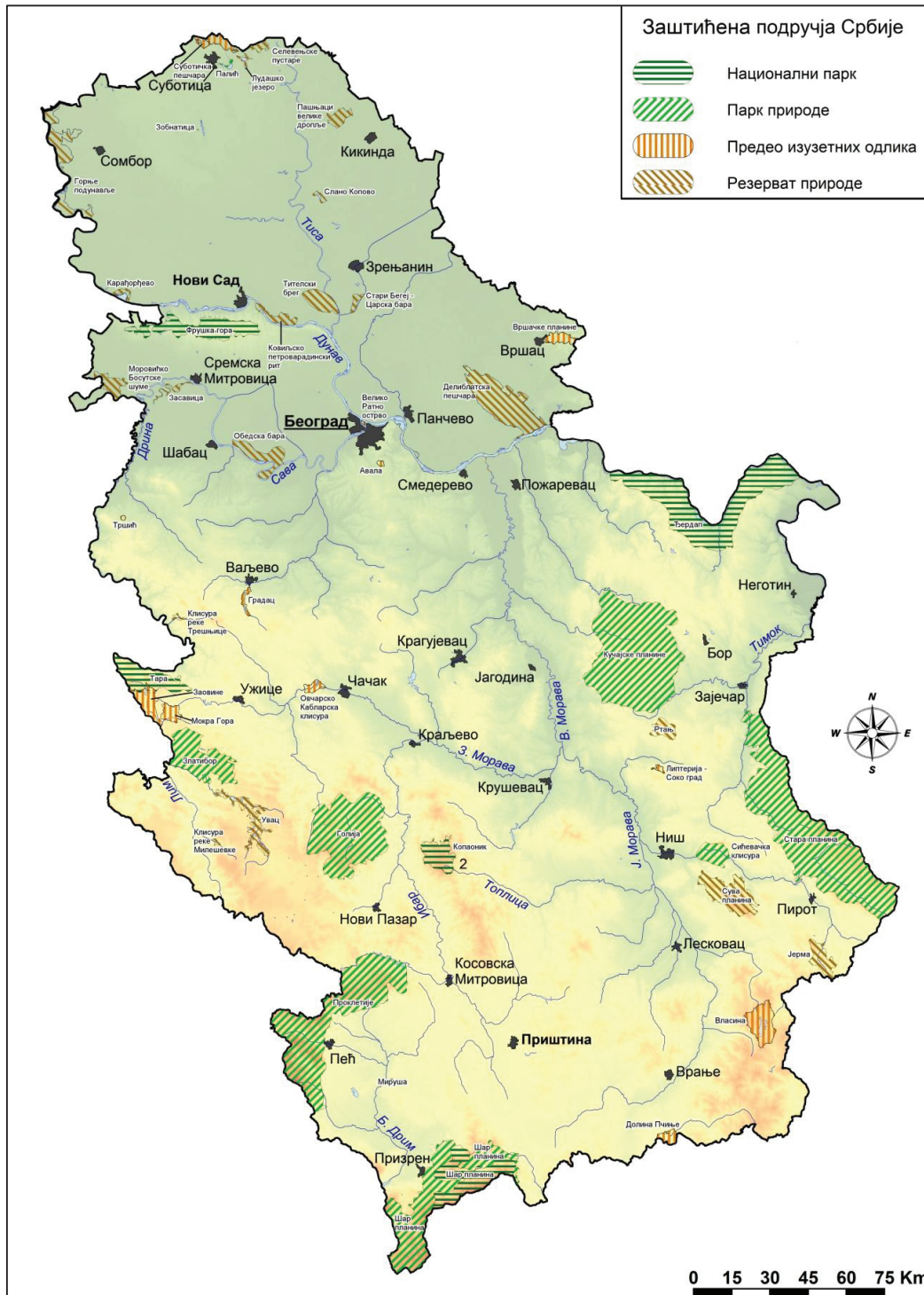
- специјални резервати природе (СРП);
- национални паркови (НП);
- споменици природе (СП);
- заштићена станишта (ЗС);
- предели изузетних одлика (ПИО) и
- паркови природе (ПП).

Поред заштићених природних подручја, у Србији се под заштитом налази и велики број биљних и животињских врста – укупно око 220 биљних врста и око 430 станишта животињских врста (Ђорђевић З. и др., 2009). Под појмом режим заштите подразумева се „скуп мера и услова којима се одређује начин и степен заштите, коришћења, уређења и унапређења законског и природног добра“ (Филиповић Д. и Ђурђић С., 2005:66⁶⁹).

⁶⁸ Преузето са сајта: ec.europa.eu/environment/nature/legislation/habitatsdirective/

⁶⁹ Д. Филиповић и С. Ђурђић (2005): Основи екологије – практикум, Географски факултет, Београд.

Карта 3. Заштићена природна подручја Србије

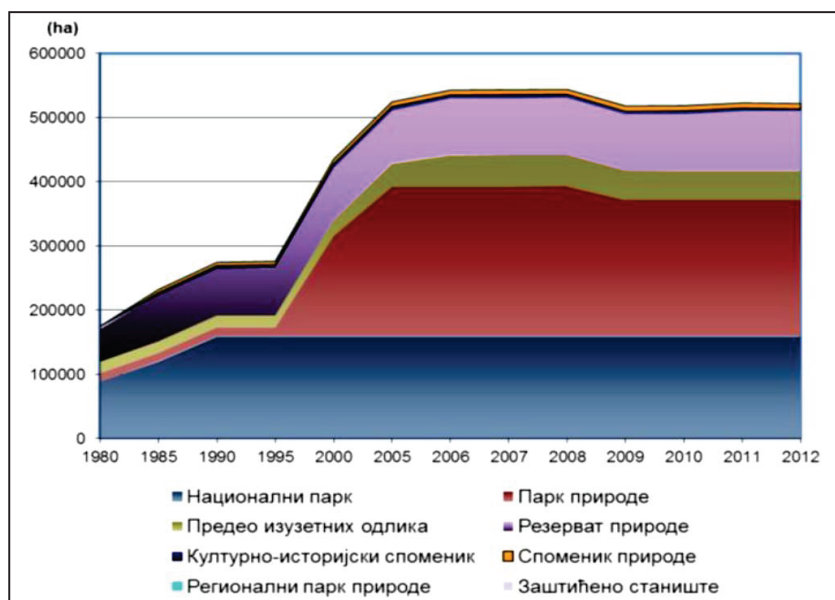

Извор: Завод за заштиту природе Србије (2009): Заштићена природна добра у Србији, 1:300 000; Заштита природе, Природна добра површине преко 500 ha, 1:1 500 000, ПРИЛАГОЂЕНО

Заштићена природна добра карактеришу различите врсте режима заштите⁷⁰ према члану 35. Закона:

- I степен заштите: утврђује се строга заштита без коришћења простора и активности, осим у сврху едукације;
- II степен заштите: утврђује се активна заштита уз интервенције у циљу унапређења, ревитализације и рестаурације простора, без икаквог негативног утицаја на предео и
- III степен заштите: утврђује се ограничено коришћење природних ресурса уз могућност унапређења заштићеног подручја, развој села и сеоских домаћинстава, уређење објеката културно-историјског наслеђа и традиционалног градитељства.

Графикон 1. Кумулативна површина заштићених подручја у Србији (1980-2012. године)

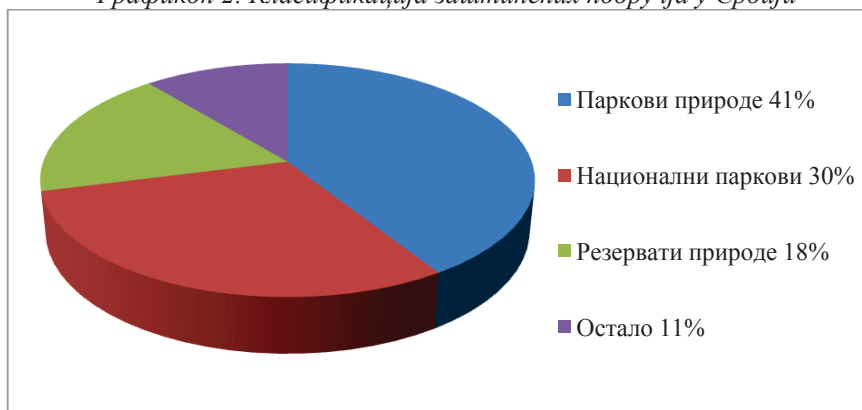
Извор: Агенција за заштиту животне средине РС, 2013.

У периоду од 1980. до 2008. године у Србији се бележи територијално ширење и раст броја заштићених подручја (за око 300%) (графикон 1.). У периоду 1980-2006. године просечна површина заштите износила је око 14.000 ха годишње, док је током 2007. и 2008. године укупна заштићена површина износила 1.169 ха. „У периоду од 2008. до 2012. године дошло је до смањења површина под заштитом за 20.000 ха, пре свега због корекција површина под заштитом“ (Агенција за заштиту животне средине РС, 2013:71).

⁷⁰ О овоме више речи у Поглављу број 4.

Тренутно је у РС низак степен заштите простора. Према IUCN категоризацији у Србији највећу површину заузимају подручја IV и V категорије. Најприметније увећање површина у оквиру заштићених подручја током последњих 30 година припада категорији Паркова природе (према IUCN категоризацији припада V категорији). Према заступљености Националних паркова долазимо до чињенице да је ниво заштите заштићених подручја у Србији на ниском нивоу.

Графикон 2. Класификација заштићених подручја у Србији

Извор: Агенција за заштиту животне средине РС, 2013.

У оквиру заштићених подручја на основу националних законских аката о заштити природе, уведен је систем зонарања по различитим степенима заштите⁷¹. Ту се издвајају четири зоне (Филиповић Д. и Ђурђић С, 2005):

- зона I: апсолутна заштита;
- зона II: допуштено коришћење једино у рекреативне сврхе;
- зона III: ограничено управљање територијом, које се неће супротстављати циљевима заштите и
- зона IV: економско коришћење заштићеног простора.

На основу институционалних мера заштите природе, површина заштићених подручја у Србији је 521.104 ha, што је око 5,90% територије Републике. Заштићена су 463 природна добра⁷² (Завод за заштиту природе Србије):

- 5 националних паркова (158.986 ha);
- 16 паркова природе (213.302 ha);
- 16 предела изузетних одлика (45.656 ha);

⁷¹ Опширније о режимима заштите у Поглављу 2.2.5.

⁷² Преузето са сајта Завода за заштиту природе Србије:
<http://www.natureprotection.org.rs/sr/zaštićena-područja.html>

- 67 резервата природе (92.972 ha);
- 42 простора културно историјске вредности (2.507 ha) и
- 317 споменика природе (7.681 ha).

Према националној класификацији заштићених подручја (графикон 2.), најзаступљенији су Паркови природе чији је удео у укупној површини под заштитом 41%, Национални паркови са 30% и Резервати природе са 18%. Осталих 11% чине Предели изузетних одлика, Споменици природе и Културно-историјски споменици, Регионални природни паркови и Заштићена станишта (*Агенција за заштиту животне средине РС, 2013*).

2.2.2.3 Национални паркови

На основу члана 30. Закона о заштити природе, национални парк је „подручје са већим бројем разноврсних природних екосистема од националног значаја, истакнутих предеоних одлика и културног наслеђа у коме човек живи усклађено са природом, намењено очувању постојећих природних вредности и ресурса, укупне предеоне, геолошке и биолошке разноврсности, као и задовољењу научних, образовних, духовних, естетских, културних, туристичких, здравствено-рекреативних потреба и осталих активности у складу са начелима заштите природе и одрживог развоја“. Појам национални парк је дефинисан Лондонском конвенцијом 1933. године⁷³ и подразумева „подручје које се ставља под заштиту и издваја ради заштите и унапређења естетских, геолошких, биолошких, историјских и других интереса и које служи за одмор и рекреацију“. По овој дефиницији све делатности на простору националног парка биле су забрањене, изузев уз контролу управе парка. У Сијетлу је 1962. године одржана Прва светска конференција о националним парковима на којој је наглашено да неко подручје може бити проглашено за национални парк чиме ће имати одговарајуће режиме заштите подразумевајући искључивање свих облика експлоатације природних ресурса. На Генералној скупштини IUCN-а, 1969. године у Њу Делхију⁷⁴ дата је дефиниција националног парка са следећим главним одредницама:

- шире просторно подручје које представља један или више екосистема;

⁷³ IUCN (1974): Classification and Use of Protected Natural and Cultural Areas, IUCN Occasional Paper No. 4, IUCN, Morges, Switzerland.

⁷⁴ Минималне заштићене површине 2.000 ha, од чега 1.000 ha мора бити потпуно заштићено.

- мало или нимало измењен простор људском делатношћу на коме животињске и биљне врсте, животињска и биљна станишта, геоморфолошки и геолошки елементи дају посебан научни, образовни и рекреативни значај и који поседује изузетне природне пејзаже и
- посећивање се може допустити под одређеним условима у научне, васпитне, културне и рекреативне сврхе.

Идеја о оснивању националних паркова јавља се на основу све већег антропогеног утицаја, угрожавања или нестајања биљних и животињских врста. На заседању IUCN-а 1972. године дефиниција националног парка је допуњена предлогом да се омогући њихово зонирање. У Каракасу је 1992. године одржан Светски конгрес о националним парковима. Тада је установљена препорука да свака држава заштити најмање 10% своје територије. У свету је регистровано око 7.000 националних паркова⁷⁵. У Аустралији је први заштићени простор проглашен 1866. године (данашњи национални парк Blue Mountain), затим је 1872. у Сједињеним Америчким Државама као национални парк проглашен Yellowstone, а у Канади је 1885. заштићен простор око врелих извора у Bow Valley-у као национални парк Banff. Оснивање првих националних паркова у Европи започето је у Шведској 1909. године, а затим је проглашен Енгадин у Швајцарској, 1914. године. На простору Краљевина СХС први национални парк основан је у долини Триглавских језера 1924. године (Stajić S., 1972; Martinić I., 2010). У Србији је за први Национални парк проглашена Фрушка гора 1960. године.

Према Д. Филиповић и С. Ђурђић (2005), национални парк је природно добро које ће бити заштићено не само ради остваривања и очувања националних интереса већ и одржања природних реткости и разноврсности. Д. Јовичић национални парк дефинише као „подручје са најсложенијим природним екосистемима и биогеографским обележјима, изворне и добро очуване флоре и фауне са репрезентативним физичко-географским појавама и културно-историјским вредностима и као такво представља природну целину од националног значаја“ (Јовичић Д., 2009).

Површине националних паркова у свету крећу се од неколико хиљада хектара у Европи до неколико милиона хектара у Северној Америци. За НП проглашава се просторна целина површине од најмање 2.000 хектара. Минимална

⁷⁵ Према подацима Светске уније за заштиту природе (IUCN – International Union for Conservation of Nature) до 2010. године на свету је регистровано око 7.000 националних паркова.

површина у Србији за националне паркове је око 3.000 хектара. По површини највећи национални парк на свету је Североисточни Гренланд (972.000 km²), основан 1974. године. Највећи руски, а уједно и највећи европски национални парк је Југид Ва, површине 18.917 km², основан 1993. године⁷⁶.

Национални паркови представљају значајне просторе сваке земље, јер садрже изузетне природне, али и потенцијале културног и историјског значаја. Са аспекта заштите животне средине уживају један од највиших облика заштите. Национални паркови Србије (табела 2.) су укључени у Европску федерацију националних паркова (EUROPARC⁷⁷).

Табела 2. Национални паркови у Србији

Национални паркови	Година проглашења	Површина (ха)	IUCN категоризација	Општина/град
Фрушка гора	1960.	25.393,00	V категорија	Беоцин, Нови Сад, Сремски Карловци, Бачка Паланка, Шид, Сремска Митровица, Инђија, Ириг
Ђердап	1974.	63.000,00	IV категорија	Голубац, Мајданпек, Кладово
Копаоник	1981.	12.106,03	V категорија	Рашка, Брус, Лепосавић
Тара	1981.	19.175,00	II категорија	Бајина Башта
Шар планина	1986.	39.000,00	II категорија	Качаник, Призрен, Штрпце, Сува Река

Извор: Завод за заштиту природе Србије, 2013⁷⁸;
Закон о националним парковима (Службени гласник РС, број 39/93)

Постоје два типа националних паркова: амерички и европски. Европски тип паркова има карактеристике резервата у којима живи свет потпуно несметано живи и заштићен је од утицаја човека. Национални паркови у Србији би требало да одговарају европском моделу. Национални паркови, иако спадају у заштићена природна добра, изложени су различитим притисцима, као што су нпр. каменоломи, рударски копови и слично, који нису дозвољени просторним планом

⁷⁶ Национални парк Југид Ва (Чиста вода) налази се у североисточном делу републике Коми, на западним падинама пл. Преполар и Северни Урал и у Печорској низији. У децембру 1995. године, Национални парк Југид Ва и резерват природе Печора Иљич су укључени на листу Светске природне и културне баштине УНЕСКО-а под називом Комијске прашуме (као подручје тајге, тундре и мочварних тресетишта са рекама и природним језерима, са претежно четинарским шумама, али и састојинама врбе и брезе).

⁷⁷ Федерација EUROPARC (Federation of Nature and National Parks of Europe) основана је 1973. године у Базелу (седиште је у Регенсбургу од 2010. године). Представља независну организацију којом се обухватају европска заштићена подручја (национални паркови, паркови природе и резервати биосфере). Ова организација помаже у остваривању међународне сарадње у свим аспектима управљања заштићеним подручјима и помаже у даљем унапређивању и очувању природне баштине. Од 2013. године представља је 400 чланица у 35 земаља.

⁷⁸ Преузето и прилагођено према: <http://www.zps.rs/>

и програмом заштите и унапређења, али се задржавају као затечени објекти. Слично је и са неким недозвољеним делатностима, као на пример: туристичка изградња, викенд насеља, која стварају проблеме због претеране изградње и експлоатације. Главни узрочници који нарушавају виталне функције националних паркова су: висок степен урбанизације, раубовање природних ресурса (експлоатација шуме, експлоатација водних ресурса и друго), присуство објеката и активности који не би требало да се налазе на простору националних паркова (индустрија, рударски копови и друго).

Национални парк Фрушка гора

Захваљујући изузетним биогеографским карактеристикама, као и због посебног значаја планине Фрушке горе у Панонском басену, Влада НР Србије 1949. године основала је организацију „Народно излетиште Фрушка гора“. Године 1960. Скупштина СР Србије, посебним законом, народном излетишту даје виши ранг и ставља га под посебну заштиту проглашавањем за национални парк. Извршно веће САП Војводине 1962. године одређује границе Националног парка (НП) Фрушка гора и доноси план о његовом уређењу. Скупштина САП Војводине 1977. године доноси нови Закон о НП Фрушка гора по коме се задржава својство одређено Законом из 1960. године, а одредбама овог Закона обезбеђује се трајна заштита, односно унапређење природних вредности и лепота НП Фрушка гора⁷⁹. Ово је први проглашен национални парк у Србији.

Године 1993. Законом о националним парковима (Сл. гласник РС бр. 39/93) за управљање националним парковима основано је Јавно предузеће „Национални парк Фрушка гора“ са седиштем у Сремској Каменици. Урађен је Просторни план подручја посебне намене Националног парка „Фрушка гора“ (Сл. лист АПВ, бр. 16/2004⁸⁰). На основу Закона НП Фрушка гора заузима површину од 25.393 ха. По ППППН НП⁸¹ Фрушка гора, подручје активне заштите обухвата 25.520 ха⁸² са тростепеним режимом заштите:

- I степен заштите чини 4,6% површине;

⁷⁹ Преузето са сајта: <http://www.pzzp.rs/>

⁸⁰ У даљем тексту ППППН Фрушке горе.

⁸¹ Просторни план подручја посебне намене НП Фрушка гора (Сл. лист АПВ, бр. 16/04).

⁸² Површина је добијена на основу идентификације парцела са катастарских планова, а по ППППН за Фрушку гору, док према Закону износи 25.393 ха (Сл. гласник РС, бр. 39/93).

- II степен заштите чини 81,6% површине и
- III степен заштите чини 13,8% од укупне површине.

Поштујући режиме заштите у националним парковима, дефинисано је 17 наменских целина. У оквиру издвојених наменских целина шуме задовољавају еколошку, едукативну, рекреативну и остале функције које простор НП треба да испуни.

Први (I) степен заштите обухвата највредније локалитете (пре свега шумске).

Други (II) степен заштите обухвата: ловно узгојни центар, семенске састојине, заштиту вода I степена (водоснабдевање), заштиту земљишта I степена, заштиту шума од имисионог дејства I степена, заштиту шума од погледа I степена, заштиту шума и саобраћајница I степена, научно истраживачки центар, спомен парк и шуме око историјских и меморијалних комплекса.

Трећи (III) степен заштите обухвата и инфраструктурне објекте, објекте за производњу техничког дрвета и дрвета за целулозу, као и рекреативно-туристички центар I степена.

У НП је 36 фрагментираних целина стављено под посебну заштиту, а 16 делова је предвиђено за заштиту. Простор око 17 фрушкогорских манастира, који представљају значајну антропогеографску и историјску вредност НП, такође је заштићен, на основу Закона о заштити културних добара (Сл. гласник РС, бр. 71/94). Још у току проглашења НП Фрушка гора запажени су негативни утицаји на животну средину: фабрика цемента, рудници угља, угљенокоп, жичаре и камиони за превоз камена и антене, ПТТ мреже и уређаји. Присуство ових и других објеката (путеви велике пропусне моћи, експлоатација лапорца, камена, јаловина од угљенокопа, каменоломи, асфалтна база, отворена и подземна складишта, околна „прљава“ индустрија и друго) угрожавају природу у НП, а самим тим расте и степен загађености животне средине⁸³.

⁸³ О НП Фрушка гора биће више речи у Поглављу 7.2.

Национални парк Ђердап

Национални парк Ђердап налази се у карпатском делу Источне Србије на граници са Румунијом. Проглашен је за Национални парк 1974. године. Најзначајнији природни потенцијали овог простора су: Ђердапска клисура (највећа пробојница Европе), Дунав (најдужа пловна европска река) и богатство био- и геодиверзитета. По структури геопростора представља најкомплекснији НП због својих шумских екосистема, разноврсне фауне, културно-историјских споменика и геоморфолошких објеката. Међу природним добрима под режимом I степена заштите издвојено је 16 строгих природних резервата, шест споменика природе и предео посебних природних одлика – Велики и Мали Штрбац са Трајановом таблом, 59 видиковаца, 36 биљних и 46 животињских врста. Због сложених природних и културних вредности НП Ђердап је предложен за упис у Листу светске природне и културне баштине UNESCO⁸⁴, за национални парк ИВА, ИРА и РВА подручје и као део мреже „Емералд“. Подручје НП је кандидовано за резерват биосфере (МАВ) и налази се на Црвеној листи Карпата (Оквирна конвенција о заштити и одрживом развоју Карпата, BioREGIO Carpathians пројекат и друго) (Просторни план подручја посебне намене Националног парка „Ђердап“ (Сл. гласник РС, бр. 43/13)).

НП Ђердап има површину од 63.000 ha са три режима заштите:

- I степен заштите чини 8,03% површине;
- II степен заштите чини 21,50% површине и
- III степен заштите чини 70,47% од укупне површине.

Први (I) степен заштите обухвата девет специјалних резервата природе, седам резервата природе, Велики и Мали Штрбац као предео изузетних одлика, четири споменика природе и 24 културна добра.

Други (II) степен заштите обухвата: Голубачку клисуру, клисуру реке Брњице, Шомрду, Соколовац – Власац, Штрпско корито и Мироч.

Трећи (III) степен заштите обухвата највећи део Националног парка.

⁸⁴ Налази се на националној листи предлога за мрежу резервата биосфере и заштићених природних добара за Светску природну баштину под заштитом UNESCO-а (UNESCO World Heritage) IUCN-а и Europarc-а, као пројекат: „Поддршка заштићеним пограничним подручјима“, садржан у акционом плану „Паркови за живот“. Преузето са сајта: <http://virtuelnimuzejdunava.rs/srbija/prirodno-nasledje/nacionalni-parkovi/djerdap.406.html>

Национални парк одликује преко 1.100 биљних врста, разноврстан животињски свет, изузетни геоморфолошки и геолошки облици, Ђердапско језеро⁸⁵, бројне културне вредности (археолошка налазишта из периода неолита (Лепенски вир), римски пут и мост у Ђердапу и римска утврђења (Диана и др.), средњевековна утврђења (Голубац, Фетислам) и манастири, остаци рударења из праисторијског и римског периода (Краку Лу Јордан и Рудна глава) и др. (ППППН НП „Ђердап“, Сл. гласник РС, бр. 43/13).

Антропогени утицаји нису заобишли ни овај изузетни и јединствени природни феномен. Хидроелектране Ђердап са водним акумулацијама представљају један од загађивача овог простора (промене водног режима и екосистема у рекама, нарушавање естетике предела, трајно заузимање земљишта и слично). Саобраћај је један од већих загађивача. Негативан утицај туризма у последње време добија све веће размере. Неоспоран је и ефекат који проузрокују објекти инфраструктуре, јер је њихово присуство у простору или у додирним зонама НП конфликтно с основама његове функције: да представља очувану и стабилну ненарушену природну целину. Све више је изражена деградација и нестајање природних станишта, уношење алотхоне флоре и фауне, запуштена и/или напуштена рурална насеља, непланска сеча шума, експлоатација руда и друго.

Национални парк Копаоник

Национални парк Копаоник обухвата површину од 12.106,03 ha. Налази се на територији општина Рашка (7.886,47 ha) и Брус (4.219,56 ha). Проглашен је 1981. године (Сл. гласник РС, бр. 41/81), због изузетних природних потенцијала и природе са специфичним екосистемима и стаништима. Основу НП Копаоник чини планински предео средње надморске висине око 1700 m (Равни Копаоник), са највишим врхом од 2017 m (Панчићев врх). Заштитна зона око НП захвата укупно 19.984,8 ha и обухвата делове територија општина Рашка, Брус и Лепосавић (Просторни план подручја посебне намене Националног парка „Копаоник“, Сл. гласник РС, бр. 95/09). Режији заштите у НП Копаоник су:

- I степен заштите обухвата 1.459,05 ha највреднијих и најочуванијих делова;
- II степен заштите обухвата укупно 3.941,46 ha и

⁸⁵ Ђердапско језеро је највеће вештачко језеро у Србији површине од 180 – 250 km².

- III степен заштите обухвата површину од 6.691,243 ha.

Први (I) степен заштите обухвата: локалитете и појединачне објекте природе, заштићене водотоке и изворе. Зона I степена заштите укључује природне резервате: Барска река, Козје стене, Јанкова бара, Самоковска река, Вучак, Мркоње, Гобелја, Метође, Јелак, Равница, Дубока и Суво Рудиште, као и велики број појединачних објеката природних вредности и непокретних културних добара.

Други (II) степен заштите обухвата: општу заштиту простора са функцијом заштите локалитета у режиму I степена заштите, заштиту ретких и угрожених врста, заштиту предела посебних вредности и непокретних културних добара, деградираних површина, као и површина на којима се обавља део истраживачких, едукативних и спортско-рекреативних активности. У зони II степена заштите налазе се сливови Барске, Самоковске, Гобелјске, Брзећке и Дубоке реке.

Трећи (III) степен заштите обухвата све остале површине НП ван утврђених основних површина у I и II степену заштите.

У заштити природе у оквиру граница НП остварени су слаби резултати што је узроковано пре свега недоследном имплементацијом планских докумената. Остали разлози угрожавања животне средине су: туристичке активности, саобраћај, последице дејства касатних бомби, несанирани рудокопи, запуштеност шумских путева, неконтролисано сакупљање шумских плодова, утицаји индустријских загађења, неконтролисана производња на пољопривредном земљишту, криволов и друго⁸⁶.

Национални парк Тара

Национални парк Тара заузима највећи део планине Таре, планине Звијезда, Столица и клисуре реке Дрине и проглашен је 1981. године и заузима површину од 19.175 ha. По IUCN категоризацији НП Тара је природно добро II категорије. Налази се на листи РВА и ИВА. Посебну вредност овог простора представља део кањона реке Дрине са језером Перућцем и изразито очуваном шумом на 44,30% територије Парка. Заштитна зона око НП захвата укупно 37.584 ha (Просторни план подручја посебне намене Националног парка „Тара“, Сл. гласник РС, бр. 100/10). Режији заштите у НП Тара су:

⁸⁶ О наведеном ће бити више речи у Поглављу 7.4.

- I степен заштите чини 15,34% површине;
- II степен заштите (све приватне шуме) чини 40,27% површине и
- III степен заштите чини 44,30% од укупне површине.

Први (I) степен заштите обухвата: природне резервате, непокретна културна добра, природне меморијалне споменике, споменике природе и простире се на површини од 2.959,25 ha обухватајући 10 резервата (од којих је пет издвојено за заштиту око станишта Панчићеве оморике).

Други (II) степен заштите обухвата површину од 7.721,89 ha и у њу спадају: заштитне шуме око I зоне заштите, парк-шуме, огледна поља, научно-истраживачка поља, семенске састојине, ловно-узгојни резервати и ловно-научни резервати.

Трећи (III) степен заштите обухвата површину од 8.493,86 ha и то: шуме ван I и II степена заштите, пољопривредне површине, грађевинско подручје туристичких центара: Калуђерске баре, Рачанска Шљивовица, Соколина, Митровац, Ослуша, Крња Јела – Металка и засеок села Солотуша.

НП Тара још увек није подлегао већим антропогеним утицајима као што је то случај са другим националним парковима на простору наше земље. Утицај на животну средину на овом простору врше: туристичке активности, саобраћај (мото трке), неконтролисано сакупљање шумских плодова, експлоатација шума, неконтролисана производња на пољопривредном земљишту, криволов, пожари који су уништили и угрозили ендемичне врсте карактеристичне за ово подручје и друго.

Национални парк Шар планина

Национални парк Шар планина је последњи проглашен (1986. године) национални парк у Србији. Налази се на подручју АП Косова и Метохије и обухвата општине и делове општина: Качаник, Гора, Призрен, Штрпце и Сува Река. Површине је 39.000 ha. По IUCN категоризацији припада II категорији. Шар планина је уједно и највиши НП Србије са надморском висином до 2.640 m.

Први степен заштите обухватају зоне са статусом ограниченог природног резервата. Овде се налази шест строгих природних резервата издвојених за заштиту као станишта састојине мунике (Големи бор и Орман) и комплекс шума мунике и молике, Ливадичко језеро, резервати Ошљак и Попово прасе, предели

посебних одлика (Превалац и Јажиначко језеро)⁸⁷. У НП не врши се мониторинг животне средине, па је мало доступних информација о загађењима. Негативан утицај на животну средину изазива неконтролисана и незаконита сеча шума, присуство каменолома, честа ерозија изазвана утицајем човека, као и пожари који су уништили и угрозили ендемичне врсте.

Паркови природе

На основу члана 34. Закона о заштити природе (Сл. гласник РС, бр. 36/09 и 88/10) парк природе представља „подручје са добро очуваним природним екосистемима и живописним пејзажима, намењено очувању укупне геолошке, биолошке и предеоне разноврсности, али и задовољењу научних, образовних и осталих делатности, али све у складу са принципима одрживог развоја“. У Србији постоји 16 паркова природе (табела 3.).

Крајем XIX века, на територији данашње Србије, и то на оним деловима који су се налазили под управом Аустроугарске монархије, бележе се први организовани покушаји реализације активних мера заштите природе пошумљавањем Делиблатске пешчаре. Године 1874. под строги режим заштите стављена је Обедска бара (актом који је донео барон Молинари, војни командант Хрватске и Славоније), чиме је започела организована заштита природе у Србији.

Табела 3. Паркови природе у Србији

Парк природе	Површина у ha	Година проглашења
Бегечка јама	379	1999.
Голија	75.183	2001.
Грмија	1.168	1995.
Јегричка	1.145	2005.
Камараш	268	2005.
Клисура Милешевке	457	1976.
Комплекс ПТК „Панонија“	-	1975.
Палић	713	1996.
Парк института у Сремској Каменици	35	1976.
ПД Зобнатица	30	1976.
Поњавица	134	1995.
Сићевачка клисура	7.746	2000.
Стара планина	114.332	2009.
Стара Тиса код Бисерног острва	392	2008.
Тиквара	508	1997.
Шарган – Мокра Гора	10.814	2005.

Извор: Преузето са сајта Завода за заштиту природе Србије: <http://www.zzps.rs>

⁸⁷ Преузето са сајта Завода за заштиту природе Србије: <http://www.zzps.rs>

Пределу изузетних одлика

На основу члана 33. Закона о заштити природе (Сл. гласник РС, бр. 36/09 и 88/10), предео изузетних одлика представља „подручје посебног изгледа са значајним природним вредностима који се развио као резултат интеракције природе, природних потенцијала и традиционалног начина живота на овим просторима“.

Резервати природе

На основу члана 29. Закона о заштити природе (Сл. гласник РС, бр. 36/09 и 88/10), резерват природе представља „подручје неизмењених природних одлика са репрезентативним природним екосистемима, намењено очувању природе, генетског фонда, еколошке равнотеже и слично“. Резервати природе могу бити строги и специјални. У строгим резерватима природе врши се праћење појава и процеса, научна и едукативна истраживања и сл. Забрањене су привредне и друге активности. Специјални резервати природе су јединствена подручја са неизмењеном или незнатно измењеном природом у којима нема или су ретка насеља.

Споменици природе

Споменик природе је мања неизмењена или делимично измењена природна целина, препознатљива и физички јасно изражена репрезентативних геолошких, геоморфолошких, ботаничких и других обележја и атрактивног изгледа. На овом простору су забрањене све радње које угрожавају његове вредности.

Заштићена станишта

На основу члана 29. Закона о заштити природе (Сл. гласник РС, бр. 36/09 и 88/10), заштићена станишта представљају заштићена подручја са једним или више типова природних станишта значајних за очување једне или више дивљих врста ради заштите угрожених и ретких типова станишта, обезбеђивања повољног стања популације, несметаног одвијања животних фаза аутохтоних врста, као и омогућавања научних истраживања и управљања популацијама.

Природна добра под међународном заштитом

Како би природна добра била у потпуности заштићена, неопходна је интензивна сарадња државних органа, невладиних организација и научно-стручних институција са међународним организацијама из области заштите животне средине. Резултати међународне сарадње на светском и регионалном нивоу су бројни документи који обавезују државе потписнице да их примењују (Николић С., 2006). Ова документа се разликују по облику и правном карактеру. У прву групу спадају: декларације, препоруке и ставови са међународних форума, док другу групу чине: конвенције, уговори, споразуми и протоколи. То значи да сва добра са листе светске природне баштине и резервати биосфере имају своју националну категорију, сходно IUCN-овом систему категоризације, али су она због својих јединствених вредности и значаја добила и верификацију на светском нивоу (Николић С., 2006). Република Србија је у оквиру међународне сарадње потписала и ратификовала бројне међународне конвенције и билатералне уговоре.

У оквиру свих међународних активности везаних за заштиту природе у целини, 70-их година XX века идентификоване су две посебне категорије:

- а) резервати биосфере⁸⁸ и
- б) заштићена добра Светске природне и културне баштине.

Програмом „Човек и биосфера“ (Man and Biosphere – MAB) резервати биосфере су приказани као односи између биосфере и људи. Ови резервати се проглашавају на основу Међународног координацијског савета MAB програма. Мрежа резервата биосфере постоји од 1976. године и данас укључује преко 530 резервата. Ослањајући се пре свега на очување биолошке разноврсности, програм „Човек и биосфера“ као основни циљ има постизање одрживог развоја и проналажење нових принципа за подржавање одрживог развоја. I. Martinić (2010) наводи да би сваки резерват биосфере требало да задовољи функције очувања, развоја и логистичке подршке.

⁸⁸ Bridgewater P. *et al.* (1996): Biosphere Reserves and IUCN System of Protected Area Management Categories, ANCA, Canberra, Australia.

Конвенција о заштити светске културне баштине и природне баштине

Овом конвенцијом се штите сва културна и природна добра (UNESCO Конвенција, 1972–1975. год.). Усвојена је 1974. године како би се прецизирали услови за утврђивање добра од светског значаја. Ова конвенција донета је од стране Организације за образовање, науку и културу Уједињених нација. Добра која се налазе на листи светске баштине представљају неко специфично место које је номиновано за Међународни програм светске баштине, са циљем да се напишу сва места од изузетног значаја. Програм је основан на Генералној конференцији 16. новембра 1972. године. До јуна 2012, на листу су уписана 962 места светске баштине (745 културних, 188 природних и 29 мешовитих у 157 држава чланица). Још увек је у току процедура за номинацију шест заштићених природних добара наше земље за упис у листу светске природне баштине, а то су: Гамзиград, национални паркови „Ђердап“, „Тара“ и „Шар планина“, специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“ и споменик природе „Ђавоља варош“.

Светска унија за заштиту природе – IUCN

По дефиницији IUCN-а „национални парк је заштићено подручје којим се управља ради очувања животне средине и за рекреацијске активности“. Основни критеријуми IUCN-а су: заштита природе, очување и заштита изузетних природних потенцијала подручја, аутентичност и интегритет подручја, у којима би природа требало да буде у неизмењеном (изворном) или мало измењеном стању, где је најмања површина подручја 2.000 ha, а управљање константно, уз неопходност доношења планских докумената и њихове примене, при чему се мора извршити валоризација простора. Завод за заштиту природе Србије примљен је у чланство IUCN-а 1997., а 2003. године потписан је Меморандум о сарадњи којим су утврђене даље смернице заједничког рада на очувању природне баштине. Од маја 2004. године, у седишту Завода, отворена је канцеларија Регионалног бироа IUCN за југоисточну Европу⁸⁹.

⁸⁹ Завод за заштиту природе Србије: <http://www.savariver.com/01partners-zzps-srp.php>

Конвенција о биодиверзитету – CBD

Конвенција о биодиверзитету (Convention on Biological Diversity) донета је на Конференцији Уједињених нација о животној средини у Рио де Жанеиру 1992. год. Циљ конвенције је да свака земља потписница својим природним ресурсима располаже на начин којим се не угрожава животна средина. Држава треба да има следеће обавезе: развој планова и стратегија за одрживо коришћење биолошке разноврсности, успостављање система заштићених подручја, унапређење биодиверзитета и његово очување, процена и свођење негативних утицаја на минимум, сарадња са другим странама, увођење економских подстицаја, прављење извештаја о мерама које су предузете за примену конвенције (Николић С., 2006).

Конвенција о заштити птица IBA (BirdLife international)

Овом Конвенцијом регулише се заштита дивљих птица. Њоме се утврђује обавеза израде регистра заштићених врста птица, нарочито селица које су заштићене у време сеобе преко територије земље потписнице Конвенције. Утврђује се и обавеза установљивања резервата на мочварама и воденим подручјима како би се обезбедили услови за гнезђење и исхрану птица по чему је она претеча Рамсарске Конвенције.

Рамсарска подручја у Србији

Под мочварама се подразумевају мочварно земљиште, ритови, тресетишта и воде, било природне или вештачке, сталне или привремене, са стајаћом или текућом водом (Гавриловић Љ. и Дукић Д., 2008). Конвенција о мочварним подручјима од међународног значаја усвојена је 2. фебруара 1971. године у иранском граду Рамсару. Ступила је на снагу 21. децембра 1975. године. Рамсарска конвенција као међудржавни акт обезбеђује основу за очување водених станишта и њихових ресурса применом активности од локалног до државног нивоа и међународне сарадње. Основни предмет Конвенције је очување мочвара као станишта птица мочварица. Биро ове Конвенције донео је стратешки план за њено спровођење за период 1997 – 2002. године где су мочварна подручја

дефинисана као „колевка биодиверзитета“⁹⁰, при чему се на Рамсарској листи налази преко 1.830 влажних подручја која се простиру на више од 170 мил. ха. Србија је једна од 159 држава потписница из свих региона света. СР Југославија се водила као чланица Конвенције од 1992. године, а данас је Србија као правни наследник државне заједнице Србије и Црне Горе наследник свих права и обавеза (Завод за заштиту природе Србије⁹¹).

Са територије Србије је данас девет природних добара на листи међународно значајних Рамсарских подручја и простиру се на 55.627 ха. У њих спадају: Обедска бара, Лудошко језеро, Стари Бегеј – Царска бара, Слано Копово, Горње Подунавље, Засавица, Лабудово окно, Пештерско поље и Предео изузетних одлика „Власина“.

Ови простори су изузетно значајни за развој насеља у њиховој близини. Насеља су се углавном и развила на том простору захваљујући постојању мочвара које су им као могућност нудиле бројне привредне делатности (нпр. риболов, туризам и друго). Све ове делатности требало би развијати у складу са Рамсарском Конвенцијом.

Вашингтонска конференција (CITES)

Конвенција којом се регулише међународна трговина угроженим врстама дивље флоре и фауне, усвојена је 1973. године у Вашингтону, а допуњена 1979. године у Бону. Она подразумева обавезу издавања дозвола и сертификата ради спречавања трговине биљним и животињским врстама⁹². Потписало ју је око 160 држава. Има три додатка којима објашњава степен заштите: 1. врсте којима прети истребљење, 2. врсте које ће у будућности бити угрожене и 3. врсте са посебним значајем у држави, којима транспорт не би штетио (H-U-L, 1990:134).

Бернска конвенција

Усвојена је 1979. године у Берну од стране Савета Европе. Она регулише заштиту дивљег биљног и животињског света и њихових станишта, при чему се

⁹⁰ Convention on Wetlands (1996): Strategic plan 1997-2002., Doc. G.14 (Rev1), VI COP, Brisbane, Australia.

⁹¹ Преузето са сајта: <http://www.zzps.rs/novo/index.php?jezik=sr&strana=naslovna>

⁹² Јолдић В. и Милићевић Г. (1995): Животна средина и међународни уговори од значаја за СРЈ, Савезно министарство за развој, науку и животну средину, Сектор за животну средину: Животна средина II, Београд.

посебно води рачуна о заштити угрожених, ретких и миграторних врста. Ову Конвенцију Влада Србије још увек није ратификовала ни потписала.

Програм „Човек и биосфера“ (Man and Biosphere – MAB)

Под окриљем UNESCO-а постоји од 1970. године програм „Човек и биосфера“ (Man and Biosphere – MAB). Циљ овог програма је да се створи светска мрежа заштићених подручја названих резервати биосфере. Програм подразумева систем зонирања при чему је централни део резерват биосфере који уважава све аспекте заштите. Око језгра се налази зона у којој се могу спроводити одређене делатности и активности. У оквиру ове листе природних добара под међународном заштитом, се налази део ПП Голија под називом „Резерват биосфере Голија – Студеница“. Поред Голије, девет номинованих подручја у Србији су: НП „Ђердап“, „Тара“ и „Шар планина“, СРП „Горње Подунавље“, „Обедска бара“ и „Делиблатска пешчара“, ПП „Стара планина“, Кучајске планине и Проклетије⁹³.

Севилска стратегија

Мрежа резервата биосфере у оквиру програма „Човек и биосфера“ покренута је на основу Генералне конференције UNESCO-а 1995. године када је заживела идеја о формирању резервата биосфере. Циљ овог програма је одржива равнотежа између циљева биолошког диверзитета, економског развоја и очувања културних вредности (Филиповић Д. и Ђурђић С., 2005). Ова стратегија нуди конкретне одговоре и решења кроз четири стратешка циља са активностима за њихову реализацију на међународном, националном и нивоу појединачног резервата биосфере.

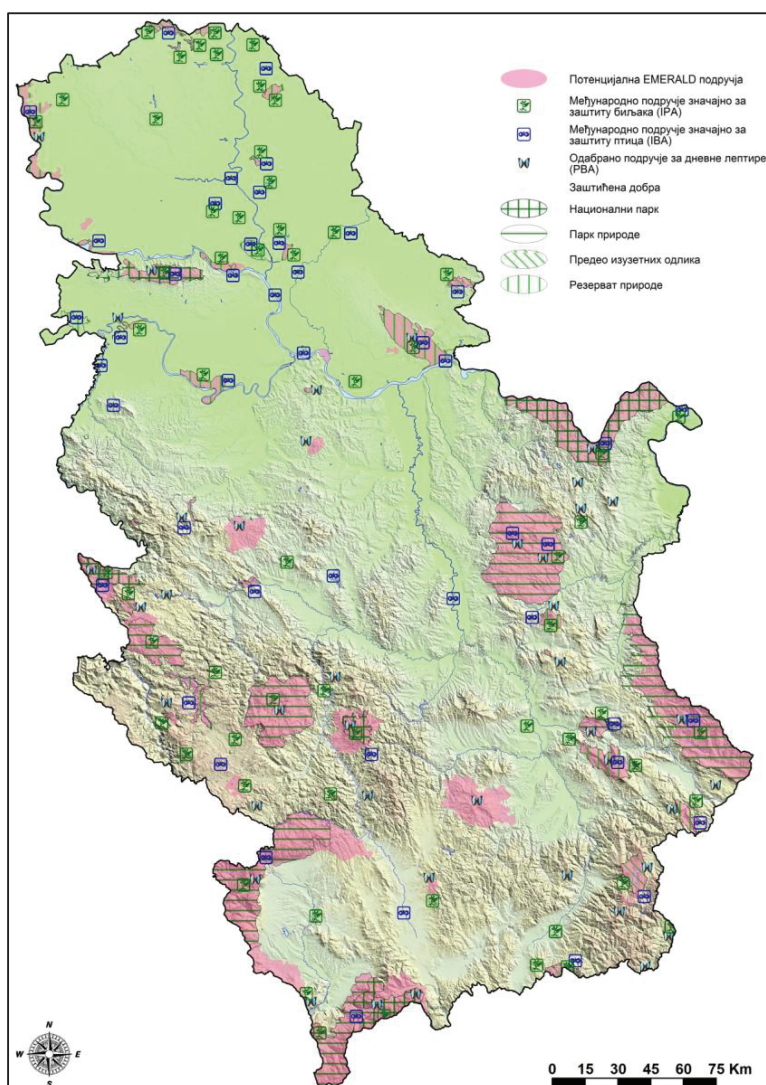
Емералд мрежа

Емералд мрежа има за циљ успостављање еколошке мреже састављене од Подручја од посебне важности за заштиту природе Србије (ASCI), просторних целина и станишта која су од посебног националног и међународног значаја са аспекта очувања биолошке разноврсности (карта 4.).

⁹³ Доступно на: <http://www.unesco.org/mab>

У Србији је издвојено 61 подручје на укупној површини од 10.142 km², односно 11,48% територије Србије (Гавриловић Љ. и др., 2009; Ђорђевић З. и др., 2009). Конвенција детаљно анализира мере управљања и заштите на еколошким коридорима, угроженим стаништима и др., који тренутно у Србији обухватају површину од 849.201,77 ha. Формално се посматра као припрема за имплементацију Директиве о стаништима и Директиве о заштити дивљих птица⁹⁴.

Карта 4. Области посебног значаја за очување биолошке разноврсности са Емералд подручјима

Извор: Стратегија просторног развоја Републике Србије 2009-2013-2020, ПРИЛАГОЂЕНО

⁹⁴ Стратегија биолошке разноврсности Републике Србије за период од 2011. до 2018 године, РС, Министарство животне средине и просторног планирања, 2011, Београд.

2.2.3 ИНСТИТУЦИОНАЛНИ И ЗАКОНОДАВНИ ОКВИР ЗАШТИТЕ ПРИРОДЕ У СРБИЈИ

Заштита и очување животне средине, уз адекватан социјални и економски развој представљају императив сваке државе. Доношење, усвајање и примена законске регулативе допринели би остварењу овог приоритетног циља. М. Милинчић (2001) наводи како је основни геополитички циљ законодавства усклађивање природних потенцијала и капацитета животне средине са потребама економског и еколошког развоја⁹⁵. Остваривањем овог циља долази се до могућег решења еколошке кризе која постаје све обимнија. У складу са тим да све присутнији еколошки проблеми расту, потребно је применити што прецизније и што јасније законе у области животне средине. Као темељ здраве животне средине домаће законодавство треба ускладити са примерима из страног законодавства и спроводити на свим просторима активно.

У Србији је законска регулатива у области заштите животне средине разноврсна како према територијалном захвату, тако и према нивоима и временским периодима на који се односи. У историјском развоју нашег законодавства, проблеми заштите животне средине били су делимично и у траговима третирани још у Средњем веку, а посебно од средине XIX века као приступ и жеља да се средина штити.

Правно нормативно наслеђе у Србији датира још из средњег века од Повеље Краља Уроша I Сасима у граду Новом Брду где су приложени нормативи градње и смештаја рудара и ковача, а затим и у Душановом законик⁹⁶. У циљу очувања шумских екосистема и спречавања сече шума, чланом 123. Законика⁹⁷ уведена су значајна ограничења у коришћењу природних ресурса. *„О траговима што су где Саси посекли до овога сабора, ту земљу нека држе. Ако су коме властелину без права одузели земљу, нека се властела суде са њима по законима светога Краља, а од тада у напредак, Сасин да не сече, а што сече. Оно да не обрадује и да људе не смешта, него нека стоји пусто, да расте гора – нико да не*

⁹⁵ Милинчић А. М. (2001): Србија геополитика животне средине, СГД, Београд.

⁹⁶ Најважнији правни документ средњовековне Србије, први прави законски акт о заштити природе код нас, па и код Словена уопште, био је Душанов Законик.

⁹⁷ Радојичић Н. (1950): Душанов Законик, Научно издање Матице српске, Нови Сад, стр. 56.

забрани Сасину горе – колико треба за трг (рудник), толико нека исече“ (Радојичић Н., 1950:56).

О уредбама о заштити животне средине писано је и у Повељи Деспота Стефана Лазаревића, а затим у Рударском закону Призрена који је донео султан Бајазит II. Законик из 1850. године „Казнителни законик за полицајне преступнике“ предвиђао је казнене мере за загађиваче: „*Који у бунар, кладенац⁹⁸ реку, ... или поток... што се нечисто баци чим би се вода опоганила да се казни затвором... и натера да реку очисти*“⁹⁹. Од осталих докумената значајни су и: Кривични законик Кнежевине Србије из 1860., Закон из 1881. године о надзору над минералним водама и Закон о шумама из 1891. године.

Доношење прве законске уредбе о заштити природних добара од изузетног значаја било је у Краљевини Југославији 1939. године. У оквиру Финансијског закона за 1938–1939. годину, чланом 100., донета је Уредба о националним парковима као једини попис у тадашњој Југославији (Стајић С., 1972). Период после Другог светског рата карактерише појава бројних закона о заштити природе. За Србију је посебно важан период од осамдесетих година XX века, када је дошло до израде и конкретних активности у вези примене законске регулативе. Основне форме правно законодавне заштите животне средине базиране су на превентивним и репресивним мерама. Закон о заштити природе постаје правоснажан 1961. године када је декларисан као правни акт којим се третира проблематика заштите животне средине, све до 1991. када је усвојен Закон о заштити животне средине (Сл. гласник РС, бр. 66/91).

До 1989. године, поред савезне регулативе овим пословима су се бавили сви органи државне управе Републике Србије, комитети за урбанизам, грађевинарство, стамбене и комуналне послове и просторно уређење, а у оквиру Министарства за заштиту здравља деловао је Секретаријат за заштиту животне средине. На савезном нивоу од краја 1989. године делује Сектор за животну средину у саставу Савезног секретаријата за развој, основан у складу са Законом о

⁹⁸ Кладенац – извор који се ограђује специјалним каменом и затвара дрвеним ручно направљеним поклопцем.

⁹⁹ Дукић Д. и Гавриловић Љ. (1989): Водни ресурси СР Србије њихово искоришћавање и заштита, Гласник СГД бр. 1., Београд, стр. 17.

основама система државне управе и законом о савезном извршном већу и савезним органима управе (Sl. list SFRJ, br. 23/78, 58/79, 21/82, 18/85, 37/88, 18/89).

Од 1990. године долази до формирања органа примарно везаних за заштиту животне средине – основано је Савезно Министарство за животну средину, које се бавило пре свих питањима о заштити животне средине. Институционални оквир старања о животној средини Србије на нивоу Министарства, успостављен је у августу месецу 1991. године. Распадом СФРЈ, нова савезна држава СРЈ задржала је Савезно министарство за животну средину (Миљинчић М., 2001). Од 1995. године у Републици Србији постоји Министарство животне средине, рударства и просторног планирања. После овог министарства формирано је Министарство за заштиту природних богатстава и животне средине које је егзистирало до 27. фебруара 2004. године. Од 2004. године формирано је Министарство науке и животне средине, у оквиру кога је основана Управа за заштиту животне средине. Од 2008. године према Закону о министарствима (Сл. гласник РС, бр. 65/08) почиње са радом Министарство животне средине и просторног планирања.

Законом о министарствима (Сл. гласник РС бр. 72/12 и 76/13) формирано је Министарство енергетике, развоја и заштите животне средине. Као орган управе министарства Агенција за заштиту животне средине, обавља послове који се односе на развој, усклађивање и вођење националног информационог система заштите животне средине, мониторинга квалитета воде, ваздуха и земљишта, као и поступака за обраду података о животној средини и њиховој процени уз сарадњу са Европском агенцијом (ЕЕА) и Европском мрежом за информисање и посматрање (EIONET). Поред наведеног, значајно је и Министарство природних ресурса, рударства и просторног планирања.

На основу Закона о заштити животне средине (Сл. гласник РС, бр. 135/04, 36/09, 36/09 - др. Закон и 72/09), чланом 9., утврђени су принципи на којима је базирана политика Републике Србије који су у највећој мери преузети из међународно препоручених и прихваћених норми Закона о заштити животне средине:

- начело одрживог развоја које се дефинише као онај развој, који задовољавањем потреба садашњих генерација не угрожава право и могућности следећих да то остваре за себе;
- начело интегралности дефинише да „власт“ обезбеђује интеграцију заштите и унапређивања животне средине у све секторске политике и

креира и спроводи планове, прописе и слично у циљу спречавања утицаја на животну средину;

- остварење технолошког и економског напретка који неће проузроковати даљи интензиван притисак на животну средину и
- принцип „загађивач плаћа“, као основу политике смањивања загађења.

Свака заштита природних добара примењује се јер та добра поседују одређене вредности које захтевају адекватну заштиту. Растући негативни утицаји остављају трајне последице које се не могу или се могу делимично санирати. С обзиром да свака интервенција у простору изазива промене са трајним последицама заштита је неопходна. Укључивање свих субјеката и спровођење законских прописа уз уважавање степена и режима заштите природних добара биће рационалан поступак за друштвену заједницу ако је адекватан објективном квалитету добра (Милинчић М., 2001).

2.2.4 ЗАКОНСКИ И ПОДЗАКОНСКИ АКТИ

Заштита животне средине се одвија кроз правне норме и стандарде које садрже превентивне, забрањујуће и наређујуће елементе за очување и побољшање квалитета животне средине. Почетком XX века већина европских земаља су установиле законске основе планирања простора, а затим и основе заштите животне средине и одрживог развоја (Максин-Мићић М., 2000). Члан 74. Устава Републике Србије наводи да: „Свако има право на здраву животну средину и на благовремено и потпуно обавештавање о њеном стању. Свако, а посебно Република Србија и аутономна покрајина, одговоран је за заштиту животне средине. Свако је дужан да чува и побољшава животну средину“. Легислативни оквир и законски акти значајни су за заштиту животне средине и за уређење простора. Законски оквир заштите животне средине у Србији обухвата низ закона и подзаконских аката који регулишу проблематику заштите, очувања и уређења простора.

Законом о заштити животне средине (Сл. гласник РС, бр. 135/04, 36/09, 36/09 - др. закон и 72/09 - др. закон) се уређују:

- очување, заштита, обнова и побољшање еколошког квалитета и капацитета животне средине;
- мере и услови за управљање, очување и рационално коришћење природних ресурса;

- оквир правних мера и институција за очување и побољшање заштите животне средине;
- финансирање активности везаних за животну средину и
- послови и задаци органа управе предвиђеног законом и подзаконским актима.

Овај закон промовише:

- заштиту људског здравља и побољшање квалитета услова за живот;
- смањење загађивања и коришћења, као и спречавање нарушавања животне средине;
- очување и заштиту природних ресурса, рационално коришћење и обнову;
- међународну сарадњу у области заштите животне средине;
- иницијативе од стране јавности у делатностима које за циљ имају заштиту животне средине;
- координацију привреде и интегрисање социјалног и економског развоја у складу са захтевима заштите животне средине и
- успостављање и развој институција за заштиту животне средине.

Законом су дефинисани и основни појмови из области заштите животне средине, као што су: емисија, граничне вредности, животна средина, заштита животне средине, елементи и компоненте животне средине, одговорно лице, опасност, подручје утицаја, ризик, стандард квалитета животне средине и друго¹⁰⁰.

Закон о заштити животне средине успоставља: системе заштите и унапређења животне средине, скуп мера за очување, заштиту људи и животне средине од загађивања, заштиту од уништења природних вредности, мере за унапређење квалитета животне средине (Јолцић В., 2002).

Закон о заштити природе (Сл. гласник РС, бр. 36/09 и 88/10). Предмет Закона о заштити природе је систем заштите природе са одрживим управљањем животном средином уз заштиту и унапређење, а са непрекидном контролом загађивача. Управљање се уређује законом, посебним законима и прописима којима се уређује земљиште, шуме, вода, бука и друго (Милановић М. и др., 2012).

Закон о заштити природе успоставља¹⁰¹: 1) заштиту, очување и унапређење биолошке (генетичке, специјске и екосистемске) разноврсности; 2) усклађивање људских активности, економских, друштвених и развојних планова, програма,

¹⁰⁰ Преузето (прилагођено) из Закона о заштити природе (Сл. гласник РС, бр. 36/09 и 88/10).

¹⁰¹ Преузето (прилагођено) из Закона о заштити природе (Сл. гласник РС, бр. 36/09 и 88/10), члан 2.

основа и пројеката са одрживим коришћењем обновљивих и необновљивих природних ресурса и дугорочним очувањем природних екосистема и природне равнотеже; 3) одрживо коришћење и/или управљање природним ресурсима и добрима, обезбеђивање њихове функције уз очување природних вредности и равнотеже природних екосистема; 4) благовремено спречавање људских активности и делатности које могу довести до трајног осиромашења биолошке, геолошке и предеоне разноврсности, као и поремећаја са негативним последицама у природи; 5) утврђивање и праћење стања у природи; 6) унапређење стања нарушених делова природе и предела.

Закон о заштити природе у члановима 5. и 6. дефинише основна начела заштите природе¹⁰²:

1) начело високог степена заштите природе: свако је дужан да при предузимању активности или вршењу делатности допринесе заштити и унапређивању природе, биолошке, геолошке и предеоне разноврсности, очувању општекорисних функција природе и природне равнотеже; 2) начело одрживог коришћења: коришћење природних ресурса може се вршити до степена и на начин којима се не угрожава разноврсност и функционисање природних система и процеса; 3) начело примене мера и услова заштите природе: у коришћењу природних ресурса и заштићених природних добара, планирању и уређењу простора, примењују се начела, мере и услови заштите природе; 4) начело интегрисане заштите: заштита природе је саставни део стратегије одрживог развоја, просторног и урбанистичког планирања и других планова, програма и основа; 5) начело „корисник плаћа“: корисник природног ресурса и заштићеног природног добра, дужан је да плати накнаду за њихово коришћење и сноси трошкове санације и рекултивације простора; 6) начело сарадње: државни органи, органи аутономне покрајине и органи јединице локалне самоуправе, организације и институције, као и друга правна и физичка лица, при вршењу својих послова и задатака дужни су да поступају у складу са начелима, циљевима, мерама и условима заштите и трајног очувања природе и да при томе остварују међусобну и међународну сарадњу; 7) начело непосредне примене међународног права: државни органи и органи аутономне покрајине и органи јединице локалне

¹⁰² Преузето (прилагођено) из Закона о заштити природе (Сл. гласник РС, бр. 36/09 и 88/10), члан 5 и 6.

самоуправе, организације и институције, као и друга правна лица, предузетници и физичка лица, при вршењу својих послова и задатака непосредно примењују општеприхваћена правила међународног права и потврђене међународне уговоре као саставни део правног система.

Заштићена подручја имају изражену геолошку, биолошку, екосистемску и/или предеону разноврсност и значајна су као станишта врста птица и других миграторних врста значајних у складу са међународним прописима могу се прогласити за заштићена подручја од општег интереса. Заштићена подручја могу се прекогранично повезивати са заштићеним подручјима суседних држава. План управљања и мере заштите заштићеног подручја које је прекогранично повезано са заштићеним подручјем суседне државе, споразумно се утврђује с надлежним органима те државе, а уз сагласност Министарства.

Закон о водама (Сл. гласник РС, бр. 30/10) Закон о искоришћавању и заштити изворишта водоснабдевања успоставља мере заштите вода, штетног дејства вода, као и коришћење вода.

Закон о Просторном плану Републике Србије од 2010. до 2020. године (Сл. гласник РС, бр. 88/10) регулише област заштите и унапређења квалитета животне средине, дефинише основна опредељења, потенцијале и ограничења животне средине као и мере заштите. Овим планом детерминишу се режими заштите и коришћења природних добара, изворишта водоснабдевања, шума, пољопривредног земљишта, рекреационих подручја и сл.

Закон о планирању и изградњи (Сл. гласник РС, бр. 72/09, 81/09 и 24/11) утврђује да управљање природним вредностима обухвата: планирање, коришћења и заштиту природних вредности, процену утицаја на животну средњу, услове за уређење и заштиту простора и ограничења коришћења природних ресурса и добара. Овим законом се регулишу питања планирања и уређења простора и насеља, садржај просторних планова, услови за обављање стручних послова израде планова и надзор над применом овог закона. Закон дефинише простор као „природну и радом створену вредност који се може користити и уређивати начином који ће обезбедити очување и заштиту свих вредности при чему се не сме реметити природна равнотежа, очување, оптимално коришћење природних добара и рационално коришћење и обнављање обновљивих извора енергије и

утврђени услови заштите животне средине“. Заснива се на грађевинским и другим условима. Неопходна је израда техничке документације, начин и поступак издавања грађевинске и употребне дозволе и грађење објеката. Закон прописује обавезну израду процене утицаја на животну средину за све пројекте који се планирају и реализују у простору.

Закон о пољопривредном земљишту (Сл. гласник РС, бр. 62/06, 65/08 - др. закони и 41/09) утврђује заштиту, унапређење и уређење земљишта. Он се примењује ради рационалног коришћења земљишта, очувања животне средине, производње еколошке хране и основа заштите и коришћења пољопривредног земљишта.

Закон о ловству Републике Србије (Сл. гласник РС, бр. 18/10) „уређује заштиту, гајење, лов и коришћење дивљачи као природног богатства“.

Закон о поступању са отпадним материјама (Сл. гласник РС, бр. 25/96 и 26/96), којим се регулише поступање са отпадом, као и врстом отпада који нема употребну вредност. Пажња се мора посветити критеријумима за одређивање локације и уређење депонија отпадних материја (Правилник о критеријумима за одређивање локације и уређење депонија отпадних материја, Сл. гласник РС, бр. 54/92).

Закон о Стратешкој процени утицаја на животну средину (Сл. гласник РС, бр. 135/04 и 88/10) уређује услове, начине и поступке вршења процене утицаја одређених планова и програма на животну средину, због обезбеђивања заштите животне средине.

Закон о процени утицаја на животну средину (Сл. гласник РС, бр. 135/04 и 36/09).

Закон о интегрисаном спречавању и контроли загађивања (Сл. гласник РС, бр. 135/04).

У области управљања животном средином значајни су и **Национални програм заштите животне средине** и **Национална стратегија одрживог развоја**. У међународној регулативи Република Србија је потписница значајних уговора и конвенција које спроводи у националну законску регулативу.

2.2.5 РЕЖИМИ ЗАШТИТЕ ПРОСТОРА

Свако заштићено подручје поседује границе и режиме заштите и управљања и дели се на мање просторне јединице или зоне заштите. Оне се одређују на основу вредновања природних, културних и других особина. Режији заштите у зонама се спроводе у зависности од специфичности и обележја сваке зоне. Зонирање је једна од основних фаза у управљању заштићеним подручјима и њом се успоставља подела подручја према одговарајућим критеријумима, који могу бити еколошки и функционални¹⁰³. Зонирање је изузетно значајно и због могућности коришћења простора од стране локалног становништва.

I. Martinić (2010:141) зонирање представља као „исходиште управљања било којим заштићеним подручјем“, а свака зона се дефинише:

1. описом (шта све улази у границе зоне);
2. критеријумима издвајања (које су све вредности заштићене);
3. циљем;
4. садржајем дозвољених активности и
5. приступом посетилаца (број посетилаца и сл.).

Схема 7. Зоне са различитим режимима употребе и заштите простора

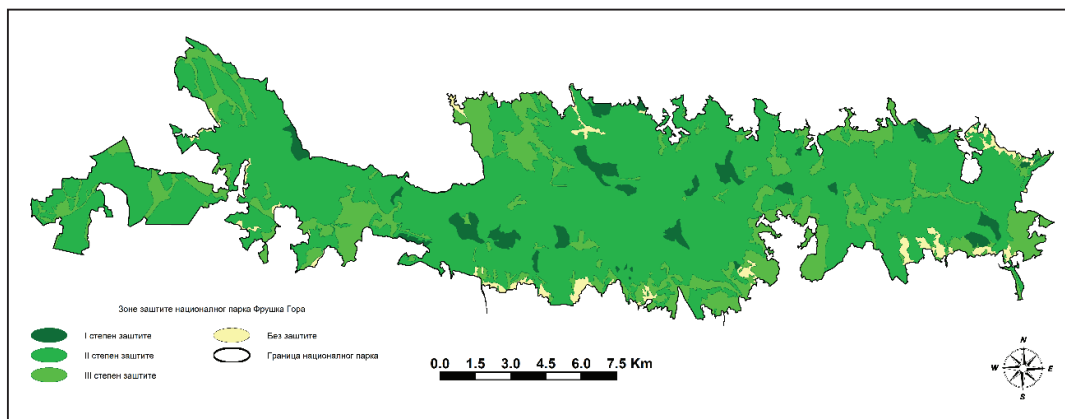
Извор: Milijić S., Strategija razvoja planinskih područja Srbije, 2005.

¹⁰³ Еколошки критеријуми би били издвајање делова изворне природе, док су функционални издвајање шумских, рекреационих подручја и друго.

Зоне заштите простора према NPS¹⁰⁴ представљају „издвојене зоне за потребе управљања природним добром и подложне су променама у зависности од измена у просторном плану“. Зонирањем се постиже да тренутно и будуће коришћење буде у складу са циљевима одрживог развоја (схема 7.). Велики значај зонирања простора је и могућност предвиђања неповољних утицаја у заштићеном подручју и његовом окружењу.

Главна начела зонирања су: ситуација на терену, визија одрживог развоја, практична примена и уважавање условно постојећих зона (Alexander M., 2008). Зонирање се врши на основу: граница заштићеног подручја, морфолошких, геолошких и хидролошких особина терена, распрострањења биодиверзитета, геонаслеђа, могућих утицаја на животну средину, инфраструктуре, насеља, традиционалних делатности, демографских промена и сл.

Карта 5. Зоне заштите Националног парка Фрушка гора

Извор: Просторни план подручја посебне намене Фрушке горе до 2022. године, ПРИЛАГОЂЕНО

Изузетно је значајно поштовати режиме зона заштите првенствено због спречавања негативних утицаја који би имали трајне последице на животну средину. Због тога свако заштићено подручје мора имати приступне и картиране зоне заштите да не би дошло до непоштовања (намерних или случајних) истих.

2.2.6 ВРЕДНОВАЊЕ ЗАШТИЋЕНИХ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА

Вредновање заштићених природних добара и руралних простора врши се на основу основних својстава (аутентичност и аутохтоност, репрезентативност, различитост, очуваност и сл.), функције, значаја (културна, историјска, образовна,

¹⁰⁴ NPS (National Park Service) – служба за управљање националним парковима у САД-у.

истраживачка, еколошка и др.) и угрожености заштићеног природног добра¹⁰⁵. При вредновању неког подручја основу представљају географска и друга обележја и тада се може закључивати о његовом потенцијалу и вредности. Те вредности су углавном субјективне природе и за еколошко вредновање заштићених простора углавном се користе три основна критеријума (Martinić I., 2002):

- критеријум реткости,
- критеријум изузетности и
- критеријум угрожености.

Као предлог модела еколошког вредновања неког сеоског насеља у оквиру заштићеног простора можемо узети следеће:

- еколошка различитост се заснива на природним потенцијалима датог простора (биљне и животињске врсте, геолошки и геоморфолошки облици и сл.). Ово је значајно са аспекта даље заштите и могуће ревитализације датог простора уколико је то потребно;
- руралне вредности се односе на специфична сеоска насеља која поседују неку ретку или вредну руралну целину (виногради, воћњаци, „пољане“, „пивнице“). Овде се приказују рурални простори које треба посебно штитити и планирати¹⁰⁶;
- агротуристички потенцијали којима се препознаје квалитет руралног простора и могућност његовог коришћења у туристичке сврхе. Та рурална насеља су специфична по изгледу, природним карактеристикама, поседују неке специфичности (пејзаже, посебне пољопривредне површине и друго) и
- социјалне и културне вредности које су значајне као посебан модел нарочито са аспекта развоја туризма. Овде су изузетно значајна архитектура, сакрални објекти, археолошки локалитети и друго.

Сви предложени модели су значајни како за заштићено добро, тако и за сама сеоска насеља, чиме би се допринело стварању специфичних и трајних места која би могла да се развијају у складу са начелима одрживог развоја¹⁰⁷.

2.2.7 ГЕОЕКОЛОШКО ВРЕДНОВАЊЕ ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА

Један од важних, али и изузетно сложених задатака у вредновању заштићених подручја јесте геоеколошко вредновање. Оно представља дефинисање просторне организације заштите која би била еколошки оптимална и

¹⁰⁵ Закон о заштити животне средине (Сл. гласник РС, бр. 66/91).

¹⁰⁶ Пример су села Рајац и Рогљево, о којима ће бити више речи у Поглављу 7.9.1.

¹⁰⁷ LEADER European Observatory (2001).

и базирала се на коришћењу укупних вредности заштићених подручја¹⁰⁸. Предмет истраживања геоекологије (екологије предела, екологије крајолика¹⁰⁹) је предео (крајолик) и његов облик, генеза и деловање (Zonneveld I.S., 1990). М. Пецељ (2014) наводи да је појам геоекологије заснован на маргини два научна гледишта: географског и биолошког¹¹⁰. „Геоекологија се развила као резултат холистичког приступа усвојеног од стране географа, еколога и осталих научника који се баве планирањем, дизајнирањем и управљањем животном средином. Следствено томе, по ширини истраживања у интеграцији фундаменталних наука, геоекологија је *трансдисциплинарна наука*“ (Пецељ М. Р., 2011:128, 129).

Немачки географ Карл Трол је 1939. године увео термин ландшафтна екологија (Landschaftsökologie¹¹¹) чиме је и постао зачетник и покретач нове научне дисциплине – геоекологије. К. Трол посматра предео као холистичку целину коју чини збир елемената предела специфичних по својој јединствености (Naveh Z. & Liebman A.S., 1984). У новијој литератури јавља се неколико дефиниција геоекологије од којих се издваја дефиниција коју је дао L. Miklós (1994) и која наводи да је геоекологија примењена наука о пределима која за циљ има дефинисање еколошки оптималне просторне организације коришћења и заштите предела. А. Vognar i др. (2002) дефинишу геоекологију као интердисциплинарну науку која се заснива на односу човека и његовог животног простора као природног и изграђеног предела. Једну од савременијих и најкомплекснијих дефиниција дао је М. Пецељ (2014:6): „Геоекологија је посебна наука која проучава узајамни однос човека и природе и која је истовремено компонентна и комплексна географска наука која преваходно, проучава саморегулативне природне процесе и појаве у географском омотачу с циљем сагледавања и елиминисања антропогених модификација еквивалентом природних процеса“.

¹⁰⁸ Бројни су примери где се геоеколошким истраживањем могу дати озбиљни резултати у вредновању и планирању предела у функцији просторног планирања за различите потребе (Пецељ Ј. и др., 2011).

¹⁰⁹ Појам „крајолик“ користи се у светској литератури и Naveh Z. & Liebman A.S. (1984) наводи значење речи на хебрејском „noft“ што етимолошки везано за „yafe“ или леп, што нам говори о визуелно естетском значењу појма.

¹¹⁰ Пецељ М. (2014): Основе геоекологије, Методолошко-теоријска и апликативна питања, неауторизована скрипта.

¹¹¹ О овом појму доста су писали Naase G. (1964) и Issachenko A.G. (1991).

Сваки заштићени предео је потребно комплексно проучити и вредновати. Стога „геоекологија као наука, са дефинисаним теоријско-методолошким и филозофским концептом, разрађеним поставкама и принципима, затим развијеним и тестираним методама, даје оквир за комплексно вредновање и управљање пределом“ (Пецељ. М., 2014:6). I. Martinić (2010) наводи да је геоекологија научна дисциплина која интердисциплинарно проучава погодности простора за потребе различитих активности и да њену основну димензију представља вредновање рељефа као основе животне средине. Геоеколошко вредновање и планирање посебну пажњу посвећује питањима (према Bognar i dr., 2002¹¹² и Пецељ М., 2014):

- рационалније потрошње природних извора;
- стварању базе података за управљање заштићеним просторима;
- усклађивању развоја насеља са еколошким нормама и
- одржавању природне генетске резерве живих организама.

„Данас се врше бројна геоеколошка истраживања чији је циљ дефинисање еколошки оптималне просторне организације коришћења и заштите предела – парцијалног или интегралног геоеколошког вредновања и планирања. Суштина је у томе да се одреде природни елементи и енергетски извори који се представљају на одговарајућим картографским подлогама. Тако се н.пр. може вршити геоеколошко вредновање националних паркова, споменика природе, геонаслеђе, затим простори природних резервата, долина, разних форми геонаслеђа и др.“ (Пецељ М. Р., 2011:125).

Као једна од примењивих метода у геоеколошком вредновању је ЛАНДЕП метода (Landscape Ecological Planning) која је развијена у оквиру Института за екологију предела Словачке академије наука и уметности у Братислави. Примењивана је од раних 1970-их година на простору бивше Чехословачке, Мађарској, Бугарској, Вијетнаму, Мексику и Непалу (Miklós L., 1994). Приступи ЛАНДЕП методи су препоручени у оквиру Агенде 21. М. Пецељ (2014) као суштину ове методе наводи интегрисање основних елемената животне средине које омогућује квалитетно вредновање, управљање и планирање и обухвата геоеколошку анализу и синтезу за израду предлога за оптималне начине употребе простора.

¹¹² Bognar A. i dr. (2002): Geoeкологија - autorizovana skripta, PMF - departman za Geografiju Sveučilišta u Zagrebu.

2.2.8 ФИНАНСИРАЊЕ И ПРИХОДИ У ЗАШТИЋЕНОМ ПОДРУЧЈУ

Заштићена подручја поседују вредности које су значајне како за локално становништво, тако и за целу државу. I. Martinić (2010:71) наглашава да се под економским вредновањем¹¹³ сматра „придруживање новчаних вредности свим добрима и услугама које осигурава природна средина, без обзира да ли им је могуће приписати тржишне вредности или не“. Заштићеним подручјима је потребно обезбедити одрживи финансијски оквир. Држава би требало да регулише финансијско планирање свих заштићених добара и да обезбеди нове изворе финансирања истих (међународну сарадњу, средства из приватног сектора, фискалне олакшице и сл.). Стратегија биолошке разноврсности наводи да је потребно обезбедити доступност финансијских средстава за одржавање и проширење система са јачањем финансијске одрживости система, где се предлажу следеће активности¹¹⁴:

- спровођење финансијске анализе заштићеног предела;
- развијање плана за одрживо коришћење система;
- припремање смерница и ажурирање финансијских планова појединачних заштићених предела и
- обезбеђивање финансијских ресурса и обучених људи (експерата) за спровођење планова управљања.

Бенефити од коришћења заштићеног добра су значајни за одрживи развој читавог простора. Активности као што су туризам, едукација и друго, требало би да доносе добит како управама заштићених добара, тако и локалној заједници. Приход се обезбеђује из туристичких и других услуга (плаћање улазница, боравишне таксе, услуга едукације и сл.), од производа локалног становништва (еколошки производи домаће радиности), маркетинга и других. Честе конфликтне ситуације јављају се због нерешених имовинско-правних односа, као и због продаје земљишних парцела, „дивље“ градње.

¹¹³ Вредновање еколошких добара представља један од проблема чије се решење не назире. Родић В. и Костић С. (2011:39) наводе да „наука још увек није пронашла решење које би задовољило са једне стране класичну економску теорију, која инсистира да се на еколошка добра примене исти принципи који се примењују и на друге факторе производње, а са друге стране еколошку економију која тврди да се економске активности морају посматрати у светлу природних закона и ограничења, те да је тржиште неспособно да уважи сложеност еколошких процеса и односа између економског система и животне средине“.

¹¹⁴ Стратегија биолошке разноврсности Републике Србије за период од 2011. до 2018 (Сл. гласник РС, бр. 13/11).

Најчешћи приходи заштићених подручја су приходи везани за туристичке надокнаде. Овде се пре свега мисли на цену улазнице у заштићено добро. У Србији се у већем броју заштићених добара не остварују финансијске добити од ових услуга, пошто је улаз слободан. Боравишне таксе су други значајан извор прихода и различите су од места до места где туристи одлазе. Од других накнада за заштићено добро издвајамо и лиценце и дозволе за одређене активности у које спадају камповање, алпинизам, рафтинг и сл. где се мора водити рачуна о броју посетилаца због могућег угрожавања животне средине.

Локално становништво може производити и продавати предмете домаће радиности, али се део зараде одваја за заштиту природе. Такође и путарина може бити значајан извор прихода за заштићено добро, за шта је типичан пример наплата еколошке таксе кроз Парк природе Шарган – Мокра Гора¹¹⁵. Од других услуга које могу пружити финансијску добит заштићеном подручју спадају: хотелске таксе, паркинг услуге, посете значајним институцијама, музејима и сл. Од осталих извора прихода за заштићена природна добра значајни су приходи од донација и спонзорстава.

Приход од ових надокнада је потребно усмерити према заштити природе датог локалитета (за спровођење мера за заштиту и очување, уклањање отпада, одржавање шума, надзор подручја) и очување насеља у њима. У документу из Дурбана (Durban Action Plan, 2003) наводи се да 20% укупних прихода од коришћења заштићеног подручја деле локалне, регионалне и националне власти за подстицај остваривања циљева заштићеног подручја.

2.2.9 МОНИТОРИНГ У ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА

Систем информисања, контроле и управљања животном средином заштићеног подручја је неопходан за његов развој, унапређење, очување и постојање. Стога мониторинг представља основу за очување заштићених простора. Контрола и управљање животном средином подразумева све облике праћења стања животне средине и њених појединих елемената (Љешевић М., 1987). Као основни циљеви мониторинга издвајају се: праћење стања и свих

¹¹⁵ Еколошку таксу (у износу од 50 динара) плаћају возачи за моторна возила која пролазе кроз територију ПП Шарган – Мокра Гора.

промена везаних за биолошку и географску разноврсност (бројност и структура популација, географске процесе и сл.); отклањање свих негативних утицаја који могу довести до промена у животној средини на основу информација о простору; повезивање промена и њихових узрока и на бази тих података квалитетније управљање ресурсима; примењивање стандарда о заштити животне средине.

Предмет мониторинга у заштићеним добрима је:

- осматрање и информисање о стању појединих елемената животне средине;
- информисање о стању и бројности популација;
- контрола привредних делатности на ширем простору заштићеног добра (пољопривреда, туризам и др.);
- контрола могућих извора загађења животне средине и деградације (саобраћај, управљање отпадом, сеча шума и др.);
- контрола коришћења земљишта и људских активности;
- осматрање активности природних објеката који могу потенцијално загадити елементе животне средине простора и
- провера управљачке политике и постизање мера очувања заштићеног простора.

I. Martinić (2010) издваја неколико важних начела у заштићеним подручјима:

1. мониторинг је скуп и временски захтеван;
2. прикупљање података треба вршити у тимском раду са већим бројем лица ангажованих на том процесу;
3. резултати мониторинга морају бити јасни и разумљиви и о њима мора бити обавештено локално становништво и
4. мониторинг може бити изузетно важан за еколошку едукацију чиме се може подићи свест о значају и потреби очувања заштићеног подручја.

2.2.10 КОНФЛИКТИ И РИЗИЦИ У ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА

Услед изостанка мониторинга животне средине, није редак случај да на простору заштићених добара због непоштовања законске регулативе и нерешених имовинско-правних односа, долази до бројних конфликта између корисника простора и становника насељених места у оквиру тог подручја. Коришћење простора различито посматрају локална популација, запослени у оквиру заштићеног природног добра и тренутни корисници (туристи). У знатном обиму се мишљења локалних становника не подударaju са ставовима датим у просторним

плановима или члановима Закона о заштити природе. Неки од проблема који су карактеристични за заштићена подручја су:

- непредузимање мера експропријације на датом простору услед недостатка финансијских средстава, којима би се регулисали могући трошкови код локалних становника због увођења додатних ограничења;
- конфликти због супротних очекивања управе заштићених подручја, локалних власти и локалних становника због поступака доделе концесија за коришћење природних добара;
- проблеми између становника и управе (стараоца) природних добара услед непоштовања законске регулативе по питању загађивања животне средине (употреба механизације која може проузроковати загађење, употреба пестицида и сл.¹¹⁶);
- држава и управа заштићеним добром требало би да буду у обавези да надокнаде штете које могу узроковати заштићене врсте које живе на том подручју;
- насеља која се налазе у оквиру заштићеног простора, требало би да очувају аутохтони изглед, што често није случај и
- немогућност продаје производа домаће радиности на ширем тржишту.

Конфликтне ситуације за последицу често имају одлагање рокова за примену закона, намерно непоштовање законске регулативе, илегално коришћење простора који је под режимом заштите (сеча шума, брање заштићених врста и др.) за потребе домћинстава, што све изазива трајне последице на животну средину.

2.2.11 ФИЗИЧКО ЗАУЗЕЋЕ ПРОСТОРА КАО ВИД ЕКОЛОШКОГ ОГРАНИЧЕЊА

Заштићена природна добра, као што је у раду напоменуто, представљају просторе изузетних природних потенцијала. Свака екстерна интервенција може имати велики утицај на животну средину истих. М. Милинчић (2009) наводи да процеси константне и кумулативне антропопресије изазивају трансформацију физичко-географског простора и наглашава да животна средина и географски простор поседују све више антропогених елемената. Заузеће простора као вид ограничавајућег режима са аспекта заштите, може у највећој мери допринети

¹¹⁶ Један од новијих примера који је карактеристичан за наше подручје је проблем између управе Парка природе Шарган – Мокра Гора и становника сеоског насеља Кремна. О овоме ће више речи бити у Поглављу 7.8.

очувању истог, али са друге стране мора се поштовати законодавни оквир и планска регулатива да заузеће простора не допринесе могућностима његовог угрожавања.

М. Љешевић (1992) природна ограничења представља као границе до којих може да се живи и која се односе на уско детерминисан животни простор. Границе заштићених простора често обухватају мање насељене просторе¹¹⁷ који донекле врше константан утицај на животну средину. Честа ограничења проистичу из заштите и резервације истих. Ти простори постају „примамљива“ места за туристе, али и за инвеститоре, па се граде „нова насеља“ са пратећом инфраструктуром, која стварају трајне промене животне средине. Заштићена природна добра најчешће су подложна утицајима физичког заузећа простора изградњом главних и пропратних садржаја (хотели, ски стазе, жичаре и др.), објектима за материјалну и енергетску производњу и сл. (Спасојевић М., 1989).

Изградња сваког објекта у заштићеном простору може изазвати сложене промене које су најизраженије на местима на којима су изграђени, али њихов утицај се може осетити и изван њих. Као највећи утицај или „најтежи вид физичког заузећа простора“ издваја се просторна трансформација услед формирања водних акумулација (Милинчић М., 2005). Ни заштићена подручја нису избегла ова ограничења, а као типичан пример може се издвојити НП Ђердап. Ова ограничења често за последицу имају потпуну промену географских услова, физиономије пејзажа, али и измештање насеља, трансформацију мреже насеља, утицај на културно-историјска добра и сл. Експлоатација минералних сировина изазива промене са несагледивим последицама. Један од примера је била могућност експлоатације никла на простору ПП Шарган – Мокра Гора. Од осталих објеката, који у све већем обиму „заузимају“ ова подручја спадају: саобраћајни коридори, туристички комплекси, жичаре итд.

¹¹⁷ Изузев заштићених добара на којима су изграђени туристички комплекси и који најчешће имају број становника већи од броја карактеристичног за мања насеља. Ралевић М. (2002) у раду „Савремена урбана насеља између села и града“ истиче важност овог проблема.

3 ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РУРАЛНОГ ПРОСТОРА СРБИЈЕ

Руралне територије у Србији дефинишу се као простори чија је основна карактеристика пољопривредна производња, при чему се око 84% територије Србије класификује као рурална област (Стратегија руралног развоја 2009-2013). Према Пенев Г. (2006), у Србији 2002. године око 44% становништва живи у подручјима која нису градског типа. Велики број руралних насеља карактерише нехомогена насељеност, али и лоше повезана саобраћајна мрежа проузрокована непостојањем адекватне инфраструктурне опремљености. То представља и један од водећих разлога демографског стања датих простора и економске неразвијености истих. Више од 38% сеоских домаћинстава суочава се са сиромаштвом. Најнеповољнија ситуација је у селима југоисточне Србије где је сиромашно око 43,1% становништва (Vukajlov Lj. i dr., 2013).

Све до 1960-их година Србија је по привредној структури имала пољопривредни карактер, а по структури насељености била је рурална средина (Тошић Д. и Невенић М., 2007). Од интензивирања процеса индустријализације и урбанизације који су захватили простор Србије, постојећа ситуација се у значајној мери променила, тако да се смањио број становника у овим просторима, као и број становника чија је основна делатност пољопривреда. Трансформација пољопривредног земљишта у непољопривредно представља деаграризацију која као иреверзибилан процес чини да се становништво коме је некада пољопривреда била примарна делатност више не бави истом. М. Милинчић (2009) наглашава да је за постизање бољих резултата у развоју руралних простора неопходно узети у обзир функционални концепт и стратегију развоја као и заштиту ових простора на свим нивоима управљања¹¹⁸.

Поједина насеља карактерише почетни стадијум док су нека „подлегла“ процесу урбанизације. Овим процесом мења се социјално-економска структура, а становништво се бави непољопривредним делатностима. Сеоска насеља постају све сличнија градским и све више добијају њихове функције (Perišić D., 1981). М.

¹¹⁸ М. Милинчић (2010) напомиње да су европске земље овај проблем перципирале још 1957. године и да перспектива развоја руралних простора не треба да буде препуштена стихији, већ развоју и заштити ових простора на свим нивоима.

Живковић (1977:35) наводи да „са социолошког становишта посматрано, урбанизација би у социјалистичком друштву била процес брзог и складног превазилажења супротности села и града, те најстарије, најдубље и најтврдокорније друштвене супротности“.

Рурални простор Србије у другој половини XX века до данас карактерише:

- стагнација развоја у економском и социјалном смислу;
- деаграризација и преразмештај становништва;
- лоше демографско стање;
- непостојање задовољавајућих инфраструктурних система и
- недостатак основних установа (здравствених и сл.) и друго¹¹⁹.

Када се сеоска насеља у Србији посматрају појединачно, примећују се бројне разлике¹²⁰. Њих условљавају геоморфолошке карактеристике, географски положај, саобраћајна повезаност и слично. Основна обележја различитости руралних насеља Србије огледају се у: броју становника, густини насељености, структурама становништва, инфраструктурној опремљености итд. Овде се примећује повезаност између простора и друштвених процеса који, како А. Лукић (2012:10) наводи представља „нераскидив однос различите димензије руралности: демографска, социо-економска, социо-културна, еколошка, морфолошка, функционална и друге које пролазе различите ступњеве трансформације, различитом динамиком и у различитим подручјима“. У равничарским подручјима која су привредно развијенија уочава се велику разлику у односу на руралне просторе у брдским или у планинским подручјима. Равничарске крајеве карактеришу рурална насеља која имају већи број становника, већу густину насељености, бољу саобраћајну повезаност као и боље решена питања инфраструктуре. У брдским пределима ови процеси су слабији, али на далеко бољем нивоу него што је то случај код планинских простора и насеља у оквиру њих, која су на неупоредиво лошијем нивоу од претходно поменутих.

Трансформацију сеоских насеља карактерише економска добит која је често производ примене савремених технологија, али и смањења запослености у пољопривредном сектору (Симоновић Ђ. и Рибар М., 1993). Са друге стране, у

¹¹⁹ Све претходно изнете чињенице говоре да се већи број руралних насеља у Србији налази у „дугом“ периоду стагнације, док се мањи број налази у процесу пропадања.

¹²⁰ Наумовић М. (1996) сматра да нека насеља за одмор настају дуж путева између градова и села или између самих села, чиме утичу да се физички повезују.

европским земљама у руралним подручјима су готово исте могућности за живот као и у урбаним подручјима, где постоји животни простор са „важним алтернативним животним и радним избором“ (Lukić A., 2012:16). Демографско пражњење и стагнација у развоју за последицу имају негативне социјалне и економске трендове. Мала газдинства, старачка домаћинства, непримењивање агротехничких мера, слаба продуктивност, неадекватно уклањање отпада и друго, су неки од чиниоца транутног стања руралних простора у Србији, а као такви, они не могу бити одрживи.

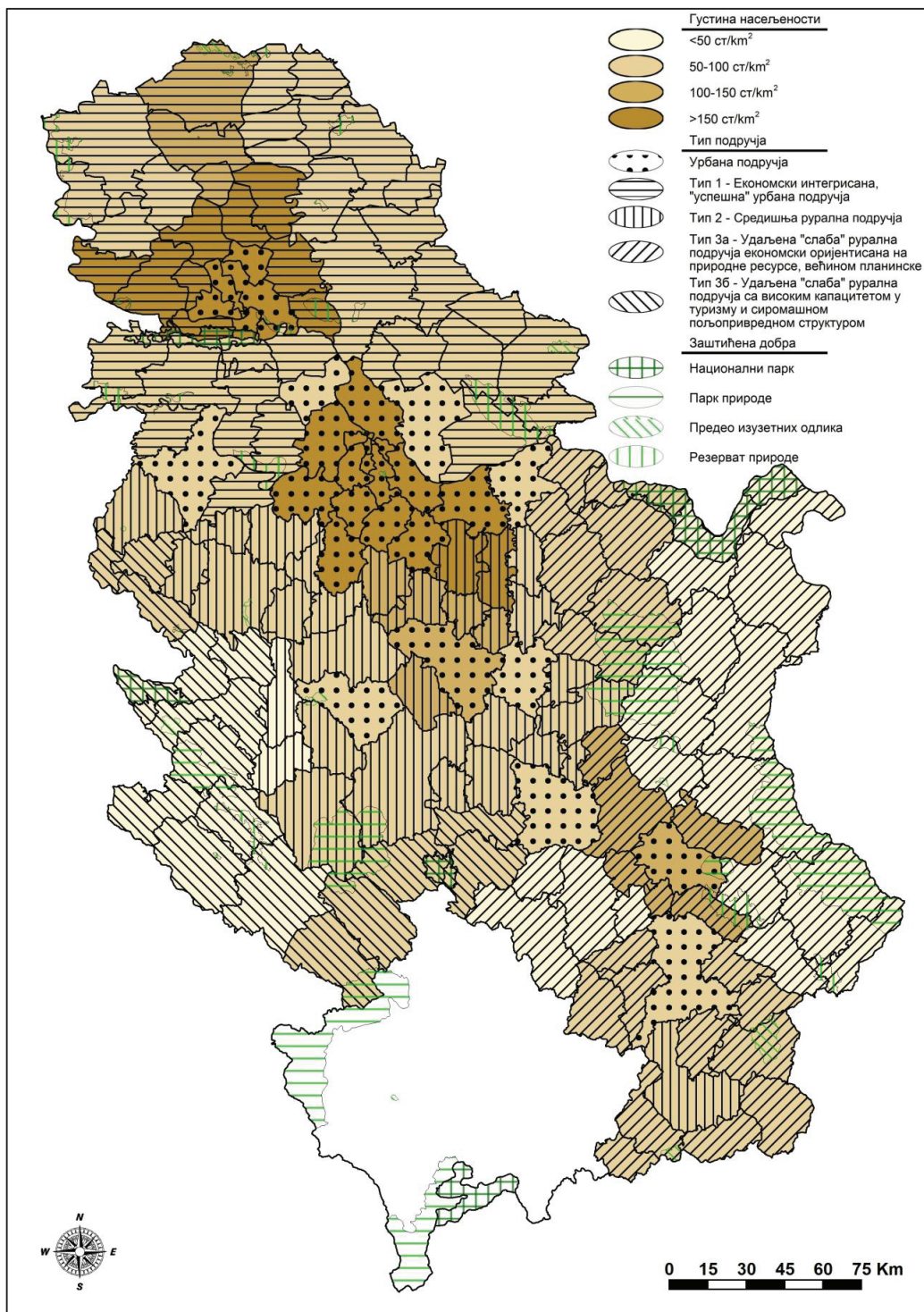
3.1 Заштићени рурални простор, развој и очување

Тежишни задаци тезе усмерени су на изналажење одговора на питања припадности сеоских насеља територијама заштићених подручја Србије и сагледавања њихових социјалних, економских и других аспеката у циљу очувања и ревитализације. Рурална насеља имају изузетан удео у очувању заштићених подручја и „могућности економско-географске валоризације насеобинских јединица и њихових административних територија“ (Милинчић М., 2009:154). Број сеоских насеља обухваћених подручјима појединачних заштићених природних добара је различит (карта 6.).

Рурална насеља у Србији чији се атари налазе у оквиру заштићених природних добара карактеришу најчешће повољни услови за живот. Мања употреба или неупотреба хемиката, ограничавање конвенционалне пољопривреде, ограничавање експлоатације шума, очување биодиверзитета, требало би да „карактеришу“ ове просторе. Стога је неопходно утврдити оптимална решења обнове и очувања која би допринела њиховом одрживом развоју. Мере конзервирања одређених елемената простора и планска и законска решења су предуслов за њихово очување. Адекватна организација површина, планирање намена и инфраструктурна опремљеност неопходни су за развој ових насеља чији основ почива на поседовању изузетних локалних ресурса¹²¹.

¹²¹ K. B. Ghimire & M. P. Pimbert (1997): Social Change and Conservation: Environmental Politics and Impacts of National Parks and Protected Areas, Earthscan, London.

Карта 6. Густина насељености и типови подручја

Извор: Стратегија просторног развоја Републике Србије 2009-2013-2020, ПРИЛАГОЂЕНО

Сеоска насеља у оквиру заштићених простора осим наведеног низа погодности поседују и одређена ограничења. Прилагођавање живота људи простору који је заштићен често изазива бројна оспоравања и незадовољство становника који наводе постојање „економског проблема“¹²² кога је проузроковала заштита. Ту се пре свега мисли на увођење низа ограничења и забрана у циљу очувања животне средине. Са друге стране, овим насељима се нуди низ могућности за бржи и бољи развој. Њихова близина заштићеним добрима доприноси промовисању села, чиме постају места у којима се врши константно очување и побољшавање хетерогених ресурса и услова за производњу здраве хране, у којима се може развијати одрживи туризам, при чему би се могли побољшати материјални и социјални услови за локалне заједнице, а наведено се може постићи једино на оним просторима којима се на адекватан начин управља са циљем обезбеђења заштите животне средине на читавом простору, а самим тим и у руралним насељима¹²³. Тиме би се омогућило одржавање равнотеже између заштите простора и функција развоја руралне инфраструктуре уз укључивање свих релевантних субјеката на различитим нивоима управљања.

Већину сеоских насеља захватио је процес депопулације, па се том проблему у овим областима мора посветити нужна пажња, што би се поспешило давањем стимулација за повратак или досељавање у ове области, инвестирањем у развој инфраструктуре уз очување и унапређење природног и културног богатства, развојем одрживе пољопривреде и одрживог туризма, узгојем стоке и другим економски значајним активностима. На овим просторима неопходно је поштовати правила за заштиту и развој у складу са законском регулативом, као и међународним правним нормама, стандардима и препорукама које се примењују на очување и заштиту животне средине.

¹²² Теренским истраживања дошло се до закључака да многи људи који живе на овим просторима наводе као ограничавајући фактор смањену употребу пестицида, забрану лова, сечу шума и друго, наглашавајући да је то проблем који им смањује количину приноса, финансијске добити које су им раније биле значајне. О резултатима анкете спроведене у оквиру споменутих простора више речи у Поглављу број 7.

¹²³ Schmidt-Soltau K. & Brockington D. (2004): The social and environmental impacts of wilderness and development, *Оryx* 38: 1-3.

3.2 Основни типови насеља у заштићеним пределима

Географске специфичности терена имају пресудну улогу приликом лоцирања сеоских насеља. Прихваћено је Цвијићево мишљење да се сеоска насеља формирају како у брдско-планинским геопросторима, тако и у равницама, долинама. Поред услова средине, потребно је осврнути се и на историјске и економске прилике простора Србије (Цвијић Ј., 2000). Према М. Милинчићу (2009) поларизација социо-економских компоненти простора (планина – равница, горњи – доњи делови сливова и др.) довела је до диференцирања расположивости, доступности и квалитета природних и створених потенцијала простора и општег стања животне средине. Дубљим сазнањима о сеоском простору својим радовима допринели су: Радовановић М., Којић Б., Перишић Д., Симоновић Ђ., Стаменковић С., Тодоровић М., Љешевић М., Рибар М. и Павловић М.

У погледу функција, села у Србији су до краја прве половине XIX века била у много чему слична, једино су се разликовала у територијалном уређењу и броју становника. У то време на развој појединих насеља утицала је држава и одлуке кнеза Милоша Обреновића¹²⁴ за време чије власти је донета одлука о ушоравању сеоских насеља (1837. године).

Према Ј. Цвијићу у Србији су дефинисани следећи типови сеоских насеља:

1. *Старовлашки тип* који карактерише постојање засеока са кућама удаљеним и разбацаним једним од других.
2. *Шумадијски тип* насеља који карактерише морфолошка трансформација ових села при чему је дошло до изградње нових стамбених објеката и збијања кућа.
3. *Рашки и ибарски тип* насеља се састоји од малих група кућа на малим удаљеностима.
4. *Власински тип* насеља карактеришу села формирана дуж токова река и по брдима и зазимају велике површине.
5. *Скопски тип* насеља карактеришу збијене куће које немају праве окућнице са баштама и њивама и заузимају мале површине. Посматрајући морфологију ових села, она имају правилан, округао или овалан облик, са јединственом морфолошком цртом – средслом.

¹²⁴ За време власти кнеза Милоша Обреновића (1815-1838. и 1848-1850. године) успостављена је наредба да се спречи и обустави ширење атара сеоских насеља.

6. *Мачванско–јасенички тип* насеља карактеришу ушорена насеља са правим и дугачким улицама мачванског варијетета које чини крстаст облик насеља и постојање две главне улице – раскрснице.
7. *Читлучки тип* насеља има облик квадрата (Цвијић Ј., 2000).

Почетком XX века мрежа насеља обухватала је три типа градских насеља (градове, вароши и варошице) и три категорије сеоских насеља (сеоске варошице, центри заједнице села и села). Систем насеља после Другог светског рата заснивао се на две основне насеобинске структуре – село и град, да би током 1970-их година из употребе нестали термини варош и варошица. Поред класичног села и града, постоји и тип насеља мешовитог карактера тзв. мешовити тип села (Којић Б., 1970).

Геоморфолошка условљеност произвела је у урбанистичко-морфолошкој структури два екстремна типа села: збијено и разбијено (Perišić D., 1981). Симоновић Ђ. и Рибар М. (1993) у својој типологији издвојили су сеоска насеља и по урбанистичко-морфолошкој структури разликујући збијена и разбијена. Значајан допринос морфолошкој типологији села на територији Србије дао је Б. Којић (1973) користећи се критеријумима као што су компактност, густина насељености и изграђености, карактеристике саобраћајне мреже и просторна организација. Он је идентификовао следеће морфолошке типове сеоских насеља: потпуно разбијена, групно разбијена, полузбијена, прелазни тип, ређе и потпуно збијена.

С обзиром да је у раду пажња усмерена искључиво на заштићена подручја Србије, дат је покушај да се детаљно анализирају разбијени тип насеља у заштићеним пределима планинских и збијени тип насеља у равничарским крајевима. И једна и друга група насеља поседују изузетне потенцијале у погледу животне средине, али и одређена ограничења. Без обзира на разлике у погледу географских карактеристика терена, ова насеља имају и бројне заједничке карактеристике. Угрожавање животне средине у сеоским насељима и животног оквира у деградираним подручјима М. Васовић (1985) објашњава као миграциона кретања са брдско-планинских простора услед запостављања њихових природних потенцијала, чиме приказује узрочно-последичну везу са њиховом животном средином.

3.2.1 РАЗБИЈЕНИ ТИП НАСЕЉА ЗАШТИЋЕНИХ ПЛАНИНСКИХ ПРЕДЕЛА

Постанак сеоских насеља Србије знатним делом се везује за више надморске висине. Њихове основне карактеристике биле су куће удаљене једне од других, мала густина насељености, више засеока¹²⁵ и сл. Основна делатност становника на овим просторима била је сточарска производња. Села разбијеног типа састоје се из више морфо-физиономских делова (засеоци, крајеви, џемати, махале). Насеобински делови се налазе на различитим растојањима – од неколико стотина метара до неколико километара са аграрним и шумским површинама које им припадају. Сваки насељени део ових села карактерише индивидуалност. Села разбијеног типа су специфична по грађевинским детаљима, изгледу кућа, окућница, дворишта и као таква представљају особит „физиономски мозаик“ (Јовановић Б., 2008:19). У нижим планинским просторима лоциран је већи број насеља него у средње-планинским просторима који су готово пусти. Док се као основни проблем у низијама јавља недостатак простора, у планинским пределима то је недостатак становништава, тзв. „одлазак становништва“, гашење и стагнирање села, запостављање пољопривреде и ресурса ових простора (Дабић Д., 2003). М. Љешевић (2005б:267) наводи „да се са разлогом може сматрати да је на планинама живот неповољнији него у другим крајевима. Овде се не мисли да је живот у другим крајевима здравији, него повољнији, односно да се у другим крајевима лакше и мање ради, лакше комуницира са другим људима, лакше и боље задовољавају културне, социјалне и економске потребе. На планинама је мања концентрација становништва него у равницама, што отежава повезивање и решавање низа проблема који се у разређеној насељености не могу обезбедити“.

На територији РС у већини заштићених подручја доминантна су насеља разбијеног типа чему доприноси чињеница да се већи део наше земље простире у брдском и брдско-планинском појасу. Нажалост, у последње време већина села тих простора „одумире“ или су у њима изразити процеси сенилизације. У највећем броју ова насеља су запостављена у инфраструктурном, економском и социо-културном смислу. Њихов потенцијал (што се налазе у границама заштићеног подручја) најчешће није искоришћен, или је често искоришћен на

¹²⁵ Засеоци добијају називе по неком топониму или најстаријој фамилији која га је „прва населила“. Ј. Цвијић их сматра најстаријом врстом села разбијеног типа.

неадекватан начин¹²⁶. Већина становништва је старо, и они су изложени материјалном ограничењу, психичком и физичком пропадању, али и недостатку основних услова за живот.

Простор на коме се сеоско насеље налази, до проглашења заштите био је условљен утицајем човека, а сада заштићени простор условљава развој и функционисање насеља. То са једне стране представља олакшавајућу околност, јер се становници могу бавити делатностима које им могу донети материјалну добит на лакше начине (одрживи туризам, продаја сувенира, запошљавање у области туризма, екологије, шумарства, уређење насеља, улагање у објекте инфраструктуре, развој органске производње и сл.), него што је то био случај раније (сточарство, пољопривреда, сеча шуме). Са друге стране, често се јавља проблем ограничавања активности становника сеоских насеља у погледу експлоатације природних ресурса (сече шума, брања ендемских врста биљака, забрана испаше стоке на одређеним местима која су раније за то коришћена, забрана лова, риболова, употребе агрохемиката) што изазива незадовољство становника ових села. М. Тодоровић и М. Дробњаковић (2010) као већи проблем привредног развоја и одрживости сеоских насеља наводе дугогодишње маргинализовање пољопривредне производње и процес деаграризације, који воде губљењу позиције сељака у друштву и стицању једног новог, „пејоративног статуса“ које овај појам данас носи.

Ради постизања одређених циљева одрживог развоја села разбијеног типа у заштићеним подручјима, потребно је поштовати и примењивати законе о заштити животне средине. У складу са применом закона, насеља могу бити у потпуности усаглашена са читавим заштићеним подручјем што може поспешити њихову улогу и значај у заштићеном добру. „Управљање и усмеравање развоја сеоских подручја и организација и уређење сеоских насеља запостављено је на свим нивоима управљања, нарочито када је реч о брдско-планинским деловима територије Србије“ (Maksin-Mićić M., 2002:393). Коришћење планинских екосистема се везује за експлоатацију лековитог биља, туристичке сврхе (зимски туризам, спорт и рекреација), пчеларство, сточарство и израду традиционалних

¹²⁶ У већини ових села се живи на начин на који се живело и пре проглашења тог подручја заштићеним.

занатских производа од дрвета, вуне и домаћих материјала, што би могло да побољша економску и социјалну структуру ових сеоских насеља.

Развијање „центра“ заштићеног подручја¹²⁷, а запостављање осталих насеља која се налазе на том подручју, продубљује разлике на релацији заштићени простор – сеоско насеље и доприноси даљем демографском пражњењу. Повратка исељеног становништва на ове просторе готово да нема, осим у изузетним ситуацијама захваљујући значајним предузетничким подухватима који су везани углавном за развој руралног туризма, као што је то случај са ПП Шарган – Мокра Гора, у коме се број становника постепено повећава¹²⁸.

Што се стамбене средине сеоских насеља тиче, разлике између села разбијеног и села збијеног типа су очигледне. Планинска села карактеришу зграде типичне за дате просторе¹²⁹ са често присутним проблемима недостатка инфраструктурних објеката, водовода, канализације и сл. Традиционална сеоска архитектура на планинама неодвојива је од предела и продукт је регионалних и локалних природних особености и услова живота (Љешевић М., 2005б). Изглед сеоских кућа одређују локални услови простора карактеристике поднебља и конфигурација терена. М. Максин-Мићић (2003) наводи да је наша народна планинска архитектура познавала различите методе прилагођавања кућа планинској клими, почевши од избора локације, заштићености од ветра, уз употребу одговарајућих материјала.

Куће у селима разбијеног типа разликују се од кућа у селима збијеног типа и у унутрашњем изгледу и распореду просторија. Кухиња, трпезарија и дневна соба су често једна просторија у којој се спрема храна и у којој сви чланови домаћинства проводе највећи део времена, нарочито у зимском периоду године, јер се део стамбених просторија не користи, због штедње горива. Зимски период године је најнекомфортнији. Све активности укућана се одвијају у једној или две просторије. Ту се јављају и велики нехигијенски проблеми. Предсобље служи за одлагање коришћене одеће и обуће. У многим кућама су грађене терасе које се користе за ову сврху. Просторије за оставу су потреба ових домаћинстава. Куће

¹²⁷ Под појмом „центар“ заштићеног подручја подразумевамо туристички центар. На пример туристички центар Копаника, Златибора који су изложени константном повећању броја туриста, урбанизацији и слично где се развијају „градови на планинама“.

¹²⁸ О овоме ће бити више речи у Поглављу 7.8.

¹²⁹ Изузетак су случајеви непланске и градње стамбених зграда нетипичних за ове просторе.

новијег датума, често нису у складу са традиционалним начином градње. Оне се граде као куће у урбаним срединама, често са додацима који се не уклапају у традиционални приступ градње. Од материјала се употребљавају они који су карактеристични за нека друга поднебља. Такви објекти често не задовољавају стандарде за ову климатску зону (Љешевић М., 2005б).

Други већи проблеми који утичу на животну средину су постојање штала, ђубришта, дивљих депонија итд. Често се штале граде поред кућа што повећава ризик због отицања подземних вода. Такође, инсекти преносе разне болести, о чему се у овим насељима и не води често рачуна. Овај проблем је нарочито актуелан у летњим месецима. Код ових села стамбени и економски делови двориште нису одвојени. Двориште је често пространо. У њему је засађено воће, али није редак случај да се у њему налазе и торови за овце, обори за свиње и друге домаће животиње, што такође, има за последицу нехигијенске услове. У дворишту се налазе бунари и пумпе за воду. Од помоћних објеката налазе се и сушница, пољски WC, млекар. У новије време се граде и летње кухиње, гараже и слично. Код изградње стамбених зграда посебно би требало водити рачуна о томе да у близини буду простори са зеленилом, а да се ђубришта, септичке јаме и сл. налазе на већој удаљености и урађене по планским условима уз задовољавање хигијенских норми.

У селима разбијеног типа јављају се проблеми са непостојањем или делимичним постојањем инфраструктурних објеката. Бројна насеља су саобраћајно неповезана или слабо повезана и у већини је потребна или изградња или реконструкција путева. Постојећи локални путеви често су у лошем стању, без икакве сигнализације. Јавни превоз у већини планинских насеља не постоји, па су становници „осуђени“ на пешачење километрима до нпр. најближе амбуланте. Снабдевање водом је најчешће са извора или бунара, а контроле исправности воде су ретке или се и не обављају. Проблем са уклањањем отпада је чест. Отпад се најчешће одлаже на дивље депоније или се пали, што угрожава животну средину. Као огрев локални становници углавном користе дрво, па је илегална сеча шума честа појава¹³⁰.

¹³⁰ У Поглављу 7. појединачно су представљени примери за проблеме у животној средини у руралним планинским насељима у оквиру заштићених подручја Србије.

Отежавајући проблем за живот у овим селима представљају климатске карактеристике у зимском периоду године. Висок снежни покривач, сметови и лед утичу на функционисање ових насеља. Она често бивају „одсечена“ и „заборављена“ и по неколико месеци. Становници су спречени да обављају свакодневне активности (н.пр. снабдевање прехранбеним производима), а највећи проблем је немогућност пружања медицинске помоћи нарочито старим лицима који у тим условима не могу да оду до најближе амбуланте или дома здравља.

Ови проблеми су карактеристични не само за села у оквиру заштићеног простора, већ и за читав планински простор Србије. Држава и локалне заједнице би требало да утичу на очување традиционалних насеља на овим просторима, али примењујући нове стандарде и методе којима би се негативни утицаји на здравље становника ових простора и на читаву животну средину минимализовали. *„Природа је наследна и обавеза је сваког друштва и државних заједница да јој посвети максималну пажњу ради сопственог добра и добра својих потомака“ (Милинчић М., 2001:151).*

3.2.2 ЗБИЈЕНИ ТИП НАСЕЉА ЗАШТИЋЕНИХ РАВНИЧАРСКИХ И БРДСКИХ ПРЕДЕЛА

Као што је раније наведено, формирање и развој насеља није текао на идентичан начин у свим деловима Србије. На релативно јединствен начин су се формирала села на територији АП Војводине. Простор средишње Србије и АП Косова и Метохије показује јасне сличности у формирању. Специфична генеза је условила структуру ових насеља. Геолошка грађа терена утицала је на избор локације за изградњу или ширење насеља (Којић Б., 1961). Ј. Цвијић наводи да су „на постанак села збијеног типа били од утицаја и читлучки економски систем, стара Балканска, Турско-источњачка и Медитеранска цивилизација“ (Цвијић Ј., 2000:186). У XIX веку погодни услови за насељавање су поспешени регулацијом речних токова, па је омогућено насељавање алувијалних равни и нижих речних тераса, веће коришћење природних потенцијала и насељавање. Друштвени, социјални и историјски фактори имали су пресудан утицај на формирање ових насеља. Б. Букуров (1983) наглашава да је од периода XVIII века дошло до обнављања старих насеља и интензивне изградње нових што је поспешило

ширење мреже насеља. Структурална карактеристика ових села је концентрација свих улица, грађевинских објеката и парцела. Она поседују садржаје централитета (верске објекте, земљорадничке задруге, амбуланте, школу, продавнице). „Села су по свом генетском пореклу релативно стара са траговима ширења, односно елементима који подсећају на сличне процесе у градовима – агломирању, тј. груписању појединих махала у веће скупове родова и чифлука“ (Perišić D., 1981:255).

У границама заштићених подручја у Србији у равничарским пределима, долинама река налази се одређен број збијених сеоских насеља. Она се разликују од разбијеног типа и према квалитету живота становника. „Збијеност“ сеоских насеља омогућава адекватније техничке услове за опремање села. Саобраћајна повезаност је боља што олакшава и транспорт пољопривредних производа, с обзиром да је у већини случајева земљорадња на овом простору главно занимање. Друмски саобраћај има најзначајнију улогу у превозу робе и путника. Основни недостатак је недовољна густина саобраћајне мреже и чест недостатак услуга јавног превоза.

Један од највећих фактора ризика у пољопривреди су климатске карактеристике. Појава јаких мразева често причињава велике материјалне штете (пуцање инсталација грејања и водоснабдевања, складишта прехранбених производа која се смрзну, па нису више за прехрану, уништавање воћњака, страдање озимих усева и сл.). Велики проблем на овим просторима може представљати и суша¹³¹ која се третира као агрометеоролошка елементарна непогода, али и поплаве (Љешевић М., 2005б).

Деградицију земљишта изазива недостатак примене агротехничких мера. Најважнија оштећења су: ацидификација земљишта, збијање, погоршавање структуре, стагнација воде, одношење земљишног покривача водом (површинска ерозија), оштећења ораничног слоја хемијским, физичким и биолошким процесима, загађења тешким металима, опасним и штетним материјама, недовољно контролисана употреба пестицида и слично. Посебну опасност представља нерационална и технолошки неадекватна примена нитрата и нитрита са неповољним ефектима на биљни и животињски свет, земљиште и воду, као и

¹³¹ У Србији су сушом највише угрожени делови унутар изохијете од 600 mm. То су: североисточна Бачка, северни Банат, Понишавље, Врањска котлина, Биначко Поморавље, Косово поље и Дренице.

недовољно контролисана употреба средстава за заштиту пољопривредних култура. Квалитетно пољопривредно земљиште у равничарским пределима се све више губи претварањем у грађевинско (Љешевић М., 2005б).

Процеси хемизације и механизације потискују традиционални начин рада у пољопривреди. Постоји проблем уситњених аграрних површина, што онемогућава бављење само једном граном пољопривреде. Углавном нема специјализованих домаћинстава, јер приноси не могу бити тако велики да могу економски бити исплативи. Из тих разлога се води рачуна да се обезбеди одређена делатност за сваки период године, нпр. у пролеће је најзаступљеније повртарство у прелазном периоду пролеће – лето интензивније је воћарство, а сточарство је присутно током целе године (Љешевић М., 2005б). У жељи да се што боље искористи земљиште, некад се неконтролисано примењују вештачка ђубрива, што може нанети велику штету усевама. О овим процесима управа заштићеног подручја би требало да води рачуна у већој мери и да указује на алтернативне методе које не би штетиле простору.

У већини ових села уређен комунални систем не постоји. Непостојање канализационе мреже и мреже за водоснабдевање представљају већи проблем (Milinčić М. и Јовановић В., 2008). Отпадне и фекалне воде се испуштају у септичке јаме које су углавном у истом подземном нивоу као и бунари, јер разлике у надморским висинама скоро да нема, па патогени организми из фекалија могу да доспеју у водозахвате. Иако обилује површинским и подземним водама, равничарским селима недостаје квалитетна пијаћа вода, јер готово да не постоји адекватна водоводна инфраструктура, па се користи бунарска вода за пиће која је често микробиолошки неисправна, а и ретко се контролише. У насељима се јавља проблем и са неадекватим одлагањем отпада¹³².

3.3 Инфраструктурни развој

Инфраструктурни развој представља један од могућих основа социјалног, али и економског развоја села. „Инфраструктура у руралним областима, како економска тако и социјална, је слаба, неразвијена и негативно утиче на

¹³² У Поглављу 7. појединачно су представљени примери за проблеме у животној средини у руралним равничарским насељима у оквиру заштићених подручја Србије.

конкурентност и друштвено ткиво руралних области“ (План стратегије руралног развоја Србије 2009-2013. године). На простору Србије инфраструктурни системи су различито развијени у зависности од географских карактеристика терена. Руралне територије које се налазе у брдско-планинским просторима карактерише оскудност у инфраструктури, док села у равничарским просторима углавном имају повољнију инфраструктуру. Планинска насеља карактерише: лоша саобраћајна повезаност, чиме су отежане услуге транспорта, затим дистрибуција електричне енергије, снабдевање водом, непостојање канализације, електронских услуга и поште и сл. Значај постојања инфраструктурних система представља основ за развој села. Често су занемарена питања везана за инфраструктуру, чему је у највећој мери допринело неулагање у исту, што може имати „ланчане негативне последице на развој одређених територијалних целина“ (План стратегије руралног развоја Србије 2009-2013. године).

3.3.1 САОБРАЋАЈНА ИНФРАСТРУКТУРА

Саобраћајна инфраструктура представља једну од основних потреба људског друштва која омогућава размену материјалних добара и комуницирање међу људима. Саобраћајна инфраструктура има вишеструки утицај како на повезаност руралних подручја тако и на живот и квалитет живота људи. Она доприноси остварењу привредних потенцијала. Физичко-географска својства територије у великој мери условљавају развој саобраћаја. За разлику од градских простора где саобраћајна инфраструктура постаје све интензивнија, села остају неповезана или слабо повезана, изолована, а често у потпуности неприступачна. Као последица недостатка саобраћајне мреже јавља се економска неразвијеност, екстензивни начин производње, али и недовољно коришћење природних потенцијала, док са друге стране, саобраћај у знатној мери угрожава квалитет животне средине. „Због тога се установљују посебни саобраћајни прописи којима се регулише функционисање саобраћаја, а нормативима су дефинисани и начини градње и функционисање саобраћајница и саобраћајних средстава“ (Љешевић М., 2005в:209).

Неразвијена саобраћајна инфраструктура која углавном карактерише планинске и брдско-планинске просторе, отежава комуникацију, као и потребе

транспорта. Томе у великој мери доприноси терен, али и неповољни климатски услови (Pecelj M. i Milovanović M., 2007). Повезивање пасивних крајева са градским насељима представља један од предуслова за опстанак становника и стварање бољих услова за живот. Заштићене просторе Србије такође карактерише лоша путна инфраструктура, што отежава приступ и могућности за обављање активности које могу бити дозвољене на том подручју. Још један од важних фактора за спречавање развоја саобраћаја у селима је депопулација, тако да опада саобраћајна потражња. Нису валоризовани потенцијали који би омогућили оправданост развијања и коришћења мреже и објеката (еколошка пољопривреда, одрживи туризам итд.) (Остојић Н. и Љешевић М., 2006).

Водећи проблеми везују се за недостатак путне мреже и за њено одржавање. Путеви су у највећем броју случајева уски, непрегледни, нису урађени по прописима и немају хоризонталну и вертикалну саобраћајну сигнализацију. У великом броју случајева путеви су пројектовани тако да њихова изградња не одговара потребама људи XXI века. У безбедносним и свим другим условима такође не испуњавају захтеве данашњице (кривине и нагиби)¹³³. Проблеми се везују за климатске услове, време великих киша, снега и сл. Такође, отежане услове стварају и чести одрони и клизишта. Зимски период карактерише велика количина снега и леда када су путеви непроходни као и недовољна брига локалних заједница за њихово одржавање. У том периоду мештани неких планинских села могу бити и по неколико месеци спречени да оду и до суседног села¹³⁴.

У погледу заштите и очувања животне средине села у заштићеним подручјима Србије која су изразито богата природним потенцијалима (разноврстан биодиверзитет, екосистеми и др.), еколошки притисак саобраћаја не би требало да буде изражен у великој мери. Поступак планирања мреже путева руралних простора у оквиру заштићених предела мора бити заснован на стварним потребама и могућностима развоја села у зависности од рентабилитета улагања

¹³³ Управо необезбеђеност путева адекватном сигнализацијом, уски и непрегледни путеви, као и необезбеђеност коловоза на делу где железничка пруга пресеца пут, има за последицу велики број саобраћајних незгода. На пример, пут из правца Неготина за села Рајац и Рогљево седам пута „пресеца“ железничка пруга, без готово икакве сигнализације и прегледности.

¹³⁴ Чест је случај да су становници села због снега спречени да добију здравствену помоћ (оду до прве амбуланте), уколико је она неопходна, па последице могу бити фаталне.

финансијских средстава. Овде се морају прихватити услови који се односе не само на села, већ и на заштићено подручје.

У циљу унапређења и развоја саобраћајне инфраструктуре потребно је: побољшати саобраћајну повезаност (нарочито села у планинским и брдско-планинским просторима Србије); унапредити постојећу саобраћајну инфраструктуру и побољшати коловозну конструкцију; обезбедити сигурност и безбедност путева и кретања људи и возила; валоризовати потенцијале који би оправдали функционисање и развијање путне мреже и објеката; свести на минимум негативан утицај на животну средину, како током изградње тако и приликом коришћења путева; утврдити обавезе локалних заједница и државе за обезбеђење финансијских услова у сврхе уређења, очувања, чишћења и поправљања сеоских путева; све активности обављати у складу са Законом о заштити животне средине.

3.3.2 ЕНЕРГЕТСКА ИНФРАСТРУКТУРА

Данас су главни извори за добијање енергије фосилна горива: угаљ, нафта, гас, за које се везује око 80% укупне светске енергетике (табела 4.), а у употреби су и обновљиви видови енергије.

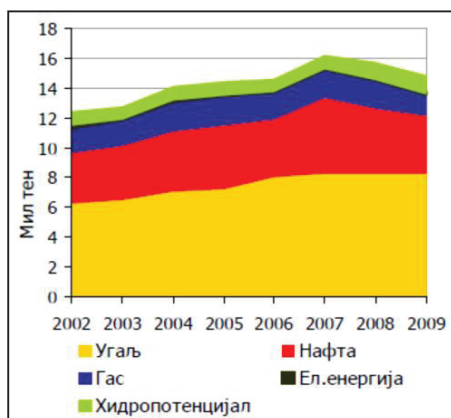
Табела 4. Резерве фосилних горива у Србији

Енергетски ресурс	Експлоатационе резерве (Mt ен)	Геолошке резерве (Mt ен)
Лигнит (површинска експлоатација)	2.616	3.753
Камени и мрки угаљ (подземна експлоатација)	125	130
Нафта и природни гас	20	60

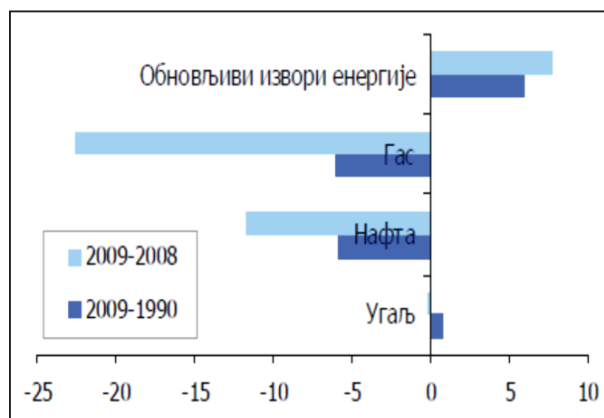
Извор: Стратегија развоја енергетике Републике Србије, до 2015. године,
Министарство рударства и енергетике

Пораст потрошње необновљивих видова енергије условљава исцрпљивање резерви (графикон 3. и 4.). М. Љешевић (2005б) наводи да је од почетка коришћења необновљивих извора енергије човечанство потрошило 80-85 милијарди тона условног горива, од чега половину у другој половини XX века. Према К. Hubert (1971) нафта ће бити исцрпљена до 2080. године, а резерве угља до 2600. године.

Графикон 3. Потрошња примарне енергије

Графикон 4. Просечна годишња стопа раста за различите енергенте

Извор: Агенција за заштиту животне средине РС, 2012.

Енергетика има велики утицај на животну средину (Bertoldi P. *et. al.*, 2006), а неки од најзначајнији су: раубовање необновљивих природних ресурса; загађење ваздуха и воде; измена хидролошког режима река и потапање великих површина плодног земљишта; стварање електричних поља око електровода и трансформатора; загађење средине јонизујућим зрачењем и радиоактивним отпадом нуклеарних електрана (Љешевић М., 2005б). У Србији се последњих година сезонски недостатак електричне енергије надокнађује увозом, а предиспозиције су да ће се то стање наставити. Адекватном употребом одрживих видова енергије укупна потрошња електричне енергије може бити смањена, због чега је неопходно укључити могућности да се потребе за електричном енергијом мањих потрошача у Србији, посебно у области пољопривреде и туризма, задовоље локалним системима за производњу енергије из обновљивих ресурса (Максин-Мићић М., 2003).

Губици електричне енергије у преносу у електроенергетском систему Србије су доста велики и као такви захтевају ревизију и модернизацију постојећих преносних мрежа и разводних постројења као и изградњу нових (*Стратегија развоја енергетике Републике Србије, до 2015. године*¹³⁵).

¹³⁵ Стратегија развоја енергетике Републике Србије до 2015. године, Влада РС, Министарство рударства и енергетике, 2004.

Табела 5. Емисија CO₂ – у милионима тона у години¹³⁶

Централна и источна Европа	1975.	1985.	1990.	1995.	2000.	Промена (%) 1990 - 2000.
Албанија	4,5	7,2	6,3	1,9	3,0	- 51,4
Босна и Херцеговина	/	/	/	4,0	15,4	/
Бугарска	72,5	81,3	75,2	54,8	42,3	- 43,2
Хрватска	/	/	/	15,9	17,8	/
Чешка	158,6	179,6	153,8	125,7	118,8	- 22,8
Естонија	/	/	/	15,5	14,0	/
Мађарска	73,4	85,1	70,5	58,6	55,2	- 21,7
Летонија	/	/	/	9,2	6,5	/
Литванија	/	/	/	14,3	11,2	/
Пољска	348,5	420,4	344,2	331,9	292,8	- 14,9
Румунија	140,9	178,7	166,9	116,9	86,5	- 48,2
Србија и Црна Гора	/	/	/	41,7	43,2	/
Словачка	43,9	51,4	55,6	41,7	37,9	- 31,9
Словенија	/	13,6	12,5	13,0	14,5	15,6

Извор: UNECE, 2003.

У табели 5. приказан је тренд повећања емисије CO₂ за период 1995 – 2000. године у Србији и Црној Гори, док је код већине земаља, које су у том периоду већ биле одмакле у процесима транзиције, дошло до значајног смањење емисије CO₂.

Заступљеност термоелектрана у производњи електричне енергије у Србији, које као енергетски извор користе угаљ, утиче на убрзавање трајног угрожавања животне средине. Емитовање штетних гасова у атмосферу, нарушавање околине површинским коповима угља, загревање вода речних токова и њихово загађење уз гомилање остатака сагоревања угља, фактори су који значајно деградирају околину, а последице по становништво, животињски и биљни свет на тим просторима, могу бити значајне (Љешевић М., 2005б). Када се врше економска истраживања оправданости повећавања производње електричне енергије из угља, ове чињенице обично се не узимају у обзир, тако да су ови прорачуни најчешће неповољни у односу на оне урађене за изворе обновљиве енергије, за које су посматрани фактори утицаја на околину неупоредиво мањи (Јанковић В. и др., 2004).

За изградњу једне хидроелектране потребно је уништити већа земљишна пространства, искрчити шуме, саградити бране, резервоаре и сл. Све то знатно угрожава животну средину и нарушава природни амбијент. Становништво је, често и из ових разлога приморано да напушта планинске крајеве. Као

¹³⁶ Табела 4. је урађена на основу статистичке базе података Економске комисије Уједињених нација за Европу (UNECE, 2003), а садржи податке о емисији CO₂ за неке земље Централне и Источне Европе, које су као и Србија у процесу транзиције (односно, које су у то време биле у процесу транзиције).

репрезентативни пример заштићених простора Србије је хидроелектрана Ђердап која се налази у оквирима истоименог националног парка и која у великој мери угрожава животну средину. Изградња хидроелектране Ђердап 1 у периоду од 1964. до 1972. године имала је велики утицај на животну средину, пре свега на сеоска насеља на том простору, јер је извршена релокација 12 села, уништени су читави екосистеми, нарушена је миграција рибљих врста и смањила се њихова репродукција, нарушен је природни режим површинских вода, дошло је до измена квалитета подземних вода у приобаљу. Хидроелектрана Ђердап 1 годишње испусти око 100 милиона m³ техничке воде и 20.000 m³ санитарне отпадне воде¹³⁷.

Хидроелектрана Ђердап 2 која је грађена у периоду од 1978. до 2000. године, имала је и данас има велики утицај на животну средину. Утицај се огледа пре свега на природни режим површинских вода, подизање нивоа подземних вода, плављење пољопривредних површина и насеља, миграцију риба, појаву клизишта и др. Од осталих утицаја хидроелектране Ђердап 2 на животну средину издвајају се: осцилације вода Дунава, постојање пливајућег отпада, промене микроклиме, отежано коришћење обала акумулације, изливање техничке и санитарне воде у Дунав и др.

Производња, дистрибуција и употреба енергије треба уважавати принципе одрживог развоја уз минимализовање утицаја на животну средину. Распоживи ресурси треба да се валоризују у складу са принципима одрживог развоја, што упућује на употребу обновљивих извора енергије (енергије Сунца, ветра, воде, биомасе, геотермалне енергије и др.).

3.3.3 ЕЛЕКТРО СИСТЕМИ

Постојеће стање електро мрежа и објеката у селима Србије није на задовољавајућем нивоу. Поједина села (брдско-планинских простора) и не користе електричну енергију, што представља изузетно велики проблем. Томе доприноси скупа изградња и тешко одржавање водова. Најчешће се за грејање користи дрво, а за осветљење гас или свеће. М. Пуцар и М. Ненковић (2003) сматрају да енергија представља основни услов опстанка на планини.

¹³⁷ Преузето са сајта: <http://www.djerdap.rs/index.aspx?pageno=47&langId=2>

У селима која се налазе на простору заштићених подручја на мрежу за снабдевање електричном енергијом нису прикључени објекти у фази изградње, објекти дивље градње и напуштени објекти. Проблеми са електроснабдевањем јављају се и као последица ширења потреба корисника и наслеђене мреже што је у великој мери изражено на простору неких националних паркова (Копаник) и паркова природе (Стара планина). Руралне просторе карактерише лоша дистрибутивна мрежа и трафо станице које су грађене у времену скромне примене електро уређаја и прикључних машина (Остојић Н. и Љешевић М., 2006). Села поседују електро мреже најчешће лошег стања са ретким бетонским стубовима, slabим напоном и проводницима малог промера. Снага и удаљеност TS 10/0,4 kV од најудаљенијих корисника представља ограничење у функционисању.

3.3.4 ГАСОВОДНИ СИСТЕМИ

Гасификација је процес који је последњих петнаест година значајније присутан на простору Србије. Њена примена доприноси смањењу емитовања загађујућих материја. У већини руралних геопростора Србије још увек не постоје гасоводни системи, па је становништво оријентисано на друге изворе енергије.

3.3.5 ИНДИВИДУАЛНО ОБЕЗБЕЂЕЊЕ ЕНЕРГИЈЕ

У обезбеђивању енергијом у сеоским насељима у Србији највећу заступљеност имају индивидуална ложишта која користе различита горива. Дрво је сировина која се у највећем обиму користи у грејној сезони, а користе се још и отпаци из пољопривреде. У састав ових горива улазе угљеник, кисеоник, сумпор, азот и водоник који у дејству са кисеоником, процесом сагоревања, производе загађујуће материје дим, чађ и пепео. Ако постоји вишак кисеоника на високим температурама долази до појаве штетних азотових оксида (N_2O , NO , NO_2). У процесу сагоревања угља у ваздуху од загађивача карактеристична су једињења сумпора (SO_2 , SO_3 , H_2S) која ослобађају топлотну енергију и јавља се хемијска реакција сагоревања која почиње када гориво дође до тачке паљења¹³⁸. Утицај индивидуалних ложишта на земљиште се огледа у стварању пепела које повећава

¹³⁸ Оксиди сумпора делују негативно на биљке, ометају функције ћелија и процес фотосинтезе. H_2SO_4 повећава корозију материјала и оштећује споменике (нерастворљив кречњак се мења у растворљив гипс).

киселост земљишта (Љешевић М., 2005б). Од течних горива користе се алкохол, бензол и сл. Њихова примена као и примена гасних горива је готово занемарива у односу на чврста горива у сеоским насељима у Србији. Примена „чистих горива” или гасних горива има најмање негативан утицај на животну средину.

3.3.6 АЛТЕРНАТИВНИ ВИДОВИ ЕНЕРГИЈЕ

Интензивирање истраживања у развоју и примени технологија употребе нетрадиционалних, алтернативних извора енергије у Србији допринело би технолошком напретку земље, смањењу увозне зависности и умањило би ефекте стаклене баште¹³⁹. Ј. Динић (1997) наводи да истраживачки пројекти у овим областима морају бити снажно подржани од свих релевантних институција Србије, наглашавајући да „неопходна финансијска подршка истраживању у овој области може бити остварена из буџета Републике, буџета локалних заједница, програма финансирања истраживачких пројеката међународних и других институција, као и од стране приватних предузетника заинтересованих да своје производне и пословне активности базирају на овим технологијама“.

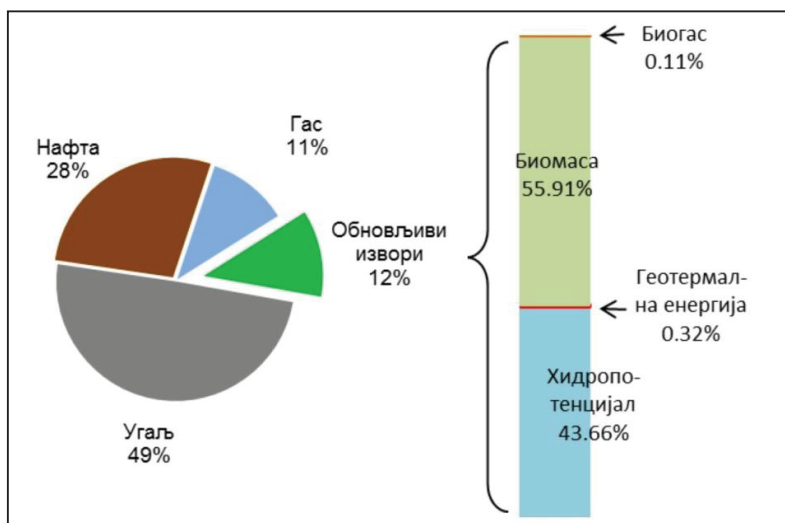
У развијеним земљама, интензивно се одвија процес формирања или реструктурирања тржишта енергетских сировина и енергије, сагласно принципима одрживог развоја. У Стратегији развоја енергетике Републике Србије до 2015. године, истакнута је неопходност благовременог доношења стратегијске одлуке за повећавање коришћења извора обновљиве енергије што би Србији омогућило да се, практично од почетка формирања тржишта енергије, које сада у Србији не постоји, оно изгради и развија у сагласности са захтевима и принципима који ће у том погледу постојати у будућности. Изузетно значајни ефекти коришћења алтернативних видова енергије могу бити постигнути у делатностима као што су пољопривреда, туризам, телекомуникације и саобраћаја.

У обновљиве изворе енергије чији потенцијал постоји у Србији, спадају: енергија биомасе (укључујући биогаз и биогориво), енергија малих хидроелектрана, енергија Сунца, енергија ветра и геотермална енергија. Сваки од наведених извора има своје специфичности и услове под којима је њихово

¹³⁹ Преузето са сајта: <http://www.euractiv.rs/odrzivi-razvoj/2272-obnovljivi-izvori-energije-energetska-budunost>

коришћење економски оправдано. Осим тога, постоје посебне погодности и потребе за њихово организовано коришћење у тзв. децентрализованој производњи топлотне (сагоревањем биомасе, коришћењем геотермалне енергије и сакупљањем сунчевог зрачења) и електричне енергије (изградњом малих хидроелектрана – снаге до 10 MW, ветроелектрана, као и коришћењем фотонапонских (PV) система) (*Стратегија развоја енергетике Републике Србије, до 2015. године*).

Графикон 5. Структура потрошње примарне енергије у Србији 2012. године (у %)

Извор: Агенција за заштиту животне средине РС, 2013.

Степен коришћења обновљивих извора енергије у Србији је низак (графикон 5.), ако се изузме коришћење биомасе. Главни разлог је у томе што су трошкови коришћења обновљивих знатно виши од трошкова коришћења конвенционалних извора. Енергетски потенцијал обновљивих извора енергије у Србији износи преко 4,3 милиона тона еквивалентне нафте годишње, што представља око $\frac{1}{4}$ тренутне потрошње примарне енергије (Динић Ј., 1997).

Законом о просторном плану Републике Србије од 2010. до 2020. године (Сл. гласник РС, бр. 88/10), утврђени су основни и оперативни циљеви развоја обновљивих извора енергије. Као основни циљ наводи се значајније повећање њиховог учешћа у енергетском билансу РС, уз поштовање принципа одрживог развоја. Најзначајнији оперативни циљеви су¹⁴⁰:

¹⁴⁰ Прилагођено из: Закон о просторном плану Републике Србије од 2010. до 2020. године (Сл. гласник РС, бр. 88/10).

- промоција и подстицање примене алтернативних извора енергије ради очувања и заштите животне средине;
- значајније коришћење сопствених потенцијала у производњи енергије;
- утврђивање базе података о свим обновљивим изворима;
- утврђивање критеријума за избор локација;
- смањење зависности од увоза фосилних горива и
- смањење емисија гасова стаклене баште.

Након реализације ових услова створила би се добра подлога да се у Србији интензивније користе обновљиви ресурси, који не само што би имали позитивне ефекте на животну средину већ би допринели и економском развоју. Република Србија донела је неколико правних регулатива које се односе на обновљиве изворе енергије, међу којима је најважнија (Стратегија развоја енергетике Републике Србије, до 2015. године).

Највећи потрошачи електричне енергије добијене из обновљивих извора у ЕУ су Аустрија која 59,8% електричне енергије подмирује из обновљивих извора, Шведска (52,1%), Летонија (36,4%), Португалија (30,1%) и Данска (29,0%)¹⁴¹. У производњи електричне енергије из обновљивих извора предњачи Немачка (ветар: 39.713 GWh, биомаса: 30.078 GWh, соларна: 3.075 GWh)¹⁴². Истраживачки пројекти у овим областима у Србији требало би да буду подржани од свих релевантних институција, а финансијска подршка је неопходна¹⁴³.

У руралним просторима Србије процес коришћења обновљивих видова енергије готово је на занемаривом нивоу (изузев биомасе). Потенцијали које ови простори поседују у том погледу изузетно су значајни. Њиховом применом знатно би се смањили тренутни трошкови појединачних домаћинстава, а допринело би се и унапређењу и очувању животне средине.

3.3.7 ВОДОПРИВРЕДНИ СИСТЕМИ

Интензиван техничко-технолошки развој захтева велику потрошњу воде чији капацитети често нису довољни за све потребе корисника. Сви природни водни системи са вештачким објектима и мерама на њима и око њих за потребе коришћења људи, са адекватним системом управљања и заштити од штетног

¹⁴¹ Преузето са: ec.europa.eu/energy/publications/doc/statistics/part_2_energy_pocket_book_2010.pdf

¹⁴² Преузето са: ec.europa.eu/energy/publications/doc/statistics/ext_renewables_gross_electricity_generation.pdf

¹⁴³ Преузето са: <http://www.euractiv.rs/odrzivi-razvoj/2272-obnovljivi-izvori-energije-energetska-budunost>

деловања вода чине водопривредни систем (ВС) (Ђорђевић Б., 1996; Милинчић М. и Виденовић Д., 2009). Према специфичностима корисника вода, заштити и ризику на здравље, јединствени систем управљања водама се дели на подсистеме: комплексни јединствени систем водоснабдевања и комплексни јединствени систем водотока (ВОРС, 2001¹⁴⁴).

М. Милинчић (2009) наводи да су основни задаци комплексних система водоснабдевања: прикупљање, заштита, коришћење високвалитетних вода, просторна и временска дистрибуција водних ресурса, третмани пречишћавања, прикупљања и одвођења отпадних вода и заштита од воде.

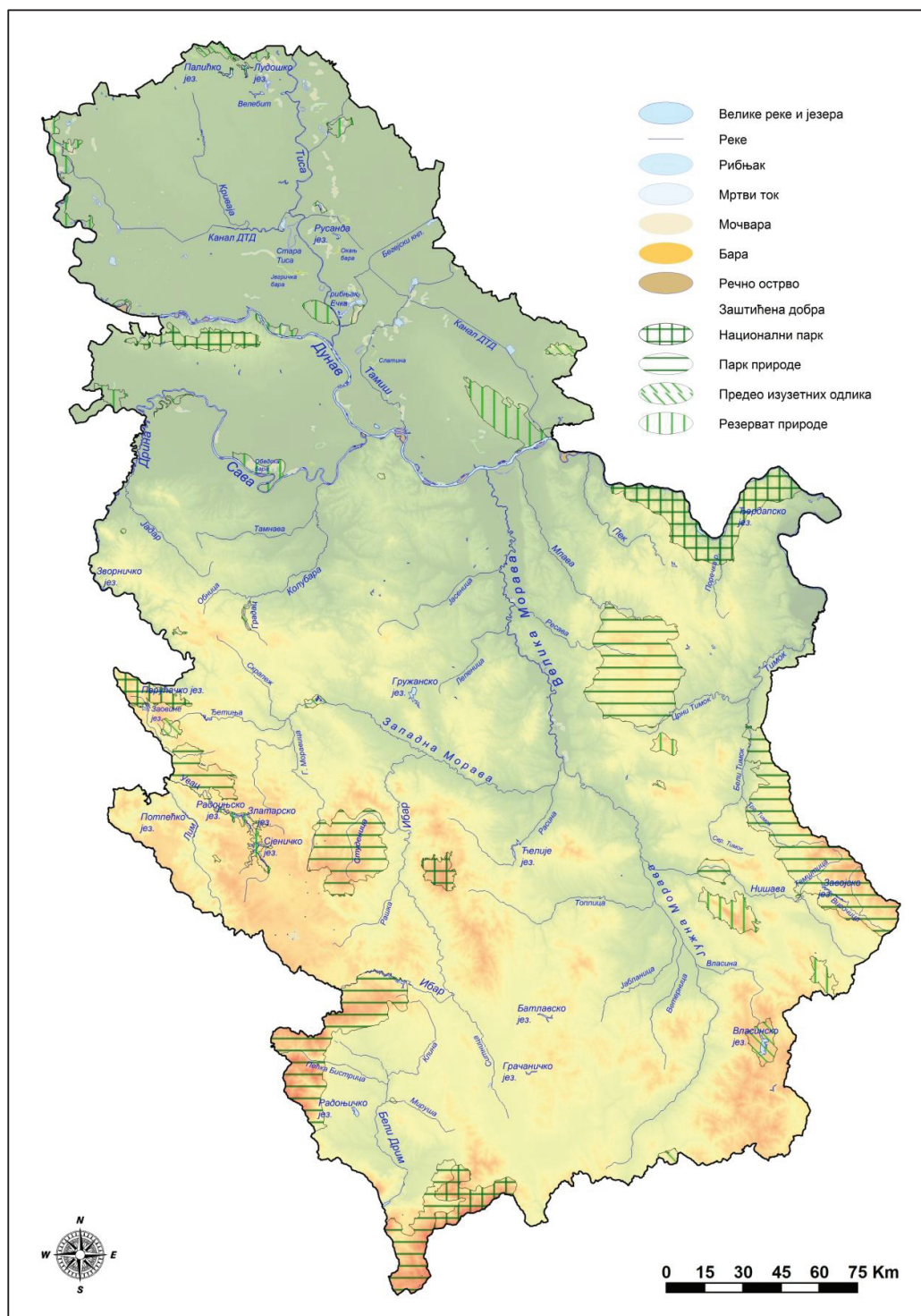
Графикон 6. Употреба воде у индустрији у Србији

Извор: Агенција за заштиту животне средине РС, 2012.

¹⁴⁴ Водопривредна основа Републике Србије (2001) Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Институт за водопривреду „Јарослав Черни“, Београд.

Карта 7. Просторне релације заштићених територија и хидролошке мреже Србије

Извор: Прегледнотопографска карта 1:300 000, ПРИЛАГОЂЕНО

Воде које становништво РС користи за пиће требало би да буду високог квалитета и посебно заштићене (пored опште заштите). Коришћење вода не сме довести до негативних утицаја на здравље људи и осталог живог света и треба се одвијати без последица на животну средину.

Табела 6. Природни хидроенергетски потенцијал река у Србији

Водоток	Просечан протицај (m ³ /s)	Пад (m)	Потенцијал (10 ⁶ kWh/god.)	Дужина (km)	Специфични потенцијал (10 ⁶ kWh/km/god.)
Дунав	5.657,00	37,6	10.000,00	360	38,26
Сава	1.642,00	3,5	463,60	115	4,03
Колубара	21,95	989,0	146,43	132	1,11
Дрина	413,17	186,0	5.678,41	210	27,04
Јадар	7,92	388,0	42,67	47	0,91
Лим	97,47	242,0	1.583,81	109	14,53
Увац	17,10	1.160,0	937,0	124	7,56
Ибар	58,54	1.018,4	997,74	134	7,45
Рашка	7,35	350,1	65,88	39	1,69
Студеница	5,19	731,6	151,79	49	3,10
Јошаница	1,82	544,4	47,78	21	2,27
Моравица	18,24	501,1	198,78	78	2,55
Велики Рзав	7,43	582,4	201,81	57	3,54
Ђетиња	10,78	488,9	48,25	71	0,68
Скрапеж	5,25	137,5	30,23	40	0,76
Каменица	1,47	324,4	25,84	40	0,65
Западна Морава	119,06	168,2	766,58	211	3,63
Расина	8,35	539,9	134,04	93	1,44
Моравица (Прешевска)	0,95	320,0	5,04	30	0,17
Јужна Морава	97,63	353,7	797,32	316	2,52
Врла	2,10	747,4	51,93	27	1,93
Власина	10,08	954,0	265,19	59	4,49
Нишава	27,94	298,6	429,68	151	2,84
Јерма	5,69	210,9	74,29	31	2,40
Темштица (Височица)	8,21	510,4	199,77	72	2,78
Ветерница	8,92	458,0	53,85	75	0,72
Јабланица	6,41	179,7	53,14	84	0,63
Пуста Река	2,83	344,1	22,71	66	0,34
Топлица	17,58	724,6	277,34	124	2,24
Моравица (Алексиначка)	3,86	286,5	48,31	57	0,85
Велика Морава	215,55	63,5	1.090,33	221	4,93
Ресава	4,89	571,3	79,68	85	0,94
Црница	2,02	54,69	16,11	44	0,37
Млава	10,46	653,0	130,92	145	0,90
Пек	10,28	712,0	198,86	134	1,48
Тимок	30,24	525,0	275,90	169	1,63
Црни Тимок	12,35	282,0	151,47	75	2,02
Сврљишки Тимок	4,99	490,0	76,64	59	1,30
Бели Дрим	60,00	230,0	1.230,00	108	11,38
Лепенац	7,00	685,0	134,00	60	2,23

Извор: Милинчић М. (2009)¹⁴⁵

¹⁴⁵ М. Милинчић (2009): Изворишта површинских вода Србије еколошка ограничења и ревитализација насеља, Географски факултет, Београд.

М. Милинчић (2009) истиче да је на територији Србије акумулирано 6,2 милијарде m^3 вода, учешће акумулираних транзитних вода у Ђердапу 1 и Ђердапу 2 је 3,5 милијарди m^3 , а остатак од 2,7 милијарди m^3 су акумулиране домицилне воде и добар су предуслов за реализацију водопривредних циљева¹⁴⁶. Просторни план и Водопривредна основа РС у свим документима међудисциплинарно третирају коришћење водних ресурса. За изградњу и за коришћење водопривредних објеката обавезна је израда Анализе утицаја на животну средину (Правилник о анализи утицаја објеката, односно радова на животну средину, Сл. гласник РС, бр. 61/92). Она обухвата процену ризика од свих врста загађења и процену и прогнозу стања животне средине. У зонама заштите изворишта подземних и површинских вода и заштитним појасевима водотокова спроводе се активности на заштити простора и екосистема у које спадају:

- спречавање сече дрвећа, депоновања и одношења материјала у заштитним појасевима водотокова;
- спречавање непланске експлоатације природног геолошко-грађевинског материјала у заштитним појасевима водотокова;
- спречавање уништавања постојећих екосистема;
- очување природних пејзажа и
- очување природних и културних ресурса.

Насеља на простору заштићених подручја имају установљене режиме заштите и за њих би требало израдити посебне водопривредне системе који би били усклађени са принципима одрживог развоја. Ово је нарочито важно за националне паркове, паркове природе и резервате природе. У случају Рамсарских, влажних, мочварних површина, природних језера и бара потребно је водити рачуна о заштити вода, али и околине. „За природна добра која су уписана на листу или су у поступку валоризације за Рамсарска подручја, мора се обезбедити неопходан режим вода као и адекватан квалитет вода, спречавањем дотока вода чији квалитет не задовољава утврђене критеријуме квалитета за одговарајућа природна добра и екосистеме“ (ВОРС, 2001).

¹⁴⁶ М. Милинчић (2009) истиче да је на територији Србије изграђено 60 акумулација са високим бранама и више од 100 малих и микро акумулација. У ВОРС-у се наводи да у групи акумулација са високим бранама 29 су велике акумулације, појединачне запремине преко 10 милиона m^3 и укупне запремине око 6 милијарди m^3 . Остале акумулације са високим бранама, њих 31, имају појединачне запремине мање од 10 милиона m^3 (ВОРС, 2001).

Табела 7. Акумулације у функцији водоснабдевања становништва Србије

Р. бр.	Акумулација	Водоток	Година изградње	F слива (km ²)	Σ запрем. (10 ⁶ m ³)	Намена
1.	Грошница	Грошница	1937.	30	4	В
2.	Власина	Власина	1949.	349	176	Е, В
3.	Кокин Брод	Увац	1962.	1.057	250	Е, В
4.	Велика Букуља	Велика Букуља	1965.	6	0,4	В
5.	Грачанка	Грачаница	1965.	104	32	В
6.	Батлава	Батлава	1965.	250	40	И, В
7.	Рибничко	Црни Рзав	1972.	70	3,5	В
8.	Гараша	Букуља	1976.	22	6,3	В
9.	Газиводе	Ибар	1977.	1.060	350	Е, П, Н, В
10.	Ћелије	Расина	1978.	598	60	В, П
11.	Бован	Моравица	1978.	522	58	В, П
12.	Лисина	Божичка река	1978.	182	10,4	Е, В
13.	Сјеница	Увац	1979.	920	212	Е, В
14.	Радоњић	Пруе	1980.	34	110	В, Н
15.	Придворица	Придворичка река	1982.	21	0,8	В
16.	Врутци	Ћетиња	1984.	160	54	В
17.	Гружа	Гружа	1984.	317	65	В
18.	Брестовац	Пуста река	1985.	112	9,25	В
19.	Грлиште	Грлишка река	1988.	191	12,5	В
20.	Завој	Височица	1989.	584	170	Е, В
21.	Барје	Ветерница	1991.	233	41	В, П
22.	Првонек	Бањска	2006.	86	20	В
23.	Селова	Топлица	у изгр.	349	70,5	В

Намена: В – водоснабдевање становништва, И – снабдевање индустрије водом,
 Е – енергетика, Н – наводњавање, П – одбрана од поплава
 Извор: М. Милинчић (2009)

У сеоским насељима посебна пажња се мора посветити заштити изворишта, испитивањима и унапређењу квалитета воде за снабдевање становништва. У зависности од физичко-географских услова територије и присуства загађивача у животној средини није редак случај да поједина сеоска насеља у Србији имају проблема са водоснабдевањем и хигијенском исправношћу воде. Мештани сеоских насеља у којима нема довољно изворишта (нпр. крашки терени) зидају резервоаре, купују цистерне, а где је могуће локалне водове израђују о свом трошку. За време летњих месеци често пресуше бунари и потоци, па становници остају без воде. У бројним сеоским насељима хигијенска исправност воде за пиће није на задовољавајућем нивоу, па исти морају да купују флаширану воду, или је доносе са других удаљенијих извора¹⁴⁷.

¹⁴⁷ Анкетним истраживањем дошло се до закључка да становници сеоског насеља Дубовац (Делиблатска пешчара) као основни проблем наводе недостатак исправне воде за пиће. О овоме више речи у Поглављу 7.6.19.

У селима која поседују сеоске водоводе потрошња воде је ограничена јер често нису у могућности да подмире потребе становника. Такви водоводни системи су у највећем броју случајева застарели, лоше одржавани и за њихову реконструкцију потребно је уложити додатна финансијска средства.

3.3.8 СОЦИО-ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ ЗАШТИЋЕНИХ РУРАЛНИХ ПРОСТОРА СРБИЈЕ

Становници руралних насеља Србије све чешће су суочени са проблемима везаним за социо-економски развој. Социо-економска усклађеност и развијеност неопходан је предуслов за развој друштва. Д. Јанковић (2007) наводи да је велики део руралне популације социјално изопштен из друштвених збивања, а притом на граници сиромаштва, и да је некада доминантна пољопривреда као примарна привредна делатност годинама у кризи. Социјални аспект подразумева креирање задовољавајућег нивоа руралне запослености и адекватан квалитет живота у селима (Стојановић Ж. и Манић Е., 2009).

С обзиром да рурална насеља првенствено карактерише пољопривредна делатност, очекује се да она обезбеди довољну количину хране и да управо пољопривреда има најзначајнију улогу у руралној економији. J. D. van der Ploeg *et al.* (2000) истичу да село више није у власништву сељака и да у последње време пољопривреда у све мањем обиму доприноси финансијској добити становника у селима, док се неке друге делатности почињу / могу развијати у значајнијем нивоу (туризам, рекреација и сл.). У погледу социјалног развоја већину сеоских насеља карактерише стагнација. Неопходност јачања социјалне политике у руралним насељима представља предуслов даљем развоју. Под појмом социјална политика Е. Vajs (1984) истиче свесну друштвену делатност која за циљ има решавање социјалних контрадикција, али и усмеравање појава и процеса ка социјалном развоју уз решавање социјалних проблема, што указује на могућу примењивост социјалне политике¹⁴⁸ у руралним срединама. Исти аутор наглашава и чињеницу

¹⁴⁸ Пејановић С. (2008) под социјалном политиком подразумева „организовану делатност државе и политичких субјеката и усклађивање односа са системом сигурности, обезбеђивање и управљање социјалним службама, побољшавање друштвеног и личног стандарда, помоћ и заштита оних слојева друштва који нису у могућности да сами организују елементарне услове властите егзистенције и слично“. Puljiz V. i dr. (2004) наводе да је „социјална политика организована делатност државе и других друштвених чиниоца којој је циљ превладавање

да је социјална политика део укупне развојне политике са крајњим циљевима који се огледају у задовољавању потреба људи, хуманизације живота и друго.

У контексту социјалног развоја, руралне просторе како у заштићеним подручјима, тако и већину свих руралних простора у Србији, карактеришу глобални проблеми: социјалне неједнакости, незапосленост, старо становништво, сиромаштво, глад, низак ниво образовања итд. Сеоска насеља карактеришу и осетне социјалне разлике као (не)квалитативан израз социјалних неједнакости, а најзначајније су у области рада, расподеле, становања, образовања, здравства, социјалне заштите, дакле у свим најважнијим подручјима живота, економске и социјалне сигурности (Лакићевић М., 1995). У погледу јавних служби сеоска насеља карактеришу извесни проблеми од којих су у селима Србије доминантни: лоша здравствена заштита, непостојање социјалних служби, школа, установа културе, пошти, ветеринарских служби. Стога је улога државе за социјални развој нарочито значајна.

Економски развој заштићених руралних простора Србије зависи од бројних привредних грана чије активности морају бити усклађене са одрживим развојем тог простора. С обзиром на континуирано слабљење пољопривредних делатности, ниске зараде и константну емиграцију из руралних насеља, једино решење за развој ових насеља су нови начини привређивања који би били у складу са одрживим развојем. Еколошка пољопривреда, производња органске хране, развој одрживог туризам, неке су од грана привреде које би имале значајан удео у економском развоју. За разлику од развијених земаља, Србију карактерише лош положај пољопривредног сектора и села у развојним политикама и опредељењима, неповољно тржиште капитала и недовољно информисано и неедуковано становништво и др. (Национална Стратегија одрживог развоја, Сл. гласник РС, бр. 57/08). Стратегија одрживог развоја Србије као један од приоритетних циљева има стварање економски исплативе, а еколошки прихватљиве пољопривредне производње која би била основа егзистенције у

социјалних ризика, помоћ сиромашним и искљученим појединцима и социјалним групама, уједначавање животних шанси те, уопштено, унапређивање социјалне добробити грађана. Социјална политика у свом деловању полази од друштвених вредности као што су: солидарност, социјална правда, једнакост, социјална сигурност, социјална кохезија“. У Великој Британији уместо термина социјална политика користи се термин „социјална администрација“, док се у Немачкој под овим појмом подразумева друштвени склад и кохезија.

селима у којима постоје изузетни природни ресурси ¹⁴⁹. Према Р. Н. Kahn (1999) одрживи развој пољопривреде доприноси низу позитивних ефеката уз повећање могућности да људи одрживим активностима допринесу задовољењу потреба будућих генерација. Бројни истраживачи пажњу посвећују са једне стране модернизацији (економија величине – обима), а са друге стране одрживом руралном развоју. Парадигма модернизације односи се на повећање обима производње ради бољег управљања трошковима. Ploeg van der J. D. *et al.* (2000) наглашавају да је парадигма одрживог руралног развоја заменила парадигму модернизације, која је раније доминирала како политиком, тако и праксом и теоријом.

Укупно учешће конвенцијалне пољопривреде у селима Србије износи око 30%, јер Србија има изузетне ресурсе за пољопривредну производњу, али лош животни стандард пољопривредника условљава смањену продуктивност пољопривреде¹⁵⁰. Удео запослености у пољопривреди на простору Србије је висок (преко 20%), али у будућности је могуће очекивати смањење радне снаге, због изражене емиграције и процеса девастације због повећане деаграризације (Национална Стратегија одрживог развоја, Сл. гласник РС, бр. 57/08). Када је реч о социјално-економској ситуацији на простору заштићених подручја села Србије, као основна карактеристика истиче се ниска густина насељености (20-28 ст./km²), али и изразито неповољна старосна структура становништва.

У селима у оквиру заштићених подручја могу се јавити проблеми везани за преоријентацију на органску пољопривреду који су углавном финансијске природе. У развијеним земљама пољопривредници добијају бесповратну помоћ да би се преоријентисали са конвенцијалне пољопривредне производње на органску. Већина мера аграрне политике помогле би остварењу овог циља (кредитирање без камате). У Србији је потребно да се из аграрног буџета већи део финансијских средстава усмери на развој органске пољопривреде. Проблем који се везује за прелазак и развијање овог типа пољопривреде је неинформисаност земљорадника. Стога је поред едукације земљорадника потребно повећати и ниво информисаности купаца чиме би произвођач имао већу зараду, а купац неупоредиво квалитетније производе (Ilbery V., 1992). Технолошки развој и

¹⁴⁹ Преузето са сајта: <http://www.odrzivi-razvoj.gov.rs>

¹⁵⁰ Национална Стратегија одрживог развоја (Сл. гласник РС, бр. 57/08).

инвестирање морају бити у функцији одрживог развоја чиме се максимизира продуктивност, а минимизира утицај на животну средину. Ради постизања економских циљева G. Poročić (2009) истиче да се и даље морају развијати и изнаходити начини за јачање европске конкурентности како би се омогућио склад како између социјалне и економске стране, тако и између руралних подручја и свих делатности руралне економије, а све у складу са заштитом животне средине.

Заштићена подручја Србије са руралним просторима поседују значајан део туристичких ресурса Србије. Увођење стандарда у сегмент руралног туризма представљао би први корак у спречавању масовног развоја туризма на овим просторима. Када је реч о „заједничком наступу“ руралног и одрживог туризма, он је могућ, само уколико се норме и правила која важе за екопросторе успоставе и у оквирима сеоских атара (Тодоровић М., 2009). Ефекти развоја туризма имају низ позитивних утицаја у које спадају: повећање друштвеног производа, развој делатности туристичке привреде, повећање запослености, бржи развој неразијених подручја и др. Заштићена подручја Србије карактеришу изузетни природни ресурси са заштићеним и очуваним биодиверзитетом и екосистемима. Управо ти ресурси представљају базу развоја руралног и одрживог туризма¹⁵¹. Економске карактеристике простора са друге стране условљавају могућности за развој ових видова туризма. Велике размере сиромаштва становника у руралним просторима представља супротност богатству природним ресурсима. Из тог разлога се у последње време покушавају осмислити и применити неки „нови модели“ економских активности међу којима Милинчић М. (2009) издваја одрживи туризам као једну од значајнијих активности чији се развој подстиче националном политиком руралног развоја.

Такав пример је немачко село Бад Дуркхајм чији модел развоја најбоље приказује како одрживи туризам може допринети економској добити са једне

¹⁵¹ На Светском самиту о екотуризму одржаног у Квебеку 2002. године усвојена је Декларација у којој су разграничени појмови „екотуризам“ и „одрживи туризам“, тако да се термин „одрживост“ односи на све туристичке активности на супрот термину „екотуризам“ који се односи на посебну нишу у сектору туризма (World Ecotourism Summit – Final Report, 2002). На самиту је закључено да екотуризам доприноси очувању природне и културне баштине, и да укључује локално и староседелачко становништво, које у оквиру својих планова мора допринети развоју свог непосредног окружења. Такав облик туризма промовише индивидуална и организована туристичка кретања у мањим групама. Екотуризам је према подацима Светске туристичке организације у свету сегмент тржишта са најбржим развојем у оквиру целокупне туристичке делатности, Са растом од 5% на годишњем нивоу, чини 6% светског бруто друштвеног производа и 11% укупне потрошње (www.unwto.org).

стране и руралном развоју са друге¹⁵². У сеоском насељу чија је основа развоја било виноградарство, после открића термалних извора и добијања бањске функције, сачувана је традиција, а локални становници су наставили да се баве својом примарном делатношћу, у складу са постулатима одрживости.

Слика 1. Салинаријум

Слика 2. Виногради Бад Дуркхајма

Извор: Б. Михајловић (2010)

М. Тодоровић и С. Штетић (2009) наводе да развој руралног туризма производи различите ефекте на средину, пре свега на развој недовољно развијених подручја, развој домаћинстава, могућности за запошљавање (чиме би се створиле веће могућности за опстанак и повратак у село), производња производа из домаће радиности и њихов пласман на домаће и страно тржиште (плетиво, производи „старих заната“ и сл., уз повећање економске добити). Развој одрживог туризма допринео би повећању прихода члановима домаћинстава уз минимална улагања и могућност додатних зарада од производа које та домаћинства нуде. Уз јачање економског развоја у руралним насељима на нивоу домаћинстава, јачаће економски развој локалних заједница и заштићеног простора.

Да би у руралним просторима могао да се развија одрживи туризам неопходно је едуковати локално становништво о његовим потенцијалима, као и о томе како би развој туризма допринесио развоју села и читавог простора. Подршку и подстицање развоју привредних активности у руралним просторима уз развој људских потенцијала, омогућило би осамостаљивање села у складу са

¹⁵² Поред основне, бањске функције, насеље је познато као виноградарски реон (специјализовани погони за производњу вина познатог широм света). Обе делатности привлаче велики број туриста и у интеракцији су (слика 1. и 2.).

еколошким принципима и одрживим развојем у области руралног развоја што је од круцијалне важности (Ивановић Ј. и Пантић М., 2007).

За постизање економског развоја заштићених подручја неопходно је приказати основне економске потенцијале у које убрајамо: анализа финансијског пословања, пружање услуга и експлоатација природних потенцијала и добити од улагања у заштићена подручја. За постизање економског развоја подручја неопходно је спровести одређене мере: доношење планских докумената, сарадња са образовним институцијама, домаћим и страним организацијама, сарадња са локалним становништвом, маркетинг за очување заштићених подручја Србије¹⁵³. Овим би се допринело одрживом развоју подручја, бенефиту локалног становништва, као и могућностима за унапређење дозвољених привредних делатности.

3.3.9 О СОЦИОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА СЕОСКИХ НАСЕЉА

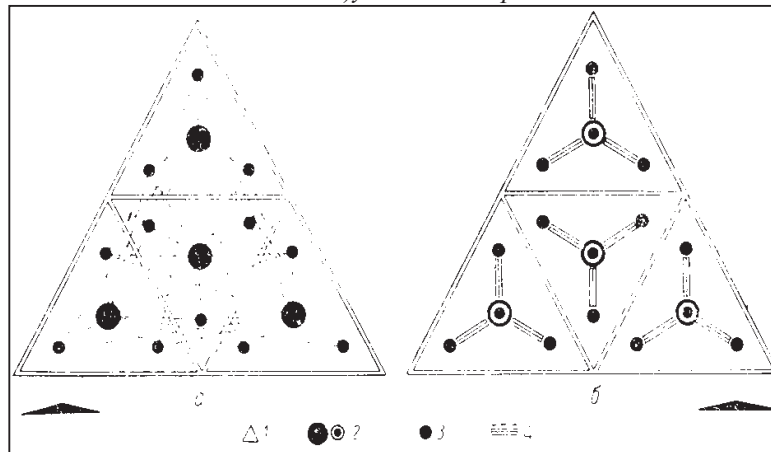
Савремена сеоска насеља формирају се на основу комплекса сложених процеса. Стални развој друштвеног производа и технички прогрес, промена социјалне структуре, развој духовне снаге народа, преуређење начина живота представљају процесе који су тесно повезани са снагом, њиховом величином, територијалним распоређивањем насеља, нивоом доброг уређења и другим факторима сеоског насељавања.

Задатак социјалних, економских и културно-животних фактора, који су различити између урбаних и руралних насеља, јесте обезбеђење реконструкције сеоских насеља и формирање рационално-перспективне мреже насељених места. Велика пажња поклања се разради шема рејонских планова пољопривредних регија, које дају конкурентне научно засноване предлоге о распореду и заштити простора, пољопривредне производње, реорганизацији мреже сеоских насеља, рационалном коришћењу природних ресурса и техничкој организацији територије.

Основни правац у реорганизацији сеоског насељавања је укрупњавање насељених места, јер мреже које су раније створене у већини села не одговарају савременим потребама, обезбеђивању услуга јавних служби, здравственој и социјалној заштити.

¹⁵³ Више о мерама економског развоја у Поглављу број 4.

Схема 8. Међусеоске везе региона

Извор: Успенский, В. Н. и др. (1968)

Легенда:

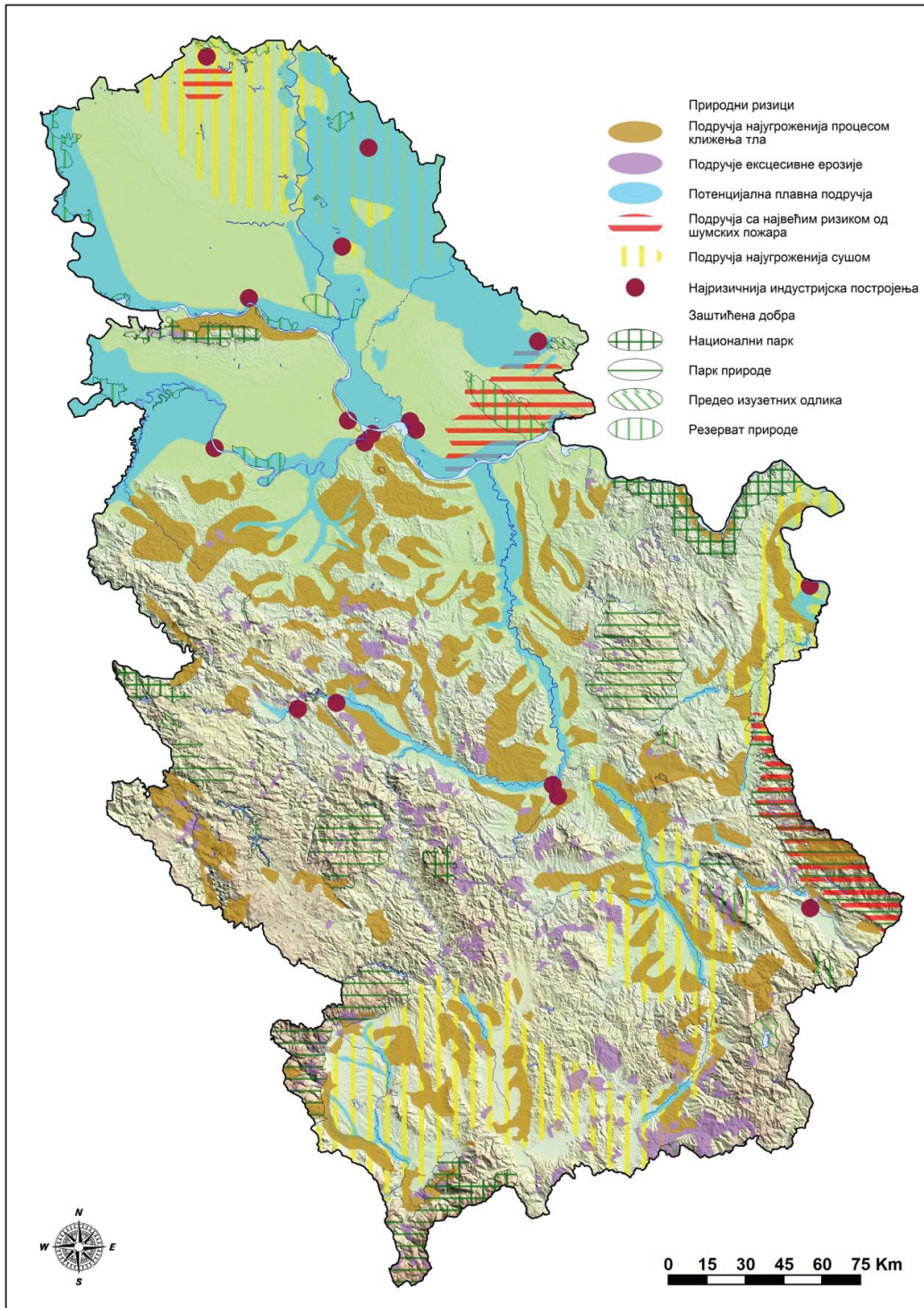
- а. У већим пољопривредним домаћинствима са одсуством пољопривредних сировинских зона и нецентрализованим размештајем индустрије;
- б. Код изградње аграрно индустријског комплекса;
 1. пољопривредни рејон;
 2. месни центар међусеоских веза;
 3. сеоска насељена места и
 4. међусобне везе.

3.3.10 ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ ОД НЕПОГОДА

Поплаве, земљотреси, клизишта, одрони, суше, вулкани, мразеви, епидемије и сл. представљају природне елементарне непогоде¹⁵⁴, које настају услед деловања природних сила, а могу бити инициране од стране човека. За последицу могу имати катастрофалан утицај на живи свет и материјална добра. Поред природних елементарних непогода постоје и антропогене (техничке) непогоде.

¹⁵⁴ Закон о заштити од елементарних и других већих непогода (Сл. гласник СРС, бр. 20/77, 24/85, 27/85, 6/89 и 52/89 и Сл. гласник РС, бр. 53/93, 67/93, 48/94 и 101/05) наводи мере и планове заштите од земљотреса, као и руковођење заштитом од елементарних непогода.

Карта 8. Просторне релације заштићених територија, природних ризика и најризичнијих индустријских постројења

Извор: Стратегија просторног развоја Републике Србије 2009-2013-2020, ПРИЛАГОЂЕНО

М. Љешевић (2005б) наводи да непогоде могу бити стихијске природне (земљотреси, вулкани, суше и сл.), инициране – које је изазвао човек својим активностима (поплаве, ерозије, клизишта и сл.) и антропогене или акцидентне у средини коју је изградио човек (хаварије, експлозије, пожари и сл.). Рурална насеља у Србији често су изложена природним непогодама као што су: поплаве, земљотреси, клизишта, одрони, суше, мразеви, град, грмљавина и сл.

Табела 8. Класификација несрећа и непогода у животној средини

Несреће у животној средини	Природне	Геофизичке	Атмосферске (ветрови, пљускови)
			Хидросферске (поплаве и сл.)
			Литосферске (вулкани, земљотреси)
			Земљишне (клизишта, одрони)
		Биолошке	Епидемије (масовне болести људи)
			Епизоотије
	Антропогене	Акциденти	Епифитоције
			Саобраћајни удеси и несреће
			Технолошке
		Сукоби	Урбане (пожари, експлозије и сл.)
			Ратови
			Диверзије

Извор: М. Љешевић, 2005б, прилагођено

Град као непогода

У Србији се просечно бележи 110 дана са развојем потенцијално градоносне облачности, током 60 дана се просечно врши засејавање, а по подацима протеклих пет година просечно се троши око 12.000 ракета¹⁵⁵. Појава града¹⁵⁶ може изузетно негативно утицати на пољопривредну производњу. Стога је неопходно применити противградне мере заштите, а најчешће се користе противградне ракете. Уколико су у питању високо осетљиве културе (виногради, воћњаци и сл.) могу се применити друга техничка решења која се базирају на подизању мреже од плетене жице изнад засада.

¹⁵⁵ Преузето са сајта: www.hidmet.gov.rs

¹⁵⁶ Послови противградне заштите у надлежности су Министарства унутрашњих послова - Сектора за ванредне ситуације од 2011. године. Информације о радарским метеоролошким осматрањима која се врше на радарским центрима противградне заштите, објављују се у складу са Законом о метеоролошкој и хидролошкој делатности (Сл. гласник РС, бр. 88/10) на сајту РХМЗ-а.

Непогоде изазваних грмљавином

Појава непогода изазваних грмљавином су честе и јављају се услед пражњења између електрично напетих слојева атмосфере или међу слојевима атмосфере и земље (Љешевић М., 2005б). Муња траје неколико секунди, али може изазвати људске жртве и разарања. За мере заштите од удара грома врши се испитивање честине удара грома у насељима, као и време јављања у току дана и у току године. Честе су појаве грмљавине заједно са појавом града. Муње су чести узрочници шумских пожара, паљења штала, објеката за сладиштење жита и сточне хране и сл. Чест је случај удара грома на човека. Тада могу настати опекотине коже или органа, фибрилација мишића, фибрилација срца, а може доћи и до леталног исхода. Заштита подразумева постављање уређаја за уземљење електричних импулса очекиваних удара грома или громобрана.

Снежне падавине

За време зимских месеци, нарочито у планинским просторима, изузетно су честе велике количине снежних падавина. Оне могу паралисати села, али и довести до људских жртава. Саобраћај је често прекинут, а житељи села изоловани и беспомоћни. Често је немогуће пружање медицинске помоћи (Љешевић М., 2005б). Као мере заштите подразумевају се припрема механизације за чишћење снега, изградња снегобрана, као и оперативне мере за рашчишћавање путева и слично.

Суша као непогода

Топла лета са дефицитом падавина често проузрокују суше које доводе до бројних последица. Безводица, отежани услови за опстанак биљака и животиња неке су од последица суше. Дуготрајне суше утичу изузетно негативно на пољопривредне усеве (Radenković В., 1951). У мере заштите спадају: снабдевање водом цистернама за потребе људи и животиња, припрема услова за наводњавање, премештање сточног фонда на места за испашу где има довољно воде и слично.

Непогоде изазване поплавама

Недостатак и вишак воде два су проблема са којима се среће становништво. Воде могу да угрозе шире територије и насеља (Volodin A., 1946). Поплаве настале услед хидролошких прилика су од падавина (киша, снег) и поплаве у красу услед немогућности понора да прими вишак воде. Поплаве¹⁵⁷ могу настати и због ледених препрека. Свако сеоско насеље које може бити изложено дејству поплава, треба имати у плану мере од њихове заштите¹⁵⁸, у које спадају: насипи, акумулације, регулација речних корита и сл., док се за заштиту од бујица мора вршити пошумљавање и конзервација тла. Поплаве имају изузетно велики утицај на животну средину, често загађују воду, а могу бити и узрочници епидемија.

Непогоде изазване земљотресима

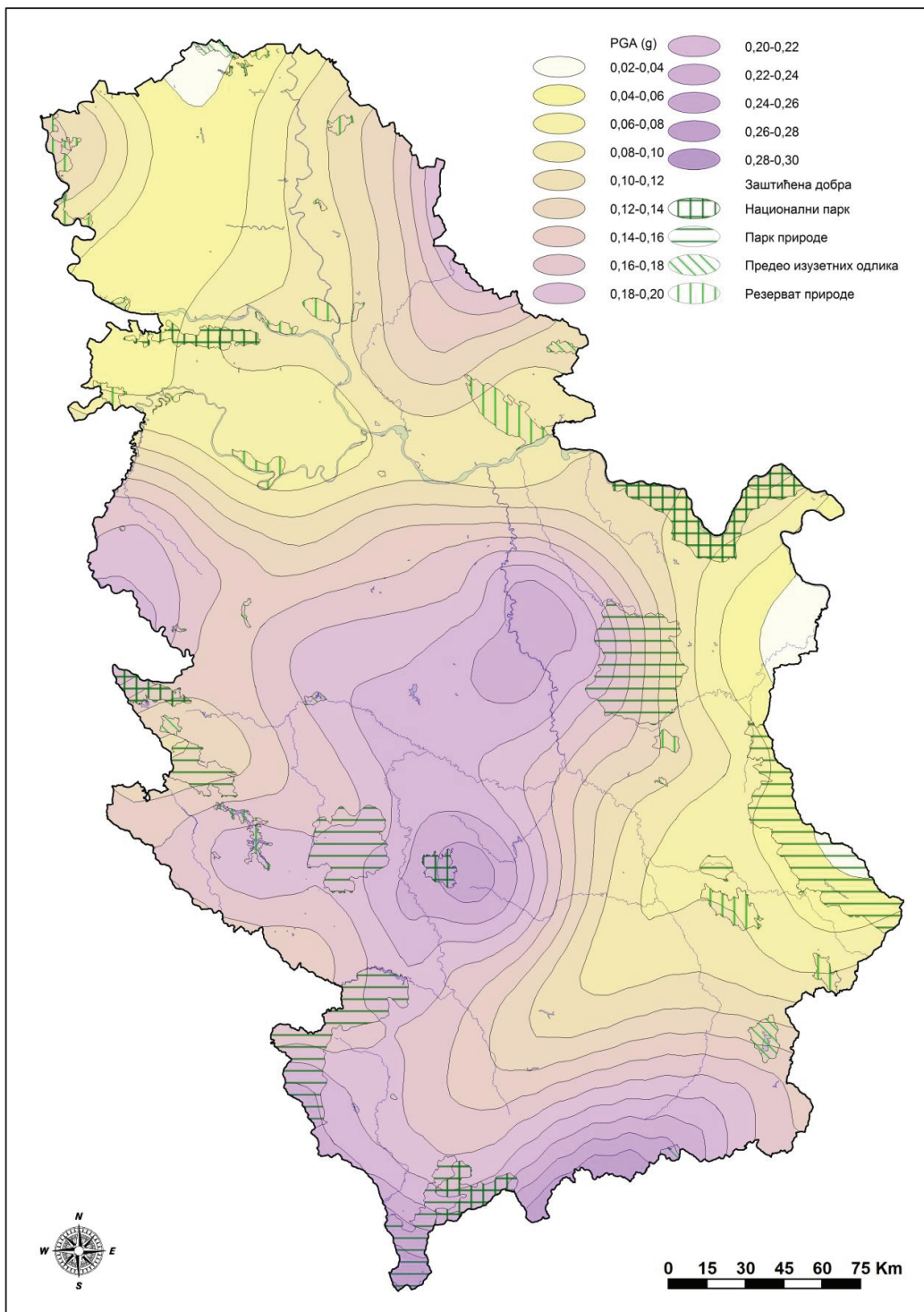
У планским документима је неопходно утврдити трусне зоне и спровести адекватне мере заштите¹⁵⁹. Земљотреси остављају трајне последице на насеља. Старе грађевине често бивају срушене услед лоших материјала који су коришћени за градњу, а често присутна финансијска ограничења код становника руралних насеља нису довољна за реконструкцију и изградњу истих. У оваквим насељима услед земљотреса честе су и људске жртве.

¹⁵⁷ Члан 16 Закона о водама (Сл. гласник РС, бр. 30/10) наводи мере заштите од поплава.

¹⁵⁸ Ризик од поплава се никад не може у потпуности елиминисати инвестиционим или неинвестиционим радовима и мерама.

¹⁵⁹ Србија спада у сеизмички активна подручја, па је неопходно спровести адекватна сеизмолошка изучавања. Још увек је актуелно прилагођавање наших техничких прописа европским нормама – Евро кодовима.

Карта 9. Просторна корелација заштићених подручја и сеизмичких хазарда

Извор: Републички сеизмолошки завод, ПРИЛАГОЂЕНО

Пожари као непогода

Пожари као непогоде чести су узрочници великих материјалних штета, али и људских жртава. Настају намерним или ненамерним антропогеним деловањем или услед природних утицаја. Шумски пожари су неконтролисана кретања ватре по шумској површини и представљају озбиљан друштвени и привредни проблем. Они причињавају велике штете и трајно мењају изглед шумског подручја. Мере заштите од пожара постижу се плановима намена површина, техничком заштитом и сл. (Симоновић Ђ., 1980). У складу са Законом о заштити од пожара (Сл. гласник РС, бр. 111/09) у просторним плановима посебан акценат је потребно ставити на заштиту шума, ливада, пашњака, економских дворишта и пољопривредних површина. Рурални простор Србије је последњих година претрпео велике штете услед стихијских активности пожара. Последњих година већи пожари били су на подручјима НП Тара (август 2012., јул 2013.), ПП Шарган – Мокра Гора (јул 2012.), НП Фрушка гора (септембар 2012.), СРП Делиблатска пешчара (2007., 2010.), ПП Голија (2012. године) и друго.

Непогоде изазване клизиштима

Један од проблема који негативно утиче на природна добра су клизишта¹⁶⁰. У Србији је евидентирано око 2.300 клизишта. Већина села у Србији „трпе“ утицаје ових геоморфолошких непогода. Клизишта угрожавају путеве, узрокују премештање читавих села, иницирају појаву пукотина, прекидају инсталације и сл. При изради документације за заштиту од клизишта, неопходно је установити терене на којима је могућа појава клизишта. Потребно је прописати мере заштите и искључити могућности за даљу градњу (путеви, објекти за становање и сл.) на том простору. Бројни објекти за становање су подигнути на местима на којима су се јавила или која су погодна за појаву клизишта, па их је неопходно преместити на другу локацију. Неопходно је урадити и националну стратегију за санирање клизишта.

¹⁶⁰ Термин клизиште одговара терминима плазина, бреголазина, урвина и др. Он комплексно обухвата читаву појаву у свим фазама и свим облицима (ерозивним и акумулативним).

4 ПРОГРАМ МЕРА ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И КВАЛИТЕТА ЖИВОТА У РУРАЛНИМ ЗАШТИЋЕНИМ ПРОСТОРИМА

Сваки заштићени простор поседује бројна ограничења у смислу могућности његовог коришћења. С тим у вези утврђен је режим заштите тог простора који подразумева скуп мера „којима се одређује начин и степен заштите, коришћења, уређења и унапређења заштићеног природног добра“ (Закон о заштити природе, Сл. гласник РС, бр. 35/09).

Константан мониторинг стања животне средине у заштићеним подручјима (контрола стања елемената животне средине, праћење извора загађења и утврђивање негативних активности на животну средину) је неопходан. Утврђивањем и усвајањем мера обезбеђује се да се постојеће стање животне средине прелази у вишу категорију (Симоновић Ђ., 1980). Државни органи и јединице локалне самоуправе предузимају мере очувања и одрживог управљања животном средином, спречавањем раубовања природних ресурса, применом економских инструмената и других мера, избором најбољих техника и опреме¹⁶¹. У том циљу се спроводе економске, техничко-технолошке и социјалне мере за унапређење животне средине и квалитета живота у руралним заштићеним подручјима.

Становници сеоских насеља углавном нису задовољни нивоом квалитета живота¹⁶². Разлози су бројни, а међу њима доминирају проблеми везани за: недостатак основне инфраструктуре, лош квалитет руралних сервиса, неадекватне здравствене услуге, непостојање јавних служби, комунални отпад и други.

4.1 Превентивне мере

Простор Србије се треба очувати, јер се поред делимичне примене закона и прописа и даље нарушава животна средина. С тим у вези потребно је за сва подручја дати предлоге мера и могућих решења за њихово даље унапређење.

¹⁶¹ Закон о заштити природе (Сл. гласник РС, бр. 35/09), члан 9, Начело примене подстицајних мера.

¹⁶² На основу анкетних истраживања (видети резултате истраживања у Поглављу број 7.).

Мере које за циљ имају спречавање угрожавања животне средине су превентивне мере заштите, у које спадају:

- забрана изградње инфраструктурних и других објеката који могу угрозити животну средину и природне ресурсе;
- поштовање ограничења у зонама заштите простора од стране локалног становништва (забрана примене агрохемиката, забрана сече шума, забрана испаше стоке у зонама са строгим режимом заштите);
- примена агротехничких поступака за заштиту земљишта од ерозије;
- заштита квалитета пољопривредних површина;
- ограничавање приступа туриста угроженим и потенцијално угроженим локалитетима заштићеног простора (ограничен број улазака, контрола броја посетиоца, забрана ложења ватре, камповања);
- еколошко образовање локалног становништва (о заштити и значају простора, о могућностима за развој органске производње);
- едукација посетилаца о заштићеном подручју и могућим неадекватним утицајима на подручје;
- константно информисање туриста о вредностима природних ресурса заштићеног простора;
- обука и информативне активности у циљу постизања повећања квалитета живота, али и економске добити и
- у сеоским насељима потребно је отклонити отпад и обезбедити хигијенске услове.

4.2 Организационе мере

Организационе мере подразумевају низ активности и поступака који ће обезбедити да сеоско насеље и заштићено подручје функционишу оптимално и у складу са заштитом животне средине, а обухватају:

- доношење планских докумената заснованих на спречавању негативних измена стања животне средине;
- доношење планских докумената и програма заснованих на еколошким принципима и утврђеним еколошким капацитетима простора;
- стални мониторинг животне средине заштићеног подручја;
- константна сарадња локалног становништва, локалне заједнице, лица запослених у сектору заштите животне средине и у туризму, туриста и сл. на очувању и заштити подручја;
- перманентно образовање произвођача;
- оснивање стручно - саветодавне службе и
- постојање служби за цивилну заштиту, служби за мониторинг животне средине и других.

4.3 Техничке и биотехничке мере

Мере које за циљ имају заштиту, очување и повећање стабилности заштићеног простора и насеља су техничке и биотехничке мере, у које спадају:

- инфраструктурно уређење насељених простора без већег утицаја на животну средину;
- обезбеђење насеља системом за водоснабдевање;
- обезбеђење насеља системом за канализацију;
- обезбеђење система за уклањање отпада;
- мелиорација територије (одвођење атмосферских вода, регулација водотока);
- реконструкција и ревитализација објеката у складу са традицијом простора;
- естетско и хортикултурно уређење насељених простора без већег утицаја на животну средину;
- санирање девастираних простора на ширем простору заштићеног подручја;
- конзервирање угрожених локалитета;
- могућност техничке опремљености комуникационим системима (телефон, интернет);
- селективна сеча шума;
- изградња еколошких путева и стаза и
- спровођење мера за обнову свих угрожених делова подручја.

4.4 Економске и социјалне мере

Неопходни су подстицаји развоју заштићених простора и руралних насеља чија је економска ситуација нестабилна због различитих како природних тако и друштвених фактора. Финансијски подстицаји превасходно би требало да буду намењени просторима чији је интерес заштита природних потенцијала и оним у којима постоје интензивни социјални проблеми везани за депопулацију, незапосленост и старење становништва који су услед наведених проблема ограничени за даљи развој (Bogdanov N., 2007). Стога је према је F. Ellis (1993) и N. Bogdanov (2007) неопходно предузети и применити одређене мере подршке развоју ових подручја:

- тржишно-ценовне политике;
- структурне подршке, условно – руралног развоја и
- подршке општим услугама у пољопривреди.

У остале економске и социјалне мере подршке развоју заштићених подручја спадају¹⁶³:

- инвестиционе политике (повећање инвестиција за производњу здраве хране и извоза у функцији одрживог развоја, елиминисање дефицита и сл.);
- пореске политике (удруживање газдинстава ради производње здраве хране због пореских олакшица);
- улагања у пољопривредна газдинства ради унапређења одређених стандарда квалитета;
- увођења такси за посету заштићеном простору;
- подршке заједничком наступу руралног и одрживог туризма;
- повећања друштвеног производа;
- подршке и подстицања развоја привредних активности;
- подршке за санацију и развој инфраструктурних система;
- омогућавања саобраћајне повезаности простора;
- омогућавања подршке за рестаурацију значајних објеката;
- финансијске помоћи за очување и санацију угрожених простора;
- помоћи за ревитализацију сеоских насеља и објеката на њима;
- субвенционисања и кредитирања за очување виноградарских рејона;
- подршке очувања традиције старих заната;
- експропријације;
- образовања становништва;
- здравствене заштите становништва;
- за помоћ старим лицима;
- за информисање локалног становништва;
- за бољу доступност саветодавних услуга и
- оснивања локалних административних служби.

¹⁶³ Преузето и прилагођено из: План стратегије руралног развоја Србије 2009 – 2013. године.

5 ИЗМЕНЕ СТАЊА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА КАО РЕЗУЛТАТ ПОСТОЈАЊА НАСЕЉА

За заштићена подручја у Србији углавном „се везују“ сеоска насеља. Као и у свим другим сеоским насељима и овде нису избегнути негативни утицаји на животну средину. С обзиром да ове просторе карактерише значајно природно богатство, специфично за дати простор, поједине утицаје би требало ограничити, минимализовати или забранити. Свака привредна делатност и активности на њима мора бити у складу са смерницама одрживог развоја. Само на тај начин би се могла успоставити трајна равнотежа између заштићеног простора, привредних делатности и активности и развоја насеља. У даљем тексту биће приказани негативни утицаји са последицама по животну средину, мере заштите од истих и утицаји на људско здравље које могу настати услед промена у животној средини.

5.1 Пољопривреда и животна средина

Пољопривреда је по утицају на животну средину током последњих десет хиљада година¹⁶⁴, директно или индиректно, у мањој или већој мери и поред појаве низа нових привредних делатности, била је и остала примарни агенс деловања друштва у смислу њеног коришћења, трансформације и деградације. Такође, по степену интензивности спрега и зависности од услова средине, пољопривреда је најзависнија привредна делатност (Милинчић М. и др., 2013).

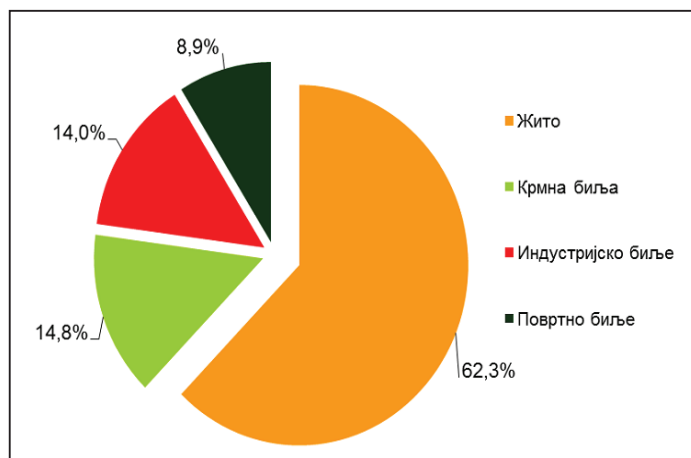
„Нема руралности без присуства пољопривреде у извесном степену“, али „рурални развој не може бити поверен само пољопривреди“ (Резолуција ОЈ С66, 15.3.1982.). Данас се око 35% копнене површине на Земљи користи за неки вид пољопривреде. Она је једна од најважнијих привредних делатности. Обухвата

¹⁶⁴ Најраније индиције дугог преласка на пољопривреду присутне су у левантској култури Кебаран, пре 180.000, али се њена рана фаза датира на пре 12.000 година (Ponting K., 2009). Најчешће се за појаву организоване пољопривредне производње, узима период од пре 10.000 (Luigi D., 2008) или 11.000 година (Mosley S., 2010). За локацију овог цивилизацијског помака J. Bronowski (1984) узима простор у околини Јерихона, а управо су овде нађени артефакти који указују на праксу наводњавања стару око 10.000 година (Beaumont P. & Pachione M., 1999; Милинчић М. и др., 2013).

земљорадњу, сточарство, шумарство, лов, риболов, пчеларство и друго (Мастило Н., 2005).

Већи део руралних простора Србије заузимају пољопривредна земљишта. Основни задатак пољопривреде је обезбеђивање довољне количине хране. Због еколошких, социјалних и економских аспеката, развој пољопривреде представља једну од кључних компоненти одрживог развоја целог руралног подручја Србије (Bogdanov N., 2007). Република Србија (без података за АП Косово и Метохију) располаже са 5.096.267 ha (65,8%) пољопривредног земљишта укупне пољопривредне површине. Оранице и баште заузимају око 3.293.577 ha (64,6%) пољопривредне површине. У 2011. години засејано је 3.066.757 ha површина што је за 1.012 ha мање него у 2010. години. Необрађених ораница и башта било је 176.988 ha. У структури засејаних површина у 2011. години највећи удео имале су површине под житом (62,3%), крмним биљем (14,8%), индустријским биљем (14,0%) и повртним биљем (8,9%) (Извештај о стању земљишта у Републици Србији, 2011) (графикон 7.).

Графикон 7. Засејане ораничне површине у Србији у 2011. години

Извор: Агенција за заштиту животне средине РС, 2012.

У табели 9. је приказан тренд смањења површина под ораницама, баштама и виноградима у периоду 2002-2011. године, док су се површине под пашњацима повећале у периоду од 2008. године.

Табела 9. Анализа промена површина пољопривредног земљишта према категоријама коришћења (хиљаде ha)

Год.	Пољоприв. земљиште (укупно)	Обрадива површина					Пашњаци	Рибњаци, трстици и баре
		Укупно	Оранице и баште	Воћњаци	Виногради	Ливаде		
2002.	5.107	4.255	3.351	245	69	590	817	36
2003.	5.115	4.253	3.345	246	67	594	826	36
2004.	5.113	4.252	3.344	244	66	598	823	38
2005.	5.112	4.242	3.330	239	64	609	832	38
2006.	5.105	4.228	3.318	238	62	610	838	39
2007.	5.092	4.218	3.299	240	59	620	835	39
2008.	5.093	4.222	3.302	241	58	621	833	38
2009.	5.097	4.224	3.301	240	58	625	834	39
2010.	5.092	4.216	3.295	240	57	624	836	40
2011.	5.096	4.211	3.294	240	56	621	845	40

Извор: Извештај о стању земљишта у Републици Србији, 2011.

Катастарске општине планинског простора централне Србије, изнад 800 m н.в., обухватају око 789,7 хиљада хектара пољопривредног земљишта, што чини 52,4% њихове укупне површине. Збирна површина шума износи 652,4 хиљада хектара, а на неплодне површине отпада 64,3 хиљада хектара¹⁶⁵. Према Националном програму заштите животне средине у АП Војводини се налази најплодније пољопривредно земљиште (83,5% њене површине се користи за пољопривреду)¹⁶⁶. Главни пољопривредни производи су кукуруз, пшеница, јечам, сунцокрет, соја, кромпир, дуван, шећерна репа и воће. Према Д. Перишић и др. (1996) начини коришћења земљишног покривача су интензивне културе (баште, оранице, воћњаци, виногради и сл.)¹⁶⁷ и трајни травњаци, наводећи при томе да се близу 80% тог подручја налази под биљним формацијама које нису директно изложене већим антропогеним утицајима и као такве чине природне екосистеме, који су сачували своју структуру. Овакви системи се са становишта одрживости одликују посебним развојним ограничењима, која захтевају примену одговарајућих планско-регулативних мера.

Пољопривреда је омогућила нагли скок у интеракцији човека и природе, односно људског друштва и животне средине. Она је утицала на интензивну

¹⁶⁵ Национална стратегија заштите животне средине, Доступно на:

www.kombeg.org.rs/Slike/CeTranIRazvojTehnologija/2010Mart/Nacionalni%20program.pdf

¹⁶⁶ Преузето са сајта: www.kombeg.org.rs/Slike/CeTranIRazvojTehnologija/2010Mart/Nacionalni%20program.pdf

¹⁶⁷ На интензивне културе отпада око 16,2%, док трајни травњаци заузимају око 36% укупних површина тог подручја.

трансформацију, уз повећање осетљивости екосистема, као и на „раст зависности и рањивости људских група од услова животне средине и културних иновација“ (Милинчић М. и др., 2013:35). Промене у пољопривреди одражавају се на рурални развој који би требало да пружи више могућности него разлика за регион (Љешевић М. и Маркићевић М., 2009). Основне карактеристике светског тржишта пољопривредних производа указују да Србија има релативно повољне изгледе за повећање извоза воћа, посебно малине и другог јагодичастог воћа, поврћа, а затим и квалитетног јунећег и јагњећег меса. Важно је извршити детаљну валоризацију природних услова јер су они основа пољопривредне производње и развоја села (План стратегије руралног развоја Србије 2009-2013. године). Такође је могуће вршити валоризацију за потребе гајења монокултура, као на пример утврђивање услова за гајење малине, ароније, кромпира, паприке и друго.

5.1.1 УТИЦАЈ ЗЕМЉОРАДЊЕ НА ЖИВОТНУ СРЕДИНУ

Земљорадња је пре око 10.000 година била активност којом се бавио мали број људи. Данас је око две милијарде људи укључено у земљорадњу, која као главни вид пољопривреде обухвата све начине обрађивања земље и подразумева гајење пољопривредних култура. Земљорадња знатно мења рељеф Земљине површине. Може да створи и вештачки рељеф који људи својим делатностима одржавају. Земљиште се у природи образује веома споро. М. Љешевић (2005б:41) наводи да се „услед обрађивања земљишта природна равнотежа ремети, а брзина ерозије повећава. Земљорадња мења природна станишта и уместо изворних биљака и животиња настањује оне које живе под људском контролом“. Живи свет под овим утицајем бива угрожен, нарочито на местима где се у великој мери користе хемијска средства у пољопривреди и чија нерационална употреба представља највећи проблем угрожавања животне средине. Земљиште бива загађено минералним ђубривима, пестицидима и контаминирано радиоактивним материјама. Овим се загађују и вода и ваздух, што за последицу има директан утицај на здравље људи. Велику опасност представља и поступак третирања билих култура који често доводи до поремећаја здравља код земљорадника (тровања). Употреба минералних ђубрива је неопходна тлу због минералних

материја чији се удео временом смањује¹⁶⁸. Сматра се да 50% приноса обезбеђује ђубриво, 25% сортност семена, а 25% технологија орања (Љешевић М., 2005б). Њиховом употребом повећава се плодност земљишта и остварују се бољи приноси.

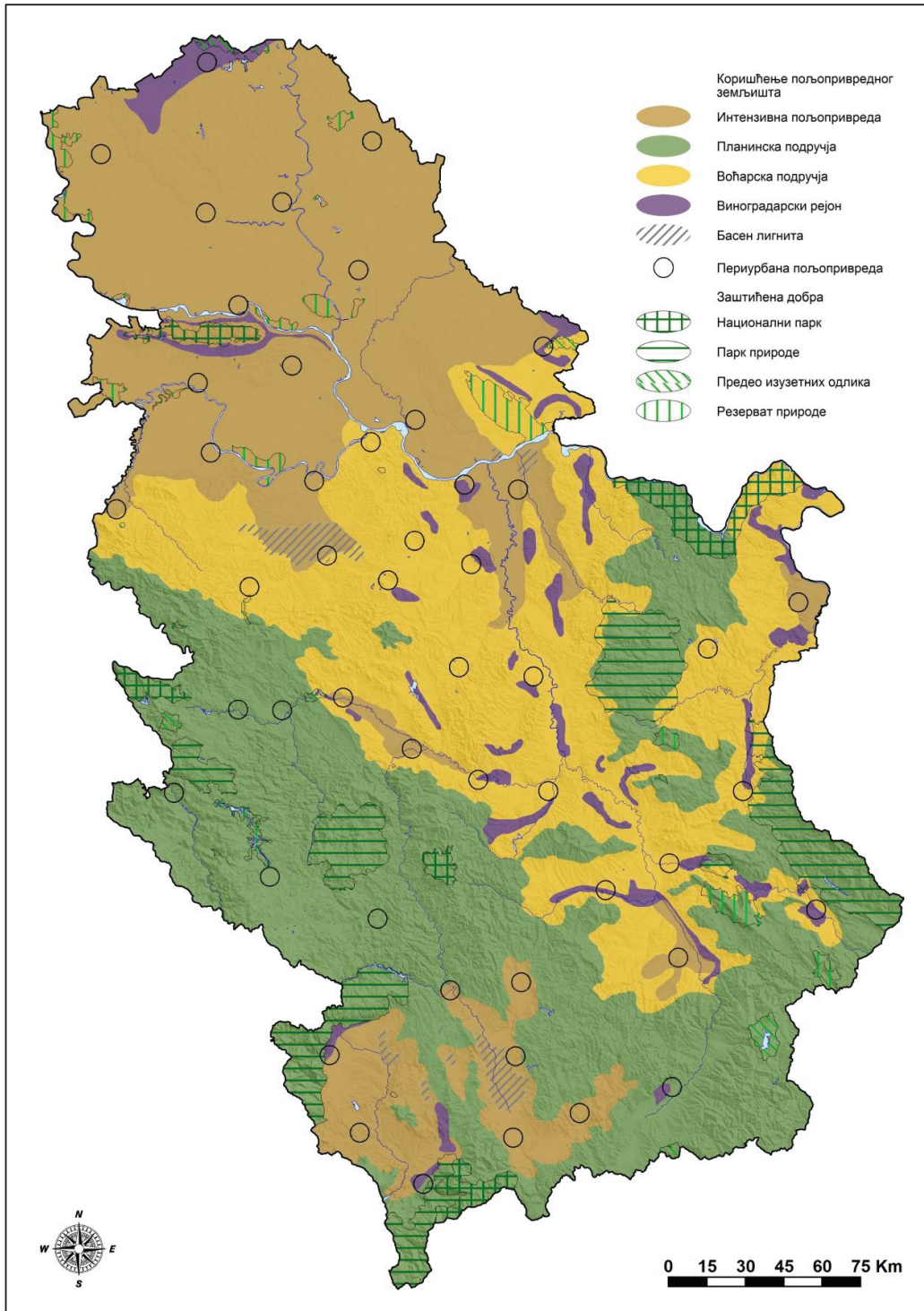
Неадекватна примена минералних ђубрива може имати трајне и лоше последице на здравље људи. Управо због употребе азотних ђубрива, вода у бунарима бројних пољопривредних простора загађена је и забрањена за пиће. Уношење нитрата представља опасност за човека, а када се трансформишу у нитрите представљају велику претњу за настанак и развој болести. „Нитрити се везују за хемоглобин у крви формирајући метхемоглобин који блокира процес размене кисеоника у ћелијама. Ова болест је позната под називом метхемоглобинемиа, а како се најчешће јавља код деце позната је под именом „бејби-блу синдром“ (Обрадовић Арсић Д. и Гледовић З., 2012:61, 62).

Фосфор из ђубрива учествује у синтези аминокиселина, беланчевина, масти и других производа размене непосредно из неорганске материје која доспева из земљишта и ваздуха, и из тог разлога имају активни утицај на висину приноса. Велики проблем при њиховом коришћењу је садржај радиоактивних елемената. Калијумова ђубрива имају велики значај у размени угљоводоника и беланчевина. Њихова употреба нема већи утицај на човека, док већа концентрација у земљишту могу преко хране негативно деловати на преживаре. Од осталих ђубрива од значаја су кречна и бактеријска. Средства која се употребљавају у заштити биљака и за уништавање паразита код животиња су пестициди (Hartley D. & Kidd H., 1983). Основна подела пестицида је на оне који уништавају животињске паразите (зооциде), и оне који нападају биљке (фитоциде). Зооциде се деле на инсектициде, акарициде, нематоциде, лиматоциде, роденциде и карвинциде. У фитоциде спадају фунгициди и хербициди¹⁶⁹.

¹⁶⁸

¹⁶⁹ Хербициди се користе за уништавање корова, али и за уништавање свих биљака на одређеној површини (тотални) или појединих биљака (селективни). Делују негативно и на животиње и на људе. Смртоносна доза 2,4 D је 300-700 mg/kg тежине; Инсектициди се примењују за уништавање инсеката. Као инсектициди се користе соли живе (меркурати), арсена и талијума. Фунгициди су препарати за борбу против гљивичних обољења. Међу њима су најпознатија једињења карбаминске киселине; Зооциди се користе за уништавање глодара. Најпознатија једињења из ове групе су арсенски препарати и једињења цијанида; Бактерициди су препарати за уништавање патогених и штетних бактерија и вируса, који нападају пољопривредне културе; Нематоциди су препарати за уништавање црва и мекушаца у земљишту; Лимациди (молускациди) су препарати за уништавање мекушаца.

Карта 10. Просторна корелација коришћења пољопривредног земљишта и заштићених подручја

Извор: Стратегија просторног развоја Републике Србије 2009-2013-2020,
ПРИЛАГОЂЕНО

Према М. Љешевићу (2005б) степен штетности пестицида одређује се на основу њихове токсичности, дисперзивности, кумулативности и постојаности. Велика употреба пестицида и немогућност контролисања њиховог трансформисања у животној средини показује колико отрова уносимо у организам храном (Живковић Д. и др., 1999). Да би их које настају употребом пестицида минимализовале, потребно је најпре „спречити, а не лечити негативне последице“, што подразумева укључивање превентивних мера заштите.

При пројектовању и планирању повећања производње и примене хемијских средстава у пољопривреди, морају се имати у виду не само увећање приноса већ и еколошки ефекти, на које би посебну пажњу требало обратити на заштићеним подручјима (План стратегије руралног развоја Србије 2009-2013. године). То се пре свега огледа у употреби органских материја које доприносе заштити биљних врста и повећању плодности.

5.1.2 УТИЦАЈ СТОЧАРСТВА НА ЖИВОТНУ СРЕДИНУ

У погледу загађења животне средине сточарство има мање изражене последице од земљорадње. У условима аграрне пренасељености, долазило се и до преоптерећивања капацитета травнатих површина напасањем прекомерног броја грла, са низом негативних последица на стање биљног покривача (Љешевић М., 2005б). Често долази и до сабијања земљишта што смањује његову плодност и мења његове услове. Загађење ваздуха настаје из штала или фарми, док се земљиште може загадити и уношењем великих количина стајског ђубрива. Услед непостајања адекватних места за одлагање стајског ђубрета, неретко се јављају проблеми са отпадним водама. Од осталих утицаја на животну средину везаних за сточарство значајни су: неадекватна прерада меса, млека и других производа, као и непостојање сточних гробаља. Домаће животиње су често носиоци појединих болести, а нарочито паразита¹⁷⁰.

Сточарство такође угрожава поједине врсте живог света и екосистеме. Континуирана испаша доводи до антропозоогеног формирања травних екосистема и мењања њиховог флористичко-фаунистичког састава, стурктуре и функције.

¹⁷⁰ О овоме више речи у Поглављу 5.5.

Негативну селекцију травне вегетације прате и процеси нитрификације и сабијање земљишта, који убрзавају процес осиромашења врста (Милинчић М. и др., 2013).

Отпацци који настају услед сточарства морају бити адекватно отклоњени или искоришћени. У методе коришћења отпадака из сточарства спадају: равномерно распоређивање стајњака, компостирање и обрада стајњака биолошким методама и друго. Сточарске фарме не смеју бити близу акумулација за водоснабдевање нити близу водотока. Потребне за чистом животном средином су нарочито изражене у заштићеним подручјима где не би требало да постоје сточне фарме и где испаша мора бити строго регулисана и контролисана.

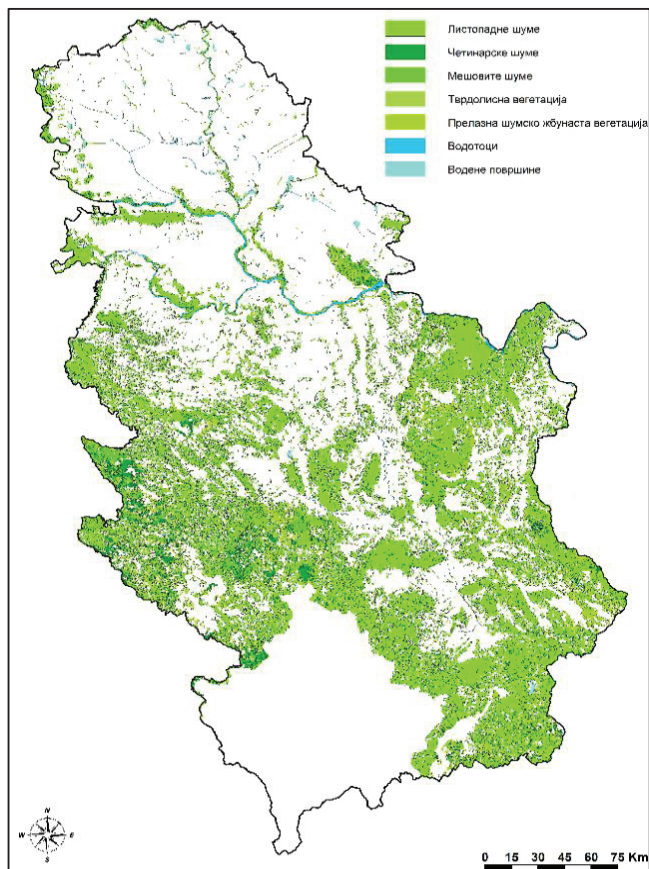
5.2 Шуме у заштићеним подручјима

Шуме су значајно природно добро, услов и основ здравља, привреде, естетике простора и друго. Оне су један од главних елемената заштићених природних добара. Према Националној инвентури шума Републике Србије из 2009. године „шума обухвата све инвентурне јединице површине веће од 0,5 ха, обрасле шумским дрвећем чије круне покривају више од 10% површине, при чему дрвеће мора бити у могућности да достигне минимум 5m висине у доба зрелости за сечу. Од укупне површине Републике Србије 29,1% налази се под шумом, а остало шумско земљиште, којем по међународној дефиницији припадају шикаре и шибљацци, обухвата 4,9% територије, што је у укупном износу 34,0% или 36,3% у односу на површину укупног продуктивног земљишта Републике Србије“ (Национални програм заштите животне средине)¹⁷¹.

Шуме представљају станиште бројних биљних и животињских врста и значајне су за стање укупне биолошке разноврсности. Посматрано глобално, уочава се константно „страдање“ шумских екосистема. Најчешћи узроци су шумски пожари, сушење, болести дрвећа, штеточине и неадекватна сеча која поприма све веће размере, што за последицу има угрожавање и нестанак бројних шумских врста. Потреба за шумским ресурсима укључујући биоенергију изазива додатни притисак на биодиверзитет шумских екосистема. Велики проблеми које „трпе“ шумски екосистеми су климатске промене.

¹⁷¹ Преузето са: www.kombeg.org.rs/Slike/CeTranIRazvojTehnologija/2010Mart/Nacionalni%20program.pdf

Карта 11. CORINE шуме (без података за АП Косово и Метохију)

Извор: European Environment Agency (EEA), ПРИЛАГОЂЕНО

I. Martinić (2010:127) наводи да као последица климатских промена могу настати драстичне последице на шумске екосистеме, при чему посебан осврт мора бити на „осигурању могућности да миграторне врсте могу прелазити из шумских у заштићена подручја“.

На простору Европе се константно повећавају шумске површине¹⁷², од којих је око 87% настало људским интервенцијама (Љешевић М., 2005б). Одрживо коришћење шума неопходан је предуслов за очување биодиверзитета. Већина европских земаља поседују одговарајућу законску регулативу за одрживо управљање шумским ресурсима.

¹⁷² На простору Европе се пошумљавањем и другим антропогеним интервенцијама повећавају површине под шумама, што није случај са „остатком света“, где се шумске површине константно смањују.

Европска агенција за заштиту животне средине наводи да је за очување шумског фонда неопходно: смањење производње производа од дрвета у складу са еколошким нормама и принципима и заштита биолошке разноврсности у шумама, као и да посебна пажња мора бити посвећена политици везаној за генетски модификоване шумске врсте.

У Србији се шумама управља у складу са Законом о шумама (Сл. гласник РС, бр. 30/10) који је заснован на принципима одрживог коришћења шума¹⁷³. У Србији укупна површина шума је 2.252.000 ha. У државном власништву је 53% или 1.194.000 ha, док је у приватном власништву 47% или 1.058.387 ha¹⁷⁴. Државним шумама и шумским земљиштем управља ЈП „Србијашуме“ Београд на површини од 899.612,75 ha.

С обзиром на географски положај, климатске и едафске факторе заштићена подручја у Србији су изузетно богата различитим и бројним шумским екосистемима што условљава изузетно богатство биодиверзитета. Од укупне шумске површине на простору Србије, под различитим режимима заштите је 22%, а под стриктним режимом заштите је 4,5% шума. Око 35% државних шума¹⁷⁵ је под заштитом на основу прописа којима се регулише заштита шума и заштита животне средине (*Национални програм заштите животне средине*)¹⁷⁶. Концепт одрживог развоја шумских екосистема се мора ускладити и применити у управљању шумама у заштићеним подручјима. Допринос овом концепту се остварује јасно дефинисаним и уравнотеженим одређивањем приоритетних функција шума уз економски допринос државе и потреба становништва у руралним слабо насељеним просторима (Стратегија развоја шумарства Републике Србије, 2006)¹⁷⁷. У заштићеним природним добрима Србије, велики проблем представљају неадекватна валоризација и лоша институционална сарадња. Стога

¹⁷³ У члану 3 Закона о шумама (Сл. гласник РС, бр. 30/10), наводи се да се њиме: „обезбеђују услови за одрживо газдовање шумама и шумским земљиштем као добром од општег интереса, на начин и у обиму којим се трајно одржава и унапређује њихова производна способност, биолошка разноврсност, способност обнављања и виталности и унапређује њихов потенцијал за ублажавање климатских промена, као и њихова економска, еколошка и социјална функција, а да се при томе не причињава штета околним екосистемима“.

¹⁷⁴ Преузето са сајта: <http://webcache.googleusercontent.com/>

¹⁷⁵ Влада РС је 2006. усвојила Стратегију развоја шумарства Републике Србије где се посебан акценат ставља на одрживо коришћење и унапређење шумског фонда.

¹⁷⁶ Преузето са сајта: www.kombeg.org.rs/Slike/CeTranIRazvojTehnologija/2010Mart/Nacionalni%20program.pdf

¹⁷⁷ Стратегија развоја шумарства Републике Србије, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, 2006.

се у Стратегији развоја шумарства Републике Србије наводи неопходност активнијег учешћа у развоју мреже заштићених подручја која мора бити усаглашена са међународним обавезама и економским могућностима државе и потребама одрживог развоја. „Циљ је унапређење одрживог газдовања шумама у заштићеним природним добрима, засновано на усклађеном развоју еколошке, економске, социјалне и културне функције шума, а у складу са усаглашеним и прихваћеним међународним стандардима и Националном стратегијом одрживог развоја“ (*Стратегија развоја шумарства Републике Србије, 2006*).

5.2.1 МЕРЕ ЗАШТИТЕ ШУМСКИХ ЕКОСИСТЕМА

Простори под шумама су изложени различитим спољашњим утицајима што може негативно да се одрази на ширем простору заштићених добара. Негативна дејства на шумске екосистеме имају развој туризма, саобраћај, привреда и друге делатности што може довести до њихове деградације. У заштићеним подручјима велики негативан утицај на шуме имају пожари који често захватају шумске комплексе уништавајући при томе и биљни и животињски свет и остављајући трајне негативне последице на животну средину, а утичу и на привреду и на здравље људи. Свуда у свету шуме страдају од пожара, па је таква ситуација и у Србији. Они пре свега наносе велике штете шумској привреди јер умањују прираст дрвећа, мењају састав вегетације, повећавају ветроломе и ветроизвале, погоршавају земљишне услове (Љешевић М., 2005б). Управа (стараоци) заштићених добара и локални становници морају бити упознати са проблематиком и мерама заштите од пожара, као и са свим мерама предострожности од пожара.

Велики проблеми који се односе на шуме су и илегална сеча, сушење услед климатских услова, неадекватно управљање шумама, штетни инсекти, аерозагађење, гљивична и друга обољења и друго. Негативан утицај на шуме имају и штетни инсекти, па је потребно применити низ профилактичких мера усмерених на предупређење појава масовног размножавања шумских штеточина и појаве обољења дрвећа. Заштитним мерама претходе шумско-ентомолошка истраживања распрострањења штетних инсеката и болести (Љешевић М., 2005б). У мере заштите од штетних инсеката спадају превентивне шумско-привредне

мере и биолошке мере које се заснивају на коришћењу птица, животиња и других инсеката који се њима хране. Чест и велики проблем који може изазвати веће угрожавање шумских екосистема је загађење ваздуха. Стога се заштита шума мора обављати од елиминације узрока загађења до елиминације последице уколико је до загађења дошло (Закон о шумама, Сл. гласник РС, бр. 30/10). Велику улогу морају имати и службе управљања у заштићеним природним добрима, као и надзорници запослени у оквиру добара¹⁷⁸.

За постизање циљева одрживог развоја Стратегија развоја шумарства Републике Србије предлаже спровођење одређених мера у које спадају¹⁷⁹:

- утврђивање и примена националних критеријума и индикатора за установљење делова шумских екосистема као заштићених природних добара у складу са међународним стандардима;
- усклађивање постојећих природних добара са националним стандардима;
- утврђивање и примена смерница одрживог управљања шумама у заштићеним природним добрима;
- постављање и унапређење система правне и физичке заштите шумских екосистема уз адекватну надокнаду ако се власнику шуме ускраћује или ограничава коришћење;
- одржавање инфраструктуре у функцији унапређења животне средине;
- укључивање локаних заједница и власника шума у управљање природним добрима ради постизања бољег циља;
- неопходност информисања о значају шума у заштићеним природним добрима и
- утврђивање модела финансирања заштићених природних добара.

5.3 Лов у заштићеним подручјима

Заштићена подручја су карактеристична и по заштићеним животињским врстама, најчешће дивљачи. Међутим, за та подручја не постоје адекватни међународни прописи о лову, а „изузетак су обавезе које, везане за забрану узнемиравања и лова, државе морају спроводити у складу са обавезама из потписаних конвенција и међународних врста и станишта. Државама је остављено

¹⁷⁸ Закон о шумама (Сл. гласник РС, бр. 30/10) наводи да је „надзорник националног парка дужан да контролише спровођење правила унутрашњег реда у националном парку, стара се о постављеним ознакама у националном парку и обавља послове чувања шума, ловишта и риболовног подручја националног парка“.

¹⁷⁹ Преузето и прилагођено из Стратегије развоја шумарства РС, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, 2006.

да у оквиру националног законодавства и традиције самостално дефинишу оперативне критеријуме за делатност ловства и сам лов“ (Martinić I., 2010:135).

Лов подразумева убијање дивљачи, а као вид туризма најчешће је праћен узгојним мерама. М. Љешевић (2005б) наводи да је лов антиеколошка делатност која значи уништавање живих бића. Стога у заштићеним природним добрима мора бити забрањен, а ти простори уврштени у неловна подручја, дефинисаним у Закону о дивљачи и ловству (Сл. гласник РС, број 18/10). Управа (стараоци) заштићених природних добара дужна је да води рачуна о животињским врстама чије је станиште то заштићено подручје. У заштићеним подручјима у којима је развијен туризам у великом обиму лов свакако треба искључити. У Рамсарским подручјима лов треба ограничити или забранити, а уколико је допуштен потребно је издвојити посебну неловну зону. Стратегија биолошке разноврсности Републике Србије за период од 2011. до 2018. године наводи да је неопходно развити најбоље праксе управљања „у одрживој употреби ресурса и очувању биодиверзитета у секторима лова“¹⁸⁰. Такође је потребно вршити константан мониторинг и заштиту дивљачи у зонама у којима лов није дозвољен.

5.4 Одрживи туризам у руралним заштићеним подручјима

Интегрални рурални развој, односно његова промоција, представља основ у адекватном управљању заштићеним подручјима. С. Ђорђевић-Милошевић и Ј. Миловановић (2012) наводе да је за интегрални рурални развој пример интеграција одрживог туризма и еколошке пољопривреде чиме би се омогућило побољшање услова за живот, социјални и економски положај сеоских насеља и локалног становништва, а све у складу са принципима одрживог развоја. Исти аутори наглашавају да је у фокусу руралног развоја не превазилажење регионалних диспаритета и разлика између урбаних и руралних насеља, односно њиховог развоја, већ и координација развоја одрживог туризма и других делатности у циљу унапређења живота становника и очувања животне средине. Основни проблем руралних простора¹⁸¹, како је у дисертацији већ наведено, је

¹⁸⁰ Стратегија биолошке разноврсности Републике Србије за период од 2011. до 2018. (Сл. гласник РС, бр. 13/11).

¹⁸¹ Опсежно питање проблема руралних простора изучава Lane B. (1991): *Berwick-upon-Tweed: A Strategy for Sustainable Rural Tourism*, University of Bristol.

незадовољство животним условима, иселјавање и неодговарајућа старосна структура становника. Све те промене условљавају недостатак радне снаге за развој простора. Када би се развијао одрживи туризам у одговарајућој мери, дошло би до повратка одсељених, али и могућности трајног досељавања становника из околних места. Запошљавање у области туризма омогућило би економску добит и могућност даљег унапређења. Нека рурална насеља у заштићеним подручјима у Србији искористила су своје потенцијале и њихов развој је евидентан и успешан¹⁸².

Заштићена подручја су изузетни мотиви за посету од стране туриста, којима се мора управљати тако да туризам буде усклађен са захтевима животне средине (Николић С., 2006). Према IUCN-овој категоризацији основних циљева за управљање подручјима под заштитом туризам је на важном месту. Стога се посебна пажња мора усмерити на избор могућих облика туристичких активности којима би се елиминисали или свели на минимум негативни утицаји на заштићен простор, а при чему би се повећале економске користи. Туризам као развојна перспектива представља значајан извор прихода и сектор је са најбржим растом, али неконтролисан и брз развој туризма може у великој мери угрозити животну средину и културне и историјске вредности. Његов развој у заштићеним подручјима може представљати могућност за образовање, при чему би се развијала сазнања о географско-еколошким карактеристикама тог подручја. Такође би допринео очувању старих заната, традиционалне градње и сл¹⁸³.

У зонама заштите у оквиру заштићених добара, туризам се може одвијати у зависности од његовог интензитета. IUCN је израдио тзв. матрицу циљева управљања туризмом у заштићеним подручјима где се приказује да одређени облици туризма представљају један од циљева управљања у сваком заштићеном подручју (табела 10.). На основу података (табела 10.) може се закључити да туризам мањег интензитета у категорији Ia и Ib има за примарни циљ

¹⁸² Један од примера развоја одрживог туризма на заштићеном простору у Србији је сеоско насеље Мокра Гора у оквиру Парка природе Шарган – Мокра Гора. Теренским истраживањима дошли се до закључка да се на овом простору бележи задовољство животним стандардом, економска добит, а све у складу са заштитом животне средине. О овоме ће бити више речи у Поглављу 7.8.19.

¹⁸³ Keane M. J. & Quinn J. (1990): Rural Development and Rural Tourism. Galway: SSRC, University College.

истраживање у едукацијске и научне сврхе, док у категорији II и III представља основни циљ управљања.

Табела 10. Нивои туристичког коришћења према матрици циљева управљања IUCN-а

IUCN КАТЕГОРИЈА	ТУРИЗАМ И РЕКРЕАЦИЈА
Ia строги резерват природе	није дозвољено
Ib подручје дивљине	дозвољено са секундарним циљем
II национални парк	дозвољено, примарни циљ
III споменик природе	дозвољено, примарни циљ
IV заштићена станишта	дозвољено, потенцијално примењив циљ
V предео изузетних одлика	дозвољено, примарни циљ
VI заштићено подручје са одрживим коришћењем природних ресурса	дозвољено, потенцијално примењив циљ

Извор: IUCN (1994)

У деловима националних паркова допуштен је развој туризма у већем обиму¹⁸⁴. I. Martinić (2010:286) наглашава да „основна функција туризма у концепту модерног менаџмента у заштићеним подручјима у први план ставља такво уређење простора и такву успоставу управљања којима ће се, ради остваривања туристичке делатности и њој пратећих активности, најмање нарушити основне еколошке законитости, уз значајан допринос осталим функцијама“.

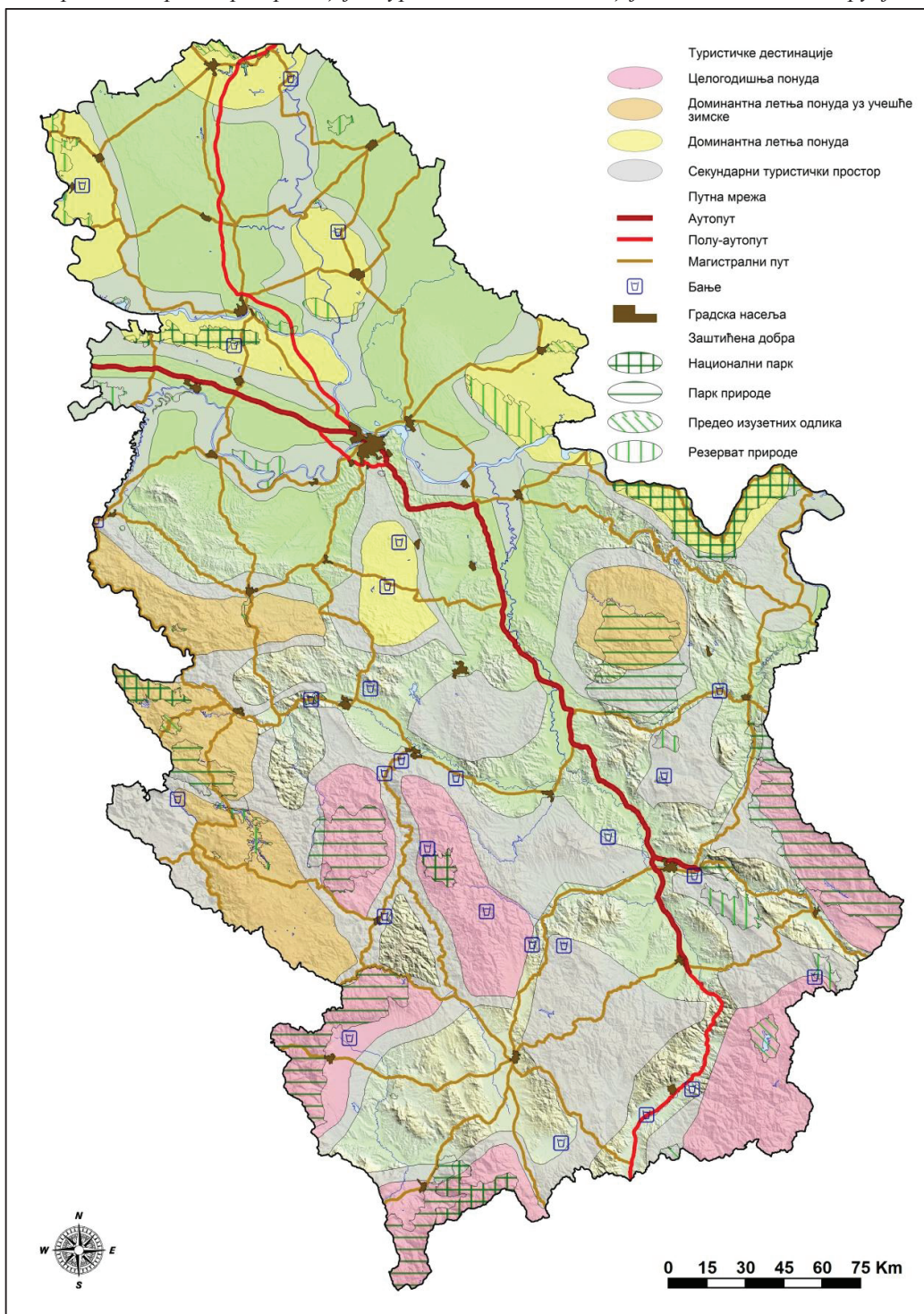
Туризам у оквиру заштићених подручја има низ негативних утицаја који се огледају у трајном заузимању простора (изградња низа објеката, неодрживо коришћење земљишних ресурса, крчење шума, уношење страних врста, ерозија, губитак у флори и фауни, неодрживо коришћење извора воде, одлагање отпада, неадекватно понашање и друго). С обзиром на бројне могуће ризике које туризам има на заштићена подручја, неопходно је извршити туристичку валоризацију. Да би се предупредили могући негативни утицаји туризма на животну средину, на простору заштићених подручја неопходно је:

- при изради плана управљања дефинисати циљеве заштите простора;
- извршити валоризацију простора;
- одредити дозвољени капацитет простора (прихватни капацитет)¹⁸⁵ у зависности од броја туриста;
- у изградњи туристичких објеката поштовати традиционални приступ;
- применити адекватан начин уклањања отпада и
- вршити константну едукацију како туриста, тако и запослених у туризму.

¹⁸⁴ Код нас је у неким зонама националних паркова туризам развијен у знатној мери и има трајно негативан утицај на животну средину. Пример за то је Национални парк Копаоник.

¹⁸⁵ Гранични капацитет се односи на дозвољени капацитет животне средине у зависности од туризма, при чему представља допуштену границу за људске активности, која уколико се повећа доводи до нестанка ресурса (Wolters T. M., 1991). Осим појма прихватног капацитета користе се и појмови „прихватни потенцијал“, „максимални капацитет“ и слично.

Карта 12. Просторна релација туристичких дестинација и заштићених подручја

Извор: Стратегија просторног развоја Републике Србије 2009-2013-2020,
ПРИЛАГОЂЕНО

Планирање и развој туризма у заштићеним подручјима мора бити у складу са планским документима који се доносе за заштићено подручје (нпр. Просторни планови за подручја посебне намене). Системом мониторинга се врши организовање, посматрање, усмеравање и праћење утицаја туризма на животну средину. Одрживи туризам се развија на националном, регионалном и локалном нивоу. Развој овог вида туризма требало би да буде базиран на најмањи степен угрожавања елемената животне средине и усредсређује се на усвајање стандарда, доношење и примену планова и на утврђивање елемената који су потребни за управљање туризмом (Maksin M. i dr., 2011). Планирање развоја одрживог туризма има изузетан значај за заштићена подручја и за насеља која се на тим подручјима налазе. Овим би се обезбедила економска добит и бољи социјални развој, а и очувала животна средина. Дефиниција одрживог туризма Светске туристичке организације Уједињених нација (1988) гласи: „Одрживи туризам задовољава потребе туриста, домаћина и региона и истовремено штити и унапређује могућности у будућности“ (EUROPARC, 2012). M. Maksin i dr. (2011) наводе да у планирању и остваривању развоја туризма акценат треба да буде на подржавању позитивних, а мењању негативних тенденција у развоју подручја, па наведени аутори као неопходност наглашавају идентификацију, мониторинг, процену и управљање ефектима туризма на подручје.

За реализацију начела одрживог туризам, од посебног значаја су туризам у природи и екотуризам јер они сами по себи обезбеђују поштовање природне баштине и укључење локалних заједница, као и усклађеност са укупним капацитетом подручја (Тодоровић М., 2009). Екотуризам се дефинише као подврста одрживог туризма која је у вези са заштитом животне средине и све више добија на економској одрживости¹⁸⁶. Овај вид туризма подразумева туристичке активности у циљу очувања здраве животне средине, где је основна мотивација туриста осматрање и уважавање природе, као и традиционалних култура које преовлађују у тим природним подручјима и који садржи образовне и

¹⁸⁶ Појам екотуризам први је формулисао мексички архитекта, еколог Néstor Ceballos-Lascurén: „Екотуризам представља еколошки одговорно путовање и посету у релативно очувана подручја, ради уживања у природи уз могуће унапређење природе и мали негативан утицај посетилаца и користан активан утицај на локално становништво“. Његова дефиниција званично је усвојена од стране IUCN на I Светском конгресу одржаном у Монтреалу 1996. године (*Resolution CGS 1.67 „Ecotourism and Protected Area Conservation“*).

аналитичке карактеристике (Тодоровић М. и Бјељац Ж., 2007; Тодоровић М., 2009). Овај вид туризма се углавном организује за мале групе посетилаца. Значај екотуризма огледа се у подржавању заштите подручја стварајући економске користи за локалне заједнице, организације и органе управе који руководе заштићеним подручјима, са циљем њиховог очувања, обезбеђујући алтернативну запосленост и могућност остваривања прихода за локалне заједнице, повећавајући свест о очувању природе и културних богатстава и међу становништвом и туристима. Концепт екотуризма реafirмише идеје о интегралном очувању животне средине у духу реактивног натурализма, односно „помирења“ људи и природе.

Шест агенција Уједињених нација (FAO, UN, WTO, UNDP, UNEP и UNICEF) интегрисале су активности засноване на заједничком програму Уједињених нација „Одрживи туризам за рурални развој“ које су практичним радом уз одређене резултате, трансфер знања и уз адекватне партнере (Министарство финансија и економије, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде и национална туристичка организација) допринеле „усвајању нове руралне парадигме на националном и локалном нивоу“ (Ђорђевић-Милошевић С. и Миловановић Ј., 2012:21). Однос између туризма и одрживог развоја заснива се на интеракцији између туриста и животне средине, свести о очувању животне средине и међусобне условљености и зависности између нетакнуте природе и туризма (UNEP/WTO, 2005).

Светска туристичка организација (UNWTO) наводи да се одрживи туризам заснива на оптималном коришћењу животне средине, да помаже у очувању биодиверзитета и геодиверзитета, да је усклађен са циљевима руралног развоја, утиче на очување културних и историјских вредности простора, а све уз економске активности и користи свим члановима локалне заједнице. Ђорђевић-Милошевић С. и Миловановић Ј. (2012) наводе да сви чланови локалне заједнице (учесници у креирању имиџа заједнице и директни понуђачи услуга у туризму) треба да буду укључени у понуду одрживог руралног туризма. Да би одрживи туризам могао да се развија на руралним просторима неопходно је примењивати одређену стандардизацију и категоризацију услуга. Објекти који се издају (куће, станови и сл.) морају испуњавати санитарно-хигијенске услове. Неопходна је и изградња задовољавајуће инфраструктуре. Важан услов за развој

овог туризма је едукација становника о пружању услуга за ову активност и едукација и туриста и домаћина о значају здраве животне средине. За адекватан развој туризма неопходна је ревитализација старих српских сеоских кућа, салаша и културно историјских објеката. Сеоске куће традиционалне архитектуре имају изузетну културну вредност (Рибар М. и Виденовић А., 2002). Често се одвијају посебне манифестације, сликарске колоније, приказују се стари занати и њихови производи као и приредбе којима се показују обичаји и обележја некадашњег живота на овим просторима.

I. Martinić (2010) предлаже следеће смернице за одрживи развој туризма:

1. Управа (стараоци) заштићених подручја треба да осигура да присуство туриста неће угрозити природне и културне вредности при чему је могуће развијати облике туризма који би били засновани на:
 - уважавању биодиверзитета и геодиверзитета, културних обележја и квалитета воде, ваздуха и земљишта;
 - уважавању идентитета локалног становништва;
 - равнотежи између локалних заједница и туризам и
 - коришћењу прихода од туризма у сврху даљег управљања животном средином, као и за бољи развој локалне заједнице.
2. Држава и појединци одговорни за регионални развој и планирање простора би требало да развијају стратегије које би акценат ставиле на то да заштићена подручја приказују потенцијале регије, да би подручја избегла антропопресију (израдити стратегију одрживог развоја заштићених подручја, урадити регистар регионалних потенцијала и сл.).
3. Управа (стараоци) заштићених подручја би требало да за сваки заштићени простор заједно са локалним заједницама припреме концепт чији би основни део био акциони план за одрживи туризам који би обухватао заштиту подручја (поседовање писаних правила, забрану и ограничења појединих активности), контролу броја туриста и интензитета активности и одговарајући мониторинг.

5.5 Животна средина руралних насеља и здравље становништва

Квалитетна животна средина важан је предуслов за здрав живот, па је с тога уређењу сеоских насеља и њиховој организацији неопходно посветити велику пажњу. Постојање разлика између планског уређења села и планског уређења градова карактеристично је за простор Србије. Непостојање или непоштовање просторних планова условило је честу бесправну градњу која за последицу има низ проблема везаних за животну средину и за здравље људи.

Последњих двадесет година сеоска подручја готово и да нису планирана на директан начин, већ су била део планског процеса као садржај планова вишег реда (Шећеров В. и Невенић М., 2009). У данашње време у развијеним срединама села су често изложена процесима урбанизације, па разлике између села и града нису толико приметне. Д. Обрадовић Арсић и З. Гледовић наводе (2012) да виши степен урбанизације и индустријализације сеоских насеља доприноси смањењу разлика у начину и условима живота становника села и градова, при чему се смањује разлика у структури морбидитета и морталитета, док са друге стране села поседују низ специфичности које се односе на структуре обољевања и умирања.

М. Ралевић (2002) истиче да су до почетка индустријске револуције постојали само „чисти градови и чиста села“. После индустријске револуције почеле су да се мењају структуре, али и однос села и града „нудећи динамичку равнотежу у простору и тражећи нове савремене врсте, одлике и моделе насеља који треба да одговоре новим захтевима“. Услови становања у граду и услови становања у селу у много чему се разликују¹⁸⁷. Већа површина стамбеног простора у селу насупрот недостатку простора за становање у граду представља предности за становништво сеоских насеља. Значајно је и постојање стамбеног и економског дворишта, тј. окућнице, али и великог броја помоћних просторија (Љешевић М., 2005б). Разноврсно окружење са зеленилом и отворени простор доприносе бољем осећају који је супротан осећају у уским просторима у градским насељима, која су често пренасељена и изложена различитим загађењима са недостатком зелених површина. Зато су и психичка обољења, изазвана стамбеном средином као стрес – фактором учесталија у градским него у сеоским насељима (Љешевић М., 2005б). Смањена учесталост буке и вибрација доприноси мањем броју психичких обољења на селу.

Основна привредна делатност становника на селу (пољопривреда) условила је живот ближи природи и здравијим условима живота. Смањен интензитет саобраћаја, одсуство индустријских постројења, представљају позитиван ефекат на животну средину. Одсуство комуналне инфраструктуре представља највећу препреку за квалитетан живот на селу. Недостатак водовода, канализације и организованог прикупљања отпада представљају највећу препреку

¹⁸⁷ На село се често гледа као на заједницу нижег реда од градске, као на заосталу средину и економски и духовно која је неспособна да се сама о себи брине.

за адекватан и здрав живот. Чест је случај и да просторије кућа на селу бивају изложене нехигијенским условима. Главни разлози су штале, ђубришта, дивље депоније, непостојање сточних гробаља итд.

Неповољни хигијенски услови на селу настају као последица (Обрадовић Арсић Д. и Гледовић З., 2012):

- непланске градње¹⁸⁸;
- одсуства водоводне мреже;
- непостојања канализационе мреже и
- повећаног ризика од биолошког загађивања услед постојања ђубришта и економског дворишта где се налазе штале, кокошињци и сл.

У погледу структуре објеката јављају се проблеми који се огледају у честим нехигијенским условима сеоских насеља. Зимски период године је најнекомформнији. Све активности укућана се одвијају у једној или две просторије (Љешевић М., 2005б). Ту се јављају и велики нехигијенски проблеми који негативно утичу на здравље људи. Просторије се често не проветравају довољно. Становници ових крајева често имају здравствене проблеме са дисајним органима и органима чула вида.

У оквиру сваке сеоске окућнице налазе се ђубришта која представљају велике загађиваче и велики ризик на здравље. Најчешће за одлагање стајског ђубришта не постоје обезбеђена места у погледу хигијенских норми. Њихова величина, састав и количина ђубрета зависи од економске снаге домаћинства као и броја и врсте стоке која се гаји. Већина домаћинстава има пољски WC, који има велики утицај на повећање загађења. Сви ови објекти често су легло инсеката, глодара и микроорганизама који су преносиоци разних болести. Овај проблем је нарочито актуелан у летњим месецима. Нека сеоска домаћинства немају воду уведену у кућу, што отежава одржавање хигијенских услова. Код изградње стамбених зграда посебно би требало водити рачуна о томе да у близини буду простори са зеленилом, а да се ђубришта, септичке јаме и сл. налазе на већој удаљености. Санитарне воде услед непостојања канализационог система се најчешће испуштају у септичку јаму, коју прави свако домаћинство засебно. Септичке јаме су у највећем броју случајева несанитарне и нису испитане у

¹⁸⁸ Непланска градња се често не односи само на стамбене, већ и на помоћне објекте где спадају нужници, септичке јаме, бунари.

погледу карактеристика земљишта и дубине подземних вода. Ово представља изузетно велики ризик од процеђивања отпадних вода, што за последицу може имати загађивање бунара који служе за снабдевање домаћинства пијаћом водом.

Као последица нехигијенских услова живота на селу јавља се загађивање воде, ваздуха и земљишта што директно утиче на ширење биолошких узрочника болести (Обрадовић Арсић Д. и Гледовић З., 2012). Најчешће болести су: антропозоозе, цревне инфекције и трансмисивне болести.

5.5.1 АНТРОПОЗООНОЗЕ

Антропозоозе (*antropozoonoses*) су болести које се преносе са домаћих животиња на човека. По дефиницији Светске здравствене организације (WHO) антропозоозе су болести животиња које се у природним условима могу пренети на човека и не могу бити пренесене на животиње. Од око 200 заразних болести животиња на човека може прећи више од 100. Зоозоозе имају епидемиолошко, јавно-здравствено, ветеринарско и социјално значење. У болести које се добијају овим путем спадају: беснило (*rabies*), бруцелоза (*brucellosis*), црни пришт (*anthrax*), ехинококоза (*echinococcosis*), хеморагијска грозница (*febris haemorrhagica cum syndroma renale*), лајмска болест (*meningoencephalitis acarina*), куга (*pestis*), орнитоза-пситакоза (*ornithosis-psittacosis*), Q грозница (*febris Q*), салмонелоза (*salmonellosis*), тетанус (*tetanus*), токсоплазмоза (*toxoplasmosis*), туларемија (*tularemia*), вирусне хеморагијске грознице (*febres haemorrhagicae viros*). Заразу преносе различите домаће и дивље животиње. Међу домаћим животињама најчешћи преносиоци су говеда, овце, козе, пси, мачке и пернате животиње. Велику могућност заразе имају пацови и кућни мишеви. Узрочници се локализују у крви оболеле животиње, излучују се млеком и цревним садржајем. Чести носиоци болести су здраве животиње. Трихиноза је карактеристична болест у руралним крајевима. Месо се не прегледа и често се у њему налази паразит трихинела, који је изузетно опасан за здравље људи. Ова болест напада мишиће, а нарочито срчани мишић – миокард.

5.6 Еколошка пољопривреда

Конвенционална или индустријска пољопривреда представља специјализовану производњу са употребом пестицида, минералних ђубрива, механизације и сл. Приноси су већи, али и угрожавање животне средине се повећава (Živković D. i dr., 1999). То се пре свега огледа у смањењу хумуса, губитку плодности тла, појачаној ерозији, загађењу отпадних и других вода нитратима и фосфатима и сл. Интензиван развој ове привредне гране поседује ту „тамну страну“, која има негативан учинак на животну средину. D. Znaor (1996) наводи да производња конвенционалне пољопривреде третира тло као супстрат који снабдева биљке органским материјама, док се стварно значење земљишта занемарује. У новије време пољопривреда постаје вид индустријске производње уз све већу примену техничких средстава и нерационалну употребу фосилне енергије и хемикалија¹⁸⁹. Резултат су количински већи приноси, али и негативне последице по животну средину¹⁹⁰. Опције одрживог коришћења пољопривредног земљишта су: заустављање ерозије, пошумљавање планинских пашњака, унапређивање производње и тд.

Из потреба превазилажења трајних проблема које пољопривреда има на животну средину „прибегло се“ осмишљавању новог правца пољопривреде који тежи остварењу хармоније са природом – еколошке пољопривреде. Средином XX века у Немачкој је основана такозвана биолошко-динамичка пољопривреда¹⁹¹ чији је главни циљ организација пољопривредних друштава у једну целину са разноврсном биљном и сточарском производњом. У оваквој пољопривредној производњи се не ослања на употребу агрохемиката, већ на еколошке потенцијале.

¹⁸⁹ Преузето са сајта: www.ecologica.hr/ekoloska-poljoprivreda.aspx

¹⁹⁰ Неки од примера су нестанак великог броја биљних и животињских врста, али и смањење броја пољопривредника.

¹⁹¹ Као један од смерова у еколошкој пољопривреди истиче се (као најстарија грана) биолошко динамичка пољопривреда чији зачеци датирају из 1924. године. Биолошко динамичка пољопривреда се од осталих смерова еколошке пољопривреде разликује својом целовитошћу, оригиналношћу и иновацијама.

Слика 3. Производња органске хране у газдинству у немачком селу Валдорфу

Слика 4. Газдинство у немачком селу Валдорфу

Извор: Б. Михајловић (2012)

У периоду 1930–1940. енглеско друштво за очување земљишта („The Soil Association“) је први пут покренуло иницијативу за развој органске пољопривреде. У Србији еколошка пољопривреда још увек није заживела на нивоу на ком је то могуће. Недовољно познавање ове могућности је основни разлог њеног непримењивања код нас.

Према D. Знаог (1996) основни принципи еколошке пољопривреде су¹⁹²:

- Избор културе у складу са својствима земљишта;
- очување плодности тла уз повећање његове биолошке плодности и активности са повећаним садржајем органских материја;
- обрада земљишта које искључује употребу хемикалија;
- очување биљних и животињских врста у природи и очување посебности предела;
- производња здравих намирница;
- постизање задовољавајућег економског успеха;
- коришћење обновљивих видова енергије;
- подизање друштвеног и социјалног положаја сељака и
- јачање свести о значају здраве животне средине.

Између индустријске пољопривреде и еколошке пољопривреде постоје велике разлике у приступу, мерама и средствима која се употребљавају. У узгајању култура у еколошкој пољопривреди прихрана биљака врши се компостом¹⁹³, без додатака хемикалија. Према D. Знаог (1996:50) „У еколошкој пољопривреди је развијање биолошке заштите, при којој један живи организам сузбијамо уз помоћ другог живог организма при чему се врши одржавање

¹⁹² Преузето и прилагођено из: Знаог D. (1996): *Еколошка пољопривреда*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.

¹⁹³ Компост чини органски, али једним делом и неоргански материјал. Компост пролази кроз разграђујуће процесе, а затим се сложеним поступцима трансформише у хумус.

равнотеже, присуство више индивидуа, како микроорганизама, тако и биљака и животиња је једна од најбољих гаранција за исправно функционисање животне средине и једна од метода која се примењује“. Еколошка пољопривреда није пољопривреда „без прскања“. За прскање се користе органска средства која неће пореметити стање животне средине, а најчешће су то супстанце биљног порекла, у које спадају разне киселине које могу заменити употребу пестицида. Средства за прскање у еколошкој пољопривреди су ботанички „пестициди“ који се добијају екстракцијом неотровног, лековитог или зачинског биља и екстракцијом отровног биља. Од осталих природних пестицида могу се користити сапуни на бази биљних биљних, индустријских или масних киселина, затим препарати на минералној бази, уља, прополис и др.

За развој еколошке пољопривреде потребно је упознати пољопривредне произвођаче са законском регулативом у еколошкој пољопривредној производњи и преради, при чему пољопривредни произвођачи морају имати повремене стручни надзор (Živković D. i dr., 1999). Уз поштовање правних аката, произвођачи могу своје производе означити као „екопроизводе“ (Znaor D., 1996). За сада је потребно покренути пројекте и израду Акционог плана за развој еколошке пољопривреде, уз едукацију стручњака чиме би заштићена подручја и сеоска насеља на њима могла да се развијају у складу са природом, уз остварење економске добити за локално становништво.

5.6.1 ПРОИЗВОДЊА ОРГАНСКЕ ХРАНЕ

Прецизно дефинисани услови неког простора омогућавају потенцијалну производњу органске хране¹⁹⁴. Од поменутих услова потребно је издвојити: изолованост земљишних парцела, сточарских фарми и прерађивачких капацитета од могућих извора загађења, одговарајући квалитет воде за наводњавање, усклађен развој биљне и сточарске производње и оспособљеност стручњака и произвођача за органску пољопривреду уз обавезу сталног иновирања знања (Rundgren G., 2005).

Органски производ мора бити произведен (према Znaor D., 1996):

¹⁹⁴ Назив органска или еколошка храна дао је Лорд Нортбоурн (Northbourne, W. J., 4th Baron) 1940. године у књизи „Поглед на земљу“ (Look to the Land).

- у природном окружењу без утицаја могућих загађивача,
- на земљишту незагађеном тешким металима и штетним и отровним материјама,
- без употребе хемијско-синтетичких ђубрива,
- без употребе вештачких синтетичких препарата за заштиту биља,
- без употребе средстава или биљака који су продукт генетске манипулације,
- пакован у амбалажи израђеној од материјала који не загађују животну средину и не утичу негативно на здравље људи,
- прерадом органске сировине не нарушавајући квалитет и не умањујући нутритивна својства,
- са ознаком која гарантује да је органски и
- да поседује уверење од сертификацијске куће.

Основни задатак производње хране је да обезбеди довољне количине хране и сировина органског порекла за постојећу људску популацију (Mihajlović B. *et al.*, 2013). У периоду после Другог светског рата почеле су да се развијају пољопривредне технике засноване, пре свега, на вештачки синтетизованим материјама и у великој зависности од инпута чије је порекло ван места где се одвија производња хране. Ово је допринело повећању количина приноса, али и могућих трајних последица на здравље становништва¹⁹⁵. Као реакција на еколошку деградацију, погоршање квалитета хране и све већег угрожавања здравља људске популације, развила се органска (алтернативна, еколошка, биолошка) пољопривреда која подразумева да се, без обзира на тренутне тешкоће, иде у правцу усклађивања развоја са потребама тржишта и очувања животне средине и ка смањењу квантитета на рачун квалитета хране, при чему је неопходно смањити употребу агрохемикалија, а фаворизовати пољопривредне технике које оптимално користе природне ресурсе (рециклирање биомасе и енергије) и минимализирају производњу отпадних материја (Znaor D., 1996; Mayo R. 2004; Mihajlović B. *et al.*, 2013). Према дефиницији FAO (Организација за храну и пољопривреду при УН) и WHO (Светска здравствена организација) „органска пољопривреда представља систем управљања производњом који промовише оздрављење екосистема укључујући биодиверзитет, биолошке циклусе и наглашава коришћење метода које у највећој мери искључују употребу инпута ван фарме“ (Mihajlović B., 2010). Основни циљ органске пољопривреде је производња хране високог квалитета, очување екосистема, одржавање и повећавање

¹⁹⁵ Policy Commission on the Future of Farming and Food (PCFFF) (2002), Bristol.

плодности земљишта и сл. Ова производња мора бити константно и у потпуности контролисана. Услови производње се према правилнику IFOM-а (Светско удружење органских произвођача) морају прилагодити специфичним условима сваке земље у којој се одвија производња (Mihajlović B. *et al.*, 2013).

Табела 11. Површине под органском пољопривредом у хектарима у Европи

Држава	Органска пољопривреда (ha)
Албанија	804
Аустрија	344.916
Белгија	23.728
Босна и Херцеговина	310
Бугарска	12.284
Велика Британија	690.270
Грчка	249.488
Данска	154.021
Естонија	46.016
Ирска	30.670
Исланд	4.910
Италија	954.361
Кипар	1.018
Летонија	43.902
Литванија	64.545
Лихтенштајн	984
Луксембург	3.158
Мађарска	128.690
Македонија	192
Малта	13
Молдавија	11.075
Немачка	767.891
Норвешка	41.035
Пољска	82.730
Португалија	206.524
Румунија	75.000
Словачка	93.943
Словенија	23.032
Србија	20.542
Украјина	241.480
Финска	162.024
Француска	534.037
Холандија	48.152
Хрватска	7.355
Чешка	260.120
Швајцарска	121.387
Шведска	206.579
Шпанија	733.182
СВЕТ	31.502.786

Извор: Willer H. & Yussefi M. (2007): *The World of Organic Agriculture - Statistics and Emerging Trends*

Последњих година, с обзиром на велике „притиске“ на здравље људи повећава се потражња за производима органске¹⁹⁶ пољопривреде. У земљама ЕУ продаја органских производа је удвостручена. Потрошачи ову храну купују пре свега из здравствених разлога и бољег укуса. У неким развијеним земљама органска пољопривреда већ представља значајан удео у укупној пољопривредној производњи, тако да у Данској на овај вид производње отпада 13%, у Аустралији 10%, у Швајцарској 8%. Највеће тржиште органских производа у Европи је у Немачкој са годишњим растом од 10% и двоструко је веће од другог по реду тржишта Француске. Процењено је да у САД-у, Француској и Јапану годишњи раст ове производње износи око 20%¹⁹⁷.

Органска храна може бити свежа или прерађена у зависности од начина производње. Свежа, непрерађена органска храна, као што је воће и поврће може се купити у сеоским домаћинствима или на пијацама. Узгој стоке и производња на бази млека и меса у систему органске пољопривреде би требало да гарантује додатну сигурност потрошачима органских производа, јер у органском сточарству (према Mihajlović B. *et al.*, 2013):

- животиње нису генетски модификоване, нити се у току узгоја користе инпути таквог порекла,
- узгој се одвија на природним земљиштима која се не третирају хемијским ђубривима или пестицидима,
- производња хране за стоку мора бити осигурана по систему органске пољопривреде,
- поступање са животињама је такво да поспешује здравље и добробит животиња,
- животиње имају довољно свежег ваздуха, воде и хране и природног светла да би се задовољиле њихове потребе,
- свим животињама је доступна испаша,
- везивање животиња не сме узроковати повреде,
- номадско сточарење је дозвољено на природном неконтаминираним земљишту,
- затворени простори за повремено држање стоке су у условима који нису штетни за њих,
- животињама је обезбеђена простирка од природних материјала,

¹⁹⁶ О антиоксидансима се последњих година све више говори као о материјама које смањују ризик од појаве канцера и срчаних оболења.

¹⁹⁷ Преузето са сајта: www.fao.org/organicag/: *Information on organic agriculture by FAO with detailed country reports including the on legal situation*; www.ifoam.org/about/ifoam/standards/index.html: *IFOAM Guarantee system*.

- животиње имају довољно простора за слободно кретање,
- материјали за изградњу објеката за смештај животиња не смеју имати негативан утицај на њихово здравље и
- прерада производа домаћих животиња се обавља према стандардима органске производње која може довести до смањења квалитета.

У Европи је 2007. године било око 5 милиона хектара површина под органском пољопривредом. Највећа површина оваквих поседа налази се у Јужној Европи, највише у Италији. Већи напредак у производњи здраве хране бележи Шпанија. У Средњој Европи доминирају Аустрија и Немачка, а у Западној Европи Велика Британија и Француска (табела 11.).

У извештају Министарства за науку и заштиту животне средине 2002. године о стању животне средине у Србији, констатовано је да 651.000 ha или 75% од анализираних 868.000 ha пољопривредних површина погодује за органску производњу, јер та земљишта нису оптерећена тешким металима, пестицидима, ни остацима минералних ђубрива, нити су кисела. Србија је са својим пољопривредно прехранбеним производима у великој мери оријентисана на тржиште европских земаља. Велики број земаља за овакве облике производње даје субвенције, стимулишући на тај начин пољопривредне произвођаче да га прихвате. Без помоћи државе ова производња тешко може да издржи конкуренцију индустријске пољопривреде, јер се њени ефекти не могу гледати краткорочно, већ после дужег низа година. Важна је и чињеница да се за производе добијене органском пољопривредом добија већа цена и то зависно од начина продаје. Утицај популарности органски произведене хране у Србији може бити повољан јер уз малу модификацију данашњих метода узгајања култура лако можемо поспешити пораст производње, а тим и извоза органских производа у западне земље. „Србија има великог искуства у ратарској производњи, има добре климатске услове и земљишне потенцијале, те има добру основу за динамичан развој еколошке пољопривреде“ (Mihajlović B., 2010:501).

Основни проблеми у Србији који не ограничавају развој органске пољопривреде су:

- неупућеност потрошача,
- виша цена производа,
- незаинтересованост сеоског становништва за бављење овом делатношћу,
- мали број производа на тржишту,

- нерегулисаност примене закона и
- незаинтересованост тржишта за истом.

Производња органске хране треба да буде основни производ у руралним просторима који се налазе на подручју заштићених природних добара. Тиме се не би угрожавала животна средина, а омогућио би се квалитетнији и здравији живот. Обзиром на природне потенцијале и очувану животну средину тих подручја, осим чињенице да се производња ових производа одвија у здравим условима, обезбеђује се очуван квалитет производа који се може пласирати на шире тржиште¹⁹⁸. Развој производње еколошки безбедне хране могао би да допринесе развоју сеоских насеља на овим подручјима, као и да онемогући могућност запошљавања, повратка и досељавања становништва, али и боље материјалне услове домаћинстава. Неки од производа здраве хране у Србији су брендирани, док неки тек треба да заштите своје порекло и као такви постану специфични и непоновљиви и спремни за пласман на светско тржиште.

¹⁹⁸ Преузето са сајта: www.fao.org/organicag/: *Information on organic agriculture by FAO with detailed country reports including the on legal situation*; www.ifoam.org/about/ifoam/standards/index.html: *IFOAM Guarantee system*

6 РЕВИТАЛИЗАЦИЈА РУРАЛНИХ НАСЕЉА

Као специфичне насеобинске форме, сеоска насеља константно прате проблеми развоја, деградације и опстанка. М. Милинчић (2009:126) истиче да су „глобални процеси популационо насеобинске еволуције угрожени наглим растом индустријализације и урбанизације, тј. покренутим процесима интензивне просторне поларизације социо-економских компоненти геопростора“. У руралним насељима нпр. пољопривреда представља покретач који утиче на насељавање и повећање броја становника, али са друге стране изазива девастацију простора. Стога је неопходно ревитализовати простор почевши од валоризације тог простора¹⁹⁹.

Ревитализација представља „оживљавање, поновно враћање снаге и живота нечему, поновно јачање и оживљавање неког простора“ (Мићуновић Љ., 2006:340)²⁰⁰. Када говоримо о ревитализовању сеоских насеља, бројне аспекте треба узети у обзир, пре свега простор где се та насеља налазе, а затим и смањивање постојећег антропогеног утицаја. Према М. Милинчићу (2009) ревитализација може асоцирати на враћање ранијем стању простора, што не би требало да представља циљ. У насељима која су напуштена и расељена или су била изложена некој већој природној непогоди ревитализација је често немогућа или није „исплатива“. Проблем ревитализације руралних насеља постао је предмет истраживања бројних аутора и тема научних скупова. Радови аутора Васовић М. (1987), Стаменковић С. (1999), Љешевић М. (2005б), Милинчић М. (2009) и Павловић М. (2009)²⁰¹ говоре о назначеној проблематици. С. Стаменковић (1999) ревитализацију дефинише као скуп планских мера, „интервенција и акција“ иницираних на различитим нивоима од државног до општинског усмерених ка просторној организацији у функцији тржишно оријентисаног искоришћавања ресурса руралних насеља и њима административно

¹⁹⁹ ЕЕЗ (Европска економска заједница), на чијем је оснивању 1957. године утврђена потреба да се обнове и ревитализују угрожене површине у руралним просторима које су девастиране у поступцима индустријализације и урбанизације.

²⁰⁰ Слично тумачење појма дао је и Вујаклија М. у *Лексикону страних речи и израза*, као и *Nova La Rousse Enciklopedija*, JRJ, Zemun 1999.

²⁰¹ Павловић М. (2009): *Села Сјеничког краја – антропогеографска проучавања*, Географски факултет, Београд.

припадајућих територија²⁰². М. Љешевић (2005б) појам ревитализације објашњава на примеру оживљавања простора проградибилним радњама дајући објашњења на типичним примерима као што су поновно шумљавање шумских простора уништених пожаром, затрављивање јаловишта и друго. М. Павловић (2009:5) наводи да „ревитализација села представља један од „горућих“ проблема Србије, који многи још увек не схватају озбиљно и који није нашао право место у друштвеној стварности Србије, и у њеним развојним програмима“.

Руралне просторе Србије последњих година карактерише приметан дисконтинуитет у развоју. Под утицајем индустријализације и урбанизације одвијао се рапидан процес деаграризације и дерурализације уз смањивање учешћа пољопривредног у укупном становништву (Šarović R., 2012). Када говоримо о ревитализацији простора потребно је уважити привредне, инфраструктурне, демографске и друге основне компоненте тог простора. Неки аутори сматрају да је потребно реконструисати насеља и унапредити урбанизацију. Пример су брдско планински простори Србије које карактерише насеобинско популациона атрофија, деградација виталних функција села и њихових територија уз проглашење заштићених природних добара, са њиховом резервацијом и заштитом (Милинчић М., 2009). Стога би будуће планирање ових простора требало да подразумева максимално поштовање закона и усаглашавање са принципима заштите чиме би примена „новог модела ревитализације“ једнако уважавала како физичко-географске тако и социо-географске елементе простора. Ревитализација у погледу техничко-технолошке и економске снаге не подудара се са богатством природних ресурса наших простора који бивају или неискоришћени или нерационално коришћени. Одсуство основних елемената инфраструктуре говори о слабој економској моћи и не улагању у руралне просторе у Србији (Stamenković S. i Тоšić D., 1998). У демографском погледу ситуација у овим подручјима је још неповољнија. Процеси деаграризације су се одвијали стихијски што је изазвало низ негативних последица. Radovanović S. i Rančić M. (1995) истичу да се ови простори могу означити и као одређене зоне депопулације, за које је

²⁰² М. Милинчић (2009) и С. Стаменковић (1999) инсистирају на неопходности истовремене ревитализације, тј. обнављања и оживљавања руралних насеља и њима припадајућих територија, чиме се истиче одређење овог појма на „*темељним принципима теорије географске науке посебно научним достигнућима географије насеља*“.

карактеристично константно смањење броја становника (због престанка биолошког обнављања и емиграције), формирање неповољних популационих структура и услед тога њихову даљу демографску ерозију.

Ревитализација руралних насеља на простору заштићених предела Србије (али и руралних насеља уопште) представља према М. Милинчић (2009) „борбу“ за насеобинску и развојну деполаризацију простора, која за појединачна насеља неће бити рационална уколико се не ревитализују насеља у целини, као и мрежа насеља чиме би се обезбедио адекватан развој укупног простора.

6.1 Заштита природе Србије и могућност ревитализације простора и насеља

Физички измењена Земљина површина настала је као последица константног деструктивног деловања човека, чиме је природа претрпела и трпи огромне последице. Стога је средином XX века отпочела, а касније и прихваћена пракса издвајања, резервације и заштите територија посебно оних чија структура простора има високу еколошку, а лошу социјалну у економску вредност потенцијала (Милинчић М., 2009). Зато је потребно дефинисати појам „природно добро“ и на основу закона га заштитити. На простору Србије је почетком друге половине XX века започела заштита простора на принципу резервације, издвајања и заштите. Овим поступцима углавном су обухваћени простори који садрже изузетне природне потенцијале, али у којима на ширем простору постоје насеља. Овим поступцима јавио се низ потенцијала, али и низ ограничења која су се разликовала од простора до простора како по дејству тако и по интензитету. Чак су неки простори почели да буду све више девастирани, тек након тога што су постали „заштићени“. Са друге стране, рурална насеља на ширем простору ових подручја често имају насеобинску стагнацију што значи да и простори у оквиру којих се налазе нису заштићени функционисали би по сличним условима.

О томе нам најбоље сведоче примери константне депопулације, „популационе феминизације и популационе сенилизације ових простора и пре почетка законског и планског нормативизма у овој области, тако и глобални трендови спуштања екумене, пражњења брдских и планинских и насеобинских агломирања долињских и равничарских предела“ (Милинчић М., 2009:211 -

212). Неопходно је утицати на смањење разлика између заштићених простора са једне и насељених (а заштићених) простора са друге стране. Пре свега, морају се увести различите мере за подстицај ревитализације насеља на овим просторима, којима би се смањили сви негативни утицаји, али и побољшала социјална и економска сигурност истих, чиме би се омогућио опстанак, али и останак људи на овим просторима.

6.2 Општи и специфични проблеми и перспективе развоја и ревитализације сеоских насеља и територије заштићених простора Србије

Сеоска насеља са једне стране и заштићена подручја са друге стране, константно су изложена низу заједничких проблема који се огледају пре свега у већим или мањим утицајима на животну средину, различитим облицима загађења, депопулацији. Рурални простори се различито „третирају“ од државе до државе. Неке земље примењују на своја сеоска подручја све адекватне мере заштите и њиховог очувања и тиме постижу позитивне резултате (Холандија, Немачка, Швајцарска), док неке земље не придају већи значај овим просторима, па су она препуштена стихији, на пут депопулације и пропадања. Земље које су на своје руралне просторе примениле мере заштите и очувања биле су подржане значајним актима²⁰³.

Атари села који се налазе у оквиру заштићених подручја границама, требало би да уважавају посебан третман очувања, развоја и ревитализације. Према OECD (1995) по процентуалном учешћу, највише заштићених територија имају Аустрија (20,5%) и Велика Британија (18,8%), док Ирска (0,4%) и Турска (0,3%) имају најмањи проценат заштићених територија. Земље у којима је заживео режим заштите простора користе моделе субвенција и стратегија у циљу што боље заштите и очувања истих. „Еко такса“ која се примењује за заштиту природе Тирола и Салцбурга обезбеђује новчану помоћ за 86% планинских фармера. У Србији су сеоска насеља углавном препуштена сама себи. Незнатан је

²⁰³ Од стране Европског већа 1987. и 1988. година проглашене су годинама сеоских подручја; Године 1992. донешена је Општа стратегија за одрживи развој сеоских подручја (ASP – Agricultural Strategy paper).

обим субвенција и кредита из државног буџета за потребе пољопривредника. Главни економски механизми су субвенције и партиципације државе ради подстицања ефикасне и здраве пољопривредне производње. Држава мора да обезбеди такав информациони систем и саветовалишта за: примену модерних средстава у пољопривреди (Љешевић М., 2005б) и за коришћење буџетских средстава различитих фондова (предприступни, државни). Такође, држава би требало да реши и карактеристичне проблеме за појединачна сеоска газдинства и да уведе посебно формулисани облик заштите територија са осетљивим екосистемима. Тиме би се у руралним пределима очувао пређашњи изглед и садржај, при чему би њихово управљање било засновано на бесплатним плановима и уређењу. Према М. Љешевићу (2005б), требало би поштовати следеће критеријуме:

- имати национални значај;
- заштита и уређење руралних простора се мора заснивати на примени одговарајућих облика пољопривредне праксе;
- традиционална пољопривредна и рурална пракса морају да помогну у спречавању штета у животној средини и заштићеној природи и
- територије издвојене као заштићена подручја (национални паркови, резервати природе, споменици природе, предели изузетних одлика, паркови природе) не могу ометати традиционалну пољопривредну производњу нарочито уколико она не штети основној функцији заштите.

Решавање низа актуелних проблема у руралном развоју требало би да представља циљ сваке државе. Доношење планских докумената, поштовање законске регулативе и придавање већег значаја развојним проблемима ових простора, допринело би ублажавању истих, али и могућностима за њихово трајно решавање. У процесе ревитализације ових насеља требало би укључити различите развојне перспективе, што би често било дијаметрално од постојећег управљања животном средином и постојеће функционалне заштите. Стога је потребно што пре решити питање валоризације ових изразито специфичних простора. Еколошким ограничењима покренули би се процеси афирмисања ових простора са једне стране, а са друге би се подстицао рурални развој са аспекта смањења депопулације, али и свих привредних садржаја.

Општи проблеми развоја руралних простора у заштићеним пределима Србије би били:

- супротстављање основних активности и функција села са режимом заштите у природном добру;
- смањење или губитак привредних површина;
- неафирмисање руралних простора у односу на заштићени простор;
- ограничења у валоризацији одређених површина;
- промена намена функција одређених површина;
- депопулација сеоских насеља и урбанизација туристичког центра заштићеног добра;
- конфликти између локалних и националних интереса;
- неравноправност у третирању од стране државе социо-економских и просторно-еколошких фактора развоја и
- проблеми у вредновању ресурса и расподеле дохотка.

„Иако би ревитализација ових простора била комплементарна са свим средњорочним и дугорочним програмима стабилизације и економско-географског развоја целокупног друштва као општег развојног циља, она би, такође, била сагласна и са другим изведеним циљевима, пре свега са оним који истичу да је равномеран регионални развој императив нове развојне парадигме зване одрживи развој“ (Милинчић М., 2009:216).

6.3 Функционална заштита руралних простора као парадигма одрживог развоја

Развој који уважава очувану животну средину, без значајнијих негативних утицаја са циљем да се квалитетна животна средина остави будућим генерацијама представља одрживи развој. Сваки развој који оставља негативне последице на природу представља неодржив развој који карактерише угрожена или уништена животна средина. Од средине друге половине XX века брз насеобинско-популациони развој довео је до потребе формулисања новог схватања људске егзистенције у животној средини. Заштита животне средине и склад са одрживим развојем представљају два интегрисана начела опстанка људи. М. Милинчић (2009) истиче да развој подразумева и реализацију осталих дугорочних друштвених циљева, као што су добробит друштва или друштвено благостање, проширивање људских слобода, могућност образовања, преквалификација и усавршавања, општа здравствена и еколошка заштита, пораст независности, опште културе, слободног времена и личне људске среће.

R. Carson (1962) у делу „Тихо пролеће“ посебну пажњу посвећује развоју који придаје значај окружењу²⁰⁴. Ауторка наводи да људи могу да измене природу на начин који је смртоносан и да би то потенцијално могло да буде смртоносно и за људе, а не само за друге врсте. Касније на конференцији у Стокхолму 1972. године говори се о тзв. еколошком развоју²⁰⁵. Следећа развојна филозофија била је филозофија „одрживог развоја“, од 1987.године, док је за званичну стратегију усвојен на конференцији у Рио де Женеиру. Према М. Милинчићу (2009:225) „управо то нерационално коришћење ресурса довело је до тога да ова суштински прогресивна друштвено-развојна парадигма није доживела целовито утемељење“.

Заједно са индикаторима одрживости модел „одрживог развоја“ могао би да буде најобухватнији модел за ревитализацију руралних насеља у заштићеним подручјима Србије. „Тешко је одредити све компоненте одрживог развоја, па се доста поједностављено говори о његовим еколошким, економским и социјалним димензијама и детерминантама. Како оне делују синергијски тако није лако утврдити њихове појединачне улоге у процесу одрживости. Зато, све чешће се говори о интегралном приступу одрживом развоју или о „интегралном одрживом развоју“ (Тошић Д., 2012:178).

6.4 Улога Србије у ревитализацији руралних насеља на заштићеним подручјима

Ради остваривања могућности ревитализације насеља неопходно је поштовати одређене критеријуме који се огледају у уважавању просторно-економских и просторно-еколошких фактора. Такође, потребно је ускладити односе између заштићених предела и руралних простора у њиховом оквиру. Држава би требало да има најзначајнију улогу за опстанак и развој тих простора јер држава је пре свих њихов старалац и управљач. М. Милинчић (2009) истиче честе проблеме када се државни интервенционизам у валоризацији заштићених подручја показао као непринципијалан и селективан. Са једне стране постоје

²⁰⁴ Рејчел Карсон је пре пола века написала књигу „Тихо пролеће“ (Silent Spring). Данас постаје јасно да је Карсонова била испред свог времена, јер је у тој књизи објаснила штетност пестицида DDT за природу и по људско здравље.

²⁰⁵ Ова концепција развоја представља „стабилан развитак“ онај који обезбеђује побољшање живота људи, и то у условима еколошке стабилности.

закони и норме који се поштују у оквиру заштићеног добра, док са друге стране константни проблеми сеоских насеља постају део свакодневице. Локалне заједнице често трпе штете због постојања ограничења у коришћењу и изградњи простора због места где се налазе, а држава није у могућности да реши та питања компензацијама са локалним заједницама. Двојни стандарди система вредности (антропогени и еколошки) углавном се налазе у сукобу. „Управо због тога је значајно перманентно изналажење модела за најрационалнија решења јер колико је опасно минимизирање ефеката заштите, толико је опасно и да се у заштити не претера, да се не почне са кампањом заштите ради заштите, односно да се не склизне у нерационалност еколошког детерминизма“ (Милинчић М., 2009:251).

Уколико би се „апсолутно“ заштитио простор то би значило обустављање готово свих антропогених активности у њему, што би са друге стране имало за последицу угрожавање интегритета сеоских насеља, а можда и трајно иселљавање. Овде постаје актуелно и етичко питање – да ли је добробит и функционисање хијерархијски већег система (заштићеног простора) значајније од права мештана села²⁰⁶?

Држава би требало да има за циљ усклађивање тренутног стања заштићеног простора и нормативне заштите у функцији одрживог руралног развоја чиме би се омогућило уважавање и једних и других аспеката. „Велики раскорак између нормативне и остварене заштите и резервације простора свакако указује на нефункционалност и неодрживост досадашње праксе и управо због тога треба тежити успостављању нужног и функционалног модела заштите, а не оног максимално могућег“ (Милинчић М., 2009:226). Просторни плански документи често нису сагласни са спонтаним развијањем сеоских насеља, што се најбоље може видети на примеру поред саобраћајница у готово свим заштићеним просторима код нас. Туристички комплекси, угоститељски објекти, куће које нису типичне за дати простор и које се не уклапају у архитектуру простора, налазе се у зонама заштите. Типични примери за то су Брзеће, Златибор, Увац и др.²⁰⁷

²⁰⁶ Chambers R. (1989) на трансформацију села гледа укључујући промену начина управљања, поштовање аграрне политике, као и могућност да људи који ту живе могу доносити одлуке (промене).

²⁰⁷ О овом проблему биће више речи у Поглављу број 7.

Стручна и конкретна организација на реализацији одрживог развоја руралних простора на бази природних потенцијала, али уз подстицај државе је неопходна. На основу тога је могуће остварити следеће циљеве:

- усаглашавање развоја села уз поштовање легислативе о заштити простора;
- развојну перспективу сеоских насеља треба пронаћи у одрживој производњи и коришћењу природних потенцијала;
- строго водити рачуна о рањивости екосистема, као и о неконтролисаном коришћењу природних добара;
- усклађивање интереса појединаца са нормама заштите;
- осмислити предлог „модела еколошких ограничења“ којим би се осигурали заштићени простори, али и ревитализовала рурална насеља и
- реализовати пројекте за развој ових простора уз инвестициона улагања и инфраструктурне, комуналне и привредне објекте.

Остваривањем наведених циљева повећала би се шанса за раст интересовања за ове просторе и њихову судбину уз минимализацију антропогених утицаја чиме би се засигурно нашли заједнички интереси који постоје. М. Милинчић (2009:229) наводи да „постављање управљања у правцу циља који би био ревитализација и планско подизање функционалног капацитета ових простора у циљу што ефикасније трансформације и експанзије функционалних односа и функционалних веза, као знатно комплекснијих појава, вући ће напред систем (државна економија – држава) као целину“.

Конкретним пројектима, користећи природне предуслове у сеоским насељима може се омогућити сигурна егзистенција становништва. Пројекти за инвестиционо улагање омогућују повезивање свих заинтересованих субјеката од државе до страних инвеститора зарад реализације наведених циљева. Уколико се не учини ништа у погледу привредног одрживог руралног развоја села како уопште, тако и у оквиру заштићених простора одузима се свако право на оправдање пре свих држави, али и локалним заједницама и појединцима. У Републици Србији је 2001. године донет Закон о коришћењу средстава аграрног буџета (Сл. гласник РС, бр. 21/01). Аграрни буџет, као део укупног буџета Републике Србије, има за циљ да обезбеди финансијску помоћ за развој пољопривреде и руралних подручја од кога би један део средстава био намењен ревитализацији сеоских насеља.

6.5 Просторно планирање у функцији ревитализације руралних насеља у заштићеним просторима

Данас су присутни различити концепти планирања заштићених подручја. Код њих је неопходно дефинисати и одабрати најповољнију стратегију управљања ресурсима која би са једне стране задовољила критеријуме људи који трајно живе на овим просторима, а са друге стране критеријуме еколошке заштите (Милинчић М., 2009). Усмеравање и управљање развојним процесима неопходан су предуслов за одржив развој заштићеног простора јер би у супротном он био препуштен стихији. Стога дефинисање просторног планирања представља почетни корак којим се утврђују најповољнија решења за уређење планираног подручја у складу са циљевима еколошког, економског и социјалног развоја (у складу са принципима одрживог развоја). Из тога произилази дефиниција да скуп активности усмерених на будући развој, уређење и заштиту простора представља просторно планирање, које је заправо и засновано на природним, демографским, економским, социјалним и техничким условима подручја, са основним циљем стварања одговарајуће средине за даљи развој при чему територијални елементи и друштвени интереси морају бити усклађени са захтевима становништва и квалитетом живота.

Проблематиком осмишљавања општеприхватљиве дефиниције просторног планирања бавили су се бројни научници, како у свету тако и код нас:

- Marinović-Uzelac A. (2001): Оптимални распоред људи, добара и делатности на територији, ради његове оптималне употребе.
- Perišić D. (1985): Просторно планирање је процес одлучивања усмерен ка будућности.
- Derić V. T. i Perišić D. M. (1995): Просторно планирање подразумева коришћење, уређење и организацију простора.
- Stojkov V. (2000): Просторно планирање као средство за контролу дешавања у простору у будућности.
- Дефиниција просторног планирања донета у Торемолиносу (1983)²⁰⁸: Просторни план је просторни израз економске, социјалне, културне и еколошке политике читавог друштва. Оно је истовремено научна дисциплина, административна вештина и политика замишљена као

²⁰⁸ „Европска повеља за просторно/регионално планирање“ усвојена 20. маја 1983. године у Торемолиносу, Шпанија.

интердисциплинарни и глобални приступ који тежи одрживом развоју региона и организацији простора према замисли водилји.

- Милинчић М. (2009:231) наводи да просторно планирање представља „свесну, друштвено оправдану, систематски организовану и генерално корисну активност из сфере друштвене надградње усмерену ка реално остваривим циљевима уређења, организације и управљања простором“.
- Дабовић Т. (2011) се води дефиницијом Р. Merlina (2002) где под просторним планирањем подразумева организовану праксу алокације становништва и његових активности, при чему се све одвија у складу са социјалним и економским условима на одређеној територији, чија тежња је остварење хармоније, комодитета и складности у простору.

Циљ просторног планирања је побољшање квалитета живота људи, односно интервенција у простору која ће индуковати изванредан прогрес и у крајњој инстанци резултовати повећањем стандарда живљења, али и развоја и заштите заштићених простора. С тим у вези морају бити обезбеђени одговори на питања:

- Да ли друштво може имати користи од заштићених подручја?
- Које су то користи и који је њихов значај?
- Која подручја треба заштитити?
- Које одлуке је потребно донети ради равнотеже коришћења и заштите природних потенцијала?

Циљеви просторног планирања услед сложености и конфликтности унутар заштићених подручја могу бити оствариви уз осигуравање разумног и прихватљивог коришћења простора и његове заштите (Милинчић М., 2009; Ratcliffe J., 1981). Наведени аутори истичу да циљеви треба да рефлектују јавни интерес, али и појединачне интересе корисника простора, појединачних интереса, не смеју да у већој мери угрозе јавни интерес. Планови и планска решења би омогућили услове остварења појединачних али у оквиру јавног интереса које је значајно како за становништво које тренутно живи на том заштићеном простору, тако и за будуће кориснике тог простора (Maksin-Mićić M., 2008).

Планирање заштићених подручја осим у стратешким документима заштите животне средине налази се и у документима просторног планирања. У Србији се користе различити документи заштите животне средине који су засновани на циљевима управљања у зависности од опсега и врсте заштићеног подручја. Према Закону о планирању и изградњи (Сл. гласник РС бр. 44/95, 23/96, 16/97, 46/98,

72/09 и 24/11) документи просторног и урбанистичког планирања су: плански документи; документи за спровођење просторних планова и урбанистичко-технички документи. На основу члана 11. у планске документе се убрајају просторни и урбанистички планови. У просторне планове спадају: просторни план Републике Србије²⁰⁹; регионални просторни план²¹⁰; просторни план јединице локалне самоуправе²¹¹; просторни план подручја посебне намене.

Као један од основних циљева просторног планирања је спровођење заштите животне средине уз унапређење и очување подручја и његових природних и створених вредности. Као основни правни акт којим се уређује област просторног планирања јесте Закон о планирању и изградњи (Сл. гласник РС, бр. 72/09, 81/09 – испр., 64/10 – одлука УС, 24/11, 121/12, 42/13 – одлука УС, 50/13 – одлука УС и 98/13 – одлука УС). Члан 9. упућује на то да „сви плански документи садрже обавезне мере заштите животне средине прописане проценом утицаја на животну средину“. Изузетан сегмент у овом Закону су мере заштите животне средине. Правилник о садржини, начину и поступку израде планских докумената (Сл. гласник РС, бр. 31/10, 69/10 и 16/11) поред текстуалног дела садржи и рефералну карту са зонама активности на животну средину (Рутар Т. Т. и Зеленовић Васиљевић Т., 2011).

Просторни планови садрже и Стратешку процену утицаја на животну средину. Закон о Стратешкој процени утицаја на животну средину (Сл. гласник РС, бр. 135/04 и 88/10) уређује услове, начине и поступке вршења процене утицаја одређених планова и програма на животну средину, због обезбеђивања заштите

²⁰⁹ Просторни планови националних територија су општег карактера, садрже основне смернице за даљи развој државе и представљају оквир и ослонац за израду планова на нижем територијалном нивоу: регионалних и локалних. Важећим Законом о планирању и изградњи из 2009. године прописана је израда Просторног плана Републике Србије, који је и донет 2010. године (први Просторни план РС донет је 1996., за период до 2010. године).

²¹⁰ Регионални ниво повезује национални и локални ниво планирања и у том смислу његова улога је врло битна. Са популаризацијом трансграничне сарадње и интензивирањем развоја граничних региона, овај ниво планирања добија на значају. Посебно је он промовисан од стране Европске уније. Важећим Законом о планирању и изградњи из 2009. године прописана је израда регионалних просторних планова. У последњих неколико година урађено је 10 регионалних просторних планова којима је покривено читаво подручје Републике Србије изузев АП Косова и Метохије.

²¹¹ Локални ниво планирања је најдеталнији и садржи најконкретније предлоге у смислу даљег развоја. Оно што је његов законски оквир и његова обавеза јесте да буде усаглашен са плановима вишег реда, односно да њихови циљеви не буду у колизији. Важећим Законом о планирању и изградњи из 2009. године прописана је израда просторних планова јединица локалне самоуправе (градови и општине). До данас је већина јединица локалне самоуправе донела просторне планове за своја подручја. Локално планирање обухвата поред просторног и урбанистичко планирање.

животне средине. Филиповић Д. и Обрадовић Д. (2005) наводе да стратешка процена утицаја на животну средину нема за циљ конзервирање природе, него да процени и изабере најповољније планско решење у складу са одрживим развојем.

За заштићена подручја од изузетног значаја су просторни планови подручја посебне намене²¹², у даљем тексту (ППППН)²¹³. Начин израде и садржај ППППН утврђени су Законом о просторном планирању и изградњи (Сл. гласник РС, бр. 44/95, 23/96, 16/97, 46/98, 72/09 и 24/11). На основу члана 21. „Просторни план подручја посебне намене доноси се за подручје које због природних, културно-историјских, амбијенталних и других вредности, експлоатације минералних сировина, искоришћења туристичких потенцијала и искоришћења хидропотенцијала захтева посебан режим организације, уређења, коришћења и заштите простора или које је као такво одређено Просторним планом Републике Србије“²¹⁴. Као саставни део Просторног плана подручја посебне намене ради се Стратешка процена утицаја на животну средину²¹⁵. Просторни планови подручја посебне намене представљају једну од категорија просторних планова (просторни план Републике Србије, регионални просторни план, просторни план јединице локалне самоуправе). У земљама западне Европе просторни планови подручја

²¹² Потребно је напоменути да регионални просторни план и план подручја посебне намене имају исти основни садржај, али различит ниво „детаљности обраде појединих решења детерминисан: доминантном функцијом, последицама њеног развоја на економски и социјални развој подручја и окружења, очување и уређење простора и квалитет животне средине и одликама подручја и специфичностима локалних заједница“ (Maksin Mičić M., 2008).

²¹³ Просторни планови подручја посебне намене садрже основе за израду плана, SWOT анализу, оцену постојећег стања, посебно обележавање грађевинског подручја са границама подручја; циљеве, принципе и оперативне циљеве просторног развоја подручја посебне намене; концепцију просторног развоја подручја, концепцију и пропозицију заштите, уређења и развоја природе, концепцију и пропозиције у односу на евентуалне демографско-социјалне проблеме, просторни развој функције посебне намене, дистрибуцију активности и употребу земљишта, просторни развој саобраћаја, инфраструктурних система и повезивање са другим мрежама, правила уређења и грађења и друге елементе регулације за делове територије у обухвату плана за које није предвиђена израда урбанистичког плана, мере заштите, уређења и унапређења природних и културних добара, мере заштите животне средине; мере и инструменте за остваривање просторног плана подручја посебне намене и приоритетних планских решења и мере за спровођење просторног плана посебне намене (на основу члана 22).

²¹⁴ Закон о просторном планирању и изградњи (Сл. гласник РС, бр. 44/95, 23/96, 16/97, 46/98, 72/09 и 24/11).

²¹⁵ Стратешка процена утицаја на животну средину на основу Закона о Стратешкој процени утицаја на животну средину врши се за планове, програме, основе и у области просторног планирања или коришћења земљишта, пољопривреде, шумарства, рибарства, ловства, енергетике, индустрије, саобраћаја, управљања отпадом, управљања водама, телекомуникација, туризма, очувања природних станишта и дивље флоре и фауне, којима се успоставља оквир за одобравање будућих развојних пројеката одређених прописима којима се уређује процена утицаја на животну средину (Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину, Сл. гласник РС, бр. 135/04, 88/10).

посебне намене нису познати под овим називом. Углавном су то били регионално-међуопштински планови (1920. у Холандији, у Немачкој 1928. године као регионални план Рурске области) (Спасић Н., 1988).

Први просторни план подручја посебне намене²¹⁶ на простору Србије донет је 1967. године (Просторни план приобалног подручја Дунава од Београда до бугарске границе) (Перишић Д., 1989). Ови просторни планови примењују се код акумулација, инфраструктурних коридора, рударских басена, као и за заштићена и туристичка подручја. До сада су за заштићена и туристичка подручја урађени просторни планови подручја посебне намене за: НП Ђердап, НП Копаоник, НП Тара, НП Фрушка гора, СРП Сува планина, СРП Ковиљско-Петроварадински рит, СРП Горње Подунавље, СРП Засавица, СРП Увац, СРП Стари Бегеј - Царска бара, СРП Обедска бара, СРП Делиблатска пешчара, ПП Голија, ПП Стара планина, Стари Рас са Сопоћанима и ПИО Власина.

За заштићене просторе овим плановима се утврђују режими заштите и заштитне зоне, као и заштитна зона око подручја посебне намене. Просторним плановима подручја посебне намене установљују се две врсте заштитних зона²¹⁷:

- зона заштите око подручја посебних природних вредности, изворишта вода регионалног система водоснабдевања, непокретних културних добара и туристичких подручја и
- зона утицаја за подручја инфраструктурних коридора, подручја површинске експлоатације, регионалне депоније комуналног отпада и др.

Д. Перишић (1989) наглашава да је условљеност економских, еколошких и техничко-технолошких компоненти за развој неодвојива и да просторни план подручја посебне намене представља интегрални план развоја. Сви простори посебне намене поседују међусобне разлике у географском, еколошком, економском, социјалном и насеобинском смислу, што условљава разлике у проблемском и интегралном приступу њиховом планирању, тако да се методологија израде планова разликује од случаја до случаја. Заједничка особина ових планова је да једна функција или делатност има „изразит просторни значај или доминацију над осталим, где специфични полазни принцип изради ове врсте

²¹⁶ Проф. др Димитрије Перишић руководио је израдом првог просторног плана у Србији, који је у основи био регионалан, а био је план за подручја посебне намене „Просторни план приобалног подручја Дунава од Београда до бугарске границе“.

²¹⁷ Преузето и прилагођено према: Maksin Mičić M. (2008): Turizam i prostor, Univerzitet Singidunum, Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, Beograd.

просторних планова има за последицу коришћење нешто другачијих критеријума и метода за одређивање начина коришћења земљишта“ (Ђорђевић Д., 1995:91).

Са друге стране, проблематици развоја и уређења руралног простора и природних потенцијала које поседује, као и њиховој улози у заштићеном подручју није посвећено довољно пажње у планским документима, првенствено у регионалним просторним плановима (РПП). Ова проблематика је у планским документима сагледана делимично у деловима који обрађују пољопривредно земљиште, становништво, туризам, насеља и јавне службе у оквиру правила грађења и коришћења земљишта (Šećerov V. i dr., 2013). Као основни разлог за нерешена питања везана за рурални развој и недовољну посвећеност овој проблематици у планским документима Lukić B. i dr. (1998) наводе да стратешки планови какав је и РПП нису толико детаљни како то захтевају рурални простори, па је и степен њихове примене ограничен. Исти аутори наводе и да је проблем у посебности и низу специфичности сваког сеоског насеља појединачно.

У новије време рурални простори у оквиру заштићених подручја једино се посматрају у оквиру просторних планова подручја посебне намене, само „као целина која укључује сеоска насеља и заштићени простор са уравнотеженим развојем просторних целина, чиме се наставља позитивна пракса израде тематских свески које могу бити подлога за израду конкретних програма развоја“ (Šećerov V. i dr., 2013:78).

7 ПРИМЕРИ СЕОСКИХ НАСЕЉА НА ПРОСТОРУ ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА СРБИЈЕ

У претходним поглављима акценат је стављен на теоријска разматрања о заштићеним подручјима и атарима сеоских насеља који се налазе у оквиру њихових граница. Да би се сагледала тренутна ситуација ових простора и установило стање животне средине, као и да ли и како близина заштићених подручја сеоским насељима доприноси и да ли и у којој мери сеоска насеља утичу на измене животне средине на заштићеном подручју, дат је покушај утврђивања на репрезентативним примерима руралних заштићених подручја и насеља на простору Србије. Као узорци издвојени су: Национални парк Копаоник са насељем Брзећем, Национални парк Фрушка гора са насељима: Велика Ремета и Нештин, Специјални резерват природе Увац са насељима: Акмачићи и Негбина, Специјални резерват природе Делиблатска пешчара са насељима: Дубовац и Шушара; Парк природе Стара планина са насељима: Сенокос и Дојкинци, Парк природе Шарган – Мокра Гора са насељима: Кремна и Мокра Гора. Такође, у овину истраживања обухваћен је и простор Неготинске крајине (Тимочко виногорје) са насељима Рајац и Рогљево, који по својим карактеристикама не улази у заштићена подручја, али могућности да се нађе на истим су извесне и очекиване. У оквиру анализе ових простора урађено је и анкетно истраживање на терену.

7.1 Анкетно истраживање

У тези су представљени резултати анкете спроведене међу становницима руралних насеља у оквиру заштићених подручја Србије. Анкетним истраживањем обухваћен је случајни узорак од 535 испитаника различите старосне, полне и образовне структуре, који су анкетирани у местима становања. Анкета је конципирана као упитник затвореног типа, са понуђеним одговорима. Упитник обухвата 24 питања која су груписана у два сегмента: питања која се односе на лични став становника о тренутном стању животне средине у насељима и на основне демографске податке. Подаци добијени анкетом обрађени су у SPSS

софтверу. Спроведене процедуре су обухватиле искључиво дескриптивну статистику²¹⁸.

Пре спровођења анкетних истраживања постављене су почетне хипотезе:

- Близина заштићеног подручја позитивно утиче на развој сеоског насеља.
- Управа (стараоци) заштићеног подручја не доприноси у довољној мери развоју сеоског насеља.
- Највећи загађивач у животној средини је пољопривреда.
- Могуће је развијати неке еколошке привредне делатности као што су одрживи туризам и еколошка пољопривреда.
- Развој одрживог туризма и еколошке пољопривреде би допринео развоју села.
- Омогућавање боље комуналне опремљености, боље саобраћајне повезаности и боље здравствене заштите, допринело би смањењу иселјавања становништва.

7.1.1 РЕЗУЛТАТИ АНКЕТНОГ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА РЕЗУЛТАТА

Узорак је обухватио 535 становника истраживаних насеља, тако да је на нивоу појединачних насеља испитано по 10% укупне популације. Полна и старосна структура испитаника показује да је у анкети учествовао 281 мушкарац (52,6%) и 238 жена (44,6%). Посматрано по насељима, полна структура је променљива. Просечна старост анкетираних лица је 51,20 година (распон старости од 17 до 90), док је образовна структура променљива.²¹⁹

Изразито неуједначена популациона величина истраживаних насеља је условила да релативно учешће испитаника у укупном броју, а према територијалној припадности појединачним заштићеним подручјима буде следеће: Национални парк Фрушка гора: Велика Ремета 4 (0,7%) и Нештин 89 (16,7%); Национални парк Копаоник: Брзеће 21 (3,9%); Специјални резерват природе Увац: Акмачићи 42 (7,9%) и Негбина 48 (9,0%); Специјални резерват природе Делиблатска пешчара: Дубовац 128 (24,0%) и Шушара 37 (6,9%); Парк природе Стара планина: Дојкинци 24 (4,5%) и Сенокос 5 (0,9%); Парк природе Шарган – Мокра Гора: Кремна 75 (14,0%) и Мокра Гора 61 (11,4%). Посматрано по

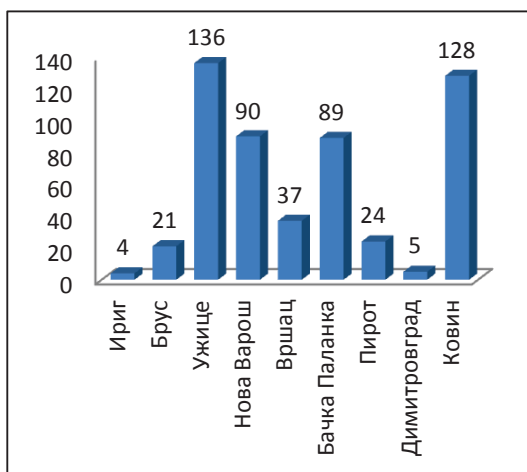
²¹⁸ У Прилогу 1 дата је статистичка обрада података у SPSS софтверу.

²¹⁹ Свако насеље ће бити засебно обрађено у деловима које се односе на заштићено подручје.

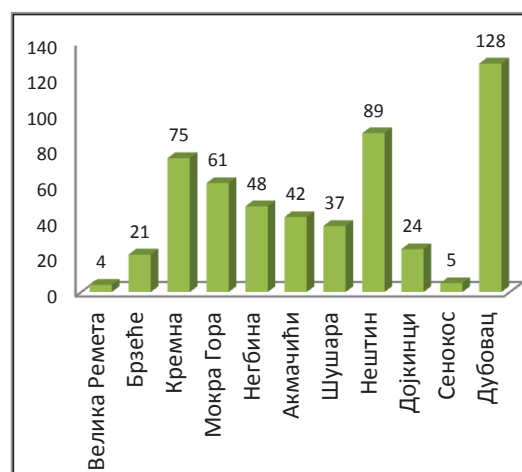
општинама, највише испитаника било је из општине Ужице 136 (25,5%), затим Ковин 128 (24,0%), Нова Варош 90 (16,9%), Бачка Паланка 89 (16,7%), Вршац 37 (6,9%), Пирот 24 (4,5%), Брус 21 (3,9%), Димитровград 5 (0,9%) и Ириг 4 испитаника (0,7%) (графикон 8.).

Из спроведеног истраживања утврђено је да највећи број испитаника (128 или 24,0% укупног броја) био из сеоског насеља Дубовац у Делиблатској пешчари и да је то уједно и насеље са највећим укупним бројем становника (1.188), док насеље Велика Ремета на простору Националног парка Фрушка гора има најмање становника (44) и број анкетираних 4 или 0,7% укупног броја (графикон 9.).

Графикон 8. Број испитаника по општинама

Графикон 9. Број испитаника по насељима

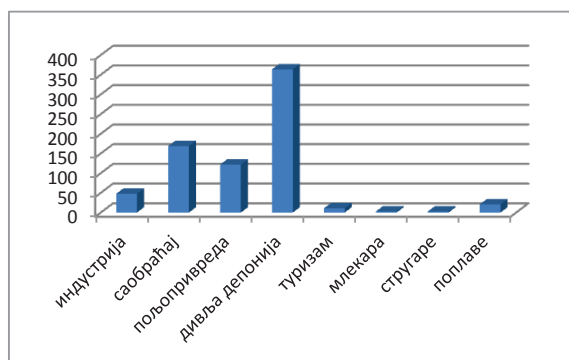

Од укупног узорка, а према изјави анкетираних број сталних становника је 476 (89,2%), а повремених је 54 (10,1%). Недостају подаци за 4 испитаника (0,7%) који се нису изјаснили. Просечна дужина живљења у садашњем месту становања, за цео узорак, износи 46,9 година. С обзиром да поједина сеоска насеља имају развијен туризам (Брзеће, Дубовац), међу испитаницима нашло се и 54 становника који нису стално настањени у селима (туристи). Углавном су ти становници пензионери, који у ова насеља долазе првенствено због здраве животне средине.

Прво питање везано за стање животне средине односило се на мишљење становника о узрочницима загађења. Испитаницима је било понуђено пет одговора са могућношћу заокруживања више понуђених одговора. Одговор на ово питање дало је укупно 487 испитаника (91,2% од укупног броја), док је укупан број одговора био 741. На основу одговора на ово питање, долазимо до става да

већина испитаника (74,7%) мисли да је највеће загађење у сеоским насељима услед неадекватног одлагања отпада из домаћинства (дивљих депонија), а следе загађења од саобраћаја и пољопривреде (34,7% и 25,1%). На основу овог питања долази се до резултата да је раније постављена хипотеза (по којој је највише загађења везано за пољопривреду) делимично тачна, али доминантнија су друга два проблема (графикон 10.). У погледу угрожености животне средине, највећи утицај има недостатак канализације у месту становања (357 од укупно 941 одговора, односно 37,9%), или 70,7% анкетираних који су одговорили на ово питање (505 испитаника). Од осталих узрочника угрожавања простора истиче се неадекватно одлагање отпада (59,0%), док проблем са загађеном пијаћом водом наводи 32,5% испитаника.

Графикон 10. Највећи загађивачи животне средине у селима

На питање „Да ли се довољна пажња посвећује еколошким проблемима?“ већина испитаника је издвојила опцију в) не знам (53,4%), док се за опцију б) не – определио 28,1%. Циљ постављеног питања био је утврђивање ставова становништва и њихово упоређивање са негативним утицајима на животну средину, као и колико је развијена едукација о проблемима угрожавања животне средине на датим подручјима.

На питање које се односило на ефекте развоја туризма на еколошки статус истраживаних простора, највише одговора је било „веома добро“ (46,3%), док 44,8% испитаника сматра да ће развој туризма бити „позитиван само за појединце“. Мишљења о развоју ове привредне делатности била су слична без обзира на категорију и географску локацију заштићеног простора на коме се атари насеља налазе. Циљ питања је био да се утврде ставови становника истраживаних насеља и

исти повежу са премисом да ли становништво сагледава и негативне ефекте туризма на шири простор или само увиђа финансијске добити.

Без обзира што би пољопривреда трбала да буде главно занимање већине сеоске популације, код испитаника то није био случај, па је од укупног броја, 55,4% анкетираних лица навело као основно занимање неку другу делатност (угоститељство, просвета, здравство итд.²²⁰), док је 44,0% испитаника навело пољопривреду као главно занимање. У контексту негативног утицаја конвенцијалне пољопривреде на животну средину, у анкети је постављено питање везано за употребу пестицида, а утврђено је да 47,0% лица користи пестициде, док 50,6% не користи. Ово је значајан податак с обзиром да се атари насеља налазе на заштићеним просторима и да употреба пестицида у пољопривредној производњи не би требало да се практикује. Такође, долази се и до закључка да локални становници нису довољно едуковани у вези штетности дејства пестицида на животну средину, али и негативних утицаја на здравље људи.

Као предлог мера које би требало предузети за развој насеља, већина анкетираних лица је мишљења²²¹ да би развој туризма био значајан (28,4%), следе отварање нових радних места (5,9%), изградња нове и уређење постојеће инфраструктуре (3,4%), боља здравствена заштита (2,9%), производња и продаја домаћих производа (2,9%) итд. Овај одговор се знатно разликује у зависности од насеља и заштићеног подручја. Циљ овог питања био је утврђивање ставова становника у вези могућих предлога мера за даљи развој села. С обзиром да је по њиховом мишљењу неопходно пре свега даље развијати туризам, долази се до закључка да ова привредна делатност може обезбедити (нај)већу економску добит.

Будућност села већина становништва види песимистично, па је 239 становника (44, 8%) одговорило „као село са све мањим бројем људи“, док 229 (42,9%) као одговор наводи село „познато по развијеном туризму“, док „село познато по здравој животној средини“ истиче 59 испитаника (11%). Из одговора испитаника на ово питање долази се до закључка да је већина становништва села незадовољна постојећим стањем и да ће миграциони процеси бити настављени,

²²⁰ У Прилогу 1 дати су подаци за остала занимања испитаника.

²²¹ Од укупног броја (535), 507 испитаника (94,9%) је предложило неку од мера које треба предузети у циљу развоја насеља.

док питања везана за очување животне средине нису у већој мери у њиховом примарном интересовању, па на то питање нису одговарали.

На питања везана за: близину заштићеног подручја, ко и у којој мери доприноси развоју и унапређењу села, да ли општина води рачуна о уређењу села и да ли се на добар начин управља заштићеним подручјем, одговори су се разликовали од насеља до насеља. На целом узорку већина становника мишљења је да је веома задовољна (43,1%) и задовољна (42,7%) што се село налази на подручју заштићеног добра, док је 13,5% анкетираних врло незадовољно том чињеницом; 62,4% испитаника не зна да ли управа (стараоци) заштићеног добра на добар начин утиче на очување и развој села, што говори о недовољној информисаности становника о делатностима управе (30,7% сматра позитивно, а 5,8% да негативно утиче). Од укупног броја испитаника (534) само је 11 (2,1%) стално укључено у рад управе (стараоца) заштићеног добра, а 52 (9,7%) повремено. Обзиром да становништво ових насеља најбоље познаје „свој терен“, изузетно мали број је ангажован за послове везане за управљање овим природним добрима. Циљ овог питања био је да се утврди став становништва да ли се на добар начин врши управљање заштићеним подручјем и ко томе доприноси, ради стварања уопштене слике о томе ко и у којој мери доприноси развоју села и заштићеног подручја.

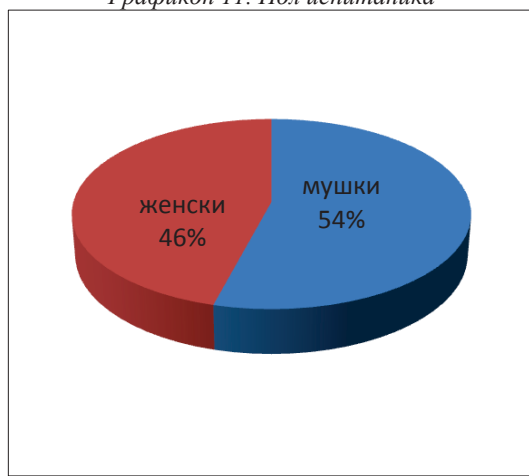
На питање „Ко и у којој мери доприноси развоју заштићеног простора?“ од четири понуђена одговора: а) држава; б) локална заједница; в) управа (стараоци) заштићеног добра и г) нико не доприноси, одговор под г) је изабрала већина (51,0%) испитаника, следи да у знатној мањој мери (21,6%) локална заједница доприноси развоју, управа (стараоци) заштићеног добра доприноси према 16,1%, а држава према мишљењу 11,3% анкетираних. Мишљења се разликују у зависности од заштићеног добра на ком се налазе насеља²²². На претходно питање може се надовезати питање „Да ли општина води рачуна о очувању и унапређењу села“, на које је 322 испитаника (60,3%) одговорило „не“. На питање везано за лични став „Да ли се на добар начин управља/стара заштићеним добром“, само је 178 (33,3%) одговорило позитивно, док је 349 испитаника (66,7%) дало негативан одговор.

²²² Свако насеље је појединачно обрађено у даљем тексту, тако да се запажају јасне разлике нпр. између села Кремна и села Мокра Гора у оквиру ПП Шарган – Мокра Гора.

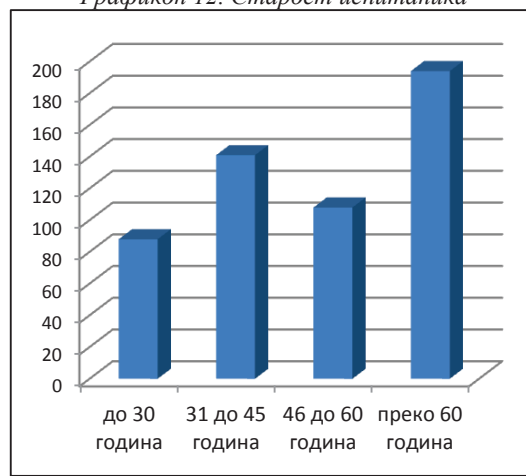
После обраде резултата, извршено је укрштање старости становника са одговорима на питања број 15, 17 и 18. У случајевима наведених питања резултати нису показали значајнија одступања испитаника различитих старосних доби²²³.

Питања која се односе на демографске податке везана су за старост, пол, тип домаћинства, број чланова домаћинства, као и миграције становништва. У погледу старосне структуре: укупно 531 испитаник се изјаснио о својој старости (3 нису). Најмлађи има(ју) 17, а најстарији 90 година. Просек старости анкетираних је 51,20 година. У погледу пола, већина испитаника су били мушкарци (281 испитаник или 52,6%) (графикон 11.). Највећи број становника био је старији од 60 година (194 испитаника или 36,3%), што потврђује хипотезу да већину становника ових насеља чини стара популација (графикон 12.).

Графикон 11. Пол испитаника

Графикон 12. Старост испитаника

На питање које се односило на тип домаћинства по броју чланова, највише испитаника је навело одговор да живе у вишегенерацијској породици (30,3%) са најчешће 4 члана (35,0%). Просечан број чланова домаћинства је 3,84.

Пошто у литератури не постоји стандардизована скала за испитивање ставова становника о проблематици заштите животне средине у заштићеним

²²³ На питање број 15, Хи квадрат има вредност 11.06, $df=6$, ниво значајности $Sig=0.9$. Због тога није разматран Крамеров В коефицијент који износи 0.10. На питање број 17, Хи квадрат има вредност 8.94, $df=6$, ниво значајности $Sig=0.18$. Због тога нема смисла ни разматрати Крамеров В коефицијент који износи 0.09. На питање број 18, Хи квадрат има вредност 2.15, $df=6$, ниво значајности $Sig=0.91$. Због тога нема смисла ни разматрати Крамеров В коефицијент који износи 0.05.

подручјима, урадиће се условна скала за потребе предметног истраживања. Поузданост скале је утврђена израчунавањем коефицијента (α)²²⁴ који је износио 0,78.²²⁵ На тај начин је доказано да скала има задовољавајућу интерну конзистентност, односно да је поузданост скале задовољавајућа (гранична вредност је 0,7).

Питање 23 односило се на миграције становништва (трајне) у друго место. Од укупног броја испитаника 54,7% одговорило је са да . Обрада података указује да су миграције углавном усмерене у правцу општинских центара и у Београд (8,4%), док је 38 (7,1% испитаника) навело да има члана породице који се иселио у иностранство.

Последње питање се односило на ставове становника о томе који фактори би могли да утичу на смањење обима иселавања. На ово питање било је понуђено 7 одговора, а 529 (99,1%) анкетираних лица је заокружило укупно 1.122 предлога. Туризам као значајан фактор за останак у селу наводи 82,0% анкетираних лица, док 39,3% истиче неопходност боље здравствене заштите, 32,1% развој индустрије, 26,5% бољу саобраћајну повезаност, а 24,6% уређење насеља.²²⁶ Циљ овог питања је перцепција испитаника о проблемима и могућим решењима даље егзистенције у месту становања.

Анализа резултата упућује на следеће: већина становништва је мишљења да близина заштићеног подручја позитивно утиче на могућ развој насеља, али да недовољно ангажовање локалних самоуправа и државних органа представљају ограничавајући фактор. Такође, хипотеза да управа/старалац заштићеног подручја не доприноси у довољној мери развоју се показала као тачна у већини сеоских насеља. Становништво као основне факторе угрожавања животне средине наводи: саобраћај, неадекватно одлагање отпада, али и пољопривреду (што такође дефинише полазне претпоставке). Развој привредних делатности (еколошка пољопривреда и одрживи туризам) допринео би развоју села.

²²⁴ За проверу поузданости ове скале, тј. њене унутрашње сагласности (степен сродности ставки) користили смо Кронбахов коефицијент алфа (Cronbach's Alpha).

²²⁵ Гранична вредност коефицијента је 0.70, према: DeVellis, R. F. (2003): *Scale development: Theory and applications* (2nd ed.), Thousand Oaks, California: Sage.

²²⁶ У прилогу су приказани и други одговори са мањим релативним учешћем.

7.2 Национални парк Фрушка гора – просторни обухват

Простор Националног парка Фрушка гора обухвата делове територије општина: Беочин, Сремски Карловци, Сремска Митровица, Инђија, Шид, Бачка Паланка и административне територије града Новог Сада. Пружа се између 45°05' и 45°15' СГШ и 16°37' и 18°01' ИГД, на дужини од око 75 km, а ширине је 12-15 km. Граница Националног парка Фрушка гора утврђена је Законом о националним парковима (Сл. гласник РС, бр. 39/93). Због изузетних биогеографских и географских карактеристика, Фрушка гора је 1960. године проглашена за Национални парк. На основу Закона о националним парковима, НП Фрушка гора заузима површину од 25.393 ha. По ППППН НП Фрушка гора²²⁷ подручје активне заштите обухвата 25.520 ha²²⁸ са тростепеним режимом заштите. Одредбе ове категорије (циљеви, методе и начини управљања) инсистирају на заштити од негативних утицаја и на подршци локалној заједници уз могућност обезбеђивања социјалног и економског раста и развоја. Под режимом заштите првог степена је 3,7% укупне површине НП на 30 локалитета. Другом степену заштите припада већина простора под шумом што је 67% укупне површине, док је под режимом заштите трећег степена 29,3% површине НП (подручје са туристичким комплексима, инфраструктуром и сл.).

Заштита I степена обухвата: Природни споменик, Строги природни резерват, Усмерени резерват (за очување генетског фонда) и меморијални природни споменик. Од значајних локалитета у оквиру овог режима заштите се налазе: Стражилово, Суви поток, Роков поток, Калин поток, Игњатов храст, Врбица, Срнећи поток – Татарица, Јазак, Поповица, Јаворнати до, Змајевац – Каменар, Краљеве столице, Велики Градац, Раковачки мали поток, Чендервити чот (Кобила), Црвене кречане – Козарски поток, Орловац, Равни брег, Дреновац, Грабић на Кестенском путу, Черевећи поток – Ћерова коса, Широки цер, Градац, Ђурђин граб, Краљевац, Шуљам, Гргуревачка пећина на Поповом чоту, Папратски до, Лежимир, Равне, Биклав и локалитет Јанок – Кишелез.

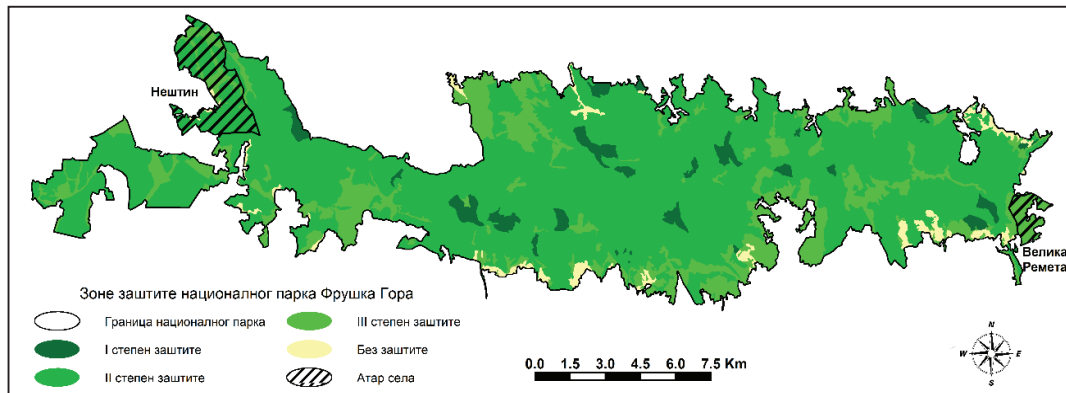
²²⁷ Просторни план подручја посебне намене Националног парка „Фрушка гора“ (Заштићена и туристичка подручја) (Сл. лист АПВ, бр. 16/04).

²²⁸ Површина је добијена на основу идентификације парцела са катастрских планова, а по ППППН за Фрушку гору, док по Закону износи 25.393 ha (Сл. гласник РС, бр. 39/93).

Заштита II степена обухвата већину шумских станишта: Ловно узгојни центар, Семенске састојине, Научно истраживачки центар, Спомен парк и Шуме око историјских и меморијалних комплекса.

Заштита III степена обухвата веће туристичке комплексе, инфраструктуру, копове и сл.

Карта 13. Зоне заштите НП Фрушка гора са проучаваним атарима насељима

Извор: ППППН НП Фрушке горе до 2022. године, ПРИЛАГОЂЕНО

У НП је 36 делова стављено под посебну заштиту, а 16 делова је предвиђено за заштиту (ППППН НП Фрушка гора). Простор око 17 манастира, који представља значајну антропогеографску вредност, такође је заштићен на основу Закона о заштити културних добара (Сл. гласник РС, бр. 71/94).

7.2.1 РЕЖИМИ ЗАШТИТЕ ПРОСТОРА

У зони I степена заштите забрањује се коришћење богатства биодиверзитета и геодиверзитета. Дозвољена су научна истраживања и едукација. Број туриста би требало да буде ограничен и да се поступа у складу са одрживим развојем подручја. Мере контроле простора у складу са адекватним управљањем још увек нису законски одређене.

Подручје са режимом заштите II степена дефинише ограничену употребу геопростора и природних богатстава. Дозвољене активности, по врсти и интензитету, се могу одвијати до граница које би омогућиле побољшавање стања без негативних последица на животну средину. Изградња се може одвијати само ако је планирана и ако је у складу са традиционалном градњом. Може се вршити изградња ради реконструкције и изградње техничке и саобраћајне инфраструктуре

са циљевима који подразумевају ревитализацију руралних простора. Развој и коришћење шумског земљишта мора обухватати мере усмерене на јачање функције шума, од које би сви имали користи, док су лов и риболов ограничени.

Делови НП Фрушка гора под III режимом заштите омогућавају контролисану употребу ресурса. Овде се мора одвијати континуиран мониторинг стања животне средине ради једино могуће селективне и контролисане употребе природних ресурса уз очување високог квалитета животне средине. Ови простори се могу користити за планску изградњу туристичких центара/пунктова и инфраструктуре, развој ратарства, сточарства и других активности које би биле засноване на принципима одрживог развоја и омогућиле добробит локалним заједницама.

7.2.2 ЗАДАЦИ И ЦИЉЕВИ ЗАШТИТЕ И РАЗВОЈА

На основу смерница из Просторног плана Републике Србије, ППППН НП Фрушка гора и Мастер плана одрживог развоја²²⁹ уз подразумеване међународне препоруке и стандарде у погледу одрживог развоја, општи задаци и циљеви заштите били би:

- очување, побољшање и заштита квалитета животне средине на простору НП Фрушка гора;
- усклађивање међусобних утицаја између руралних простора и животне средине;
- побољшавање материјалних и социјалних услова за локалне заједнице;
- могућност запошљавања локалног становништва развојем сеоске економије, ради спречавања иселјавања;
- могућност ревитализације села;
- развој одрживих привредних делатности;
- примена планских докумената и законских решења;
- реконструкција саобраћајне инфраструктуре, реорганизација сточарства, регулисано управљање шумским и травнатим екосистемима;
- развој инфраструктурних система у складу са режимима заштите простора;
- реконструкција и изградња типичних сеоских кућа;
- едукација локалних становника о питањима везаним за очување животне средине и могућностима њиховог укључивања у активности везане за развој и заштиту;
- едукација о употреби алтернативних видова енергије;

²²⁹ Мастер план одрживог развоја Фрушке горе 2012-2022, Влада АП Војводине, 2011.

- едукација о питањима везаним за одлагање комуналног отпада и
- сарадња између локалне заједнице и управе заштићеног подручја на свим нивоима.

7.2.3 ОСНОВНЕ ГЕОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ

Фрушка гора је ниска планина, са највишим врхом од 539 m н.в. (Црвени чот). Венац Фрушке горе је рашчлањен и разбијен и састоји се из три дела. Централни део венца има изглед правог планинског била са дужином од око 40 km, средње висине 440–460 m. Западни део се налази на линији између Шаренграда и Шида и представља заравњену узвишицу са kotaма висине око 200 m. Источни део постепено се спушта, тако да се последње узвишице налазе на лесној површини испод које се налазе чврсте творевине горње креде, које сачињавају језгро Фрушке горе, а које се од Чортановаца поред обале Дунава понегде појављују из леса. Планински венац је на истоку и северу ограничен алувијалним равнима Саве и Дунава, на југу и западу уоквирен сремским лесним заравнима (висина 130–150 и 110–120 m).

Хидрографска мрежа Фрушке горе је густа и релативно правилно распоређена. Површинске воде су представљене изворима, врелима, рекама, барама и вештачким језерима. Хидролошке карактеристике планине Фрушке горе резултат су дејства знатних количина падавина, геолошког састава и већег броја сталних извора. Источни део Фрушке горе је, за разлику од осталих делова, изразито безводан крај. Дунав представља посебну хидролошку карактеристику. Управо је по њему овај простор и издвојен у посебан фрушкогорски подунавски регион – Фрушкогорско Подунавље²³⁰. Дужина Фрушкогорског Подунавља износи 81,4 km на сектору од границе са Републиком Хрватском, западно од Нештина, до ушћа Тисе у Дунав, источно од Старог Сланкамена (Vidić N., 2007). Битну карактеристику хидрографског режима јужне падине Фрушке Горе чини 12 вештачких језера, које су изграђене најчешће на истоименим потоцима, а настале су за потребе наводњавања пољопривредног земљишта у њиховој непосредној близини, као и због заустављања ерозивних наноса проузрокованих бујичним

²³⁰ Фрушкогорско Подунавље дефинишемо као геопростор уз десну обалу Дунава, где северна фрушкогорска подгорина додирује Дунав, његову алувијалну и инундациону раван (Vidić N., 2007).

потоцима (ППППН НП Фрушка гора, 2004). Од термалних извора значајна је бања у Врднику, затим „Топли извор“ код манастира Хопово, као и Сланкаменачка бања. Такође, велики значај имају и извори, којих има 185, а два су крашка (Куштиљ код Лежимира и Врело западно од Врдника) (ППППН НП Фрушка гора, 2004). Подручје Фрушке горе налази се на граници простирања умереноконтиненталне климе, а због промена климатских карактеристика дуж висинског градијента и утицаја шумског покривача, клима има субконтиненталне карактеристике. Фрушка гора својим положајем, обликом и вегетацијом свакако утиче на стварање специфичне локалне климе.

Педолошки састав Фрушке горе карактеришу аутоморфна земљишта. Ерозивни процеси, посебно денудација карактеристични су за Фрушку гору, што се у многоме одражава на биљни покривач и привредну активност (Vidić N., 2007).

У структури површина НП Фрушке горе, 87% чине шуме, 5% пашњаци, 3% њиве, 2% ливаде, 2% грађевине и објекти и 1% реке. По намени – 78% шуме и шумско земљиште, 12% остало земљиште и 10% пољопривредно земљиште. Од укупне обраде површине под шумом, 97,6% чине државне шуме, а 2,4% су шуме у приватном власништву (ППППН НП Фрушка гора, 2004).

У већини насеља значајна активност је пољопривреда. Најзначајније пољопривредне површине су под под њивама и баштама, нешто мање су под воћњацима и виноградима. Клима овог подручја погодује развоју воћарства и виноградарства, који нису развијени у значајној мери. Приоритети неопходни за развој пољопривреде су: одржива употреба и заштита пољопривредног земљишта, развој и промоција производње органске хране, реконструисање пољопривредног сектора, едукација и стална обука власника земљишта о значају очувања животне средине итд.

Експлоатација минералних сировина није заобишла ни ово заштићено подручје. На простору НП експлоатишу се неметали. Иако је простор НП углавном под шумама, антропогени утицај у многоме су нарушене. Ливадска вегетација присутна је са више заједница различитих редова. Све ливадске заједнице су секундарног порекла и настале су након крчења шума. Мочварна и барска вегетација као и хигрофилне шуме налазе се углавном на нижим теренима, уз

Дунав и веће потоке²³¹. На простору НП евидентирано је око 1.000 врста биљака, а њихов укупан број, заједно са биљкама на простору заштитне зоне, прелази цифру од 1.500 врста.

По присуству фауне овај простор је значајан. Од ихтиофауне само на подручју Дунава у границама Националног парка насељено је око 60 врста риба из 11 породица са доминацијом таксона из породице *Cuprinidae* (шаранске врсте) (ППППН НП Фрушка гора, 2004). Регистровано је 23 врсте водоземаца и гмизаваца, преко 60 врста сисара и око 200 врста птица. У оквиру НП идентификован одређен број еколошких коридора²³² као што су: водотоци, канали, живице, шумарци и пољозаштитни појасеви који повезују изолована шумска станишта, долине, дубодолине, пашњаци и кошанице између значајних степских и слатинских станишта.

7.2.4 ОБЈЕКТИ ГЕОНАСЛЕЂА

За Фрушку гору се може рећи да се одликује богатим геолошким диверзитетом који је чини јединственим геотипом на нашим просторима. На њој се налазе многобројна налазишта фосила, бројни изданци са откривеним геолошким творевинама значајним за сагледавање геолошке грађе и историјско-геолошког развоја литосфере ове регије. На подручју НП Фрушка гора, као посебне природне вредности, издвојене су целине које су биле под одређеном врстом заштите као својеврсни „споменици природе” геолошко-палеонтолошког и геоморфолошког карактера. С обзиром да је Фрушка гора законом заштићена као НП, заштита се обезбеђује на целокупном њеном простору. ППППН НП Фрушка гора (2004) за све наведене локалитете прописује одговарајуће режиме и мере заштите и унапређења којима се обезбеђују, односно забрањују одређене активности.

На подручју са режимом заштите I степена налазе се следећи објекти геонаслеђа:

- палеонтолошки локалитет „Гргетег“ (део у режиму заштите II степена);
- палеонтолошко налазиште горње креде у сливу Орловачког, Доброг и Черевихког потока;

²³¹ Преузето са сајта: www.npfruskagora.co.rs

²³² Еколошки коридор је еколошка путања или веза која омогућава кретање јединки популација (биљних и животињских врста) између заштићених подручја и еколошки значајних подручја од једног локалитета до другог и који чине део еколошке мреже (www.pzzp.rs).

- палеонтолошки локалитет „Папрадине“;
- Гргуревачка пећина на Поповом чоту (део у режиму заштите II степена) и
- стена „Орловац“.

У подручје са режимом заштите II степена налазе се:

- палеонтолошки локалитет „Шакотинац“;
- палеонтолошки локалитет „Кречанске јаме“;
- петролошки локалитет „Козје брдо“ и
- вулкански туф код села Раковац („Галерија“).

7.2.5 ОБЈЕКТИ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

На подручју НП Фрушка гора налази се 41 непокретно културно добро од значаја, 49 непокретних културних добара од великог значаја, 32 непокретна културна добра од изузетног значаја и око 340 објеката под претходном заштитом. У групу непокретних културних добара и непокретних добара спадају: 414 археолошких локалитета из периода праисторије, античког Рима и средњег века; две просторне културно-историјске целине; 14 објеката народног градитељства; 50 сакралних објеката различитих конфесија које припадају различитим епохама; 95 споменика и други. На подручју НП Фрушка гора очувано је 16 манастира као јединствена културно-историјска целина (Медаковић Д., 2007):

- Раваница са црквом Вазнесења Господњег;
- Привина глава са црквом Светих Архангела;
- Дивша са црквом Светог Николе;
- Кувеждин са црквом Светог Саве;
- Петковица са црквом Свете Петке;
- Шишатово са црквом Рођење Пресвете Богородице;
- Бешеново са црквом Светог Архангела;
- Мала Ремета са црквом Покрова Пресвете Богородице;
- Беочин са црквом Вазнесења Господњег;
- Раковац са црквом Свети врач Кузман и Дамјан
- Јазак са црквом Свете Тројице;
- Старо Хопово;
- Ново Хопово са црквом Светог Оца Николаја;
- Гргетег са црквом Светог Николе;
- Велика Ремета са црквом Светог Димитрија и
- Крушедол са црквом Благовести.

Фрушка гора и њени манастири имају изузетан саобраћајно-географски положај. По историјским изворима ови манастири су настали у првој половини XVI века²³³.

7.2.6 ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ

Саобраћајна инфраструктура представља основ уређења простора Фрушке горе. Повољан саобраћајно-географски положај условљава заступљеност свих видова саобраћајних капацитета. Они пружају доступност свим корисницима. Према ППППН НП Фрушка гора (2004) мрежу друмског саобраћаја чине²³⁴: аутопутеви у правцу Коридора: Е-75 (А1) Суботица – Нови Сад – Београд; Е-70 (А3) граница према Хрватској – Сремска Митровица – Београд. Магистрални путеви су М-22 (ПА 100) Нови Сад – Сремски Карловци – Инђија; М-21(ІБ 21) Нови Сад – Ириг – Рума и М-18/А (ПА 120) Бачка Паланка – Шид. Значајан је и број пловних путева на овом простору. Железнички саобраћај је присутан преко међународних железничких линија Беч – Будимпешта – Београд – Атина и Софија – Београд – Загреб – Беч. За туристичка кретања изузетан значај имају и локални туристички правци, који повезују туристичка места и туристичке локалитете на Фрушкој гори. Сва рурална насеља су добро повезана, мада је потребно реконструисати неке од постојећих путева.

Снабдевање сеоских насеља водом заснива се на присуству бројних извора малих капацитета и копаних бунара различитих дубина. Њихова бактериолошка и хемијска исправност се не проверавају у мери у којој би требало. У појединим насељима експлоатишу се збијене издани са слободним нивоом у алувијалној равни Дунава и збијене издани са нивоом под притиском формиране у песковима. Насеља на северним падинама имају централизовано водоснабдевање, а насеља на јужним падинама Фрушке горе прикључена су на регионалне водоводе (ППППН НП Фрушка гора, 2004). Готово у свим насељима не постоји изграђена канализациона мрежа.

²³³ Легенде говоре да су манастири настали у периоду између XII и XV века.

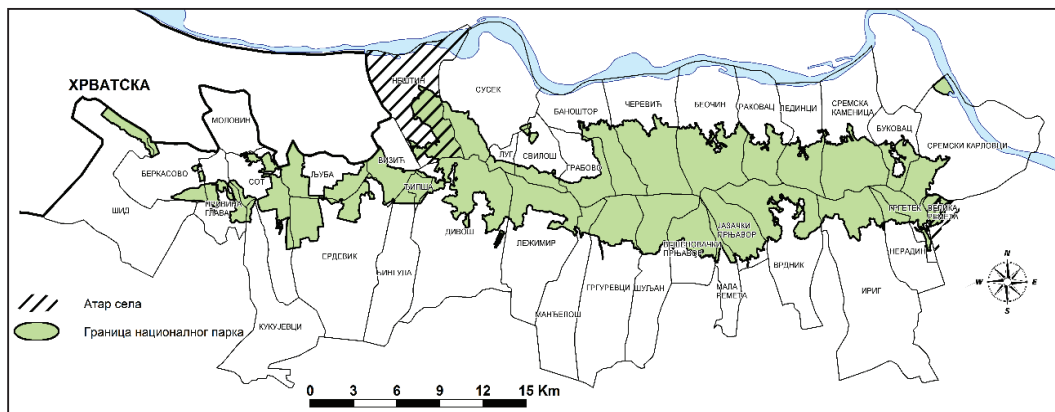
²³⁴ Према Уредби о категоризацији државних путева (Сл. гласник, РС бр. 119/13) путеви су категоризовани на државни пут I реда и државни пут II реда. Државни путеви првог реда категоризују се као државни путеви IA и IB реда. Државни путеви II реда категоризују се као државни путеви ПА и ПБ реда.

За прикупљање и евакуацију отпадних вода користе се септичке јаме ограниченог капацитета, „које су у великом броју изведене од напуштених бунара, чиме се директно угрожава непосредна животна средина и подземље“ (ППППН НП Фрушка гора, 2004). Проблем нерешености система канализације представља изразит пример неповољног утицаја на животну средину. Електроенергетска и телекомуникациона мрежа и објекти нису на одговарајућем нивоу јер најчешће нису одговарајућег квалитета и нема их довољно. Неки делови електро-енергетске мреже имају једнострано прикључивање и не задовољавају безбедоносни критеријум за прикључивање. У сеоским насељима нема уличне расвете, као ни у многим туристичким локалитетима. На овом простору могу се користити многи алтернативни извори енергије, мада се они не користе у одговарајућем обиму.

7.2.7 САДАШЊЕ СТАЊЕ (ПОПУЛАЦИЈА, ФУНКЦИЈЕ НАСЕЉА И ЈАВНЕ СЛУЖБЕ)

Према попису становништва 2011. године, на подручју катастарских општина и делова катастарских општина које припадају НП Фрушка гора (карта 14.) укупно је евидентирано 37 насеља са 64.612 становника, што је за 2.060 лица мање него 2002. године.

Карта 14. НП Фрушка гора са атарима насеља

Извор: ППППН НП Фрушка гора до 2022. године;
Насеља из Регистра просторних јединица, ПРИЛАГОЂЕНО

Говорећи о самоодрживом демографском развоју само на основу актуелних демографских кретања, можемо закључити да у групу перспективних

насеља фрушкогорске области спадају насеља са преко 1.000 становника у околини Новог Сада, док су у стадијуму изумирања насеља са мање од 1.000 становника, која су удаљена од својих општинских центара“ (Ђурђевић Б., 2002).

На формирање насеља на Фрушкој гори утицали су бројни природни и друштвени фактори по којима се многа од њих мање или више разликују од насеља у широј околини. На положај насеља значајан утицај су имале топографске карактеристике. Према географском положају, фрушкогорска насеља се деле на: подунавска, равничарска и планинска (Vidić N., 2007). Најчешће су насеља лоцирана око водотокова и за тај простор су карактеристична уска и издужена села, од којих нека имају само главну улицу. Нека од њих грађена су уз манастире „дубоко скривена у планини са карактеристичним, најчешће повољним географским положајем“ (Vidić N., 2007).

То су прњаворска насеља која углавном имају мали број становника (Давидов Д. и др., 2007). Основни проблем села изнад долина потока је отежано водоснабдевање. „У периферним и нижим деловима планине је више оваквих села. На источној периферији то су Сланкаменачки Виногради, а на западној периферији то су Љуба, Луг, Грабово и Визић, код којих због мањих висина није посебан проблем водоснабдевање“ (Давидов Д. и др., 2007). Подунавска насеља су настала на местима на којима фрушкогорски потоци излазе у алувијалну равн Дунава. То су места на којима потоци граде мање или веће плавине безбедне од поплава, а имају довољно широке долине, да се села могу развијати и дуж њих. „Лесни платои изнад долина нису толико високи, да се периферни делови села не би могли развити и по њима. Једина препрека је водоплавна алувијална равн Дунава. Тако да су ови локалитети одредили неке морфолошке форме насеља које су неубичајене за друга војвођанска села“ (Давидов Д. и др., 2007). Удаљеност од централног дела планине условила је највећу специфичност ових насеља. Она обухватају шуме, пашњаке, подгорине погодне за виноградарство и воћарство, њиве и сл. Једино ови положаји војвођанских села имају природне услове за разноврсну пољопривредну производњу. У последње време све чешћи је процес изградње викендица. Многе куће су неплански грађене и нарушавају естетику предела. Давидов Д. и др. (2007) наглашавају да је у околини појединих села број викендица надмашио број стално настањених кућа у селу.

Већину насеља карактерише: ограничен демографски потенцијал за интензивирање социјално-економских активности, изражен процес демографског старења, низак ниво инфраструктурне опреме, одсутност система за канализацију, неадекватно организоване јавне службе у области здравствене и социјалне заштите, културе.

7.2.8 СЕЛО НЕШТИН – ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Нештин (општина Бачка Паланка) налази се у Јужнобачком округу, на северној падини западног дела Фрушке Горе, поред десне обале Дунава. Спада у фрушкогорска подунавска насеља. Изграђено је на излазу Јанок дола ка Дунаву. Од Бачке Паланке удаљено је 7 km. У мађарским документима Нештин се први пут помиње половином XV века као Кастел.

Саобраћајну повезаност је омогућена упоредничким делом Дунава, од Илока, преко Нештина, Сусека, Беочина до Новог Сада. Некада је и Дунав био важна саобраћајница за читав крај. Од Београда, Нештин је удаљен 110 km, а од Новог Сада 41 km. Саобраћајна повезаност Нештина и Бачке Паланке одвија се преко простора Хрватске државним путем другог реда (број пута у Србији је 107, а пут кроз Хрватску број 2).

Морфолошке карактеристике насеља су сличне карактеристикама других подунавских насеља. Већи део атара села налази се у долини потока. Северни део села лежи на алувијалној равни Дунава, на 79 m надморске висине. Највиши делови се налазе на 180-252 m надморске висине (Алтер-Велмар С., 2000). У центру села је православна црква, а на супротном крају, на вишој надморској висини је католичка црква. Ширење насеља је било дуж дола, где су формиране две дуге улице и изразита линеарна структура (Томић П., 2000). Плављења овог насеља у 2011. години угрозила су одређен део објеката. Овај простор карактерише развој пољопривредних делатности које имају утицај на животну средину, па се том проблему мора посветити пажња.

Стамбени објекти – куће су ниске, приземне и поред пута. Најчешће се састоје из две собе које су међусобно одвојене кухињом. У економском делу налазе се просторије за стоку и смештај пољопривредних производа и

механизације. Поред овог дела готово у сваком дворишту налазе се кошеви за кукуруз и подруми за вино.

7.2.9 ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ НЕШТИНА

Према попису из 2011. године број становника у Нештину је износио 794, а број домаћинстава 300. Према упоредном прегледу броја становника и домаћинстава од 1948. до 2011. године запажају се негативне демографске тенденције које би требало контролисати. После раста од 8% у периоду 1948-1961. године, ово сеоско насеље карактерише пад броја становника за 86% до 2011. године. Број домаћинстава је био у порасту (16%) у периоду 1948-1961., а након тога до 2011. године у паду (21%). Просечан број чланова у домаћинству је у функцији промене броја становника и домаћинстава. Године 1991. евидентирано је 53 домаћинстава са 5 и више чланова (15,36%), 2002. године 42 (9,24%), а последње пописне године 89 домаћинстава било са само 1 чланом (табеле бр. 12. и 13.).

Табела 12. Број становника и домаћинстава са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству

Година	Број становника	Индекс	Број домаћинстава	Индекс	Средњи број чланова у домаћинству
1948.	1.120	-	327	-	3,42
1953.	1.163	103,83	346	105,81	3,36
1961.	1.217	104,64	381	110,11	3,58
1971.	1.088	89,40	339	88,97	3,21
1981.	1.043	95,86	352	103,83	2,96
1991.	984	94,34	345	98,01	2,85
2002.	900	91,46	346	100,28	2,60
2011.	794	88,22	300	86,70	2,64

Извор: РЗС – Попис становништва 2002. (књ. 9 и 10) и 2011. године (књ. 2 и 10)²³⁵

²³⁵ (2004). Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002. години. Упоредни преглед броја становника. Подаци по насељима - Књига број 9. Републички завод за статистику Србије. Београд.

(2004). Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002. години. Упоредни преглед броја домаћинстава. Подаци по насељима - Књига број 10. Републички завод за статистику Србије. Београд.

(2012). Попис становништва, домаћинстава и станова у 2011. години. Старост и пол. Подаци по насељима – Књига број 2. Републички завод за статистику Србије. Београд.

(2013). Попис становништва, домаћинстава и станова у 2011. години. Домаћинства према броју чланова. Подаци по насељима - Књига број 10. Републички завод за статистику Србије. Београд.

Табела 13. Домаћинства по броју чланова

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)	2011.	Удео (%)
Укупно домаћинстава	345	100,00	346	100,00	300	100,00
1 члан	74	84,64	97	90,76	89	85,34
2 члана	86		91		77	
3 члана	64		57		51	
4 члана	68		69		39	
5 чланова	32	15,36	18	9,24	26	14,66
6 чланова	16		14		18	
7 чланова	4		-		-	
8 и више чланова	1		-		-	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 6), 2002. (књ. 11) и 2011. године (књ. 10)²³⁶

У погледу старосне структуре становништва, учешће лица до 19 година живота у укупној популацији села Нештин је 1991. године било 25,36%, 2002. године 20,68%, а 2011. године 16,50%, што је за 21% мање него према попису 1991. године. Процентуално учешће радно-способног и старог становништва у укупном, је повећано од 1991. године.

Табела 14. Становништво по старосним групама

Година	1991.		2002.		2011.	
	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)
Свега	1002	100,00	900	100,00	794	100,00
0-19	254	25,36	186	20,68	131	16,50
20-59	539	53,79	454	50,44	436	54,91
60 и више	205	20,46	256	28,44	227	28,59
Непознато	4	0,39	4	0,44	-	-
Индекси старења	0,81		1,37		1,73	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 3), 2002. (књ. 2) и 2011. године (књ. 2)²³⁷

Индекс старења је 1991. године износио 0,81, 2002. године 1,37, а 2011. године 1,73 индексних поена. Наведени демографски показатељи указују да се популација налази на прагу демографске старости (табела 14.).

²³⁶ (1994). Попис становништва, домаћинства и станова у 1991. години. Домаћинства према поседовању пољопривредног газдинства и броју чланова и породице према типу, књига 6. Савезни завод за статистику. Београд.

(2004). Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. Домаћинства према поседовању пољопривредног газдинства и броју чланова. Подаци по насељима - Књига број 11. Републички завод за статистику Србије. Београд.

(2013). Попис становништва, домаћинства и станова у 2011. години. Домаћинства према броју чланова. Подаци по насељима - Књига број 11. Републички завод за статистику Србије. Београд.

²³⁷ (1994). Попис становништва, домаћинства и станова у 1991. години. Старост и пол. Подаци по насељима – Књига број 3. Савезни завод за статистику. Београд.

(2003). Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. години. Старост и пол. Подаци по насељима – Књига број 2. Републички завод за статистику Србије. Београд.

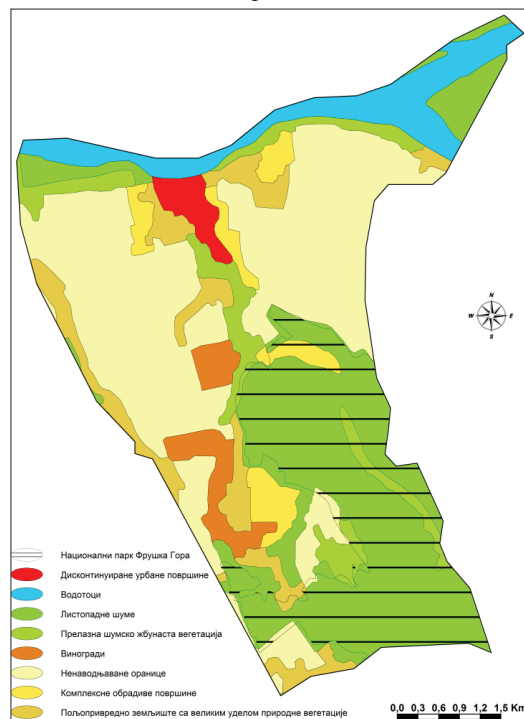
(2012). Попис становништва, домаћинства и станова у 2011. години. Старост и пол. Подаци по насељима – Књига број 2. Републички завод за статистику Србије. Београд.

7.2.10 РУРАЛНА ПОПУЛАЦИЈА И ИСКОРИШЋАВАЊЕ ЗЕМЉИШНИХ РЕСУРСА НЕШТИНА

Од деведесетих година XX века структура становништва према активности (прилог 2, табела 1.) се променила. Евидентирано је смањење активних лица која могу обављати делатности, између осталих, и пољопривредну. У периоду 1991-2002. године, дошло је до пораста удела категорија активног (са 37% на 43,67%), као и категорије лица са личним приходима (са 14,17% на 21,33%), уз смањење континента издржаваног становништва (са 46,51% на 35,00%).

Пољопривредом се бави 76 домаћинстава (табела 15.), а од пољопривредне производње доминантно је ратарство, са главним тежишним културама: кукурузом, сунцокретом, житом и виновом лозом. Планира се да ово село буде главни дистрибутивни центар за производњу меда, вина, млека, млечних производа и лековитог биља. Сточарство је значајна привредна грана у овом крају.

Карта 15. Коришћење земљишта атара насеља Нештин по CORINE програму

Извор: ЕЕА (2013), ПРИЛАГОЂЕНО

Становништво се бави у знатној мери свињогојством, живинарством, овчарством (прилог 2, табела 2.). У временском периоду од 1971. године до данас

број грла стоке се знатно смањило. У Нештину је заступљен риболов на делу Дунава који представља риболовне терене за лов смуђа, сома и шарана, рибљих врста које се најчешће налазе у главном току реке, али и у малим меандрима и рукавцима Дунава, од којих су најпознатији нештински и сусечки Дунавац, специфични и познати као битна мрестилишта шарана.

Иако је Нештин сеоско насеље, 1991. године 63,77% домаћинстава је било непољопривредног карактера. До наредног пописа, 2002. године, удео непољопривредних (19,36%) домаћинстава се смањило за 70%. У нешто мањој мери су присутне мешовите (22,83%) и пољопривредне (14,74%) делатности. Без прихода је према попису 2002. године забележено 22 домаћинства, што чини 6,36% од укупног броја домаћинстава (табела 15.). Становништво којем пољопривреда није главно занимање чине дневни мигранти. Раније се мислило да ће Нештин због близине два градска насеља постати приградско насеље, та два градска насеља нису измештала индустријске погоне, а Нештин је остао сеоско насеље. Једина промена која је уочљива у селу је неколико савременијих и новијих кућа (Томić Р., 2000).

Табела 15. Домаћинства према извору прихода

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Пољопривредна	76	22,03	51	14,74
Непољопривредна	220	63,77	67	19,36
Мешовита	34	9,85	79	22,83
Из личних прихода	-	-	127	36,71
Без прихода	15	4,35	22	6,36

Извор: РЗС – Документациони материјал: Домаћинства према изворима прихода 1991. и 2002. године

У погледу структуре земљишта, изразите су повољности за развој биљне производње, што условљава развој пољопривреде као најважније привредне гране. Од укупне коришћене пољопривредне површине²³⁸ (778,60 ha), обрадиво је 90,93%. Непољопривредне површине обухватају око 9,07% сеоске територије (табела 16.).

Табела 16. Коришћена пољопривредна површина

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно ha	861	100,00	778,60	100,00
Обрадиво ha	773	89,78	707,97	90,93

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

²³⁸ Коришћена пољопривредна површина је земљишна површина која се користи за пољопривредну производњу и чине је: оранице и баште, воћњаци, виногради, ливаде и пашњаци (РЗС: Општине у Србији, 2010).

Према величини земљишних поседа, највећи број домаћинстава (68,75%), поседује парцеле величине до 5 ha, а просечно се по домаћинству обради око 3,40 ha земљишних поседа (табела 17.).

Табела 17. Домаћинства по величини земљишног поседа

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно	345	100,00	208	100,00
Без поседа	53	15,36	2	0,96
До 0,10 ha	54	15,66	5	2,40
Од 0,11-5,00 ha	156	45,21	143	68,75
Од 5,01-10,00 ha	75	21,74	43	20,67
Преко 10,01 ha	7	2,03	15	7,22

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

7.2.11 ОРГАНИЗАЦИЈА НАСЕЉА И ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ ЈАВНИХ СЛУЖБИ

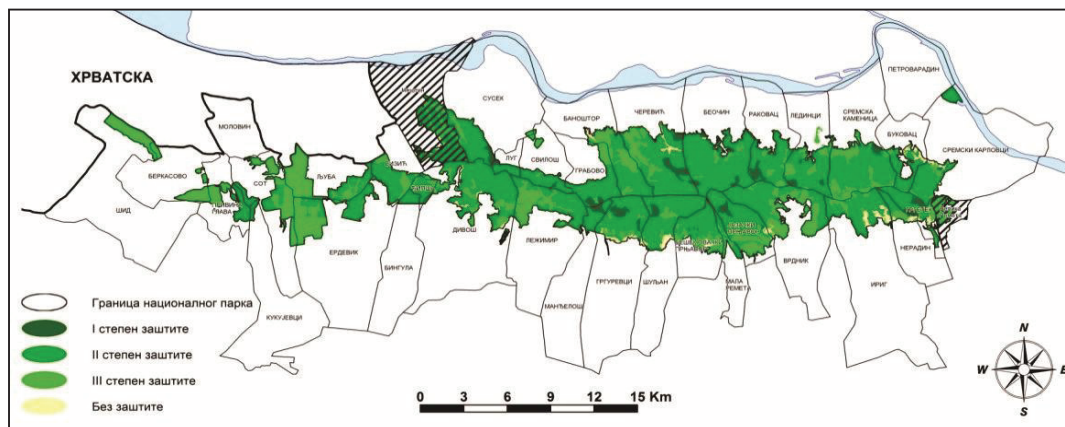
У погледу организације самог насеља, у центру села се налазе две цркве (православна и католичка). Од здравствених установа постоји једна амбуланта која ради два пута недељно. У смислу социјалне помоћи, нема посебне заштите изузев појединачних ситуација за које је задужена социјална служба из Бачке Паланке. Две продавнице са мешовитом робом служе за снабдевање домаћинстава основним намирницама. Откуп пољопривредних производа врши се у земљорадничкој задрузи. За потребе јавних служби становништво Нештина тежи ка Бачкој Паланци. Од образовних установа у селу постоји једна основна школа (четвороразредна), али је без обзира на непостојање наставно образовних установа вишег ранга, становништво Нештина веома напредовало по питању писмености (5,87% становника је без школске спреме).

7.2.12 ТРЕНУТНО СТАЊЕ НАСЕЉА И ЕЛЕМЕНАТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Атар Нештина обухвата површину од 3.390 ha, од којих се у оквиру граница Националног парка налази око 880 ha (карта 16.), а највећи део у II и III зони заштите. У деловима НП које обухвата сеоски атар, а које се налазе у зони заштите II степена потребно је ограничити употребу природних богатстава. Све друге активности морају бити усклађене са одрживим развојем. Делови атара под шумом морају бити посебно третирани и заштићени, с обзиром да је непланска сеча честа појава. У зони са III степеном заштите употреба ресурса мора бити ограничена. У пољопривредно-шумској и насељеној зони неопходна је ограничена

употреба ресурса. Активности које укључују реконструкцију и планску изградњу инфраструктурних објеката су дозвољене у овој зони.

Карта 16. Насеља Фрушке горе у зонама заштите

Извор: ППППН НП Фрушка гора до 2022. године;
Насеља из Регистра просторних јединица, ПРИЛАГОЂЕНО

Са аспекта заштите животне средине, један од основних проблема у Нештину је угроженост вода како природним загађивачима (органиским материјама насталим труљењем биљних и животињских остатака) тако и отпадним водама. Неадекватно регулисање отпадних вода, егзистира као један од веома опасних загађивача и главних проблема очувања животне средине села. Воде су загађене и атмосферским водама, као и услед постојања дивљих депонија комуналног и грађевинског отпада, загађењима од употребе агрохемиката и вештачких ђубрива, загађењима из окружења путем ваздуха, непостојањем канализације и друго.

Од загађивача ваздуха карактеристична су загађења од индивидуалних ложишта (котларнице на угљ и мазут), сагоревања фосилних горива и друског саобраћаја. Велики проблем представља и неодношење отпада (што би требало да обавља ЈКП Бачка Паланка), јер мештани села наводе као већи проблем то што често пале отпад јер немају где да га складиште (теренска истраживања). То у великој мери угрожава сва три елемента животне средине. Честе су и дивље депоније комуналног, грађевинског и другог отпада.

Рурални туризам је једна од привредних грана која све више добија на значају у Нештину. Један од предлога је да се Нештин претвори у етно село са едукативним музејом. У селу је сачувана типична кућа из XVIII века. Нештин би могао да постане пример села у коме се развија рурални туризам. За то су неопходни туристички и угоститељски, као и објекти за смештај туриста грађени у

складу са одрживим развојем. За сада су најчешћи туристи они који по обиласку манастира посете село.

Дуж главног сеоског пута су изграђени стамбени објекти. Многе куће у сеоском насељу потичу из периода после Другог светског рата, мада постоји и неколико кућа новијих генерација. Министарство грађевинарства и урбанизма је предложило да куће које ће се градити у будућности имају изглед традиционалних српских кућа и буду налик околним манастирима.

Последњих година насеље је изложено честим поплавама, од којих је нарочито карактеристична била 2011. година, када је велики број кућа био поплавлjen, или угрожен. С обзиром да поплаве у овом насељу представљају ризик, превентивне мере заштите од истих морају бити реализоване.

Развојни проблем Нештина је неповезаност са општинским центром – Бачком Паланком. У Срему, два километра од Нештина налазе се две рампе са свим међудржавним службама, следећа је на мосту „25. мај“ и четврта на уласку у Србију с друге стране моста. Ово представља велики проблем за ђаке који свакодневно иду у средње школе у Бачку Паланку. Велики проблем због преласка границе имају и локални становници – паори јер уколико би кренули са тракторском приколицом жита, воћа или неких других производа у Бачку Паланку, потребна им је сва пратећа документација као за било који други извоз робе или транзит. Тако да су они упућени само на заобилазне путеве преко скела или на Нови Сад, а то је даље за 40 km.

7.2.13 СЕЛО ВЕЛИКА РЕМЕТА – ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Велика Ремета (општина Ириг) налази се у Сремском округу и представља једно од највиших насеља на Фрушкој гори (надморска висина 240-290 m). Насеље је изграђено у „горњем потоку“ Шеловренац. Саобраћајно је повезано асфалтним путем, који се протеже билом Фрушке горе, а њиме и са околним насељима. Село се налази на простору око кога су пространи шумски комплекси. Од Ирига је удаљено 16 km, од Новог Сада 20 km, а од Београда 76 km. Село има мали број становника (44). Куће су збијене, али градња викендица је ушорен изглед насеља нарушила. У селу и његовом атару 1991. године регистровано је 13 стално насељених и 338 викенд кућа (Томић Р., 2000).

Сеоско насеље Велика Ремета припада тзв. прњаворима (манастирским насељима). Прњавори су основани током XV и XVI века, када су манастири зидани. Назив „прњавор“ се везује за реч „пронијар“²³⁹.

Ова насеља су данас претежно старачка, а поједина су места повременог становања „викенд пољопривредника“. Туризам би могао бити њихова развојна шанса уз очување животне средине. Потребно је изградити или обновити инфраструктурне системе насеља: водовод, канализацију и ПТТ услуге (Vidić N., 2007). Прњаворска насеља су се налазила поред манастира: Бешеново, Велика Ремета, Мала Ремета, Беочин, Гргетег, Кувеждин, Шишатовач, Крушедол, Јазак, Ђипша, Привина глава, Раковац и Раваница. Највећи број ових насеља припада општини Ириг: Крушедолски прњавор, Гргетег, Велика Ремета и Мала Ремета. У општини Шид су прњавори: Ђипша, Шишатовач и Привина глава.

7.2.14 ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ВЕЛИКЕ РЕМЕТЕ

Велика Ремета као прњаворско насеље налази се уз истоимени манастир. О самом селу не постоји пуно писаних података. За време Другог светског рата, село је спаљено и расељено. После рата мештани су за време колонизације насељавали друга већа насеља, а у Велику Ремету се вратила само једна породица. Неколико колониистичких домаћинстава из Босанске Дубице је касније населило ово насеље (Ћурчић S., 2000). На ширем сеоском простору налази се велики број викендица (већином неплански саграђених).

Табела 18. Број становника и домаћинстава са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству

Година	Број становника	Индекс	Број домаћинстава	Индекс	Средњи број чланова у домаћинству
1948.	30	-	11	-	2,72
1953.	34	113,33	12	109,09	2,83
1961.	38	111,76	12	100,00	3,16
1971.	34	89,47	12	100,00	2,83
1981.	28	82,35	11	91,67	2,54
1991.	18	64,29	13	118,18	1,38
2002.	42	233,33	16	123,08	2,62
2011.	44	104,76	17	106,25	2,58

Извор: РЗС – Попис становништва 2002. (књ. 9 и 10) и 2011. године (књ. 2 и 10)

²³⁹ Пронијари су били ислужени војници у римској војсци који су као отпремнину добијали посед – пронију. Разлог томе био је да становници ових села буду близу манастирских имања која су обрађивали.

Број становника у насељу Велика Ремета је константно низак, уз осцилације током друге половине XX, као и почетком XXI века. Када се упореде попис 1948. године и 2011. запажа се пораст од 46% (са 30 на 46 становника), али ако се рашчлани кретање броја становника на пописне периоде, истиче се следеће: од 1948. до 1961. године пораст од 26%, затим пад од 53% у периоду од 1961. до 1991. године и поновни пораст до 2011. године од 144%. Те осцилације су у знатној мери зависиле од миграција становништва (табела 18.). Просечан број чланова домаћинства се није знатно мењао (1948. – 2,72; 2011. – 2,58), тако да је током последња три пописна периода више од 80% домаћинстава са мање од 5 чланова (1991. – 84,62%, 2002. – 87,50% и 2011. – 94,12%) (табела 19.).

Табела 19. Домаћинства по броју чланова

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)	2011.	Удео (%)
Укупно домаћинстава	13	100,00	16	100,00	17	100,00
1 члан	5	84,62	6	87,50	5	94,12
2 члана	5		6		6	
3 члана	1		2		4	
4 члана	-		-		1	
5 чланова	2	15,38	1	12,50	-	5,88
6 чланова	-		1		1	
7 чланова	-		-		-	
8 и више чланова	-		-		-	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 6), 2002. (књ. 11) и 2011. године (књ. 10)

Анализом старосне структуре становништва Велике Ремете, може се закључити да је ово насеље захватила дубока демографска старост, јер је младог становништва до 19 година све мање (у последњем попису само 1 становник до 19 година старости). У периоду од 1991. до 2011. година број младих се смањио за 80%, али се повећао удео радно способних лица за 83%, као и удео старог континента и то за 90% (табела 20.).

Табела 20. Становништво по старосним групама

Година	1991.		2002.		2011.	
	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)
Свега	28	100,00	42	100,00	44	100,00
0-19	5	17,86	5	11,91	1	2,28
20-59	12	42,86	16	38,09	22	50,00
60 и више	11	39,28	21	50,00	21	47,72
Непознато	-	-	-	-	-	-
Индекси старења	2,20		4,20		21,00	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 3), 2002. (књ. 2) и 2011. године (књ. 2)

Индекси старости су веома високи (2011. – 21,00 индексна поена), што указује да је село на прагу популационог изумирања због интензивних депопулацијских процеса и старости становништва.

7.2.15 РУРАЛНА ПОПУЛАЦИЈА И ИСКОРИШЋАВАЊЕ ЗЕМЉИШНИХ РЕСУРСА У ВЕЛИКОЈ РЕМЕТИ

Укупна површина атара села Велика Ремета износи 490 ha од чега пољопривредно земљиште заузима 10,99 ha. Од укупних коришћених пољопривредних површина, обрађује се 14,74%. Подаци о коришћењу земљишта показују мале површине под интензивном земљорадњом (табела 21.).

Табела 21. Коришћена пољопривредна површина

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно ha	3	100,00	10,99	100,00
Обрадиво ha	2	66,67	1,62	14,74

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

Од укупног броја домаћинстава (четири), према попису из 2002. године, три имају земљишни посед до 5 ha, а у просеку обрађују 0,54 ha (табела 22.).

Табела 22. Домаћинства по величини земљишног поседа

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно	13	100,00	4	100,00
Без поседа	9	69,23	1	25,00
До 0,10 ha	-	-	-	-
Од 0,11-5,00 ha	4	30,77	3	75,00
Од 5,01-10,00 ha	-	-	-	-
Преко 10,01 ha	-	-	-	-

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

У периоду 1991-2002. године, у структури становништва Велике Ремете по активности (прилог 2, табела 3.), дошло је до пораста удела категорија издржаваног (са 17,86% на 33,33%) и активног (са 21,43% на 35,71%). Број становника са личним приходима је порастао (са 25,00% на 30,96%).

Табела 23. Домаћинства према извору прихода

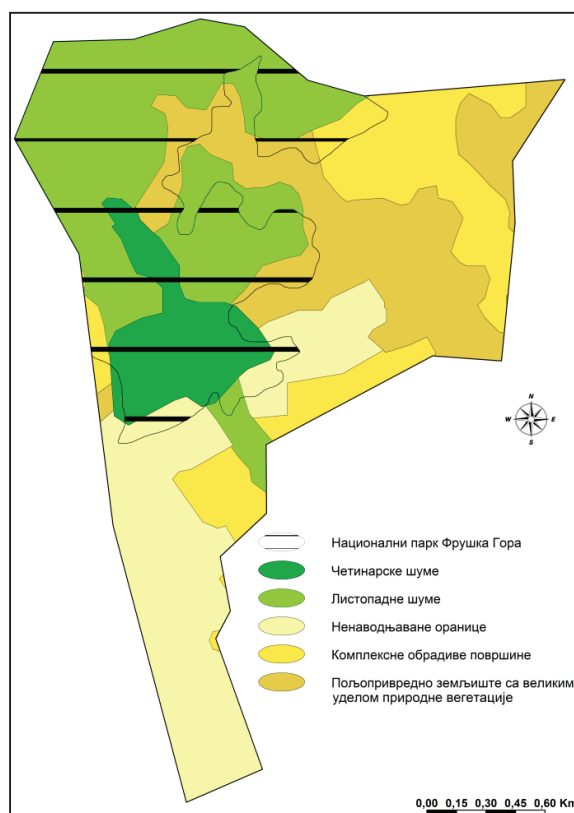
Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Пољопривредна	-	-	2	12,50
Непољопривредна	12	92,31	1	6,25
Мешовита	-	-	-	-
Из личних прихода	-	-	10	62,50
Без прихода	1	7,69	3	18,75

Извор: РЗС – Документациони материјал: Домаћинства према изворима прихода 1991. и 2002. године

Године 1991. је 92,31% домаћинстава Велике Ремете изворе прихода остваривало из непољопривредних делатности, док је 2002. године највећи број домаћинстава (62,50%) остваривао личне приходе. Висок проценат је и домаћинстава без прихода (18,75%), али и оних који приходе остварују из пољопривредних делатности (12,50%). Само једно домаћинство је непољопривредно (6,25%) (табела 23.).

Пољопривредном производњом су се према попису из 2002. године бавила два домаћинства. Пољопривреда у Великој Ремети није тржишног карактера, а узгајају житарице и крмно биље, као и повртарске културе, које су неопходне за прехрану људи и животиња. Највише је заступљено гајење живине. Грла говеда према подацима из 2002. године нема, а свињарство се очувало у мањој мери (прилог 2, табела 4.).

Карта 17. Коришћење земљишта атара насеља Велика Ремета по CORINE програму

Извор: ЕЕА (2013), ПРИЛАГОЂЕНО

7.2.16 ОРГАНИЗАЦИЈА НАСЕЉА И ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ ЈАВНИХ СЛУЖБИ

У Великој Ремети нема јавних служби, нема школе, амбуланте, ветеринарске станице и друго. Асфалтни пут је изграђен 1965. године, а електрификација спроведена 1970. године. За четворо деце која живе у селу родитељи сами морају да обезбеђују превоз до школе у Иригу. Тренутно ради само један угоститељски објекат. У погледу јавних служби становништво Велике Ремете тежи ка Иригу.

7.2.17 КУЛТУРНА ДОБРА У НЕПОСРЕДНОЈ БЛИЗИНИ ВЕЛИКЕ РЕМЕТЕ

Као најзначајније културно добро у атару сеоског насеља Велика Ремета налази се истоимени манастир (на око 270 метара надморске висине). Манастир Велика Ремета просторно и административно припада општини Ириг. Оснивач манастира је краљ Драгутин Немањић (1276-1282)²⁴⁰. Манастир је са насељем (прњавором) спаљен 1716. године, а обновљен 1722. године. Од 1733. манастир улази у састав парохије Дивош (Поповић Д., 1950). Манастир је посвећен светом Димитрију, као и манастирска црква. У манастирском комплексу су и две капеле: Капела Светог Јована Крститеља из XVIII века и Успенија пресвете Богородице из 1970. године. Високи барокни звоник (највиши у овим крајевима) са малом капелом Светог Јована Претече призидан је уз цркву од 1733. до 1735. о чему сведочи опширни запис уклесан у плочу од камена. Звоник поред приземне зоне има још и седам спратова заједно са зиданом лантерном. Манастирска црква подигнута је у првој половини XVI века и представља традиционалну једнобродну грађевину са кубетом изнад наоса и певничким просторима правоугаоног облика (Поповић Д., 1950). Период Другог светског рата донео је поновно рушење манастира, уз одношење драгоцености, спаљивање и рушење конака до темеља и уништавање цркве. По завршетку рата Велика Ремета се делимично обнавља. У манастиру је 1709. године сахрањен митрополит Стефан Метохијац²⁴¹. Све до Другог светског рата у манастиру су се налазиле четири

²⁴⁰ Као Велика Ремета, манастир је поуздано забележен 1562. године, у два писана турска документа у којима се у једном представља дозвола за подизање економских зграда при манастиру, а други потврду о куповини мањих земљишних поседа (Поповић Д., 1950).

²⁴¹ У манастиру Велика Ремета монах Јеротеј Рачанин описао је свој пут у Јерусалим и тако дао први путопис наше новије књижевности. Све до краја XIX века у манастиру је чуван

велике иконе које су руски мајстори радили 1678. године. Велика икона Богородице са Христом, уоквирена медаљонима (XVII век), позната је као Чудотворна Мајка Божја.

7.2.18 ТРЕНУТНО СТАЊЕ НАСЕЉА И ЕЛЕМЕНАТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Велика Ремета је најмање сеоско насеље на простору НП Фрушка гора. Од укупне површине 190 ha налази се у II и III зони заштите, што би требало да условљава ограничену употребу природних богатстава подразумевајући под тиме и ограничену употребу простора (карта 16.). С обзиром на број становника, овај простор је очуван. Илегална експлоатација шуме је честа појава, а овом питању би морала да се посвети већа пажња усмерена на развој и коришћење шумског земљишта уз предузимање мера везаних за јачање функције шума од које сви имају корист.

Куће у сеоском насељу које су саграђене пре Другог светског рата, данас су напуштене. На многима стоје натписи да су „на продају“ што говори о томе да власници истих немају намеру да се врате на овај простор. Село има једну улицу која води кроз насеље до манастирског комплекса. Када говоримо Великој Ремети, неизбежно се морају поменути викенд куће. Прве викендице су подигнуте почетком 1965. године. У последње време се и једина дешавања у насељу везују за њихову изградњу. Власници су са ширег простора Србије, Републике Српске итд. Углавном се ти објекти подижу илегално. Оне се не уклапају у традиционални тип градње и у околни простор. Често су ограђене високим бетонским зидовима, упадљивим оградама и сл. Пошто је само сеоско насеље ушореног типа, ове куће у потпуности одударају. С обзиром да се већина ових објеката налази у II заштитној зони, изградња би требало да се одвија само ако је планирана и ако је у складу са традиционалном градњом. Пошто у насељу нема канализационе мреже, уз такве куће се обично граде септичке јаме које не испуњавају хигијенске услове. Отпад из домаћинства се одлаже на дивље депоније или се спаљује. Имајући у виду постојеће стање путева, потребно је вршити реконструкцију постојеће саобраћајне инфраструктуре.

портрет Петра Великог, којим је овај посвећени владар даровао Велику Ремету и на тај начин крунисао многобројне контакте манастира са Русијом у току XVI и XVII века.

Туризам је развијен само у виду верског. Када би се развијао било који други вид туризма (изузев одрживог), на овако малом простору (490 ha), могло би доћи до деградације животне средине.

7.2.19 МЕРЕ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И РАЗВОЈА НП ФРУШКА ГОРА И СЕОСКИХ НАСЕЉА НЕШТИН И ВЕЛИКА РЕМЕТА

Фрушка гора је још од 1948. године била „народно излетиште“, што говори о развоју туризма који се првенствено везује за здраву животну средину. И данас, када је Фрушка гора НП који поседује изузетне специфичности у погледу био и геодиверзитета, културних добара, аутентичних насеља и друго, она представља потенцијално место за развој туризма, чему се мора посветити посебна пажња са аспекта заштите простора. Стога се намеће потреба промоције, искључиво одрживог еколошког туризма и рекреације. Да би овај простор могао да се развија у смислу његовог очувања неопходна је економска добит која би омогућила улагање у активности на управљању, очувању и унапређењу (Мастер план одрживог развоја Фрушке горе 2012-2022, Влада АП Војводине, 2011). То се може постићи „наплаћивањем туристичког производа“ – улазницама, наплатама за пролаз возила и сл.

Шумским комплексима као једним од највећих вредности НП мора се газдовати одрживо. Управа заштићеног добра мора вршити константан мониторинг овог ресурса уз вишесекторско ангажовање запослених чиме би се овај ресурс развијао на одржив начин и даље доприносио вредностима НП.

Свим сеоским насељима се мора омогућити одрживи развој, који би укључио смањење иселавања становништва, могућност досељавања и запошљавања становништва уз очување свих елемената животне средине. Мере заштите животне средине подручја НП Фрушка гора су:

- ограничавање употребе природних ресурса;
- забрана смањена зелених површина;
- санирање простора и објеката;
- уклањање бесправних инфраструктурних објеката из I режима заштите;
- забрана подизања индустријских објеката и извођења радова који нарушавају визуелни идентитет простора;
- увођење перманентног мониторинга животне средине;
- стварање мултифункционалног заштитног појаса;

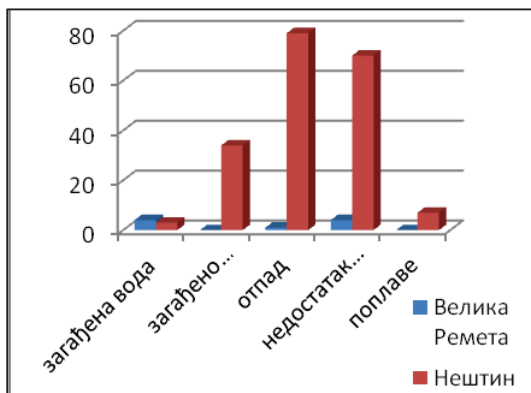
- забрана испуштања отпадне воде без спровођења фазе пречишћавања;
- контрола управљања отпадом;
- зонирање туристичких активности и прописивање услова коришћења за сваку зону;
- ограничити кретање туриста у најстрожем режиму заштите;
- увођење туристичке ренте;
- подизање еколошке свести туриста, становништва и надлежних органа;
- поштовање Закона и примена просторних и урбанистичких планова;
- израда мастер планова развоја у складу са сличним дестинацијама у земљи и окружењу и
- издвајање већих средстава за превентивну заштиту.

7.2.20 РЕЗУЛТАТИ ТЕРЕНСКОГ ИСТРАЖИВАЊА (АСПЕКТИ ВЕЗАНИ ЗА ЖИВОТНУ СРЕДИНУ) – СЕЛА У НП ФРУШКА ГОРА

Теренским истраживањем у сеоским насељима Нештин и Велика Ремета у НП Фрушка гора, обухваћен је узорак од 94 испитаника, који су попуњавали анкетни упитник у својим местима становања. Добијени резултати анкете нарочито су били значајни због њиховог упоређивања јер оба насеља припадају истом заштићеном подручју.

По мишљењу 88,8% анкетираних лица у Нештину, отпад представља највећи проблем угрожавања животне средине, на супрот 25,0% у Великој Ремети (графикон 13.). Овај податак је значајан са аспекта изучавања насеља на подручју Националног парка јер је нерегулисано питање отпада актуелан проблем у већини насеља.

Графикон 13. Узрочници загађења животне средине

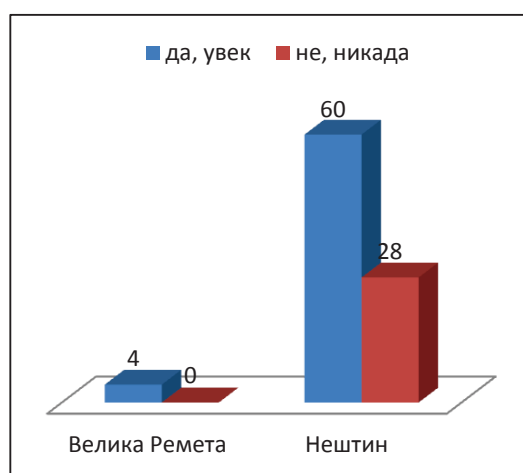
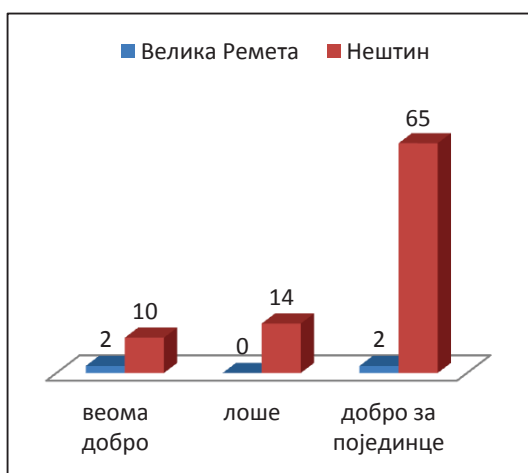
Графикон 14. Колико се пажње посвећује еколошким проблемима

Становници Велике Ремете (75% анкетираних лица) не сматрају да се довољна пажња посвећује еколошким проблемима, а у Нештину је 86,5% одговорило да не зна да ли им се посвећује довољно пажње. Негативан одговор је дало 11,2%. Дати одговори указују да информисаност становништва није на задовољавајућем нивоу по питањима стања животне средине (графикон 14.). У Нештину већина испитаника (73,0%) сматра да би развој туризма имао допринос само за појединце, 11,2% сматра да би добро деловао за све, а 15,7% наводи да би лоше деловао на животну средину (графикон 15.), а мишљења у Великој Ремети су подједнако подељена (50% (добро) насупрот 50% (добро за појединце)).

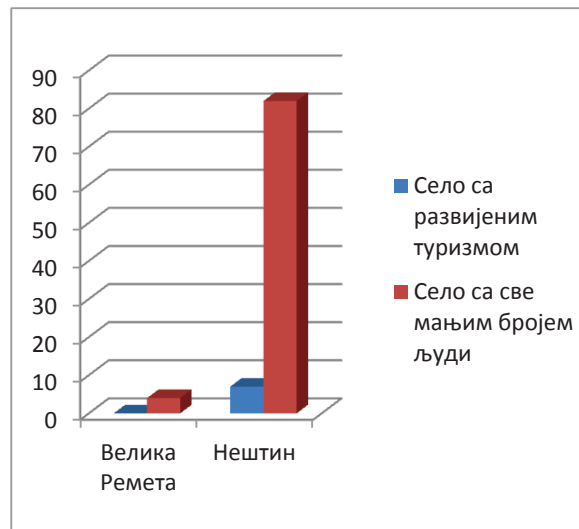
Графикон 15. Развој туризма

Графикон 16. Употреба вештачких ђубрива

Већини испитаника (62,9%) у Нештину пољопривреда је главно занимање. Иако се пољопривредом у Великој Ремети бави половина испитаника (50,0%), вештачка ђубрива користе сви (100,0%) (графикон 16.). На питање које се односи на то ко доприноси развоју села, испитаници су дали одговоре да у 82,4% нико не доприноси. Будућност села становници Нештина и Велике Ремете виде као села са све мањим бројем људи (у Великој Ремети 100,0%, а у Нештину 92,1%). Ови одговори доприносе потврђивању чињенице да становници оба села нису задовољни тренутним свеукупним стањем и сматрају да ће села постати све подложнија процесима депопулације (графикон 17.).

Графикон 17. Будућност села

На питање, „Да ли сте задовољни што се ваше село налази на подручју заштићеног добра?“, 66,7% из Велике Ремете одговорило је да је задовољно, а осталих 33,3% веома задовољно том чињеницом. Насупрот наведеном, становници Нештина су подједнако задовољни и врло незадовољни (по 46,1%), док је 7,9% мештана веома задовољно. Тиме су потврђени и ставови становника на наредна питања где се наводи да ни општина, ни локална заједница, ни управа не воде рачуна о насељима на подручју НП. Од укупног броја испитаника у оба сеоска насеља, само 3,4% лица (мештани Нештина) укључени су на неки начин у управу НП. То доприноси слабијем развоју насеља, јер би требало да много већи број становника ових сеоских насеља буде укључен у рад управе чиме би се допринело и развоју села, а не само ненасељених подручја НП.

Да би се спречило даље иселјавање становника испитаници наводе неопходност боље саобраћајне повезаности, отварање школе (Нештин), боља здравствена заштита, као и могућност боље продаје производа на ширем тржишту.

7.2.21 SWOT АНАЛИЗЕ У ФРУШКОГОРСКИМ НАСЕЉИМА НЕШТИН И ВЕЛИКА РЕМЕТА

Резултати **парцијалне SWOT** анализе у **демографским променама**
у фрушкогорским насељима Нештин и Велика Ремета

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • дуготрајна насеобинска историја • биокултурни диверзитет 	<ul style="list-style-type: none"> • континуирана депопулација (нарочито у Великој Ремети) • старење становништва • мали број чланова домаћинства • низак ниво образовања • сенилизација • недовољна информатичка писменост
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> • досељавање и запошљавање становништва • могућност подизања животног стандарда уз развијање одрживог туризма, еколошке пољопривреде, старих заната и сл. 	<ul style="list-style-type: none"> • гашење насеља (Велика Ремета) • недостатак радноактивног становништва • недостатак едукације • негативан природни прираштај • проблем незапослености

Резултати **парцијалне SWOT** анализе у **еколошкој пољопривреди**
у фрушкогорским насељима Нештин и Велика Ремета

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • сачувани природни ресурси • заинтересованост локалног становништва за развој овог вида пољопривреде • квалитетно земљиште • одсуство већих извора загађења животне средине 	<ul style="list-style-type: none"> • неповољна старосна и образовна структура становништва за еколошку пољопривреду • отежан транспорт производа због уласка на простор Хрватске (Нештин) • непостојање откупних станица • заузето земљиште које је погодовало развоју ове делатности
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> • повратак исељеног становништва због могућности запошљавања • јачање свести о потреби заштите животне средине и здравог живота • могућност продаје еколошких производа у властитом домаћинству • јачање финансијских фондова • могућност презентовања еколошких производа на шире тржиште (мед, вино и сл.) 	<ul style="list-style-type: none"> • исељавање младих • недостатак капитала за почетак развоја еколошке пољопривреде • непоштовање законске регулативе • слаба заинтересованост државе за улагање у овај вид пољопривреде • веће интересовање локалних становника за наставак бављења традиционалном пољопривредом • неповерење купаца у порекло производа • недовољна контрола производа • наставак тенденције заузимања квалитетног пољопривредног земљишта за друге намене.

Резултати парцијалне SWOT анализе у одрживом туризму
у фрушкогорским насељима Нештин и Велика Ремета

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • квалитетнија животна средина • природни услови за одрживи туризам • изразито богатство шумским екосистемима • сачувана типична кућа из XVIII века (Нештин) • културно наслеђе (Манастир Велика Ремета) 	<ul style="list-style-type: none"> • развој неодрживог туризма • недостатак маркетиншких и управљачких знања међу становницима • дивље изграђени објекти (нарочито Велика Ремета) • лоша саобраћајна повезаност села Нештин са општинским центром • непостојање угоститељских и туристичких објеката • не постоје смештајни капацитети (Велика Ремета) • запостављање културне баштине • услед депопулације непостојање довољног броја мештана за бављење овом делатношћу
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> • позиционирање Србије као туристичке дестинације на међународном туристичком тржишту • усвајање и поштовање регулатива везаних за заштиту и одржавање природних и културних ресурса • адекватно просторно уређење и коришћење локалитета у оквиру дестинације • развој и примена нових информационих технологија • едукација становништва о туризму и одрживом развоју 	<ul style="list-style-type: none"> • опасност од девастације простора непланском градњом викенд насеља • опасност од екстензивног и непланираног коришћења природних ресурса • несавесно понашање туриста • недовољна сарадња између локалне заједнице и управе заштићеног добра • промене на глобалном економском плану • недостатак инвестиција у подизање нивоа квалитета смештајних објеката и пратећих услуга

Резултати збирне SWOT анализе подручја
у фрушкогорским насељима Нештин и Велика Ремета

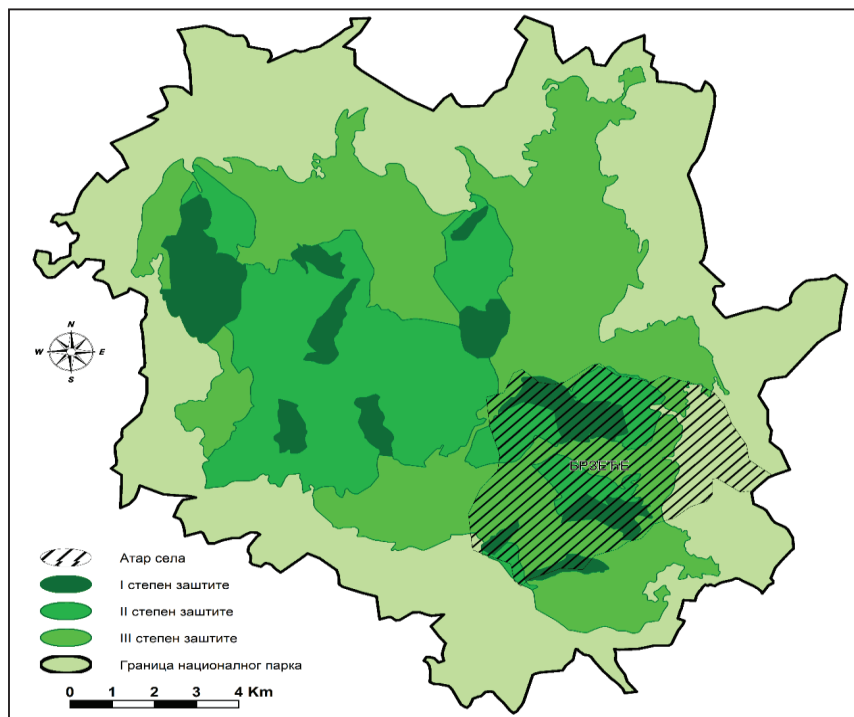
ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • повољан географски положај • релативно добра саобраћајна повезаност • очувана природна средина природне и створене вредности посебних одлика • богатство у шумским екосистемима • низак степен загађености животне средине • пејзажне вредности • повољни услови за развој еко-туризма • екопутеви и еко-стазе • 16 манастира на простору НП • традиционални производи • постојање старих заната • разноврсност биљног света • лековито биље и шумски плодови • разноврсност животињског света • услови за развој органске пољопривреде • аутентичност простора • релативно добро сачуван рурални простор • алтернативни видови енергије 	<ul style="list-style-type: none"> • плављење простора • недостатак инфраструктурних објеката • отежана саобраћајна повезаност села Нештин и општине Бачка Паланка • проблем водоснабдевања • загађеност вода • дивља градња • веза између неадекватно лоцираних несанитарних септичких јама и нивоа подземних вода • проблем збрињавања комуналног отпада • проблем збрињавања отпада животињског порекла и непостојање сточног гробља • неадекватна употребе агрохемијских средстава • недостатак смештаја за потребе еко-туризма • недефинисан простор за изградњу • непостојање удружења привредника • непостојање откупних станица • дивље депоније • низак ниво образованости становништва • недостатак финансијских средстава за значајнија улагања у заштиту и унапређење животне средине • лоша медицинска опремљеност • непостојање ветеринарских станица • непостојање социјалних служби • непостојање угоститељских објеката и смештајних капацитета • депопулација становништва која добија масовне размере
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> • развој екосела • развој екотуризма • развој екопољопривреде • промоција старих заната • промоција пољопривредних производа • производња лековитог биља • стране инвестиције и донације • рационално коришћење потенцијала водећи рачуна о просторно-развојним ограничењима и еколошким условима • санирање стања угрожених простора 	<ul style="list-style-type: none"> • гашење села (Велика Ремета) • недостатак законске регулативе у области туризма • нерационално коришћење природних ресурса услед непоштовања заштитних зона и прописаних режима коришћења простора • нарушавање квалитета животне средине • опасност од девастације простора непланском градњом • експлоатација минералних ресурса • изостанак интереса инвеститора за улагање у туристичку привреду регије услед смањене тражње

7.3 Национални парк Копаоник – просторни обухват

Простор Националног парка Копаоник укључује делове територија општина Рашка (делове 10 катастарских општина) и Брус (делове осам катастарских општина). Пружа се између 45°05' и 45°15' СГШ и 16°37' и 18°01' ИГД. Простор НП Копаоник је подељен степенима заштићености на три зоне заштите разграничене у складу са топографским елементима и шумском основом НП Копаоник, које на тај начин испуњавају услове за одрживи развој овог подручја. Поред очувања геодиверзитета и биодиверзитета простора и заштите од исцрпљивања ресурса и земљишта, ове категорије заштите „инсистирају“ на подршци локалној заједници уз обезбеђивање социјалног и економског развоја руралних простора, као и очување традиционалних еколошких знања.

Област НП Копаоник, с обзиром да је заштићено природно добро од највећег значаја, покрива укупну површину од 12.106,03 ha. Заштитне зоне НП Копаоник су дефинисане на следећи начин (карта 18.).

Карта 18. Зоне заштите НП Копаоник

Извор: ППППН НП Копаоник, ПРИЛАГОЂЕНО

Прва (I) зона заштите обухвата укупно 1.459,05 ha највреднијих и најочуванијих делова НП (природни резервати, споменици природе и непокретна културна добра). По ППППН НП²⁴² Копаоник, територији општине Рашка припада 991,78 ha обухватајући седам природних резервата: „Барска река”, „Козје стене”, „Јанкова бара”, „Самоковска река”, „Вучак”, „Мркоње”, „Гобелја”, 15 споменика природе и седам непокретних културних добара. У оквиру општине Брус налази се 467,27 ha са шест природних резервата: „Беле стене”, „Метође”, „Јелак”, „Дубока”, „Јеловарник”, „Суво Рудиште”, 12 споменика природе и 11 непокретних културних добара. Поред наведених ентитета, режим првог нивоа заштите такође укључује велики број места са индивидуалним површинама од 0,1-5,0 ha, која су станишта многих ендемских врста. Све области са строгим режимом заштите тла, као и сви извори воде се налазе у првом нивоу заштите.

Друга (II) зона заштите обухвата укупно 3.941,46 ha. У оквиру општине Рашка налази се 3.216,47 ha заштићених површина којима припадају: континуална зона предеоне целине сливова Барске, Самоковске и Гобелске реке и локалитет на Панчићевом врху. У оквиру општине Брус налази се 724,99 ha. У овом степену заштите су зоне предеоних целина: Јарам – Брзећка река и делови локалитета Панчићев врх. Овај режим заштите укључује велики број геолошких места која су важна са стратиграфског, палеонтолошког и структурног аспекта; специфичне облике и елементе рељефа; занимљиве хидрографске аспекте; репрезентативне биљне врсте и значајне педолошке профиле.

Зона трећег (III) степена заштите обухвата површину од 6.691,243 ha. Овде се налазе све остале површине Националног парка ван утврђених површина у I и II степену заштите, од чега у општини Рашка 3.678,22 ha и у општини Брус 3.013,02 ha²⁴³.

За одређивање зона заштите НП Копаоник постоје суштински диференцирани режими заштите, примене и уређења за I, II и III ниво. Око подручја НП предвиђена је заштитна зона која обухвата 20.538,27 ha. Зона заштите НП Копаоник дефинисана је спољним границама катастарских општина на територијама општина Рашка и Брус, као и спољним границама катастарских

²⁴² Просторни план подручја посебне намене Националног парка „Копаоник“ (Сл. гласник РС 95/09).

²⁴³ Подаци преузети из ППППН НП Копаоник.

парцела у оквиру општине Лепосавић, које на граници АП Косово и Метохија додирују НП Копаоник.

7.3.1 РЕЖИМИ ЗАШТИТЕ ПРОСТОРА

У режиму I степена за (1.459,05 ha), нису дозвољене активности у виду експлоатације природних ресурса, као ни било која друга активност, осим истраживања у научне сврхе и организоване едукације. Све активности у овој зони морају бити строго контролисане и у функцији одрживог развоја, међутим угроженост животне средине није заобишла ни одређене делове ове зоне заштите. Као пример угрожености овог простора издваја се Суво Рудиште (напуштени и несаниран површински рудни коп, дивље депоније, изградња жичара и сл.).

Зону II степена заштите (3.941,46 ha) требало би да карактерише ограничена употреба природних богатстава, као и заузимање и изградња простора до границе која би омогућила адекватан одрживи развој подручја. У овој зони могуће су дозвољене туристичке активности које су у складу са животном средином (рекреативни, еко туризам). Требало би да постоје адекватна обележја, еколошки путеви и еколошке стазе. Све активности у смислу градње могу бити дозвољене само у функцији ревитализације сеоских насеља и уз поштовање традиционалне градње. Изградња може бити дозвољена за саобраћајну и техничку инфраструктуру сеоских насеља и туристичких места ван друге зоне, реконструисање постојећих објеката у функцији снабдевања електричном енергијом, водом и уз обавезу контролисаног неутралисања чврстог отпада.

У деловима НП са III режимом заштите (6.691,243 ha), постојећи режим који укључује ограничену и контролисану употребу природних ресурса уз неопходност очувања квалитета животне средине. Ова зона најчешће је пољопривредно-шумска и насељена, а у њој је дозвољена планска изградња туристичких центара и инфраструктуре, развој површина под шумом, развој еколошке пољопривреде и других активности у складу са одрживим развојем који се заснива на водећим принципима заштите природе са циљем да се оствари дуготрајна корист за локалну средину и мештане руралних простора.

7.3.2 ЗАДАЦИ И ЦИЉЕВИ ЗАШТИТЕ И РАЗВОЈА

Водећи се смерницама из ППППН НП Копаоник (Сл. гласник РС, бр. 95/09), уз међународне стандарде у погледу одрживог развоја у заштићеним подручјима, дефинишу се општи задаци заштите и развоја овог простора:

- обезбеђивање адекватне заштите животне средине у оквиру НП;
- одржавање равнотеже између функција руралног развоја и очувања НП;
- очување и побољшавање просторних ресурса и услова за производњу органских производа;
- спречавање иселјавања локалног становништва из руралних простора развојем привредних грана које би биле у складу са одрживим развојем (одрживи туризам, производња здраве хране и сл.);
- ревитализација сеоских насеља уз уређење села и
- поштовање законских норми уз примену међународних стандарда и препорука.

Посебни циљеви развоја овог простора који се односе на сеоска насеља су:

- реконструкција саобраћајне инфраструктуре са циљем активирања потенцијала села и њихову доступност;
- регулисање и управљање шумским екосистемима у складу са режимима заштите Националног парка;
- реконструкција и довођење водне и енергетске инфраструктуре;
- за туристичке локалитете изградња типичних сеоских кућа карактеристичних за простор Копаоника;
- заштита интереса локалног становништва развојем сеоске економије;
- уклањање отпада и санирање дивљих депонија;
- едукација локалног становништва у складу са принципима одрживог развоја и
- сарадња локалног становништва са управом заштићеног добра.

7.3.3 ОСНОВНЕ ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

НП Копаоник обухвата део планинског масива Копаоника и пружа се од северозапада ка југоистоку у дужини око 82 km, ширине око 40 km. Основу НП чини планински предео средње надморске висине око 1700 m (Равни Копаоник).

Простор НП Копаоник има карактеристичан планински рељеф. Надморска висина планинског масива Копаоника (најнижа тачка је на ушћу Сувог дола у Топлицу на око 290 m, а највиша тачка Панчићев врх са 2017 m н.в.) у великој мери детерминише климу, а сваком висинском појасу својствена је комбинација и

заједничко дејство појединих елемената (Смаилагић Ј., 1995). За Копаоник се често каже да је сунчана и снеговита планина. Овај епитет, у основи тачан, упућује на претпоставку да Копаоник има релативно пријатну климу, знатно пријатнију него што би се могло очекивати обзиром да је висок око 2000 m (Васовић М., 1988).

За овај простор карактеристични су мањи, а бројни водотоци. М. Васовић (1988) наводи да би се обзиром на надморску висину Копаоника и његово пространство, могло очекивати да постоје дужи и јачи токови. Највећи број водотока Копаоника припада сливу Ибра, мањи сливу Расине (оба у сливу Западне Мораве) и најмањи сливу Топлице (у сливу Јужне Мораве). Водотоци располажу великом ерозивном снагом, што условљава појаве интензивног спирања, поготово на деловима терена где је одређени геолошки састав комбинован са стрмим нагибима и обешумљеношћу. Већи водени токови су: Брзећка, Бела и Дубока река. На 1425 m надморске висине у изворишном делу Брзећке реке постоји тзв. „гејзир“²⁴⁴ хладне воде чији млаз достиже 5-6 m висине, што представља туристичку атракцију, па већина пешачких тура по Копаонику предвиђа обилазак овог феномена. Овај „гејзир“ је настао као последица хидрогеолошких истраживања (Радовић М. и Радовић Ј., 2005).

Дубока река настаје од Крчмар воде и безименог потока који се спајају на коти од 1595 m н. в. Један од извора Дубоке реке налази се испод Карамана и чини почетак велике левкасте увале – изворишне челенке“ (Љешевић М. и Милинчић М., 1994). Ђерекарска река је регресивном ерозијом, односно узводним усецањем, пресекла развође и зашла у суседни слив реке Дубоке. На овом простору је и Јеловарски водопад, у говору месног становништва (засеок Челићи) називан „где вода слеће“, интересантна и мало позната хидрогеолошка појава. Ради се о водопаду високом 70 m, између висине од 1286 и 1215 m, генералног пада 65-70°. М. Милинчић је детаљно проучавао овај простор и наводи да поред саме шумске стазе, на 1280 m н.в, која од највишег дела водопада води према Запланини налази се шахт, истражене дубине од 76 m, а укупна дубина се процењује на око 120 m. Овај објекат представља остатке ранијих рударских активности, али је необезбеђен и необележен и велика потенцијална опасност у

²⁴⁴ Мештани околних насеља су гејзир „посветили“ деспоту Стефану Лазаревићу, сину кнеза Лазара.

простору (Миљинчић М., 2000). У заштитној зони НП Копаоник налази се Семетешко језеро, на 875 m н. в., површине око 0,75 ha, са два мања језера, који представљају реликте природних језера у Србији.

Пољопривредно земљиште највећим делом чине пашњаци, а мали део категорије култивисаног земљишта. Највреднији пољопривредни ресурси су природни травњаци које је формирала планинска клима и антропогени фактори. У данашње време, природне пашњачке зоне НП Копаоник су изложене деградацији услед недостатка редовног напасања стоке или кошења траве, а посебно је велики антропогени утицај услед развоја туризма.

НП Копаоник се одликује изузетним степеном биолошког диверзитета. Забележене су 1.603 врсте васкуларне флоре и 155 врста маховина. Утврђена је 91 врста ендемског и 82 врсте субендемског карактера, као и три стеноендема који расту само на Копаонику. Уредбом о заштити природних реткости (Сл. гласник РС, 50/93), под апсолутни режим заштите стављено је 30 биљних врста које расту на Копаонику. Уредбом о стављању под контролу коришћења и промета дивље флоре и фауне²⁴⁵ обухваћено је 43 биљне врсте које расту на Копаонику. У Црвену листу (European Red List, UNESCO, 1991) уписане су четири врсте са подручја НП Копаоник – две у групи ендемичних васкуларних биљака и две у групи неендемичне флоре.

Национални парк карактеришу вегетацијски појасеви типични за планине централног дела Балканског полуострва, бореално-континентални балкански и српско-бугарски тип зонирања вегетације на вертикалном профилу, који на овој планини показује изузетну правилност. Развијене су термофилне храстове шуме, букове шуме, шуме јеле и смрче. Такође се изнад 1800 m н.в. на горњој граници смрчеве шуме, јављају заједнице жбунасте вегетације типа тундре са фитоценозама смрче, боровнице и клеке (ППППН НП Копаоник²⁴⁶).

Природни екосистеми у НП изложени су већем антропогеном утицају због све већег броја туриста. Најмање нарушена животна средина је само у деловима парка без насеља и саобраћаја и у руралним просторима у којима туризам још

²⁴⁵ Уредбом о стављању под контролу коришћења и промета дивље флоре и фауне (Сл. гласник РС, бр. 31/05 и 45/05).

²⁴⁶ Просторни план подручја посебне намене Националног парка „Копаоник“ (Сл. гласник РС, бр. 95/09).

увек није развијен. Опасност од угрожавања животне средине је и од природних појава од којих су могуће сеизмичке активности, ерозија, бујице итд.

7.3.4 ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ

Повољан саобраћајно - географски положај Копаоника у великом обиму доприноси туристичком развоју овог простора. Највећи значај има саобраћајница Појате – Крушевац – Брус – Брзеће (ПА), одакле се овај пут рачва, један крак води према туристичком центру на Равном Копаонику (14 km), а други према Куршумлији преко Блажева и Мерџеза (ПА 213). Овај пут је повезан са ауто-путем Београд – Ниш (Е-75 – А1).

У НП постоји могућност рационалног обезбеђивања водоснабдевања, обезбеђивања електричне енергије и телекомуникационих капацитета. Садашње стање ових инфраструктурних система није у потпуности задовољавајуће. Када је у питању заштита и очување квалитета вода, основни проблем је недовољна комунална опремљеност у сеоским насељима и низак ниво комуналне хигијене. Начин сакупљања и третмана отпадних вода је неодговарајући. Хигијенски услови у селима су лоши, без канализационе мреже и хигијенски безбедних септичких јама.

Према ППППН подсистем Самоковска река (ППСВ) – Суво Рудиште – Јарам – Сребрнац ће се реализовати за дугорочни капацитет од 100 - 130 l/s, одакле ће вишак воде бити пребачен у подсистем Сребрнац – Рендара и даље ка насељима у заштитној зони НПК (цевоводом од Јарма до Сребрнца) и у локалне системе Крст – Лисина и Високи део – Лисина (ППППН НП Копаоник). Подсистем Брзећка река – Сребрнац – Рендара се реализује за дугорочни капацитет 65-130 l/s уз допуну подсистема подизањем воде из алтернативних изворишта, врела у изворишту Шаклманске реке, као и коришћењем резерви воде из подсистема Суво Рудиште – Јарам – Сребрнац. Подсистем Црно врело – Рендара реализује се прва етапа подсистема која користи резерве воде из подсистема Самоковска река – Суво рудиште – Јарам – Сребрнац и Брзећка река – Сребрнац – Рендара, преко разводног цевовода и даље ка насељима у заштитној зони НП Копаоник.

Електроенергетска мрежа и објекти нису одговарајућег квалитета и нема их довољно, а често су грађени неплански. Планира се израда Програма и пројеката производње енергије из алтернативних обновљивих извора.

7.3.5 САДАШЊЕ СТАЊЕ (ПОПУЛАЦИЈА, ФУНКЦИЈЕ НАСЕЉА И ЈАВНЕ СЛУЖБЕ)

НП Копаоник обухвата атаре 21 насеља (карта 19.). Села у вишим планинским областима карактеришу разбацани већи или мањи засеоци. Насеља на територији НП Копаоник се могу убројити у једну од две категорије: насеља у близини туристичког центра (све више урбанизована, са честом дивљом градњом), концентрацијом неких економских и административних функција које привлаче део популације, где се повећава број становника и број туриста и сеоска планинска насеља која карактерише ограничен демографски потенцијал за интензивирање социјално-економских активности (јако изражен процес демографског старења, низак ниво инфраструктурне опреме и неразвијене или неадекватно организоване јавне службе у области здравствене и социјалне заштите, културе итд.).

Карта 19. Атаре насеља у просторном обухвату НП Копаоник

Извор: ППППН НП Копаоник, ПРИЛАГОБЕНО

7.3.6 СЕЛО БРЗЕЋЕ – ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Географски положај Брзећа одређен је координатама 43°18'6" СГШ и 20°53'13" ИГД. Укупна површина атара села је 2.640 ha. Село се налази на око 20 km од Бруса. Смештено на источној подгорини Копаоника, на 1100 до 1200 m надморске висине, испод Сребрнца и Јарма, у долинама Беле и Брзећке реке, на самом улазу у НП Копаоник. Брзеће (општина Брус) је лоцирано је на полигенетској тектонско-ерозивној тераси (релативне висине 5–8m) и уским долинским странама Брзећке и Беле реке, саставница Грашевачке реке – десне притоке Расине. Првобитно насеље је настало на левој долинској страни Брзећке реке (Васовић М., 1988). Када насеље више није могло да се шири уз Брзећку реку јер јој је долина врло уска и клисураста, почиње ширење дуж пута према Блажеву, уз Белу реку, чија је долина знатно ширира. Осамдесетих година XX века изграђене су прве викендице (уз Белу реку), а затим 1990. године и хотел Јуниор, чиме је започео интензиван развој туризма у овом копаоничком селу. Добра саобраћајна повезаност села је омогућена због присуства саобраћајница Појате – Крушевац – Брус – Брзеће, која повезује Брзеће са ауто-путем Београд – Ниш (Е–75). Најближи аеродром налази се у Нишу. Од Београда, највећег центра туристичке потражње у Србији, Брзеће је удаљено 270 km, Новог Сада 350 km, а од Ниша 100 km.

Према ППППН НП Копаоник, Брзеће спада у туристичко насеље поред мањег традиционалног насеља. Село је разбијеног типа са традиционалним грађевинским формама, уз у последње време све чешће новије и дивље градње. Брзеће је укључено у систем скијалишта Копаоника преко жичаре Бела река. Повећан интензитет саобраћаја нарочито је изражен током зимског дела године када представља транзитни пункт за масовна туристичка кретања према Копаонику.

7.3.7 ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ БРЗЕЋА

Брзеће је насеље у општини Брус у Расинском округу. Према попису из 2011. године, у њему је евидентирано 238 становника (према попису из 2002. године, 258 становника). У насељу Брзеће живи 182 пунолетна становника, а просечна старост становништва износи 37,8 година (38,1 код мушкараца и 37,6 код жена). У насељу има 73 домаћинства, а просечан број чланова по домаћинству је 3,26 (2011. год.). Узимајући у обзир број становника у Брзећу оно припада

групи сеоских насеља са више од 100 становника. У исто време друга сеоска насеља на простору НП Копаоник припадају групи сеоских насеља са мање од 100 становника. На простору Копаоника последњих десет година једино се у Брзећу бележи скоро непромењен број становника, чему доприноси развој туризма.

Табела 24. Број становника и домаћинства са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству

Година	Број становника	Индекс	Број домаћинства	Индекс	Средњи број чланова у домаћинству
1948.	267	-	40	-	6,67
1953.	331	123,97	51	127,50	6,49
1961.	372	112,38	85	146,122	4,37
1971.	297	79,83	57	67,05	5,21
1981.	272	91,58	62	108,77	4,38
1991.	246	90,44	60	96,77	4,10
2002.	258	104,87	81	135,00	3,18
2011.	238	92,24	73	90,12	3,26

Извор: РЗС – Попис становништва 2002. (књ. 9 и 10) и 2011. године (књ. 2 и 10)

У периоду од 1948. до 1961. године у Брзећу је запажен пораст броја становника од 35%, а до последње пописне године смањен је за 36% (табела 24.). Број домаћинства је пратио осцилације у броју становника, па је до 1961. године дуплиран (са 40 на 85), али је све до 2011. осциловао нпр. у периоду од 1961-1991. смањен за 29%, а до 2011. је повећан за 21%. Просечан број чланова домаћинства се смањио са 6,67 (1948.) на 3,26 (2011. године). Структура домаћинства по броју чланова 1991. године указује на доминацију оних до 4 члана (53,34%), а њихов удео у укупном броју домаћинства 2002. године био је 76,55% и 75,35% у попису 2011. године (табела 25.).

Табела 25. Домаћинства по броју чланова

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)	2011.	Удео (%)
Укупно домаћинства	60	100,00	81	100,00	73	100,00
1 члан	4	53,34	20	76,55	14	75,35
2 члана	9		14		15	
3 члана	12		15		12	
4 члана	7		13		14	
5 чланова	12	46,66	7	23,45	8	24,65
6 чланова	10		7		10	
7 чланова	4		4		-	
8 и више чланова	2		1		-	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 6), 2002. (књ. 11) и 2011. године (књ. 10)

Старосна структура становника Брзећа је остала скоро непромењена у последњих 20 година (табела 26.). Примећују се позитивне демографске промене у индексима старења (смањење са 1,26 на 1,07 индексна поена, у периоду 1991-

2011. године), што значи да демографски опстанак села није знатно угрожен. Уједначен удео континента младих и старих лица у Брзећу, успорава негативне демографске процесе који су узели маха у већини села Србије.

Табела 26. Становништво по старосним групама

Година	1991.		2002.		2011	
	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)
Свега	251	100,00	258	100,00	238	100,00
0-19	56	22,31	61	23,65	56	23,53
20-59	124	49,41	140	54,27	122	51,26
60 и више	71	28,28	52	20,15	60	25,21
Непознато	-	-	5	1,93	-	-
Индекси старења	1,26		0,85		1,07	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 3), 2002. (књ. 2) и 2011. године (књ. 2)

7.3.8 РУРАЛНА ПОПУЛАЦИЈА И ИСКОРИШЋАВАЊЕ ЗЕМЉИШНИХ РЕСУРСА У БРЗЕЋУ

Укупна површина атара села Брзеће износи 2.640 ha, од којих се 361,20 ha користи као пољопривредно земљиште. Просечана заступљеност пољопривреде у укупној површини је нешто већа, као и код целе области која је укључена у ППППН НП Копаоник и туристичког центра Копаоник. За подручје НП Копаоник је истражен бонитет земљишта и она су сврстана у категорије од VI до VIII бонитетне класе. Подаци о коришћењу земљишта показују мале површине (44,32%) под интензивном земљорадњом (табела 27.).

Табела 27. Коришћена пољопривредна површина

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно ha	386	100,00	361,20	100,00
Обрадиво ha	226	58,55	160,08	44,32

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

Слично целој области која је укључена у ППППН НП Копаоник, као и у Централној Србији, највећи део култивисаног земљишта и земљишта под вишегодишњим садницама је у приватном власништву пољопривредних домаћинстава. Постојећа власничка структура пашњака налаже јасно дефинисање права и обавеза њихових власника приликом узимања у обзир утврђених режима заштите природних ресурса НП Копаоник. Овде се у великој мери пажња мора посветити последицама које претерана испаша стоке може оставити на животну средину.

У 1991. години, највише домаћинстава Брзећа је своје приходе остваривало из мешовитих делатности (45,00%), нешто мање из пољопривредних (35,00%) и

непољопривредних (15,00%), а евидентирано је и три домаћинства која не остварују приходе (5,00%). Године 2002., већина домаћинства је остваривала приходе из непољопривредних (33,33%) и мешовитих (24,69%), а само 11,12% из пољопривредних делатности (табела 28.).

Табела 28. Домаћинства према извору прихода

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Пољопривредна	21	35,00	9	11,12
Непољопривредна	9	15,00	27	33,33
Мешовита	27	45,00	20	24,69
Из личних прихода	-	-	18	22,22
Без прихода	3	5,00	7	8,64

Извор: РЗС – Документациони материјал: Домаћинства према изворима прихода 1991. и 2002. године

Индивидуалним пољопривредним домаћинствима у Брзећу потребна је подршка, пре свега јер се на овим просторима може одвијати производња еколошки здраве хране обзиром на квалитет животне средине и могућност промоције ових производа на ширем тржишту.

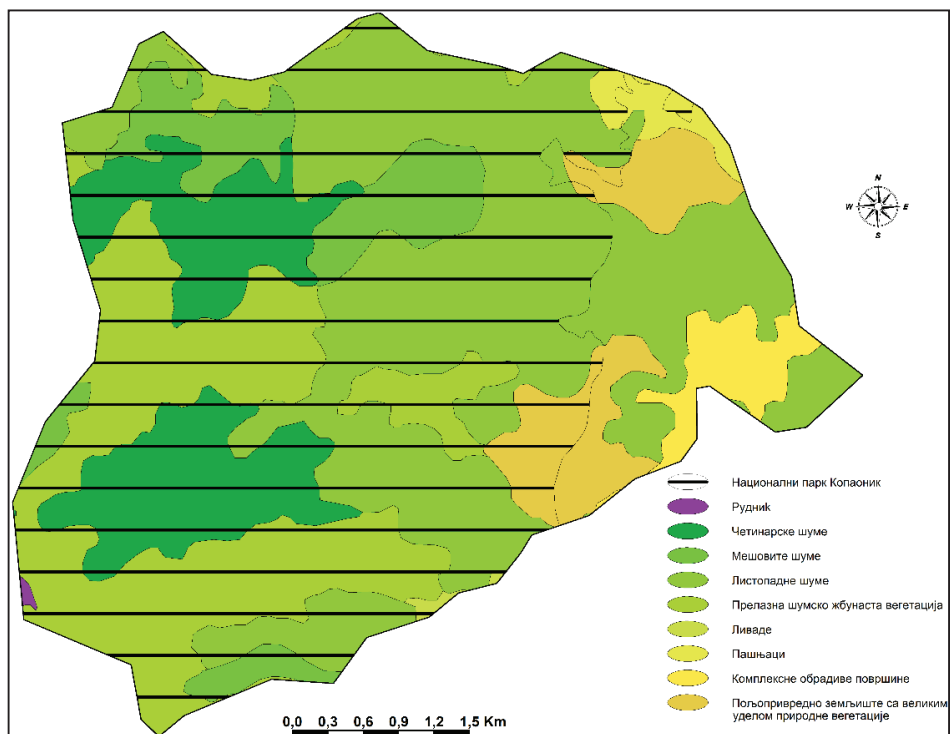
Табела 29. Домаћинства по величини земљишног поседа

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно	60	100,00	54	100,00
Без поседа	5	8,33	-	-
До 0,10 ha	-	-	-	-
Од 0,11-5,00 ha	23	38,33	24	44,44
Од 5,01-10,00 ha	23	38,33	21	38,89
Преко 10,01 ha	9	15,01	9	16,67

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

За живот и рад на сопственим имањима одлучили су се они који немају други избор. Становништво које се бави пољопривредом поседује од 2 до 20 ha земље, на којој се обично узгаја кромпир, пшеница, раж и овас. Од 54 домаћинства у селу, само се девет бави искључиво пољопривредом, а још је 20 којима пољопривреда није примарна делатност. Тих 29 домаћинства у просеку обради по 5,52 ha по домаћинству (табела 29.). Од воћа се гаје шљиве и малине. Сточарство није у већој мери развијено, осим појединачних домаћинства чије је то главно занимање, као нпр. фарме товне јунади, крава, оваца и сл. Ветеринарска станица не постоји, а најближа је у Брусу одакле по потреби долазе ветеринари (прилог 3, табела 5.).

Карта 20. Коришћење земљишта атара насеља Брзеће по CORINE програму

Извор: ЕЕА (2013), ПРИЛАГОЂЕНО

Обезбеђивање додатних стимуланса за насељавање млађег становништва и подршка развоју производње здраве хране, уз развој одрживог туризма, улагање у обнову постојећих стамбених објеката и очување природних и културних вредности значајно би допринело адекватном одрживом развоју овог сеоског насеља. То би поспешило економску вредност природе уз могућност запошљавања становништва. На овом простору једино би био могућ развој еколошке пољопривреде, са контролом употребе минералних ђубрива. Стога је неопходно што пре применити мере за очување и побољшање квалитета земљишта чиме би се обезбедила трајна заштита специфичних агро-еколошких добара.

7.3.9 ОРГАНИЗАЦИЈА НАСЕЉА И ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ ЈАВНИХ СЛУЖБИ

У селу има основна школа са четири разреда. Црква не постоји²⁴⁷. У функцији су три продавнице са мешовитом робом за потребе мештана и туриста. Амбуланта је саграђена, али још увек не ради. У погледу социјалне помоћи нема

²⁴⁷ Постоји црквено место у близини хотела *Озон* на коме се налази старо дрво трешње, такозвани запис, али црква још увек не постоји.

посебне заштите изузев појединачних ситуација за које је задужена социјална служба из Бруса. Постоји и полицијска станица и бензинска пумпа.

Пошто је село Брзеће насеље са одређеном туристичком функцијом, као и двоструки допунски центар за снабдевање пољопривредним производима туристичке центре и насеља у НП Копаоник, смернице за будуће јавне службе и установе треба да уваже потребе и становника и туриста. У погледу јавних служби становништво Брзећа гравитира ка Брусу.

7.3.10 КУЛТУРНА ДОБРА У НЕПОСРЕДНОЈ БЛИЗИНИ БРЗЕЋА

Метође се у оквиру заштићеног подручја НП Копаоник налази у првој зони заштите. По предању, сва насеља на Копаонику, а једно време и у Гокчаници, имала су „општу славу“, која се звала „Копаоничко Метође“ (3. јула по новом календару) (Васовић М., 1988). Метође је светилиште из III века н.е., посвећено Методију Олимпијском. Још су Римљани саградили цркву у камену која је касније остала у наслеђе људима из овог краја. Метође је слављено као рударска слава. Кроз храм тече вода (у народу позната као „вода за муку девојачку“) (Милинчић М. и Росић М., 2001).

Сматра се да се насеље развијало још за време рударења на овом простору. Постоје извесни докази да је у Брзећу постојала ова делатност. Према М. Васовићу (1988) неколико година после 1970., „шљака је камионима одвожена из Брзећа у Трепчу на поновно претапање. Била је расута дуж читавог тока Брзећке реке и по самом селу. Њоме је посипан стари макадамски пут Брзеће – Копаоник на дужини од 3 – 4 km. У Гвоздацу и сада постоје бројна рударска окна, а око њих и велика количина згуре. То је и разумљиво: читав тај веома стрми простор, јужно од Сребрнца а изнад самог Брзећа, зове се Метође, наставак масива Војетин, представљао је у средњем веку један од најважнијих, ако не и најважнији рударски ревер у највишем делу Копаоника“. Од насеобинских форми на овом простору постоје бачишта која су само на појединим локалитетима очувани у изворној форми од блата и дасака, односно папрати и сламе. У њима копаонички сточари у току лета гаје стоку. Под заштитом државе су и воденице поточаре које се налазе на свега 1 km од

туристичког центра у Брзећу, а некада су служиле за добијање брашна и услов опстанка становништва, а данас углавном служе као туристичка атракција.

7.3.11 ТРЕНУТНО СТАЊЕ НАСЕЉА И ЕЛЕМЕНАТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Брзеће је највитаљније сеоско насеље на простору НП Копаоник. Многи мештани су се преселили у Брус, Александровац, Крушевац и друге даље градове. Због зимске, али и летње туристичке сезоне, велики број туриста долази у село, али су и све чешће посете људи који су се иселили са овог простора. Многи би се опет вратили уколико би се основни услови за живот још више поправили (боља медицинска и социјална заштита, субвенционисани кредити и сл.). Читава површина атара насеља улази у простор НП Копаоник (2.640 ha), обухватајући све три зоне заштите (карта 19.).

Један од основних проблема у Брзећу је угроженост вода, како природним загађивачима (органичким материјама насталим труљењем биљних и животињских остатака), тако и отпадним водама из туристичког центра. Неадекватно регулисање отпадних вода, егзистира као један од веома опасних загађивача животне средине и главних проблема уређења туристичког центра Брзеће. У селу постоји колектор за пречишћавање отпадних вода, али не функционише и фекалне воде се без икакве прераде, испуштају у водоток Брзећке реке²⁴⁸. Воде су загађене и чврстим отпадом, каптирањем извора за потребе снабдевања водом, атмосферским водама, као и услед постојања дивљих депонија комуналног и грађевинског отпада, загађењима од хемијских средстава за одржавање снега на ски-стазама, повећаном променом конфигурације, педолошког и биљног покривача изградњом туристичке инфраструктуре, сечом шума, разаравањем ливада, засипањем водотока при изградњи путева и других објеката, коришћењем заштитних хемијских средстава и минералних ђубрива (углавном у заштитној зони НПК), загађењима из окружења путем ваздуха. На подручју НП изворишта нису адекватно заштићена.

²⁴⁸ Канализациона мрежа и колектор изграђени су 1990. године, пре изградње првог хотела (Јуниор) у Брзећу, али уређаји за пречишћавање отпадних вода (биодискови) не функционишу због технолошких недостатака (лоцирани су на великој надморској висини, а ниске температуре нису узете у обзир).

Од загађивача ваздуха карактеристични су загађења од индивидуалних ложишта (котларнице на угаљ и мазут), сагоревање фосилних горива и друмски саобраћај²⁴⁹ за време туристичке сезоне. Као извори аерозагађења, осим сагоревања фосилних горива за потребе домаћинства у насељима, котларница (на угаљ и мазут), загађења услед грејања туристичких објеката, пољопривредне производње, појављује се и друмски саобраћај од постојеће путне мреже (магистралних, регионалних и локалних путева) као већи загађивач. На овом простору неопходно је континуирано пратити стање ваздуха.

ЈП „Расина“ из Бруса задужено је за одношење смећа из туристичког центра. Према проценама овог предузећа они односе просечно 625 m³ разног отпада на годишњем нивоу. Смеће се односи једном недељно, а за време туристичке сезоне до два пута недељно, што није довољно. Честе су дивље депоније комуналног и грађевинског. Непостојање канти за смеће и мали број контејнера представља такође велики проблем. Проблем је још израженији у летњем периоду када је просторна дисперзија туриста већа, а пластичне кесе и други отпад завршава и у удаљенијим деловима шуме и ливада. Услед свих ових проблема, највише штете трпи Брзећка и Бела река, које су пуне пластичних флаша, кеса и разног другог отпада.

Многе куће у сеоском насељу потичу из периода после Другог светског рата, иако је већина новијих генерација. Дуж главног пута су изграђени стамбени објекти. Проблем дивље градње није заобишао овај простор. Дивља градња је нарушила вредност амбијента и представља трајну и непоправљиву измену у животној средини. Многи мештани „чувају“ старе куће, док се у непосредној близини граде нове, нимало типичне за предео на коме се налазе, грађене по узору на објекте у градским насељима.

7.3.12 ТУРИЗАМ У БРЗЕЋУ И ЖИВОТНА СРЕДИНА

Сеоско насеље Брзеће поседује потенцијале за развој туризма, а основу његовог развоја требало би да представља рекреативни туризам заједно са пољопривредним и сличним активностима. Квалитетна животна средина била је

²⁴⁹ Из мотора са унутрашњим сагоревањем емитује се велики број гасова, од којих су најважнији (због свог доказаног негативног утицаја на човека): CO, CO₂, NO_x, SO₂, угљоводоници, олово, као и чврсте честице у виду чађи.

пресудна компонента иницијалне фазе развоја туризма у Брзећу, за чији се почетак условно може узети изградња хотела „Јуниор“ 1990. године. Брзеће тренутно располаже са око 2.000 лежајева у хотелском, апартманском, приватном смештају у викендицама. Тренутна инвестициона активност на изградњи већег броја хотелско-апартманских објеката (око 1.500 лежајева у пет већих објеката претежно апартманског типа уз још неколико мањих објеката), указује да ће се расположиви основни и комплементарни смештајни капацитети брзо дуплирати.

Табела 30. Капацитет смештајних објеката у Брзећу

Назив објекта	Број лежајева
Хотел Јуниор	400
Хотел Копаоник	250
Хотел Озон	55
Планинарски дом Бела Река	150
Апартмани Беле стазе	250
Апартмани Кошута	200
Конак Добродолац	70
Вила Ранковић	50
Вила Ивановић	50
Вила Радигост	50
Вила Ђурђа	40
Vila Vilmix	40
Смештај у некатегорисаним објектима и викендицама	око 800

*Извор: ***Туристичка организација општине Брус*

У погледу развоја туризма, спортско-рекреативна понуда је релативно развијена. Брзеће је жичарама и ски-стазама Бела Река I и II повезано у скијашки систем Копаоника, планирана је кабинска жичара Брзеће – Брегови – Сребрнац и две планиране жичаре – наспрам „Јуниора” и са локалитета Галовићи. Ово је значајан фактор угрожавања животне средине на овом простору. Потискивање земљишта због ски-стаза, пресецање шумских екосистема и крчење шума, повећана бука само су неки од негативних утицаја на животну средину.

Табела 31. Туристички промет у Брзећу у периоду 2000-2009. године

Година	број долазака	број ноћења
2009.	22.000	93.000
2008.	27.000	115.000
2007.	32.000	125.000
2006.	36.000	140.000
2005.	41.000	180.000
2004.	44.000	160.000
2003.	47.000	168.000
2002.	49.000	184.000
2001.	47.500	177.000
2000.	37.700	140.000

*Извор: ***Туристичка организација општине Брус*

Према ППППН НП Копаоник²⁵⁰ за Брзеће са Гочманцима планирано је:

- 4.500 туристичких лежајева (од тога: 450 или 10,0% у хотелима, 1.200 или 26,7% у туристичким апартманима, 800 или 17,8 % у омладинском центру („Јуниор”), 400 или 8,9% у одмаралиштима, 1.000 или 22,2% у пансионима/викенд кућама и 650 или 14,4% у приватном смештају), 3.150 за скијаше (70%) и 1.350 за нескијаше (30%), као и 300 лежајева у аутокампу испред улаза у НП Копаоник (200 лежајева у аутоприколицама и 100 лежајева у шаторима, са основним пратећим садржајима);
- 3.000 дневних излетника – 2.400 скијаша (80%) и 600 нескијаша (20%);
- запослених 450 (10% од броја туристичких лежаја) и 80 у јавним и спортско-рекреативним садржајима;
- јавни сервиси и службе у функцији туризма – паркинзи и гараже, трговина, угоститељство, технички сервиси у функцији смештајних, јавних и спортско-рекреативних садржаја, поливалентна сала, уређена етно-зона старих воденица са етно и еко-клубом и друго и
- од спортско-рекреативних садржаја предвиђени су: спортско-рекреативни центар са поливалентном салом (спортска употреба), отвореним клизалиштем, теренима за мале спортове (мали фудбал/рукомет, кошарка, одбојка, тенис) и спортском клубовима и друго.

Тренутно је и у оквиру самог НП животна средина угрожена, па се том проблему који може попримити широке размере „мора стати на пут“. Стога је на овом простору потребно као једини дозвољени вид туризма развијати одрживи туризам. Управа НП треба тесно да сарађује са туристичким сектором и локалним властима јер се на тај начин може развијати одрживи туризам. Увођењем строгих стандарда и применом чврстих планских и организационих мера, спречило би се предимензионирање туристичког промета. Број туриста у НП, као и њихове укупне активности, мора бити под перманентном контролом, како би се спречиле негативне последице по животну средину. Да би концепт одрживог развоја туризма у Брзећу заживео у пракси, неопходно је плански реаговати, зауставити даљу градњу и како на нивоу локалне заједнице, тако и на нивоу државе и схватити да тај рурални простор припада простору НП чија главна карактеристика здрава животна средина и чији једини могућ правац је правац усклађен са циљевима одрживог развоја.

²⁵⁰ Подаци су преузети из ППППН НП Копаоник и прилагођени потребама рада.

7.3.13 РЕЗУЛТАТИ АНКЕТНОГ ИСТРАЖИВАЊА У НАСЕЉУ БРЗЕЋЕ

Резултати спроведене анкете међу становништвом насеља Брзеће обухватили су узорак од 21 испитаника различите старости. По мишљењу 95,2% анкетираних лица у Брзећу, дивље депоније су највећи проблем који нарушава животну средину. Овај податак је значајан са аспекта изучавања насеља на подручју НП јер је потребно предузети све потребне мере за санирање постојећих дивљих депонија и решити питање адекватног одлагања отпада из домаћинства. На питање да ли се довољна пажња посвећује еколошким проблемима, код 85,7% испитаника одговор је био негативан.

С обзиром да се у насељу Брзеће по попису становништва из 2011. године, пољопривредом бавило девет домаћинства (од 24), број испитаника који су пољопривреду навели као основно занимање било је осам (38,1% од укупног броја) од којих је 81% рекло да обавезно употребљава вештачка ђубрива. С обзиром да се већи део атара насеља налази у II зони заштите НП, потребно је предузети све неопходне мере за спречавање даље употребе ових средстава и преоријентисати се на развој одрживе пољопривреде. Потребно је вршити константан мониторинг стања животне средине, чиме би се могло утврдити да ли се и у којој мери се користе вештачка ђубрива.

У погледу будућности развоја села 90,5% сматра да ће се село развијати само у позитивном смислу, пре свега захваљујући развоју туризма. На питање „Ко и у којој мери доприноси развоју заштићеног подручја?“ одговори су били различити, али код 35,7% одговор је да „нико не доприноси“, где се примећује незадовољство становника у погледу бриге о заштићеном подручју. Такође, 66,7% наглашава да општина не води у довољној мери рачуна о развоју простора. Разматрајући добијене резултате потребно је у много већем обиму укључити локалну власт, али и општинске и државне органе у заштиту и очување овог простора (и сеоских насеља на њему), како би се читаво подручје несметано развијало и било у складу са животном средином.

7.3.14 SWOT АНАЛИЗЕ У КОПАОНИЧКОМ НАСЕЉУ БРЗЕЋЕ

Резултати парцијалне SWOT анализе у демографским променама
у насељу Брзеће и околини

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> повећање броја становника смањење броја становника које је зависно од пољопривредне производње већи избор занимања становништва у односу на остала сеоска насеља у оквиру националног парка 	<ul style="list-style-type: none"> мали број чланова домаћинства низак ниво образовања у односу на захтеве савременог пословања недовољна информатичка писменост исељавање младих у веће градове због већих могућности
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> ширење и јачање мреже физичке инфраструктуре на сеоска подручја доступност информатичких ресурса подизање животног стандарда уз развијање одрживог туризма, еколошке пољопривреде, старих заната и сл. досељавање доступност образовне и стручне радне снаге из оближњих истраживачких, развојних и управних средишта 	<ul style="list-style-type: none"> демографска поларизација простора на атрактивне (популацијске) и неатрактивне (депопулацијске) континуирана депопулација и старење становништва у сеоским насељима у окружењу на ширем подручју негативан природни прираштај проблем незапослености

Резултати парцијалне SWOT анализе у еколошкој пољопривреди
у насељу Брзеће и околини

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> производи са ове територије могу се пласирати на шире тржиште добра саобраћајна повезаност сачувани природни ресурси (релативно сачувани) незагађени елементи животне средине 	<ul style="list-style-type: none"> неповољна старосна и образовна структура становништва за нови вид пољопривреде преоптерећеност законском регулативом уситњеност парцела мала производња по домаћинству
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> повратак исељеног становништва природе и традиционалним вредностима јачање свести о потреби заштите животне средине и здравог живота развој сеоског туризма са могућношћу продаје еколошких производа у властитом домаћинству повећање популарности производа старих заната, јела и сл. јачање финансијских фондова за ову намену могућност едукације о развоју овог вида пољопривреде могућност презентовања еколошких производа на шире тржиште 	<ul style="list-style-type: none"> млађе генерације не прихватају живот на селу неповећење купаца у порекло производа недостатак капитала за почетак развоја еколошке пољопривреде недовољна контрола производа заузето земљиште које је погодовало развоју ове делатности слаба заинтересованост државе за улагање у овај вид пољопривреде веће интересовање локалних становника за бављење другим привредним делатностима (туризам)

Резултати парцијалне SWOT анализе у одрживом туризму у насељу Брзеће и околини

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • простор националног парка • очувана животна средина • природни услови за одрживи туризам • богатство шумским екосистемима • традиција села са вредним етно-наслеђем • културно наслеђе • установљење интегрисаног управљања заштитом и развојем Националног парка 	<ul style="list-style-type: none"> • развој масовног туризма • недостатак маркетиншких и управљачких знања међу становницима • дивље изграђени објекти • изразито сезонска концентрација туристичког промета • изразито заостајање реализације планиране инфраструктуре и комуналне опреме • запостављеност културне баштине • одсуство заштите од антропогеног деловања и спонтаног пропадања • сукоб интереса и надлежности бројних субјеката • нема довољно смештајних капацитета у традиционалним домаћинствима
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> • повољни трендови на страни туристичке тражње • позиционирање Србије као туристичке дестинације на међународном туристичком тржишту • усвајање и поштовање регулативе везане за заштиту и одржавање природних и културних ресурса • усвајање и поштовање регулативе везане за просторно уређење и коришћење локалитета у оквиру дестинације • инвестиције у подизање нивоа квалитета смештајних објеката и пратећих услуга • развој и примена нових информационих технологија • едукација запослених у туризму у области одрживог развоја 	<ul style="list-style-type: none"> • опасност од девастације простора непланском изградњом • опасност од екстензивног и непланираног коришћења природних ресурса • несавесно понашање туриста • неадекватно понашање домицилног становништва • низак ниво друштвене одговорности • недовољна сарадња између локалних и републичких нивоа власти • честе промене на глобалном економском плану • недовољна флексибилност туристичког сектора

Резултати збирне SWOT анализе подручја НП Копаноник и руралних насеља

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • добар географски положај • добра саобраћајна повезаност • сачуван квалитет елемената животне средине • природне и створене вредности посебних одлика • богатство у шумским екосистемима • низак степен загађености • пејзажне вредности • повољни услови за развој екотуризма • екопутеви • објекти културног и геонаслеђа • извори воде • ресурси за развој сточарства • традиција у преради млека, меса и осталих радиности • традиционални производи 	<ul style="list-style-type: none"> • геосеизмичност простора • недостатак инфраструктурних објеката • недостатак саобраћајне повезаности међу селима • проблем водоснабдевања • веза између неадекватно лоцираних несанитарних септичких јама и нивоа подземних вода • дивље депоније • проблем збрињавања отпада животињског порекла и непостојање сточног гробља • загађивање земљишта и подземних вода услед неадекватне употребе агрохемијских средстава • недостатак смештаја за потребе екотуризма • недефинисан простор за изградњу објеката

<ul style="list-style-type: none"> • постојање старих заната • очуваност старих кућа • капацитети у области туризма • разноврсност биљног света (лековито биље) и шумски плодови • разноврсност животињског света • услови за развој органске пољопривреде • аутентичност сеоске средине • релативно добро сачуван рурални простор 	<ul style="list-style-type: none"> • непостојање удружења привредника • низак ниво образованости становништва • неорганизовани рад у области туризма • непланска изградња • недостатак финансијских средстава за значајнија улагања у заштиту и унапређење животне средине • лоша медицинска опремљеност • мали број ветеринарских станица • депопулација становништва која добија масовне размере
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> • развој екосела • развој екотуризма • промоција пољопривредних производа • коришћење специфичних биљних лековитих врста • сеоски кампови • алтернативни видови енергије • стране инвестиције и донације • рационално коришћење потенцијала водећи рачуна о просторно-развојним ограничењима и еколошким условима • санирање стања угрожених простора • спречавање даље непланске градње 	<ul style="list-style-type: none"> • недостатак законске регулативе у области туризма • недостатак контроле производа • неефикасна републичка администрација • неинтеграција у европске токове • нерационално коришћење природних ресурса услед непоштовања заштитних зона и прописаних режима коришћења простора • опасност од девастације простора непланском и градњом

7.4 Специјални резерват природе Увац – просторни обухват

Специјални резерват природе Увац, проглашен је Уредбом Владе (Сл. гласник РС, бр. 25/06 и 110/06). Обзиром на потенцијале које поседује неопходна је адекватна заштита природе и развој и уређење сеоских насеља са могућношћу развоја одрживог туризма. Поред очувања биодиверзитета и геодиверзитета, заштита овог простора уз циљеве, методе и начине управљања инсистира на подршци у локалној заједници уз обезбеђивање очувања традиционалних вредности, али и социјалног и економског раста и развоја. Област СРП Увац, покрива укупну површину од приближно 7.543 ha од чега 5.525 ha припада општини Нова Варош и 2.018 ha општини Сјеница (ППППН СРП Увац²⁵¹).

На подручју СРП Увац су валоризацијом утврђене зоне режима I, II и III степена заштите, а унутар сваког режима издвојено је више локалитета. Према подацима из катастра, структура површина према власништву показује да је око

²⁵¹ Просторни план подручја посебне намене специјалног резервата природе Увац (Сл. гласник РС, бр. 83/10).

78% заштићене површине у државном власништву, а 22% у приватним и другим облицима својине (Грубач Б. и др., 2004).

7.4.1 РЕЖИМИ ЗАШТИТЕ ПРОСТОРА

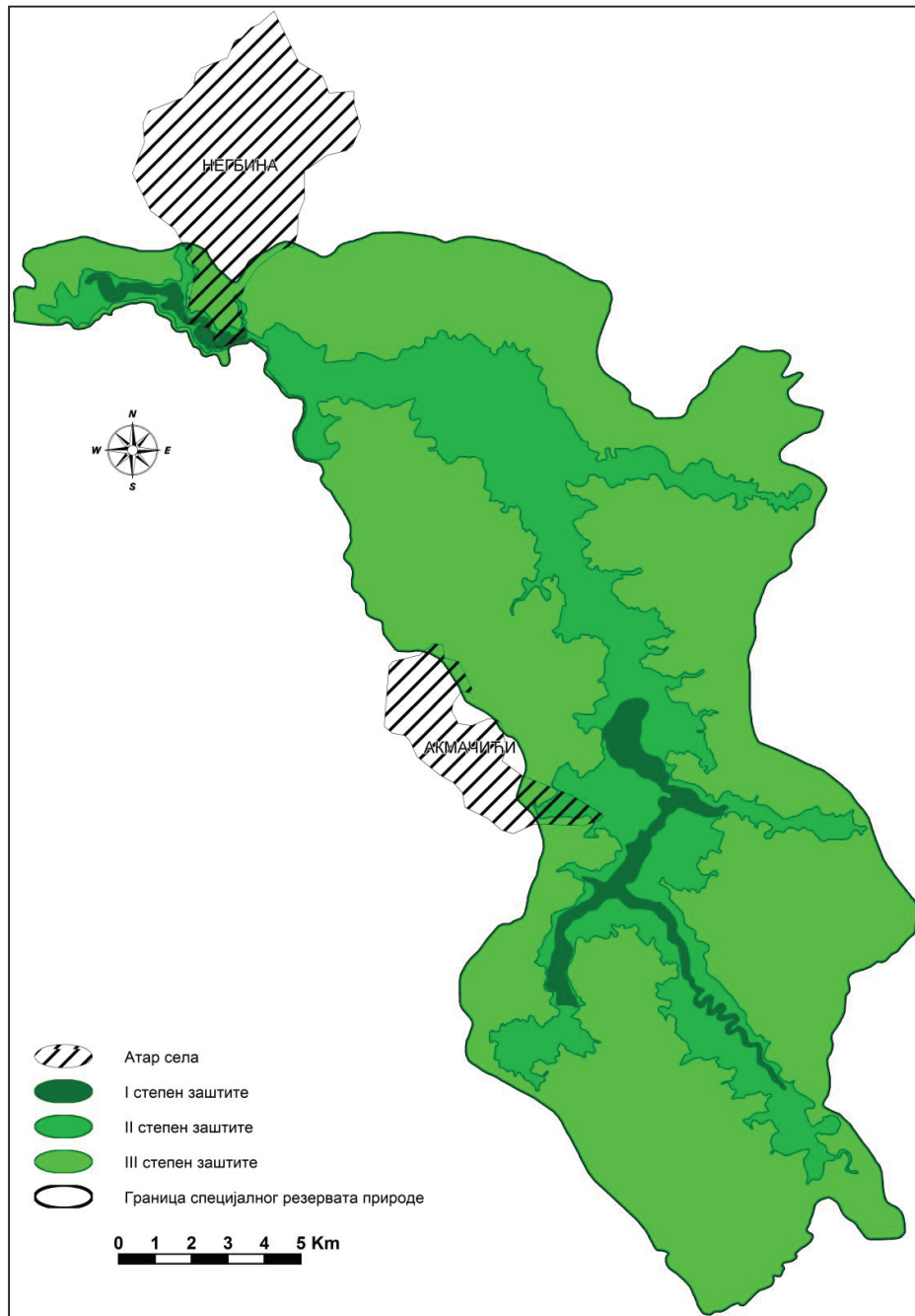
Режимом I степена заштите успоставља се строга заштита са могућностима управљања популацијама, којима су дозвољене активности на очувању и унапређењу постојећег стања екосистема и других обележја и вредности, као и коришћење у научне и едукативне сврхе. Овај режим заштите подразумева висок ниво ограничења, који се на првом месту односи на делатност шумарства, рударства, саобраћаја, туризма и изградње објекта у домену установљења специјалних резервата природе (ППППН СРП Увац).

На површинама са режимом заштите II степена, успоставља се ограничено и строго контролисано коришћење природних богатстава и простора. Дозвољене су активности које омогућавају унапређење стања и презентацију природног добра без последица по његове примарне вредности, односно управљачке интервенције у циљу рестаурације и ревитализације станишта, популација и екосистема (Уредба о заштити Специјалног резервата природе „Увац“²⁵²).

Режим заштите III степена представља либерални модел управљања у коме су управљачке интервенције (активности) расподељене на широк спектар еколошких и развојних потреба, са нагласком на унапређење услова обављања делатности (пољопривреда, шумарство) и становања локалног становништва, инфраструктурног опремања и развоја туризма. На површинама са режимом заштите III степена успоставља се селективно и одрживо газдовање природним ресурсима (Уредба о заштити Специјалног резервата природе „Увац“). Изградња објеката и друге активности у простору су прихватљиве, уз услов одржања високог квалитета животне средине, биолошке и предеоне разноврсности (Грубач Б. и др., 2004).

²⁵² Сл. гласник РС, бр. 25/06 и 110/06.

Карта 21. Зоне заштите СРП Увац

Извор: ППППН СРП Увац, ПРИЛАГОЂЕНО

7.4.2 ЗАДАЦИ И ЦИЉЕВИ ЗАШТИТЕ И РАЗВОЈА

У складу са смерницама Просторног плана Републике Србије и применом Уредбе о заштити СРП „Увац“ уз међународне препоруке и стандардне у погледу заштите животне средине у заштићеним областима, предлажу се следећи задаци за очување и заштиту простора:

- заштита биодиверзитета;
- заштита геодиверзитета;
- одржавање природне равнотеже између функција развоја сеоских насеља и заштите СРП Увац;
- омогућавање услова за ревитализацију сеоских насеља;
- улагање у сеоска насеља ради смањивања депопулације и за могућност повратка и
- омогућавање развоја делатности у сеоским насељима које би омогућиле запошљавање, а биле у складу са заштитом животне средине.

Циљеви заштите и развоја у руралним насељима су:

- изградња и реконструкција саобраћајне инфраструктуре;
- реорганизација и развој традиционалног сточарства;
- изградња и реконструкција туристичке, саобраћајне, водене, енергетске и телекомуникационе инфраструктуре;
- адекватније управљање отпадом;
- реконструкција типичних сеоских кућа;
- уређење сеоских насеља;
- боља здравствена заштита;
- постојање јавних служби (социјална заштита, поште и сл.);
- омогућавање услова за еколошку производњу;
- омогућавање услова за развој одрживог туризма;
- заштита егзистенције локалних становника;
- едукација локалног становништва у области заштите животне средине и
- сарадња између локалне заједнице, управе заштићеног добра, општинске власти и државе.

7.4.3 ОСНОВНЕ ГЕОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ

СРП Увац налази се у југозападној Србији, између масива планина Златар на југозападу и Јавор на североистоку. Обухвата део клисуре реке Увац и њених притока Вељушнице, Кладнице и Тисовице. Обухвата територије општина Нова Варош и Сјеница. Резерват је неправилног издуженог облика са минималном надморском висином од 760 m, а максималном до 1322 m.

Кањонска долина Увца са долинама својих притока представља централну морфолошку целину СРП Увац. Делови долине усечени у кречњак имају одлике кањона. Средњи део између Вељушнице и Кокиног брода има одлике клисуре. Највећа дубина кањонских делова је до 350 m, а просечно између 200 и 300 m. Посебна вредност кањонских делова долине усечених у кречњаке су укљештени меандри (Грубач Б. и др., 2004). Морфологија меандара у оквиру делимично потопљене долине Увца чини посебну вредност предела. Услед постојања вештачких језера део природних пејзажа је измењен.

У погледу крашке морфологије, издвајају се (тип Косова): крашке површи, увале, вртаче, крашке долине, окапине, пећине и јаме и ретко шкрапе. Јаме су малобројне и плитке. Најзначајнији спелеолошки објекти у Специјалном резервату природе су хидролошки активни. Све три пећине (Ушачка, Тубића и Баждарска) имају функцију понора док прве две имају и функцију извора односно врела. Ушачки пећински систем је један од највећих спелеолошких обејеката у Србији и представља једну од основних природних вредности резервата. Систем представља разгранату структуру и састоји се од две пећине и једне јаме чији су канали међусобно повезани и имају укупну дужину од 6.185 метара. У састав Ушачког пећинског система улазе Ушачка пећина, Ледена пећина и јама Бездан. Укупна дужина канала Ушачке пећине износи 2.520 m при чему је главни канал дужине 2.090 m, док остатак припада бочним каналима (Љешевић М., 1982).

Река Увац је најзначајнији водоток на простору СРП-а. У горњем току, а уједно и најважнија притока Увца је Вапа, а остале су: Вељушница, Кладница, Тисовица и Злошница. Ово најводније подручје у Србији има проблеме везане за водоснабдевање насеља, који су настали као последица недовољно развијене водопривредне инфраструктуре или због непостојања повољних локалних изворишта. Ток реке Увац је преграђен бранама које формирају четири вештачке акумулације (табела 32.) и оне испуњавају већи део клисуре и кањона надморске висине од 985 до 760 m (Грубач Б. и др., 2004). Од вештачких акумулација Сјеничко (Увачко) и Златарско језеро спадају у најважније водне акумулације Србије са значајном хидроенергетском и водопривредном функцијом (ППППН СРП Увац).

Табела 32. Постојеће акумулације - део функционалне целине на планском подручју

Акумулација	Река	Најближе насеље	Кота нормалног успора (m н.в.)	Укупна запремина (10 ⁶ m ³)	Намена
Сјеничко (Увачко) језеро	Увац	Нова Варош	988	213	Е, О, В, Р, П, Т
Златарско језеро	Увац	Кокин Брод	888	273	Е, О, В, Р, П, Т
Радоињско језеро	Увац	Кокин Брод	812	7	Е, Р, Т

Легенда за намене акумулација: Е – енергетика, О – оплемењавање малих вода, В – снабдевање водом насеља, П – контрола поплава, Р – рибарство, Т – туризам и рекреација.

Извор: Просторни план подручја посебне намене Специјалног резервата природе „Увац“²⁵³

Климатске карактеристике су специфичне. Т. Ракићевић означава овај простор као „климатски рејон са највећом влажношћу ваздуха у Србији, највећом облачношћу и обилним падавинама“ (Ракићевић Т., 1980; Šabić D. i Pavlović M., 2004). У погледу вредности флоре и фауне овај простор карактерише изузетна разноврсност, али и у последње време све већа деградација. Шумска вегетација је представљена низом заједница: беле јове, јове и граба, китњака и цера, затим црног јасена и белог граба и букве. Целокупан списак флоре овог подручја броји преко 500 врста (Veljić M. *et al.*, 2006). Бројни су представници ихтиофауне, сисара и орнитофауне са темељном вредношћу СРП Увац – једне од најређих врста лешинара код нас, белоглавог супа (*Gyps fulvus*) (Ljubojević S., 2008).

7.4.4 ОБЈЕКТИ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

На подручју природног добра налази се више објеката са споменичким својствима. Посебно се издваја археолошки локалитет Немањића град. Он се налази у атару села Урсуле, у најатрактивнијем делу добра. На јужној страни су остаци зида дуги око 120 метара (Грубач Б. и др., 2004).

Значајно је споменути и село Штитково које има статус етно села због очуване традиционалне изградње. У селу постоје црква, стара школа и више добро очуваних кућа с краја XIX века²⁵⁴. Интересантне су и старе воденице које се налазе у околини села, као и слични објекти унутар или у непосредној близини граница заштићеног подручја који представљају својеврсну вредност и

²⁵³ Преузето са сајта Републичке агенције за просторно планирање (www.rapp.gov.rs).

²⁵⁴ Сматра се да је ово село добило назив због штитова који су се ту израђивали у средњем веку за потребе војске.

туристичку атракцију²⁵⁵. У потопљеној Ушачкој пећини су нађени артефакти у траговима, на основу којих се закључује да је пећина била коришћена у дужем временском периоду. На локалитету Жвале према причама мештана некада се налазио „брод“ на Увцу на путу између Вишеграда и Новог Пазара („Будимски пут“). Део пута – „брод“ са остацима средњевијековног монументалног моста су потопљени при изградњи ХЕ „Увац“.

Локалитет Црквина се налази у атару села Дрмановића у засеоку „Покрај“ изнад Друловића Кућа. Према казибању старијих мештана на том месту су постојале око 1,5 m високе зидине око којих се народ окупљао о великим празницима и обављао црквене обреде – о Светој Тројици. При рекогностицирању терена 1997. године нису нађени никакви остаци (Грубач Б. и др., 2004).

7.4.5 ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ

СРП Увац има релативно повољан саобраћајно-географски положај. Путни правац М21 и Е-763, према Црној Гори (државни пут првог реда) омогућује повезивање простора са већим градским центрима (нарочито Новом Вароши и Ужицем). Локални путеви су слабог квалитета и функција повезивања насеља и без пратеће сигнализације и морају бити реконструисани. Југозападном страном Нове Вароши, уз долину реке Лим, пролази пруга Београд-Бар.

У погледу водоснабдевања, углавном постоје изграђени водоводни објекти, мада се велики број домаћинстава индивидуално снабдева водом, нарочито у сеоским насељима на већим надморским висинама. Посебан проблем представља заштита каптажа, црпних станица, резервоара, као и застарела техничка опремљеност. Сва села имају електричну енергију. Питања канализационе инфраструктуре су на незадовољавајућем нивоу.

²⁵⁵ Преузето са сајта: www.travel.rs

7.4.6 САДАШЊЕ СТАЊЕ (ПОПУЛАЦИЈА, ФУНКЦИЈЕ НАСЕЉА И ЈАВНЕ СЛУЖБЕ)

Природни, историјски, саобраћајни и економски фактори у значајној мери су утицали на географски размештај и развој насеља на овом подручју. Насеља овог краја, према физиономским обележјима припадају старовлашком типу. Села су непланска, разбијеног типа и неправилног облика, заузимају велике површине и простиру се у дужини 5-6 km и деле се на махале или засеоке (Rudić V., 1987). Међусобна удаљеност засеока је од 1 до 3 km.

Физиономски и функционални преображај насеља и прелазак натуралне на тржишну привреду добија на интезитету након Другог светског рата. Упоредо са физиономским променама, које су условљене друштвено-економским развојем, мењале су се и функције насеља и њихови утицаји на околину. Природна обележја, историјски услови и друштвено-економске прилике у којима су се развијала села, утицали су да се становништво нововарошког краја углавном бавило пољопривредом. Међу важнијим функцијама, поред пољопривредне су: индустријска, занатска, трговинска, саобраћајна, угоститељска, здравствена, просветна, културна и др. (Pavlović M. i Živković D., 2001). За ова сеоска планинска насеља везује се веома ограничен демографски потенцијал, изражен процес демографског старења, доминантна екстензивна пољопривреда, низак ниво инфраструктурне опреме и неразвијене или неадекватно организоване јавне службе у области здравствене и социјалне заштите, културе итд.

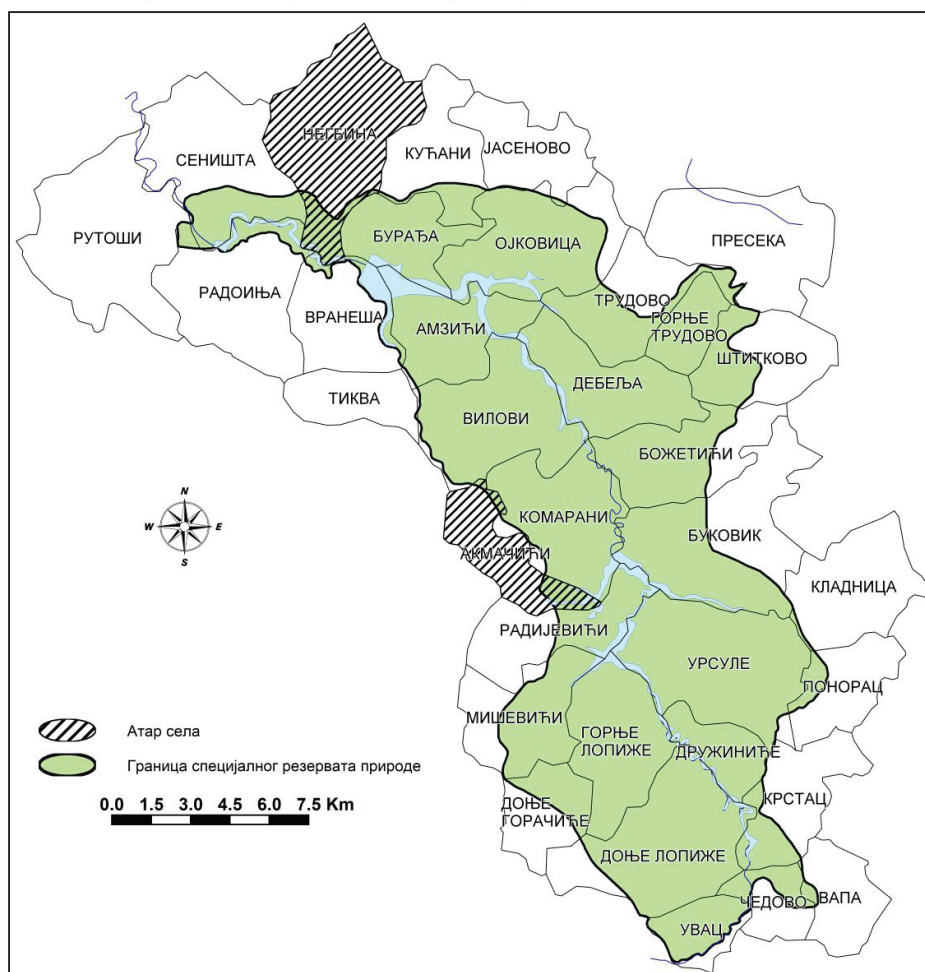
7.4.7 СЕЛО АКМАЧИЋИ – ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Акмачићи су сеоско насеље општине Нова Варош (Златиборски округ). Укупан број становника у Акмачићима износи 340 (2011. године), а површина сеоског атара је 1.130 ha. Простире се у висинском појасу између 1100-1238 m надморске висине (Rudić V., 1987). Село обједињује шест засеока: Букавачу, Мишки гај, Ђенадића поље, Дробњаке, Лојаничиће и Зебловник. Од општинског центра Нове Вароши село је удаљено 11 km, од Чајетине 53 km, од Ужица 71 km и од Београда 229 km.

На простору атара насеља Акмачићи налази се Увачко језеро настало преграђивањем реке Увац, на надморској висини од 985 m и после Власинског

језера највише је у Србији. То је по површини највећа хидроакмулација на реци Увац (Станковић С., 2000). Брана која преграђује реку дугачка је 160 m, а висока око 110 m.

Карта 22. Атари насеља у просторном обухвату СРП Увац

Извор: ППППН СРП Увац, ПРИЛАГОЂЕНО

7.4.8 ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ АКМАЧИЋА

У Акмачићима је од 1948. до 1961. остварен пораст броја становника за 15%, да би од 1961. до 1991. године број становника био смањен за 24%. У међупописном периоду од 1991. до 2002. године забележен је благи пораст становништва од 5%, да би тај број до 2011. године био смањен за 19% (табела 33.).

Табела 33. Број становника и домаћинства са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству

Година	Број становника	Индекс	Број домаћинства	Индекс	Средњи број чланова у домаћинству
1948.	453	-	65	-	6,97
1953.	493	108,83	75	115,38	6,57
1961.	522	105,88	78	104,00	6,68
1971.	430	82,37	78	100,00	5,51
1981.	420	97,67	88	112,82	4,76
1991.	398	94,76	92	104,54	4,32
2002.	420	105,53	118	128,26	3,56
2011.	340	80,95	107	90,67	3,18

Извор: РЗС – Попис становништва 2002. (књ. 9 и 10) и 2011. године (књ. 2 и 10)

У периоду од 1948. до 2002. године број домаћинства расте, али се просечан број чланова у домаћинству знатно смањује. Од 2002. до 2011. године број домаћинства се смањио за 9%. Већина (51,08%) домаћинства је 1991. имала 5 и више чланова, 2002. та величинска категорија учествује са 28,81% од укупног броја домаћинства, а према подацима последњег пописа из 2011. године са само 23,36% (табела 34).

Табела 34. Домаћинства по броју чланова

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)	2011.	%
Укупно домаћинства	92	100,00	118	100,00	107	100,00
1 члан	6	48,92	16	71,19	23	76,64
2 члана	11		23		24	
3 члана	13		19		18	
4 члана	15		26		17	
5 чланова	25	51,08	19	28,81	12	23,36
6 чланова	12		9		13	
7 чланова	6		2		-	
8 и више чланова	4		4		-	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 6), 2002. (књ. 11) и 2011. године (књ. 10)

У периоду од 1991. до 2011. године удео популације до 19 година старости смањио се за 6%, а старосни контингент (преко 60 година) повећао за око 11%. Индекс старења је 1991. године износио 0,61, 2002. године 1,02, да би 2011. износио дупло више индексних поена у односу на 1991. годину (1,32), што указује на то да је

становништво овог села захватио процес старења (табела 35.). Ако се негативни демографски процеси наставе, демографски опстанак села може бити угрожен.

Табела 35. Становништво по старосним групама

Година	1991.		2002.		2011.	
	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)
Свега	398	100,00	420	100,00	340	100,00
0-19	108	27,14	95	22,63	71	20,88
20-59	224	56,28	227	54,05	175	51,48
60 и више	66	16,58	97	23,09	94	27,64
Непознато	-	-	1	0,23	-	-
Индекси старења	0,61		1,02		1,32	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 3), 2002. (књ. 2) и 2011. године (књ. 2)

У структури становништва по активности, од 1991. до 2002. године дошло је до смањења удела категорије активних (са 57,79% на 33,33%), док се категорија издржаваних лица повећала (са 36,93% на 41,19%), као и лица са личним примањима (са 5,28% на 25,48%) (прилог 4, табела 6.).

7.4.9 РУРАЛНА ПОПУЛАЦИЈА И ИСКОРИШЋАВАЊЕ ЗЕМЉИШНИХ РЕСУРСА АКМАЧИЋА

Домаћинства насеља Акмачићи, према попису из 1991. године, своје приходе остваривала су подједнако из непољопривредних и мешовитих делатности (по 43,48%). Године 2002. доминирали су лични приходи (34,75% домаћинства), а евидентирано је 21,19% мешовитих, 27,12% непољопривредних и само 4,23% пољопривредна домаћинства (табела 36.).

Табела 36. Домаћинства према извору прихода

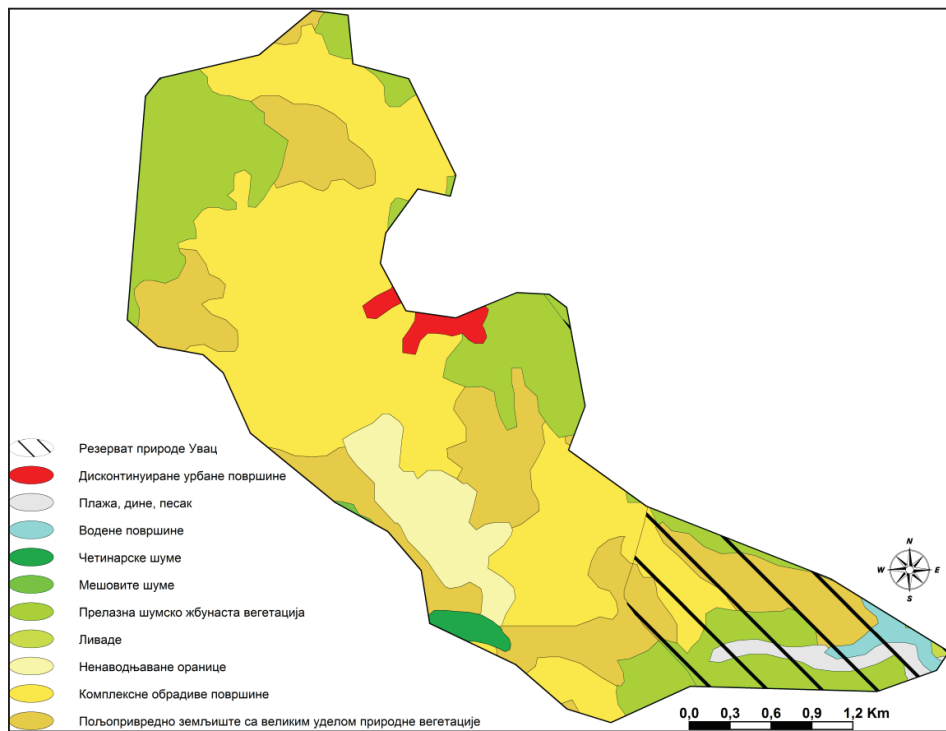
Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Пољопривредна	12	13,04	5	4,23
Непољопривредна	40	43,48	32	27,12
Мешовита	40	43,48	25	21,19
Из личних прихода	-	-	41	34,75
Без прихода	-	-	15	12,71

Извор: РЗС – Документациони материјал: Домаћинства према изворима прихода 1991. и 2002.

Највећи део култивисаног и земљишта под вишегодишњим културама је у власништву породичних пољопривредних домаћинства. Пашњаци који од давних времена представљају опште добро, законом из 1992. год. су скоро у потпуном власништву Републике Србије. То решава ранији неодређени власнички статус такозваног друштвеног земљишта ван организоване производње, што се може сматрати олакшавајућим околностима, када дође до опремања ових делова основном саобраћајном инфраструктуром.

Постојећа власничка структура пашњака налаже јасно дефинисање права и обавеза њихових власника, не само приликом узимања у обзир утврђених режима заштите природних ресурса Златара, већ и приликом узимања у обзир доприноса за организовање изградње и одржавање садржаја (летње куће за чобане, сезонске продавнице млечних производа и складишта, појила, локални путеви, путеви за стоку, механичку мелиорацију). Данас се мањи број домаћинстава Акмачића бави сточарством и узгаја краве, свиње и овце за потребе домаћинства (прилог 4, табела 7.)

Карта 23. Користићење земљишта атара насеља Акмачића по CORINE програму

Извор: ЕЕА (2013), ПРИЛАГОЂЕНО

7.4.10 ОРГАНИЗАЦИЈА НАСЕЉА И ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ ЈАВНИХ СЛУЖБИ

У Акмачићима постоји осморазредна основна школа. Од јавних служби налазе се амбуланта, ветеринарска станица, месна канцеларија за насеља: Акмачиће, Вилове, Комаране, Мишевиће и Радијевиће. За снабдевање домаћинства значајне су две продавнице мешовите робе и сточна пијаца. У селу се налази Земљорадничка задруга „Зеленика плус“.

Табела 37. Коришћена пољопривредна површина

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно ha	439	100,00	396,11	100,00
Обрадиво ha	345	78,59	138,66	35,01

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

Од укупне, коришћена пољопривредна површина заузима 396,11 ha, а обрађује се 35,01% (табела 37.). Пољопривредна производња је ограничена надморском висином и климатским условима, али и поред тога овде се успешно остварују приноси од производње кромпира, хељде, шаргарепе, овса и јечма, крмног и лековитог биља, а има и много ливада. Карактеристична је и сточарска производње (прилог 5, табела 21.) узгој говеда и крава музара (124 грла), узгој оваца и коза, прерада млека и млечних производа, узгој квалитетне рибе у акумулационим језерима и речним водотоцима и пчеларска производња (15 кошница). Од воћарских култура успевају малине, купине, рибизле, јагоде, шљиве, јабуке, крушке и друго. Велики удео пољопривредне производње припада приватном сектору јер је велика уситњеност пољопривредних парцела и газдинстава (табела 38.). Највећи број газдинстава поседује до 5 ha (66,67%) земљишних поседа.

Табела 38. Домаћинства по величини земљишног поседа

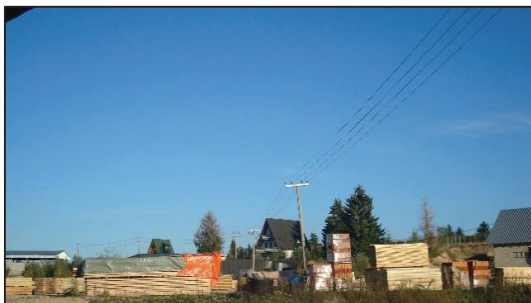
Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно	92	100,00	75	100
Без поседа	3	3,26	1	1,33
До 0,10 ha	14	15,22	-	-
Од 0,11-5,00 ha	42	45,65	50	66,67
Од 5,01-10,00 ha	25	27,17	16	21,33
Преко 10,01 ha	8	8,70	8	10,67

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

Као и у целој општини, тако и у насељу Акмачићи, велики је шумски потенцијал, који се може експлоатисати у многе сврхе (огревно дрво, грађевинска и дрвна индустрија). Поред земљишта које је обрасло шумом, има и пашњака, али и неплодног земљишта које се може култивисати и привести економској намени.

7.4.11 ТРЕНУТНО СТАЊЕ НАСЕЉА И ЕЛЕМЕНАТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

У оквиру резервата природе налази се око 200 ha од укупне површине атара насеља обухватајући при томе делове II и III зоне заштите (карта 22.). Посебна пажња везана за заштиту животне средине мора бити посвећена атару насеља са режимом заштите II степена где је потребно строго контролисати коришћење природних ресурса. Режим заштите III степена дозвољава обављање свих делатности које су у складу са одрживим развојем.

Слика 5. Пилане као извор загађења

Слика 6. Спаљивање отпада

Извор: Б. Михајловић (2012)

Акмачићи се налазе у близини Сјеничког (Увачког језера), али нису избегли проблем недостатка пијаће воде. Углавном се проблем везује за безводност подручја и бактериолошку неисправност воде. Општина Нова Варош покренула је пројекат којим ће се побољшати снабдевање водом и на траси цевовода до Нове Вароши налазиће се село Акмачићи²⁵⁶, а предвиђено је да се до села доведу нове количине квалитетне изворске воде са изворишта „Ћурчића врело“. Канализациона мрежа не постоји. Отпадне воде из домаћинства одлазе у септичке јаме које не испуњавају хигијенске и санитарне услове и често долази до њиховог изливања. Управљање отпадом није решено на задовољавајући начин – постоји неколико дивљих депонија у самом насељу, а често се отпад и спаљује. Као последица недовољних санитарних услова изазива се загађење водотока органским и неорганским садржајима. Село је електрификовано, а потенцијали за добијање алтернативне енергије нису искоришћени.

У селу постоје две млекаре. Једна млекара је у оквиру Земљорадничке задруге „Зеленика плус“. Проблем који се јавља због постојања млекара је услед

²⁵⁶ Преузето са сајта: <http://webcache.googleusercontent.com>

испуштања отпадних вода без пречишћавања које угрожавају квалитет воде за пиће и могу имати негативан утицај на здравље људи. Стога је неопходно урадити Процену утицаја ових објеката на животну средину. Село има све потенцијале за развој еколошке пољопривреде. До сада су се издвојили неки еколошки производи који постају познати на ширем тржишту, а у које спадају сиреви (Златарски сир) и производи од хељде.

У насељу постоје четири стругаре (пилане). За њихово функционисање користи се велика количина дрвне масе, која се добија сечом шума са ширег простора. Чест је случај нелегалне сече шума, што оставља велике последице на животну средину. Од остатака приликом обраде дрвета стварају се веће депоније, које се често складиште уз речне токове и путеве. Ови остаци би могли да се користе као сировина за производњу биогорива, али се то још увек не примењује у селу. Приликом обраде дрвета стварају се и велике количине прашине.

Од осталих загађивача значајна је и „Асфалтна база“ на самој граници села Акмачића и Дрмановића, постројење за производњу асфалтне масе где се користе разноврсни градивни материјали – агрегати (песак, шљунак, дробљени камен) и битумен који се транспортују до постројења за производњу асфалтних мешавина. Услед утицаја ветра који носи и најситнију фракцију загрејаног битумена овај објекат је један од највећих загађивача насеља.

У погледу биодиверзитета село је богато шумама и травним вегетацијама. Од шума су доминантне шуме букве и јеле. Флора шума и пашњака је обогаћена разним лековитим биљкама и јестивим гљивама. Језеро је богато рибом, која је посебно битна за љубитеље спортског риболова.

Већина сеоских кућа је савременог типа и карактеристична за урбана насеља. Старих кућа типичних за овај крај је остало мало и углавном се налазе у засеоцима. У последње време се граде викендице од дрвета које се уклапају у амбијент.

Село поседује изузетне потенцијале у погледу развоја туризма. Аутентичан простор, очуван био и геодиверзитет са шумским екосистемима само су неки од потенцијала за развој туризма. У последње време све већи број туриста за време летње туристичке сезоне долази у ово село. Развоју ове делатности мора посветити посебна пажња са аспекта заштите и очувања животне средине.

7.4.12 СЕЛО НЕГБИНА – ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Негбина је сеоско насеље у општини Нова Варош. Површина сеоског атара је 2.790 ha. С обзиром да је село разбијеног типа куће се простиру у висинској зони између 969-1434 m. Саобраћајно је релативно добро повезано магистралним путем М21 (ИБ 23) који пролази кроз село, док се до засеока долази макадамским путевима. Од Нове Вароши село је удаљено 17 km, од Чајетине 33 km, од Пријепоља 39 km, од Ужица 51 km и од Београда 209 km.

7.4.13 ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ НЕГБИНЕ

Становништво села Негбина је захваћено негативним демографским процесима, који су од 60–их година XX века постали интензивни. Број становника од 1948. до 1961. повећао 2%, а до 2011. године смањио 63%. Број домаћинстава је пратио промене броја становника и у истом периоду је прво забележен раст (од 53%), након чега је уследио пад од 41% (табела 39.). Просечан број чланова у домаћинству константно опада од 1948. године. Године 1991., 41 домаћинство имало је 5 и више чланова (24,11%), а 2011. године 19 (14,07%). Према попису из 2011. године просечан број чланова по домаћинству је 2,60.

Табела 39. Број становника и домаћинстава са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству

Година	Број становника	Индекс	Број домаћинстава	Индекс	Средњи број чланова у домаћинству
1948.	939	-	147	-	6,38
1953.	991	105,53	164	111,56	6,04
1961.	1112	112,21	226	137,80	4,92
1971.	879	79,04	180	79,64	4,88
1981.	660	75,08	181	100,55	3,64
1991.	517	78,33	170	93,92	3,04
2002.	475	91,87	168	98,82	2,82
2011.	352	74,10	135	80,35	2,60

Извор: РЗС – Попис становништва 2002. (књ. 9 и 10) и 2011. године (књ. 2 и 10)

Учешће лица до 19 година живота у укупном становништву је 1991. године било 17,22%, 2002. године 15,79%, а 2011. године 13,92%. Однос учешћа лица старијих од 60 година у истом периоду био 32,88%:40,42%:43,18%.

Табела 40. Домаћинства по броју чланова

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)	2011.	Удео (%)
Укупно домаћинства	170	100,00	168	100,00	135	100,00
1 члан	34	78,89	26	86,31	35	85,93
2 члана	50		62		52	
3 члана	29		26		19	
4 члана	16		31		10	
5 чланова	21	24,11	17	13,69	7	14,07
6 чланова	14		4		12	
7 чланова	5		2		-	
8 и више чланова	1		-		-	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 6), 2002. (књ. 11) и 2011. године (књ. 10)

Промене у старосној структури популације Негбине су биле постепене и са опадајућим трендом младог и радно-способног континента. Апсолутни број лица свих категорија старости (млади, радно-способни и стари) је смањен од 1991. до 2011. године. Индекс старења је 1991. године износио 1,91, 2002. године 2,56 и 2011. године 3,10 индексна поена. Са оваквом старосном структуром, Негбина нема демографску будућност, а може је имати под условом да се сеоском становништву обезбеде пристојни услови за живот (табела 41.).

Табела 41. Становништво по старосним групама

Година	1991.		2002.		2011.	
	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)
Свега	517	100,00	475	100,00	352	100,00
0-19	89	17,22	75	15,79	49	13,92
20-59	255	49,32	206	43,37	151	42,90
60 и више	170	32,88	192	40,42	152	43,18
Непознато	3	0,58	2	0,42	-	-
Индекси старења	1,91		2,56		3,10	

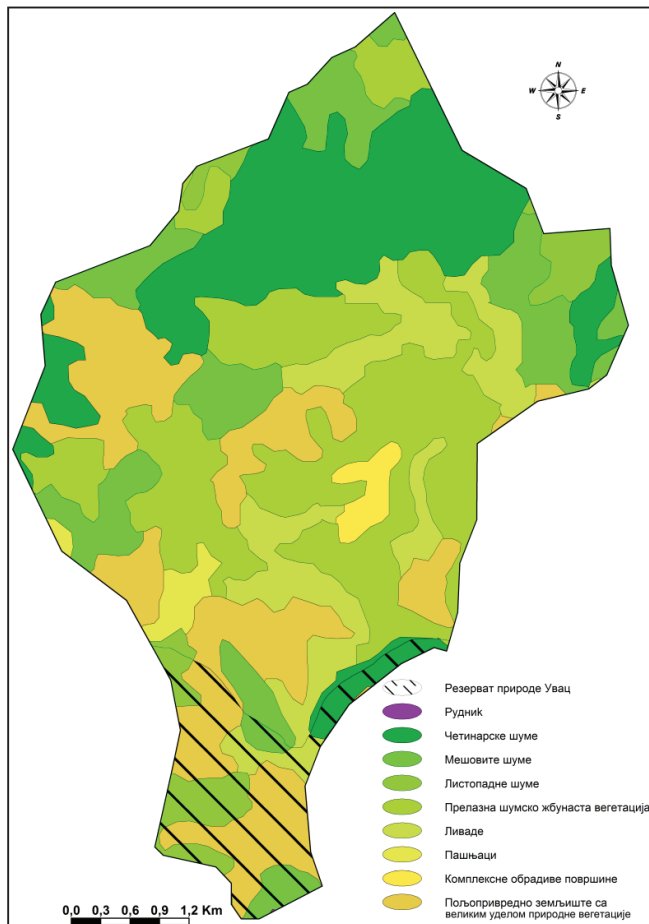
Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 3), 2002. (књ. 2) и 2011. године (књ. 2)

7.4.14 РУРАЛНА ПОПУЛАЦИЈА И ИСКОРИШЋАВАЊЕ ЗЕМЉИШНИХ РЕСУРСА У НЕГБИНИ

Укупна површина атара села Негбина износи 2.790 ха. Под пољопривредним површинама је 686,91 ха, а обрађује се свега 28,29% (табела 42.). Просечно по домаћинству се обради око 5,08 ха. Углавном се по ободу села налазе воћњаци, а гаје се, као и на целом подручју општине Нова Варош, многе врсте житарица, крмно биље, повртарске и воћарске биљне културе, као и лековито биље. За више надморске висине карактеристично је пашарење, иако се сточарством становништво не бави у мери у којој се бавило раније. Углавном се

гаје овце (896 грла), а у нешто мањој мери је заступљено узгајање свиња и говеда (прилог 4, табела 8.).

Карта 24. Коришћење земљишта атара насеља Негбина по CORINE програму

Извор: ЕЕА (2013), ПРИЛАГОЂЕНО

Табела 42. Коришћена пољопривредна површина

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно ha	928	100,00	686,91	100,00
Обрадиво ha	450	48,49	194,34	28,29

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

Према попису 1991. године, 54,71% домаћинстава у насељу Негбина приходе је остваривало из мешовитих делатности, а 2002. године највећи број домаћинстава (44,64%) је остваривало личне приходе. У мањем проценту су биле заступљене непољопривредне (17,26%) и пољопривредне (10,13%) делатности. Без прихода је евидентирано 7,14% домаћинстава (табела 43.).

Табела 43. Домаћинства према извору прихода

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Пољопривредна	50	29,41	17	10,13
Непољопривредна	27	15,88	29	17,26
Мешовита	93	54,71	35	20,83
Из личних прихода	-	-	75	44,64
Без прихода	-	-	12	7,14

Извор: РЗС – Документациони материјал: Домаћинства према изворима прихода 1991. и 2002. године

7.4.15 ОРГАНИЗАЦИЈА НАСЕЉА И ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ ЈАВНИХ СЛУЖБИ

Засеоци у селу немају адекватно изграђену саобраћајну инфраструктуру. Пuteви нису асфалтирани и то представља проблем нарочито у зимском периоду године када је велика количина снежних падавина. У Негбини постоје две продавнице мешовите робе које су слабо снабдевене. Амбуланту мештани могу користити једном недељно када долазе здравствени радници из Нове Вароши. У селу се налазе осморазредна школа и црква. Најближа социјална служба је у Новој Вароши. У селу нема ветеринарске станице.

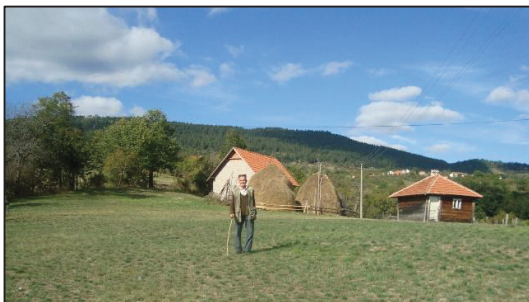
7.4.16 ТРЕНУТНО СТАЊЕ НАСЕЉА И ЕЛЕМЕНАТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Негбина је типично планинско сеоско насеље у општини Нова Варош. Већина становника се преселила у веће центре: у Ужице, Нову Варош и Чачак. Многи становници који су се иселили вратили би се у село уколико би имали боље услове за живот, могућност запослења, боље путеве и сл.

Становници се снабдевају водом системом од извора „Бјелан“. Вода је у биолошком и хемијском погледу исправна. Канализација не постоји и користе се нехигијенски постављене септичке јаме. Стајска ђубришта су непрописно урађена и могу представљати извор заразе. Велики проблем представља нерешено питање одлагања отпада. Оно се врши или на више дивљих депонија на ширем простору или становништво пали тај отпад.

Од пољопривредних култура узгајају се кромпир, зоб, јечам и хељда. Постоје и мањи воћњаци јабука „бедрике“. Агрохемикати и пестициди се готово не користе. Сточарство је развијено и свако домаћинство има краве (до четири грла), овце и свиње. Непостојање ветеринарске службе представља велики проблем, нарочито зими јер тај посао обавља служба из Нове Вароши. У селу

нема сточних гробаља. Управа заштићеног добра „Увац“ узима остатке животиња или угинуле животиње и односи их у хранилиште за белоглаве супове. У селу постоје три мале стругаре али оне не представљају веће загађиваче животне средине.

Слика 7. Имање у Негбини

Слика 8. Сеоски домаћин у Негбини

Извор: Б. Михајловић (2013)

Готово потпуно очувани елементи животне средине насеља представљају основне потенцијале за развој одрживог туризма. Недовољна заинтересованост локалне заједнице и државе учинили су да ово село није у том погледу још увек афирмисано. Село је задржало дух традиције са старим кућама типичним за овај простор. Вредност амбијента села је стална и представља први ниво туристичке мотивације тако да мора бити заштићена пажљивом рестаурацијом и забраном насумичне, непланиране градње.

Од природних богатстава села и околине најважније место заузима планина Муртеница са шумама, ливадама и пашњацима. У селу постоји јединствена, ендемична и реликтна врста Златног бора или Златиборца.

7.4.17 МЕРЕ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И РАЗВОЈА СРП УВАЦ И СЕОСКИХ НАСЕЉА АКМАЧИЋИ И НЕГБИНА

Мере заштите животне средине морају бити у складу са основним циљевима СРП Увац. Међу могућим мерама неопходна је:

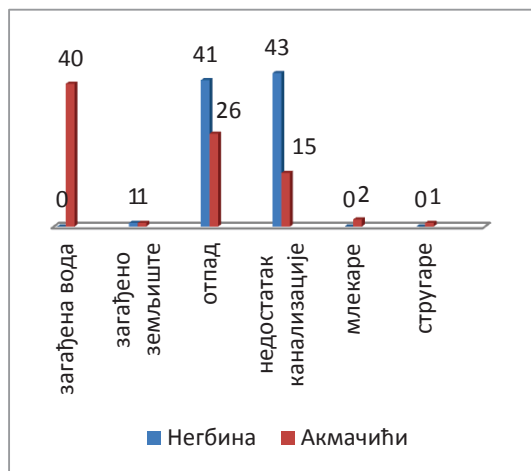
- израда просторно планске документације;
- примена просторних планова и законске регулативе;
- стварање мултуфункционалног заштитног појаса;
- ограничавање употребе природних ресурса (флоре и фауне);
- израда мастер планова у складу са сличним дестинацијама у окружењу;
- адекватна комунална опрема;

- регулисање евакуације отпадних вода;
- регулисање управљања отпадом;
- коришћење органског отпада за друге намене;
- омогућавање еко производње;
- подршка у развоју и промоцији производње органске хране, као и активности за добијања брэнда за локалну пољопривредну и прехранбену производњу на основу заштићених ознака о географском пореклу;
- организација одговарајућих модалитета пословног повезивања између породичних домаћинстава и сфере дистрибуције и прераде пољопривредних и прехранбених производа;
- рестаурација старих зграда;
- спречавање дивље градње;
- заштита од градње само за викенд потребе и инфраструктурно опремање које треба да прати урбанистичке прописе и капацитете;
- обезбеђење насеља јавним службама (амбуланте, ветеринарске службе, службе социјалне заштите);
- увођење перманентног мониторинга животне средине;
- зонирање туристичких активности;
- подизање еколошке свети туриста;
- подизање еколошке свети становништва и
- предузимање мера за организацију, рационалну употребу и ефикасну еколошку заштиту ливада и пашњака.

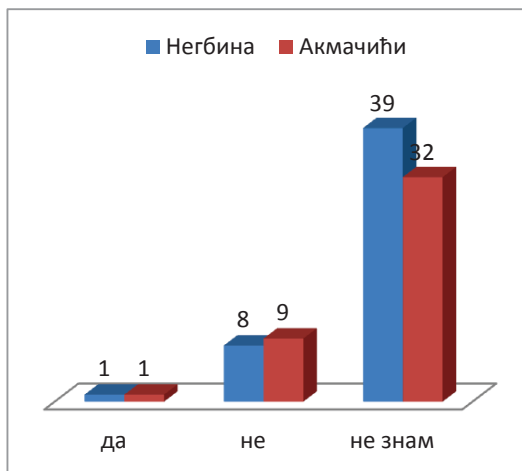
7.4.18 РЕЗУЛТАТИ ТЕРЕНСКОГ ИСТРАЖИВАЊА (АСПЕКТИ ВЕЗАНИ ЗА ЖИВОТНУ СРЕДИНУ) – СЕЛА У СРП УВАЦ

Теренским истраживањима у сеоским насељима Акмачићи и Негбина на простору СРП Увац обухваћен је узорак од 90 испитаника. Резултати анкете нарочито су били значајни због њиховог упоређивања јер оба насеља припадају истом заштићеном подручју. По мишљењу 87,2% анкетираних лица у Негбини, отпад представља највећи проблем угрожавања животне средине. У Акмачићима 61,9% наводи исти проблем, поред кога се истиче и загађење воде који наводи 44,9% испитаника (графикон 18.).

Графикон 18. Загађивачи животне средине

Графикон 19. Брига о сеоским насељима

Становници Негбине (81,3% анкетираних лица) и Акмачића (76,2%) одговорили су да не знају да ли се довољна пажња посвећује еколошким проблемима, што упућује на закључак да нису у довољној мери информисани о стању животне средине, нити о заштићеном подручју (графикон 19.). Развој туризма би по мишљењу мешатана села допринео опстанку села и био значајан за појединце који би се бавили овом делатношћу (овај одговор је дало 62,5% у Негбини и 61,9% у Акмачићима).

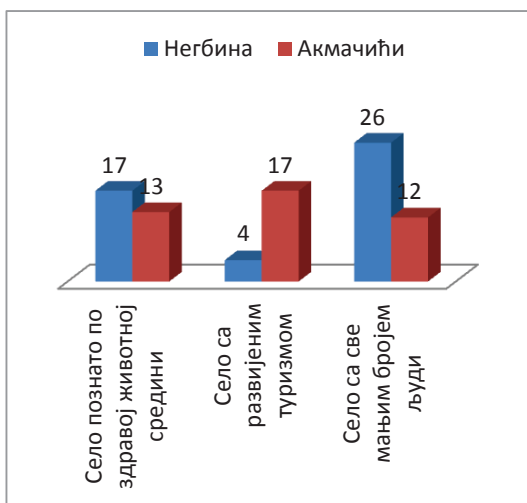
Пољопривреда је главно занимање код 44,4% укупног броја анкетираних у оба насеља, међутим и поред приближно истог процента бављења пољопривредом у оба насеља (Негбина 47,9%, Акмачићи 40,5%) на питање везано за употребу вештачких ђубрива одговори су били у значајној мери различити. У Негбини 84,4% одговорило је да никада не користе вештачка ђубрива, а у Акмачићима већина (59,5%) користи вештачка ђубрива.

На питање „Ко и у којој мери доприноси развоју заштићеног простора?“, одговори су били песимистични у оба насеља, што потврђују одговори да нико не доприноси развоју (у Негбини 87,4%, а у Акмачићима 77,7%).

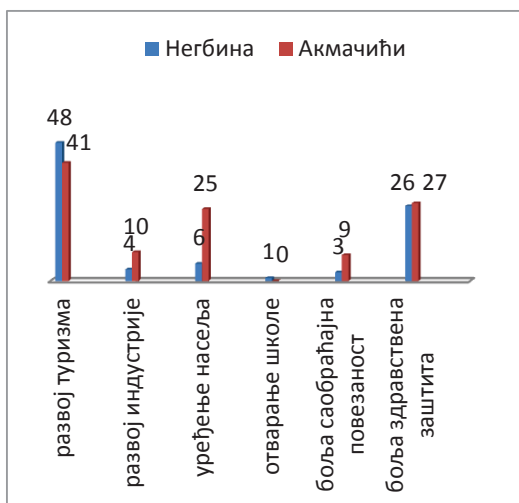
Већина испитаника у оба насеља сматра да би развој туризма омогућио даљи развој села и спречио даљу депопулацију. Оваквог мишљења је 89,4% у Негбини и 88,1% у Акмачићима. Одговори на питање везано за будућност села били су различити између насеља (графикон 20.). Становници Негбине (55,3%)

сматрају да ће се депопулациони процеси интензивирати, а 36,2% наводи се да ће у будућности Негбина бити село познато по здравој животној средини, а 8,5% претпоставља да ће ово село бити познато по развијеном туризму. У Акмачићима највећи број одговора био је да ће село бити познато по развијеном туризму (40,5%).

Графикон 20. Будућност села

Графикон 21. Развоју села допринели би...

На питање „Да ли сте задовољни што се ваше село налази на подручју заштићеног добра?“, 61,7% из Негбине одговорило је да је задовољно, 21,3% је веома задовољно том чињеницом, а незадовољно је 17,0%. Сличан одговор дали су и становници Акмачића: да су задовољни навело је 64,3%, веома задовољни 28,6% и врло незадовољни 7,1% мештана. Тиме су потврђени и ставови становника за наредна питања где се наводи да ни општина, ни локална заједница, ни управа (стараоци) не воде рачуна о насељима на подручју Специјалног резервата природе Увац. Од укупног броја испитаника у оба сеоска насеља, само 3,3% укључено је на неки начин у послове у управи СРП. То доприноси слабијем развоју насеља јер би требало да већи број мештана сеоских насеља у заштићеном подручју буде укључен у рад управе (стараоца), чиме би се поспешило развој насеља. Да би се спречило даље иселјавање становника испитаници наводе неопходност развоја туризма, уређења села (Акмачићи), боље здравствене заштите, као и могућност боље продаје производа на ширем тржишту (графикон 21.).

7.4.19 SWOT АНАЛИЗЕ У СЕОСКИМ НАСЕЉИМА НА ПРОСТОРУ

СРП УВАЦ – АКМАЧИЋИ И НЕГБИНА

Резултати **парцијалне SWOT** анализе у **демографским променама** у сеоским насељима на простору СРП Увац, за села **Акмачиће и Негбину**

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • доступна радна снага • људски ресурси • дуготрајна насеобинска историја • биокултурни диверзитет 	<ul style="list-style-type: none"> • низак ниво образовања • недостатак едукације • ограничена могућност запошљавања у непољопривредним делатностима
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> • досељавање и запошљавање становништва у области одрживог туризма (Акмачићи) • досељавање и запошљавање становништва у екопољопривреди • подизање животног стандарда 	<ul style="list-style-type: none"> • негативан природни прираштај • исељавање • проблем незапослености

Резултати **парцијалне SWOT** анализе у **еколошкој пољопривреди** на простору СРП Увац, за села **Акмачиће и Негбину**

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • традиционална (екстензивну) пољопривредну производњу могућност производње еколошких производа специфичних за овај простор • производња традиционалних производа од хељде и сирева • производња вуне и производа од вуне • производња меда • очувани елементи животне средине • богатство у ливадама • лековито биље 	<ul style="list-style-type: none"> • неповољна старосна и образовна структура становништва за еколошку пољопривреду • непоштовање законске регулативе • непостојање станица за откуп • стара механизација • ниска финансијска моћ пољопривредника • сакупљање лековитог биља није организовано
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> • повратак исељеног становништва због могућности запошљавања • јачање свести о потреби заштите животне средине и здравог живота • могућност продаје еколошких производа у властитом домаћинству • јачање финансијских фондова за ову намену • интензивнији развој пчеларства стандардизација производа • могућност презентовања еколошких производа на шире тржиште 	<ul style="list-style-type: none"> • исељавање младих • недовољна контрола производа • недостатак капитала за почетак развоја еколошке пољопривреде • слаба заинтересованост државе за улагање у овај вид пољопривреде • могући конфликти интереса између појединаца на релацији конвенционална пољопривреда - еколошка пољопривреда • напуштене земљишне парцеле • нерегулисани имовинско - правни односи

Резултати парцијалне SWOT анализе у одрживом туризму
у сеоским насељима на простору СРП Увац, за села Акмачиће и Негбину

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> повољан географски положај близина планина Златар, Златибор богатство у шумским екосистемима богатство у биљним и животињским врстама објекти геонаслеђа богатство културно-историјског наслеђа (културно историјски споменици очуване природне вредности) традиционални тип градње објеката еколошки путеви и еколошке стазе традиционални производи здраве хране упознавање са традиционалним начином живота локалног становништва усвојен мастер план туристичке дестинације Златибор–Златар 	<ul style="list-style-type: none"> недовољна промоција простора мало угоститељских и туристичких објеката нема инвестиција у ревитализацију локално становништво не сматра архаични амбијент вредним и заменили би их пре новим објектима урбаног типа људски ресурси нису специјализовани за бављење туризмом недостатак туристичких пешачких и бициклистичких стаза организоване манифестације нису довољно посећене
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> усвајање и поштовање регулатива за очување природних и културних ресурса едукација становништва о туризму и одрживом развоју едукација туриста о штетности угрожавања животне средине бољи рад инспекцијских служби 	<ul style="list-style-type: none"> опасност од девастације простора опасност од екстензивног и непланираног коришћења природних ресурса непостојање сарадње између локалне заједнице и управе заштићеног добра недостатак финансијских средстава недовољна контрола производа

Резултати збирне SWOT анализе
у сеоским насељима на простору СРП Увац, за села Акмачиће и Негбину

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> добар географски положај чиста вода чист ваздух незагађено земљиште специфичне природне вредности богатство у шумским екосистемима пејзажне вредности повољни услови за развој екотуризма повољни услови за развој екопољопривреде разноврсност биљног света (лековито биље) и шумских плодова разноврсност животињског света станиште белоглавог супа аутентичност простора сачуван рурални простор сачувани аутентични објекти за становање заштићена природна и непокретна културна добра објекти геонаслеђа међу којима је и један од највећих пејзинских система у Србији три хидроакумулације 	<ul style="list-style-type: none"> недостатак сопствених средстава и низак ниво домаћих и страних инвестиција за улагање у развој и заштиту животне средине не користе се могућности за добијање алтернативних видова енергије смањена инвестициона активност застареле технологије негативни трендови бављења сточарством нема управљања отпадом неадекватно лоциране и еколошки небезбедне септичке јаме дивље депоније не постојање удружења привредника непостојање откупне станице за производе низак ниво образованости становништва депопулација становништва одсуство развојне политике примерене потенцијалима и потребама овог подручја неконтролисана експлоатација шума криволов незаинтересованост локалне управе за

<ul style="list-style-type: none"> • културно наслеђе 	решавање кључних проблема у сеоским насељима
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> • развој екосела • развој екопољопривреде • промоција пољопривредних производа • коришћење специфичних биљних лековитих врста • алтернативни видови енергије • стране инвестиције и донације • рационално коришћење потенцијала • санирање стања угрожених простора • успостављање контроле над негативним тенденцијама у развоју и заштити, односно прихватање принципа одрживог развоја • изградња и опремање подручја комуналном инфраструктуром • добијање ознаке географског порекла, екопрефикса код пољопривредних производа • пласман еколошких производа на шире тржиште • наплата еколошких такси • рециклирање отпада 	<ul style="list-style-type: none"> • недостатак стратешких планова локалне самоуправе • неповољна демографска ситуација • лоше управљање заштићеним добрима • нерешени имовинско-правни односи • недостатак финансијских средстава • општина има важније приоритете у развоју • напуштено и запуштено пољопривредно земљиште се шири • политичка нестабилност • недостатак законске регулативе у области туризма • непостојање просторно-планске и урбанистичко-техничке документације • интензивирање депопулације • непотпуна планска и пројектна подршка за коришћење домаћих и страних фондова

7.5 Специјални резерват природе Делиблатска пешчара – просторни обухват

Простор Специјалног резервата природе Делиблатска пешчара укључује делове територија општина: Алибунар, Вршац, Бела Црква, Ковин и Панчево. Подручје СРП-а обухвата површину од 34.829,32 ha. У оквиру граница СРП-а, налазе се два строга резервата, 16 резервата генетског фонда и шест споменика природе. На простору заштићеног подручја налази се 15 атара сеоских насеља.

Стављајући акценат на одрживи развој овог подручја, а у сагласности са планским и законским документима, подручје СРП Делиблатска пешчара покривено је зонама са тростепеним режимом заштите. Поред очувања биолошких и регионалних разлика и заштите од исцрпљивања ресурса, укључује се подршка од стране локалне заједнице, којом би се утицало на обезбеђивање њеног социјалног и економског раста и развоја, чиме би се остварила могућност развоја руралног простора и инфраструктуре.

У складу са ППППН СРП²⁵⁷ Делиблатска пешчара и Уредбом о заштити СРП Делиблатска пешчара, зоне заштите унутар СРП Делиблатска пешчара су:

- режим заштите I степена са површином од 2.261,80 ha (6,53%);
- режим заштите II степена са површином од 8.218,59 ha (23,75%) и
- режим заштите III степена са површином од 24.128,93 ha (69,72%).

Прва (I) зона заштите обухвата најзначајније вредности резервата које треба очувати у изворном стању. Од најзначајнијих локалитета у овој зони од велике важности су „Црни врх“ као засебна предеона целина чија основна специфичност јесте мозаични распоред шумских екосистема аутохтоних лишћара и травних заједница које су карактеристичне за подручје резервата. У оквиру зоне I степена заштите значајно је присуство бројних ендемских врста (коцкавица дегенова, разне врсте орхидеја, овчије руно). У оквиру зоне налазе се и делови подручја Дунава: Дубовачки рит и ада Жилава на којима су присутне угрожене врсте (мали корморан, пловка црнка, црни ибис и прдавац) (ППППН СРП Делиблатска пешчара).

Друга (II) заштитна зона обухвата делове подручја на којима је потребно предузети адекватне мере унапређења. Од укупног простора у оквиру овог режима заштите више од $\frac{1}{2}$ површина је под „пешчарским и степским травним заједницама и пашњацима, највреднијим стаништима за очување биолошке разноврсности читаве Панонске низије, Европе и света“ (ППППН СРП Делиблатска пешчара). Од значајних комплекса у овој зони издвајају се Брандибул, Краван, Корн, Воловска паша, Дубовачки пашњаци, Стеванова равница и др.

Режим заштите III степена обухвата простор на коме је могуће обављати одређене делатности у складу са заштитом животне средине. Овај простор обухвата површине под шумом (багрем и бор), жбунасту вегетацију као и водена и мочварна станишта. Ова зона заштите покрива остатак зона заштите СРП Делиблатска пешчара (које не покривају I и II зона) и има биодиверзитетски и геодиверзитетски значај.

²⁵⁷ Просторни план подручја посебне намене Специјалног резервата природе Делиблатска пешчара (Сл. лист АПВ, бр. 8/06).

7.5.1 РЕЖИМИ ЗАШТИТЕ ПРОСТОРА

За одређивање зона заштите постоје одређени режими заштите и уређења за I, II и III ниво (карта 25.). У простору са режимом заштите I степена (2.261,80 ha), није дозвољена експлоатација природних богатстава, као ни било која друга активност.

У простору СРП са другим степеном заштите (8.218,59 ha) дефинисана је ограничена употреба природних богатстава и простора. Активности на овом простору могу се одвијати ради побољшања стања подручја без негативних последица на животну средину. Осим планиране изградње сваки други вид изградње је искључен. Од дозвољених и забрањених радњи на овом простору потребно је (према ППППН СРП Делиблатска пешчара):

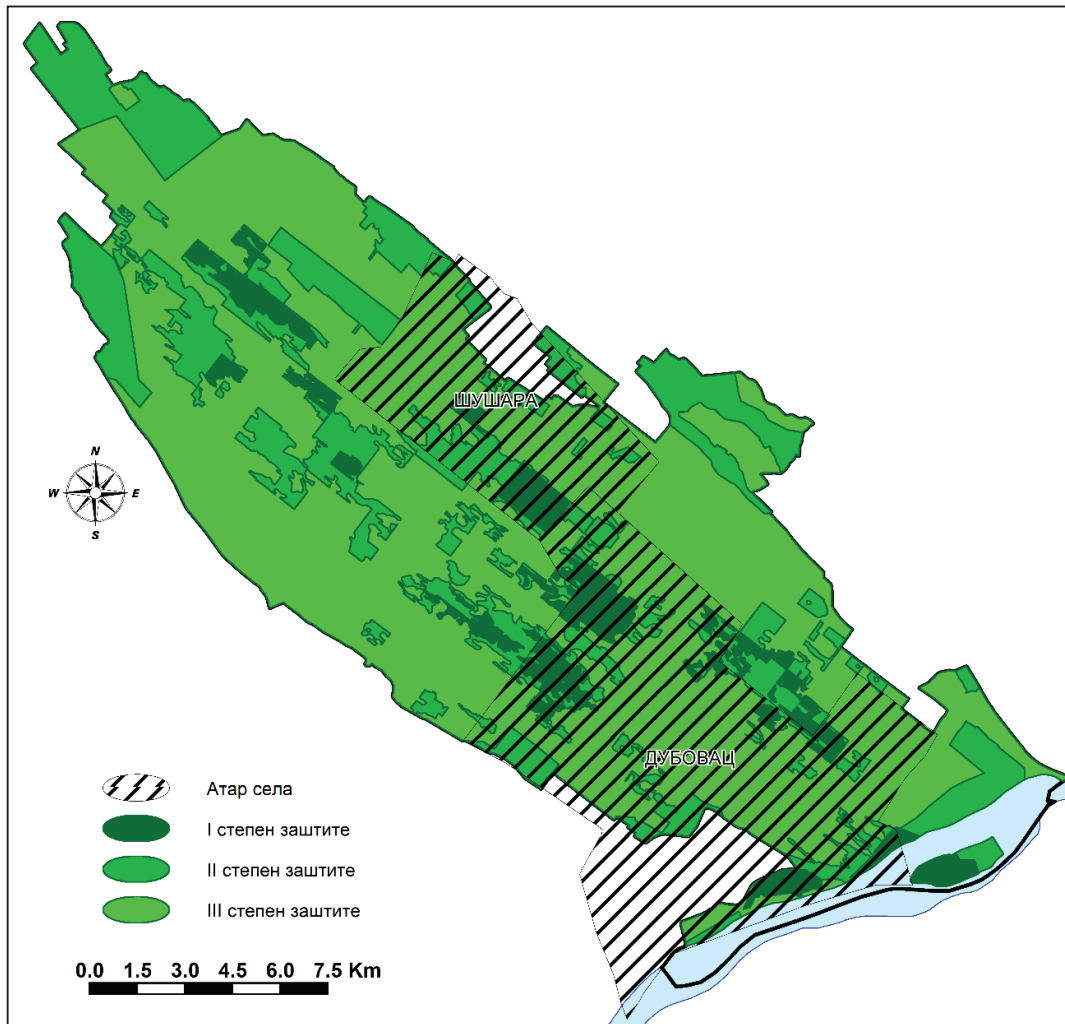
- уклонити затечене засаде борова – сечом на пруге у интервалу од неколико година, зависно од величине састојине ради спонтаног развоја травне вегетације;
- састојине багрема треба оставити без икаквих радова да „заматоре“, да би ова алохтона врста нестала и уступила место изворној вегетацији;
- пожаришта се пошумљавају боровима или препуштају сукцесији травне вегетације;
- научно истраживачки рад, едукација и развој одрживог туризма и сл.;
- на површинама намењеним очувању травних подручја дозвољена је и неопходна контролисана испаша;
- забрањено је свако пошумљавање (осим одређених делова пожаришта).

У деловима СРП са трећим режимом заштите (24.128,93 ha), дозвољена је селективна употреба природних ресурса и активности које не би имале већи утицај и које би омогућиле очување квалитета окружења. Овај простор је пољопривредна и насељена зона која је предвиђена за изградњу инфраструктурних објеката и других активности у складу са одрживим развојем. Овде је дозвољено потпомагање природне обнове аутохтоних лишћара, сађење култура борова на местима где је то потребно, мелиорација деградираних багрених састојина, еколошка пољопривреда и производња здраве хране, пчеларење, стимулисање развоја сточарства и развој одрживог туризма. У строго забрањене активности на овом простору (према ППППН СРП Делиблатска пешчара) спадају:

- пошумљавање травних површина већих од 1 ha;
- замена аутохтоних шума састојинама алохтоних врста;

- сеча борових шума на великим површинама;
- уношење алохтоних врста биљака и животиња;
- ширење постојеће мреже саобраћајница;
- ширење постојећих изграђених површина и
- остали радови и активности који су на било који начин супротни основној намени заштићеног природног добра.

Карта 25. Зоне заштите СРП Делиблатска пеишчара

Извор: ППППН СРП Делиблатска пеишчара, ПРИЛАГОЂЕНО

7.5.2 ЗАДАЦИ И ЦИЉЕВИ ЗАШТИТЕ И РАЗВОЈА

На основу смерница ППППН СРП Делиблатска пешчара и Плана управљања СРП Делиблатском пешчаром 2011-2020²⁵⁸, уз примену међународних препорука и стандарда за управљање простором, општи задаци заштите и развоја били би:

- адекватно и константно управљање простором;
- поштовање законске регулативе и планских докумената и понашање у складу са постојећим режимима заштите простора;
- повећање квалитета живота људи који трајно живе на овим просторима;
- сарадња државе, управе (стараоца) заштићеног добра и локалне заједнице;
- мониторинг животне средине;
- евидентирање угрожавајућих фактора на животну средину;
- дефинисање мера за ревитализацију угроженог простора;
- омогућавање развоја еколошке пољопривреде;
- омогућавање развоја екотуризма;
- запошљавање локалних становника, чиме би се спречило иселјавање из сеоских насеља;
- ревитализација руралних насеља и
- сарадња у оквиру међународне мреже заштићених природних добара националне мреже заштићених природних добара.

За простор резервата изузетно је важно издвојити специјалне циљеве везане за рурална насеља на овом простору:

- уважавање потреба локалних становника и усклађивање са потребама одрживог развоја;
- побољшање саобраћајне инфраструктуре између насеља;
- реконструкција и довођење водне и енергетске инфраструктуре;
- договори и усаглашавање интереса о потребама развоја еколошке пољопривреде и одрживог туризма на овом простору ради економског развоја локалне заједнице;
- промовисање заштићеног подручја;
- едукација локалних становника о значају здраве животне средине и
- остваривање сарадње у оквиру националне и међународне мреже заштићених природних подручја.

²⁵⁸ План управљања СРП Делиблатском пешчаром 2011-2020. (ЈП Војводинашуме, 2011).

7.5.3 ОСНОВНЕ ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Делиблатска пешчара, Банатски песак или Европска Сахара, по свом постанку и физичко-географским карактеристикама, представља геоморфолошки и еколошко-биогеографски феномен у Европи. Главне пешчане масе су елипсоидног облика и окружене су плодним лесним пољопривредним површинама. СРП Делиблатска пешчара, налази се у јужном Банату између Дунава и западних падина Карпата.

Педолошке карактеристике простора обухватају различите пешчане формације, од црног до смеђег и жутог стерилног песка. Еволуција земљишта на Делиблатској пешчари креће се у оквиру једног еволуционог стадијума. Пешчана педолошка подлога састављена је од кварцних и пешчаних зрнаца. Делови где се СРП наслања на црницу чини тзв. песковити чернозем. Педолошка подлога на наслагама еолског песка чини развојни низ од иницијалних земљишта на жутом песку не черноземског типа и шумских песковитих земљишта.

Када се говори о хидрографским карактеристикама, постоји низ специфичности везаних за овај простор. Без обзира што Делиблатска пешчара лежи на значајном водоносном слоју, она представља изузетно безводно подручје. Једино на ниском песку на алувијалној равни Дунава, на надморским висинама до 100 m, подземна вода избија на површину, формирајући Попину бару и Замфирову бару које представљају сталне баре. Копани бунари у пределу високог песка досежу до 200 m дубине. Близина Тамиша, Караша, а нарочито Дунава има велики утицај на ниво подземних вода (ППППН СРП Делиблатска пешчара). Подручје тзв. „Ниске пешчаре“ карактеришу подземне воде на дубини од 10 m и чија је издашност око 30 l/s. Томе доприноси састав подлоге са алувијалним песковима и шљунковима богатим водом. Подручје „Високе пешчаре“ је богато подземним водама на већој дубини од 10-200 m и издашности око 15 l/s. У погледу коришћења термоминералних вода само општина Алибунар користи овај потенцијал на локалитету Девојачки бунар за спортско-рекреативне објекте.

Климатске карактеристике условљава специфичан положај Делиблатске пешчаре, на крајњем југоистоку Панонског басена. Делиблатска пешчара има степску, умерено-континенталну климу са микроклиматским променама условљеним утицајима континентално-степске, црноморско-медитеранске и

карпатске климе. Просечна годишња температура ваздуха на подручју Пешчаре је 11° С. Температура у околини је нешто виша, просечно за 0,6° С. Ово је нарочито изражено у пролеће и јесен. Годишња количина падавина је 663,77 mm. Кошава, са јаким исушујућим дејством може имати негативан утицај (Колић Б., 1969). Простор Делиблатске пешчаре често је изложен пожарима. Ducić V. i dr. (2007) наводе да Делиблатска и Суботичко-хоргошка пешчара спадају у најекстремније угрожене просторе у Србији и да је у периоду 1948-2006. на Делиблатској пешчари забележено 256 шумских пожара са укупном опожареном површином од 11.374,21 ha. Од противпожарних мера у Делиблатској пешчари примењују се: противпожарни просеци, мере неге, пропагандне мере, осматрање и дојава и остале мере (Миленковић М. и Мунђан С., 2005). Подизање биолошких противпожарних појасева од лишћарских врста допринело би смањењу ризика и појаве ових непогода који остављају трајне последице на животну средину (Живојиновић и др., 1975; Ducić V. i dr., 2007).

Према Просторном плану Републике Србије и ППППН СРП Делиблатска пешчара, ово подручје припада воћарско-виноградарско-сточарском рејону што није карактеристично за подручје Војводине. Пољопривреду би требало развијати као еколошку и у складу са режимима заштите. ППППН СРП Делиблатска пешчара предлаже смернице развоја пољопривреде на осталом пољопривредном земљишту које се односе на²⁵⁹:

- чување површина и плодности пољопривредног земљишта;
- потпуније искоришћавање компаративних предности појединих подручја за економски рационалну производњу органске хране;
- ревитализација сеоских насеља на местима где се смањио број становника;
- бављење производњом здраве хране и одрживим туризмом ради повећања економског стандарда становника.

У погледу флоре и фауне ово подручје је јединствено. Флору СРП Делиблатска пешчара чини око 900 врста виших биљака, међу којима се налази велики број ендемских и реликтних врста. Од заштићених врста карактеристичне су: банатски божур, степски божур, панчићев пелен, шерпет и друге. Многе су угрожене и њихова заштита је један од приоритета заштите природе на овом простору. Овим ретким врстама придружују се и клека и пешчарско ковиље. На

²⁵⁹ Преузето и прилагођено из: Просторног плана подручја посебне намене Специјалног резервата природе Делиблатска пешчара (Сл. лист АПВ, бр. 8/06).

подручју пешчаре констатовано је 20 врста орхидеја од којих су све на црвеној листи флоре Србије, а неке су законом заштићене.

На овом простору карактеристична су станишта биома шумо-степа са остацима аутохтоних степских шума, равничарска травна степа са нешто жбуња по увалама, брежуљкаста травна степа са нешто жбуња, степске јаруге, итд. Шуме резервата представљају прелаз између термофилних и мезофилних храстових шума, а посебно је значајна заједница чији су градитељи пасдрен и виргилијански храст, карактеристични за овај простор. Антропогени утицај је нарушио животну средину на овом простору. Данас су у резервату заступљене шуме багрема које су резултат људских активности на пошумљавању. Шуме белог и црног бора су интродуковане врсте. Смањене су површине са степском вегетацијом. Аутохтоне шуме су заступљене фрагментарно (ППППН СРП Делиблатска пешчара).

По својим карактеристикама Делиблатска пешчара представља изузетан мотив за туристичку валоризацију. Лековите, зачинске и ароматичне биљке које су у Србији под контролом промета и коришћења представљене су на овом подручју са 30 врста.

7.5.4 ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ

СРП Делиблатска пешчара релативно је добро саобраћајно повезан. Систем друмских саобраћајница овог простора чине: магистрални пут М–1/9 (ИБ 10) (Панчево – Вршац); магистрални пут М–24 (ИБ 14) (Панчево – Ковин – Смедерево); магистрални пут М–7/1 (ИБ 18) (Зрењанин – Вршац); регионални пут Р–115 (ПА 134) (Ковин – Бела Црква). Постојећи општински путеви у СРП су слабог квалитета и функција повезивања туристичких садржаја који се нуде. Главни разлог за то је пешчана подлога. Ограничења су присутна и услед недовољних економских улагања у ове путеве којима је потребна изградња, реконструкција и одржавање. Најтипичнији пример за то је локални (општински) пут који повезује ковински Гај и сеоско насеље Шушару. Пут води кроз резерват. Постојеће стање је изузетно лоше са пукотинама, израслом вегетацијом и без икакве хоризонталне и вертикалне сигнализације. Железнички саобраћај на овом простору постоји преко пруге Београд – Панчево – Вршац – граница (Румунија) и преко локалних железничких пруга.

Водни саобраћај је присутан због пловног пута реке Дунав. У сеоском насељу Дубовац постоји пристаниште за мале бродове и чамце.

У ППППН СРП Делиблатска пешчара наводи се „да је услед малих улагања у област водопривреде, у протеклој деценији готово угрожена функционалност постојећих водопривредних система“. У наведеном плану се напомиње да би било потребно да се у првој фази реализације (до 2009. год.) потребно да се „обезбеди потребна функционалност и поузданост постојећих система, као и иницијална улагања за унапређење у области коришћења вода и то: елиминацијом узрока евентуалних штета на подручју од штетног дејства вода (санација угрожених сегмената система, обезбеђење оптималног режима одржавања система), стварањем предуслова за спровођење смерница у области водоснабдевања (дефинисање изворишта и заштита природних ресурса питке воде), обезбеђењем техничко-технолошких предуслова за спровођење смерница у области“ итд. Нажалост, за већину сеоских насеља овај план још увек није примењен, а у одређеном броју села као највећи проблем се истиче недостатак исправне воде за пиће (нарочито у селу Дубовац). Стога је неопходно обезбеђивање адекватних техничко-технолошких услова за решавање овог проблема. Проблеми се јављају и код приобалних вода због успора Дунава (због изградње ХЕ Ђердап) због таложења органских и неорганских материја, тешких метала и могућности еутрофикације. ППППН предлаже доношење низа решења у складу са Законом о водама са успостављањем зона и појасева санитарне заштите изворишта. У одређеном делу руралних простора потребно је адекватно обезбеђивање отицања канализационе воде. Бројни проблеми везани су за низак ниво комуналне хигијене.

С обзиром да се ради о заштићеном подручју пажња се мора посветити да изграђени објекти и објекти који су планирани немају негативних утицаја на животну средину. Од могућих фосилних горива овде је могуће користити природни гас²⁶⁰. Просторним планом се предвиђа и гасификација појединих насеља. На простору СРП Делиблатска пешчара постоје бушотине за добијање нафте и природног гаса, које у зонама заштите I и II степена због утицаја на животну средину

²⁶⁰ Природни гас је еколошки најчистије и најекономичније фосилно гориво које се једноставно и лако транспортује до потрошача.

морају бити затворене. Примена алтернативних видова енергије у многоне би допринела очувању животне средине и економског развоја овог подручја.

7.5.5 САДАШЊА СТАЊЕ (ПОПУЛАЦИЈА, ФУНКЦИЈЕ НАСЕЉА И ЈАВНЕ СЛУЖБЕ)

Подручје СРП Делиблатске пешчаре карактерише мали број насеља, као и густина насељености. Највећа и најзначајнија насеља су Владимировац који припада општини Алибунар, као и сеоско насеље Шушара које припада Вршцу. Број становника на простору СРП Делиблатска пешчара последњих деценија се све више смањује.

Села на овом простору карактеришу збијена (ушорена) насеља²⁶¹ настала како природним, тако и антропогеним чиниоцима. Старије куће припадају панонско-граничарском типу кућа (куће од набоја²⁶², куће на бразду²⁶³, куће уз пут²⁶⁴, кућа на лакат²⁶⁵ и сл.). Данас се граде куће које одудару од изгледа села и од устаљеног начина градње, нарушавајући амбијенталну целину војвођанског села. Куће новије градње су типичне за градска насеља и представљају „основно средство исказивања моћи и богатства. Ове куће су често репрезентативног карактера, док се свакодневни живот одвија у старим стамбеним јединицама“ (План општег уређења за насељено место Дубовац, 2009²⁶⁶).

У погледу јавних служби, као у већини сеоских насеља у Србији постоје извесни проблеми. Службе за социјалну помоћ не постоје. Школе (основне) постоје у већини насеља. Домови здравља се налазе у општинским центрима. У већини села се налазе амбуланте са стално или повремено присутним лекаром. У

²⁶¹ Насеља карактеристична за ову област у литератури су позната као панонска насеља колониционог типа са појединим одступањима због топографије терена. Она се често разликују од типичних војвођанских.

²⁶² Куће од набоја су грађене од природних материјала - од земље замешане са водом и плевом (стругом).

²⁶³ У кућама на бразду које карактерише окренутост ка улици, задњи део се користио као штала. Због предупредивања честих крађа штала је пројектована тако да буде у близини собе у којој домаћин живи. Главна карактеристика им је трем са стубовима од опеке који се јавља у више варијанти: целом дужином куће или су под тремом само делови куће (Рибар М. и Димић Г., 2005).

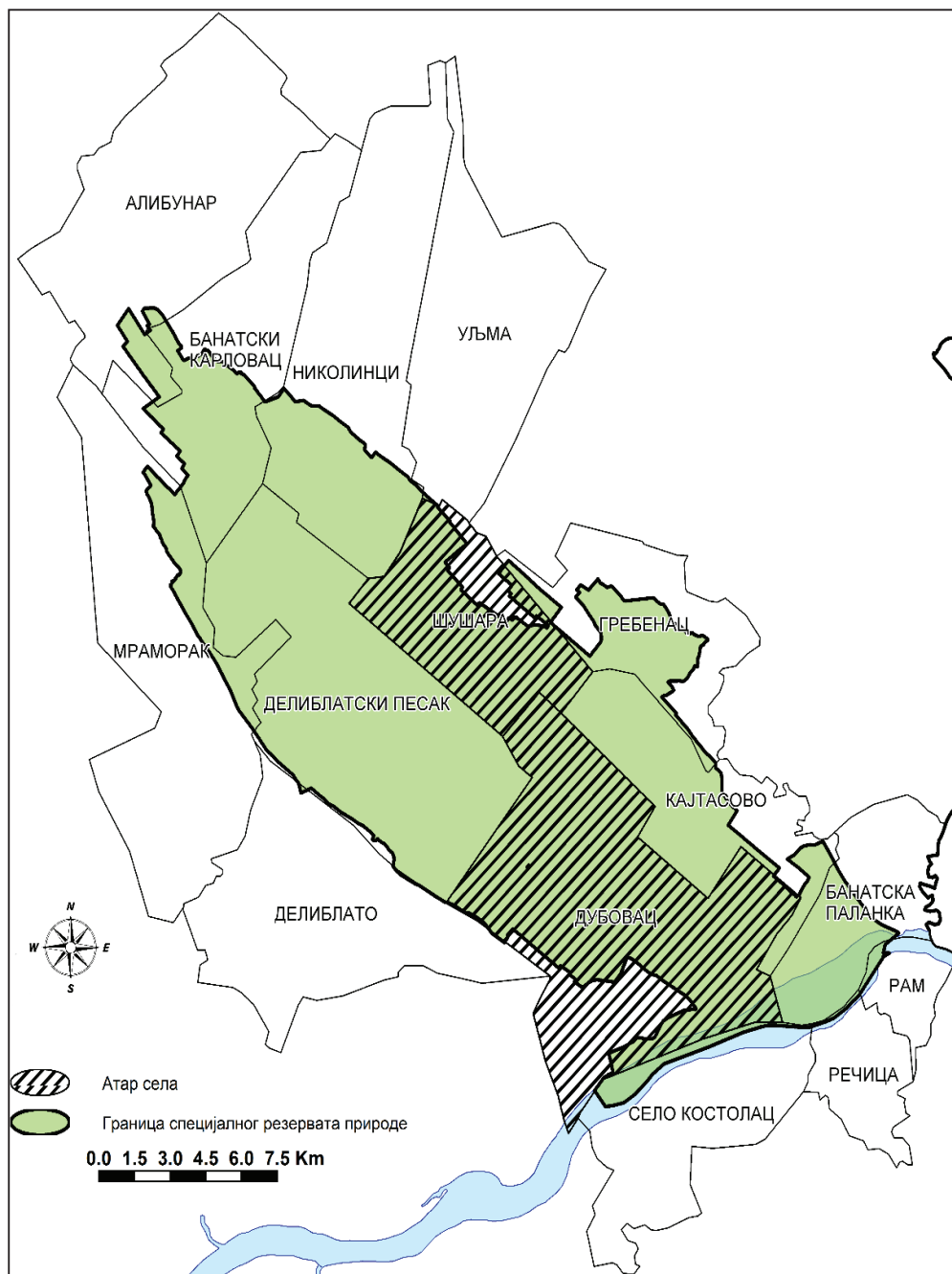
²⁶⁴ Куће уз пут или „швапске куће“ јављају се на прелазу XIX у XX век као куће богатих домаћина и паралелне су са улицом. Имају дрвене капије које су украшене као и фасада кућа.

²⁶⁵ Кућама на лакат (куће у облику слова Г) је уличном делу куће додато још једно дворишно крило са летњом кухињом, економским просторијама (пушницом, оставама и сл.).

²⁶⁶ План општег уређења за насељено место Дубовац, Република Србија, АП Војводина, Ковин, 2009.

погледу објеката за културу у већини села постоје домови културе и они представљају места за окупљање младих.

Карта 26. СРП Делиблатска пешчара са атарима насеља

Извор: ППППН СРП Делиблатска пешчара, ПРИЛАГОЂЕН

7.5.6 СЕЛО ДУБОВАЦ – ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Насеље Дубовац (општина Ковин) је лоцирано у Јужнобанатском округу на контакту морфолошких целина Делиблатске пешчаре и равни Дунава. Атар села обухвата површину од 10.862 ha. Писани подаци о селу говоре да је оно настало 1323. године (Стари Дубовац), али се сматра да је било на другој локацији, на обали Дунава. Саобраћајна повезаност је добра, с обзиром да се налази на регионалном путу Ковин – Бела Црква (ПА 134). Локалним (општинским) путем је повезан са Гребенцом и Шушаром, али је тај пут у лошем стању и потребна му је реконструкција и изградња појединих делова. Регионалан пут од уласка у Делиблатску пешчару изузетно је специфичан због простора којим пролази. Околу се могу видети дине, удолине, као и други специфични облици рељефа. Дубовац је у последње време познат и као туристичко насеље, са све већим бројем викендица. Село се налази на око 2 km од Ковина (центра општине). Од Београда Дубовац је удаљен 71 km, Новог Сада 165 km, а од Вршца 50 km. У центру насеља је православна црква из 1870. године и основна школа „Предраг Кожић“.

Према ППППН СРП Делиблатске пешчаре Дубовац спада у традиционално насеље, које карактерише развој туризма. Велики број викендица, које нису уклопљене у типски стил градње, нарушава естетику предела. На простору сеоског насеља постоји неколико напуштених кућа, па су почеле да пропадају и да се урушавају. Ни локална заједница, ни држава још увек не воде рачуна о ревитализацији и уређењу таквих објеката, па су они осуђени на даље пропадање. Повећан интензитет саобраћаја нарочито је изражен током летњег дела године, када велики број туриста долази како из оближњих насеља, тако и са ширег простора ради купања и одмора.

7.5.7 ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ДУБОВЦА

Број становника у Дубовцу је смањен за 26% у периоду 1948-2011. године, иако је опадања броја становника праћен и повременим растом. Од 1948. године до 1971. године се бележи раст од 4%, а након тога смањење популације. Иста појава се види и у броју домаћинстава јер је њихов број порастао од 1948. до 1991. године за 4%, да би се до 2011. године смањио за више од 11% (табела 44.).

Табела 44. Број становника и домаћинстава са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству

Година	Број становника	Индекс	Број домаћинстава	Индекс	Средњи број чланова у домаћинству
1948.	1.615	-	386	-	4,18
1953.	1.641	101,61	415	107,51	3,95
1961.	1.677	102,19	429	103,37	3,91
1971.	1.675	99,88	408	95,10	4,10
1981.	1.598	95,40	423	103,67	3,77
1991.	1.338	83,72	400	94,56	3,34
2002.	1.283	95,88	373	93,25	3,43
2011.	1.188	92,59	354	94,91	3,35

Извор: РЗС – Попис становништва 2002. (књ. 9 и 10) и 2011. године (књ. 2 и 10)

Просечан број чланова домаћинстава се смањивао, а у односу на 1991. годину смањен је за 3,16%. Од укупног броја домаћинстава (354), према попису из 2011. године, 29,09% има више од 4 члана (табела 45.). Просечан број чланова у последњој пописној години (2011.) је 3,35.

Табела 45. Домаћинства по броју чланова

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)	2011.	Удео (%)
Укупно домаћинстава	400	100,00	373	100,00	354	100,00
1 члан	51	67,75	60	71,85	70	70,91
2 члана	80		81		77	
3 члана	64		64		46	
4 члана	76		63		58	
5 чланова	60	32,25	44	28,15	47	29,09
6 чланова	43		36		56	
7 чланова	15		20		-	
8 и више чланова	11		5		-	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 6), 2002. (књ. 11) и 2011. године (књ. 10)

Удео младог становништва у укупном је 1991. године износио 28,73%, а до 2002. године је смањен на 22,07%, да би 2011. године опет порастао на 26,02%. Индекс старења од 0,79 индексна поена 2011. године указује на то да је становништво овог села захватио процес старења (стадијум прага демографске старости), али не у тако великој мери, као што је то случај са другим селима где или не постоји, или је контингент младих до 19 година толико мали, да се индекси старења не могу ни рачунати. С обзиром да у Дубовцу мало више од једне четвртине чине млади, а више од 50% чини радно способно становништво, може се закључити да се уз адекватне мере популационе политике, нормална демографска структура може очувати (табела 46.).

Табела 46. Становништво по старосним групама

Година	1991.		2002.		2011.	
	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)
Свега	1.469	100,00	1283	100,00	1.188	100,00
0-19	422	28,73	373	22,07	309	26,02
20-59	769	52,34	636	49,57	633	53,28
60 и више	261	17,77	274	28,36	246	20,70
Непознато	17	1,16	-	-	-	-
Индекси старења	0,62		0,73		0,79	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 3), 2002. (књ. 2) и 2011. године (књ. 2)

7.5.8 РУРАЛНА ПОПУЛАЦИЈА И ИСКОРИШЋАВАЊЕ ЗЕМЉИШНИХ РЕСУРСА У ДУБОВЦУ

Како је већ дефинисано, услови за развој пољопривредне производње на подручју СРП Делиблатска пешчара морају бити усклађени са режимима заштите животне средине. С обзиром на податке да је основно занимање становника земљорадња, проблему се са аспекта заштите мора посветити пажња у значајнијој мери.

У периоду 1991-2002. године, у структури становништва Дубовца по активности, дошло је до пораста удела категорија издржаваног (са 46,29% на 49,06%), активног становништва (са 33,08% на 36,86%), као и лица са личним приходима (са 9,67% на 14,08%). Око 60,20% домаћинстава поседује до 5 ха земље, на којој су обично житарице, индустријско биље, воћњаци, а поврће се гаји на мањим површинама. Сточарство је присутно у већини домаћинстава и то свињогојство (1.072 грла). Овце, говеда и коњи се све мање гаје (прилог 5, табела 9.) јер су за њихову исхрану потребни виши приноси крмног биља, као и сено, а ливаде се све више претварају у обрадиве површине, тако да постоји дефицит тих извора сточне хране. Могућност гајења аутохтоних врста говеда, витороба овца, гајења интродукованих производних раса: сименталских говеда и оваца расе цигаја, које су добро прилагођене поднебљу имају адекватну производну вредност. На овом простору је значајно традиционално пашарење на предвиђеним локалитетима за ту намену. Субвенције од стране државе и друге мере аграрне политике допринеле би могућем спречавању даљих одлазака млађих становника, као и могућностима за запошљавање у бројним делатностима еколошке пољопривреде. У селу постоји ветеринарска служба.

Табела 47. Домаћинства према извору прихода

Година	1991.	%	2002.	%
Пољопривредна	83	20,75	95	25,48
Непољопривредна	220	55,00	67	17,96
Мешовита	76	19,00	77	20,64
Из личних прихода	-	-	89	23,86
Без прихода	21	5,25	45	12,06

Извор: РЗС – Документациони материјал: Домаћинства према изворима прихода 1991. и 2002. године

Анализом резултата пописа домаћинстава према извору прихода из 1991. године (табела 47.), евидентирано је 55% непољопривредних од укупног броја домаћинстава. Удео мешовитих је било 19%, а пољопривредних 20,75%. Без прихода је забележено 21 домаћинство, што представља 2,25% од укупног броја домаћинстава. Године 2002. већина домаћинстава је остваривала приходе из пољопривредних делатности (25,48%) и из личних прихода (23,86%). Нешто је мањи удео домаћинстава који приходе остварују кроз мешовите делатности (20,64%), 17,96% из пољопривредних делатности, а без прихода је 12,06% домаћинстава.

Укупна површина атара села Дубовац износи 10.862 ха од чега је коришћено пољопривредно земљиште на површини од 952,42 ха, а обрађује се 86,11% (табела 48.). Као најзначајнија грана пољопривреде издваја се ратарство. Поред површина под слатинастим земљиштима, услови за ратарство се могу сматрати повољним.

Табела 48. Коришћена пољопривредна површина

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно ха	963	100,00	952,42	100,00
Обрадиво ха	853	88,58	820,09	86,11

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

Постојећа власничка структура пољопривредних површина (табела 49.) и пашњака, налаже јасно дефинисање права и обавезе њихових власника приликом узимања у обзир утврђених режима заштите природних ресурса. Овде се у великој мери мора посветити пажња контролисаној испаши стоке. Исцепканост и неравномерна диференцираност земљишних поседа, као и режими заштите у оквиру специјалног резервата, онемогућавају интензивну тржишну пољопривреду, већ се производи добијени из пољопривреде користе за сопствене потребе домаћинства.

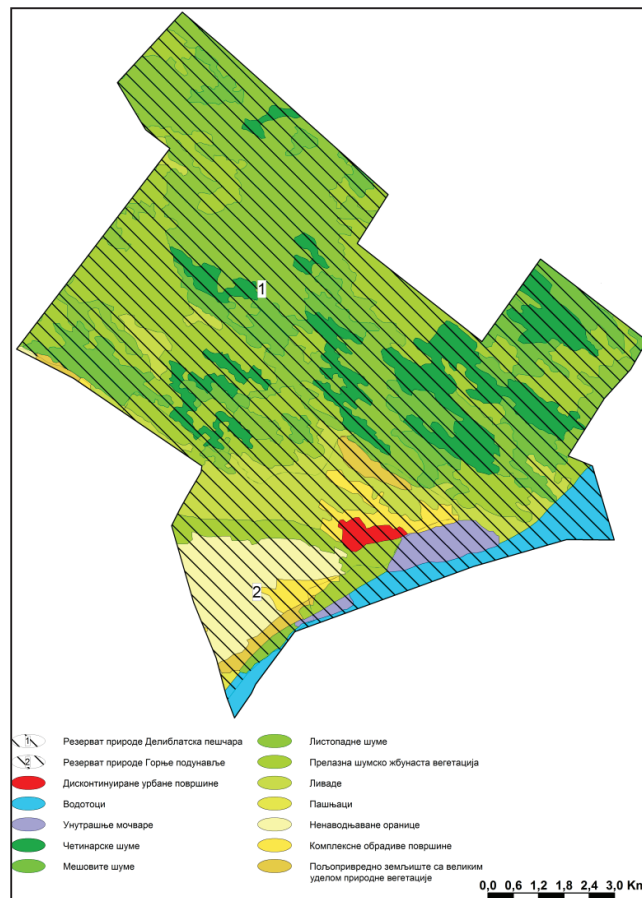
Табела 49. Домаћинства по величини земљишног поседа

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно	400	100,00	201	100,00
Без поседа	45	11,25	5	2,49
До 0,10 ha	81	20,25	4	1,99
Од 0,11-5,00 ha	199	49,75	121	60,20
Од 5,01-10,00 ha	67	16,75	55	27,36
Преко 10,01 ha	8	2,00	16	7,96

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

Рурална насеља СРП Делиблатска пешчара поседују изузтене потенцијале у погледу производње здраве хране, производње меда, скупљања лековитог и шумског биља и исте је потребно реализовати.

Карта 27. Коришћење земљишта атара насеља Дубовац по CORINE програму

Извор: ЕЕА (2013), ПРИЛАГОЂЕНО

7.5.9 ОРГАНИЗАЦИЈА НАСЕЉА И ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ ЈАВНИХ СЛУЖБИ

У селу постоји основна школа „Предраг Кожић“ са осам разреда, православна црква, парк, пошта, месна заједница и дом културе. Од установа за услужне делатности налазе се три продавнице са мешовитом робом за потребе мештана и сеоска пијаца. Постоји и земљорадничка задруга. Здравствена заштита је адекватна, јер постоји амбуланта која ради сваког дана. Службе за социјалну помоћ нема ни у насељу, ни у ближем окружењу. На западном ободу села је старо гробље, а на северозападном ободу ново гробље. Од индустријских постројења значајна је фабрика „Хемофарм“ за производњу антибиотика, која запошљава одређен број локалних становника.

7.5.10 ТРЕНУТНО СТАЊЕ НАСЕЉА И ЕЛЕМЕНАТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

У заштићеном подручју сеоски атар Дубовца заузима површину од 8.750 ha обухватајући све три зоне заштите. Највећи део атара сеоске територије налази се у режиму заштите III степена (карта 26.). Стога све активности на овом простору морају бити контролисане и ограничене.

Водоснабдевање Дубовца је као у већини равничарских насеља где је водоводни систем у истој висинској зони. До изградње водовода домаћинства су користила бунаре. На изворишту се користи вода из једног бунара. Вода није задовољавајућег квалитета, јер је повећан садржај мангана, амонијака и гвожђа (изнад МДК). Теренским истраживањима утврдило се да већина мештана села не користи ову воду за пиће и принуђени су да купују флаширану воду. Систем за одводњавање је изграђен 1972. године. Значајан је број дренажних канала на овом простору, поред којих постоје и бунари. Неадекватно уклањање отпадних вода представља проблем у читавом насељу. Воде су загађене и чврстим отпадом, атмосферским водама, као и услед постојања дивљих депонија комуналног и грађевинског отпада, коришћењем заштитних хемијских средстава и минералних ђубрива, загађењима из окружења путем ваздуха итд.

С обзиром да се у атару насеља налази погон фармацеутске индустрије „Хемофарм“, може доћи до угрожавања животне средине, пре свега воде, јер се се троши велика количина технолошке и техничке воде (Љешевић М, 2005в). Од

тешких метала у отпадним водама фармацевтске индустрије јављају се следећи метали: алуминијум, бакар, гвожђе, жива, галијум и други.

Од загађивача ваздуха карактеристична су загађења од индивидуалних ложишта и сагоревање фосилних горива. Да би се и овај вид загађења смањило, на овом простору је потребно стимулирати развој и коришћење алтернативних облика енергије, чиме би се знатно утицало на побољшање животног стандарда уз заштиту животне средине. На овом простору од алтернативних видова енергије могу се користити биомаса, биогаз, геотермална енергија, соларна енергија и енергија ветра (План општег уређења за насељено место Дубовац, 2009).

Отклањање комуналног отпада врши ЈКП Ковин на простор депоније која се налази северно у односу на сеоско насеље. Она може имати негативан утицај на животну средину и сеоско насеље и потребно је да буде измештена, а простор саниран. Одношење отпада из села се врши једном недељно.

Поред СРП Делиблатска пешчара, на овом простору се налази и Подунавска зона као могуће одредиште за посету туриста. Овде се могу одвијати одрживи туризам, научни туризам, нарочито посматрање птица. На простору резервата налази се ловиште „Делиблатска пешчара“ у оквиру кога постоји узгојни центар за узгој крупне дивљачи. На КО Дубовац надовезује се и „Лабудово окно“ – ловно-риболовни центар. Управа СРП-а (стараоци) мора константно да контролише ове активности, да не би дошло до злоупотребљавања овог простора у смислу криволова и незаконитог риболова.

Уз село у приобаљу Дунава интензивно се шири викенд насеље. Велики број кућа је подигнут без дозволе, не уклапају се у амбијент и нарушавају изглед предела. На овом простору планирана је зона са кућама за одмор у складу са смерницама из Просторног плана општине Ковин²⁶⁷ и Просторног плана подручја посебне намене СРП Делиблатска пешчара и у којој је забрањена изградња нових објеката. У летњим месецима овде долази све већи број туриста и интензивнији је утицај на животну средину. Неадекватно управљање отпадом, дивље депоније, повећање загађења воде, ваздуха, концентрације саобраћаја су неки од негативних утицаја на животну средину.

²⁶⁷ Просторни план општине Ковин (Сл. лист општине Ковин бр. 4/08).

Дубовачки рит представља значајно природно добро које је настало после формирања ђердапске акумулације. За овај простор још увек не постоји формално правна заштита. Изузетно је значајан као станиште флоре и фауне (нарочито погодно за развој мочварне вегетације и мреста рибе) и представља простор где се гнезди око 50 врста птица (План општег уређења за насељено место Дубовац, 2009).

Од осталих локалитета на овом простору су значајни Хатарице и пашњаци на заталасаном рељефу Малог песка. На основу Уредбе о заштити природних реткости (Сл. гласник РС, бр. 50/93 и 93/93) ови простори се могу користити као пашњаци, без преоравања, пошумљавања и изградње, али и као могући простори за развој одрживог туризма.

Од осталих значајних локалитета, издваја се алувијална равна Дунава између насеља Гаја и Дубовца, где се налазе фрагменти низијских тресава као најређих екосистема Панонске низије које су по IUCN-овој категоризацији сврстане међу фрагилне екосистеме чијој заштити и очувању се мора посветити ургентна пажња.

Шумски комплекси су карактеристични за катастарску општину Дубовац јер је учешће шумског земљишта (48,86%) распрострањеније од учешћа пољопривредног (44,07%). Они су изузетно значајни за овај простор због њихове заштитно-регулативне улоге у заштити насипа, за ублажавање дејства ветра, утицаја на измене водног режима.

Развој постојећих и могућих нових функција насеља, омогућио би обезбеђивање нових радних места и побољшање квалитета живота локалних становника. Активирање еколошке пољопривредне производње – развој пчеларства, коришћење лековитог биља, производња здраве хране, неки су од могућих потенцијала за развој овог сеоског насеља и ширег простора.

Слика 9. Постројење фабрике лекова

Слика 10. Приобаље Дунава

Извор: Б. Михајловић (2013)

7.5.11 СЕЛО ШУШАРА – ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Шушара (општина Вршац) је сеоско насеље на источном ободу СРП Делиблатска пешчара у Јужнобанатском округу у АП Војводини. Географски положај Шушаре је одређен координатама 44°56'17" СГШ и 21°07'18" ИГД. Село се налази на око 30 km од Вршца, на надморској висини од 169 m. Добра саобраћајна повезаност села је због присуства саобраћајнице која повезује Шушару са Вршцем. Саобраћајна повезаност из правца Ковина ка Шушари је могућа локалним путем преко пешчаре, који је у лошем стању и коме је потребна реконструкција. Од Београда Шушара је удаљена 74 km, а од Новог Сада 168 km.

Шушара спада у мање сеоско насеље које је окружено са једне стране воћњацима и виноградима, а са друге стране шумом. За годину оснивања сматра се 1900. када су се два насеља – Сандорф које је настало 1812. и Фејертелеп (1891. године) спојили у једно под именом Шушара. Према записима село је добило назив по климатским карактеристикама простора, тј. по високим температурама ваздуха у летњем периоду године и честим сушама. Ово насеље спада у типична војвођанска насеља. Село има пет улица, а главна је дужине око 4 km, са дрворедима са обе стране. Куће су ушорене једна уз другу, а у последње време се гради све више викендица.

7.5.12 ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ШУШАРЕ

Генерално посматрајући демографску структуру насеља Шушара, може се закључити да је број становника од 1948. до 2011. године углавном имао тенденцију опадања. У међупописном периоду 1948-1953. године број становника је порастао са 748 на 851 (13%), а након тога је забележен постепен пад до последњег пописа и то за 61%. Број домаћинстава је пратио популационо кретање и евидентирано је незнатно повећање у периоду од 1948. до 1953. године (217:241), након чега је смањен за 47% (табела 50.). Просечан број становника по домаћинству није значајно измењен јер је 1948. износио 3,45, а 2011. године је 2,62. Године 1991. је до 4 члана по домаћинству имало 86,82% домаћинстава, да би 2011. године удео домаћинстава наведених величинских категорија био 82,67% (табела 51.).

Табела 50. Број становника и домаћинства са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству

Година	Број становника	Индекс	Број домаћинства	Индекс	Средњи број чланова у домаћинству
1948.	748	-	217	-	3,45
1953.	851	113,77	241	111,06	3,53
1961.	819	96,24	239	99,17	3,43
1971.	648	79,12	188	78,66	3,44
1981.	496	76,54	171	90,96	2,90
1991.	432	87,09	167	97,66	2,58
2002.	376	87,03	139	83,23	2,70
2011.	333	88,56	127	91,37	2,62

Извор: РЗС – Попис становништва 2002. (књ. 9 и 10) и 2011. године (књ. 2 и 10)

Табела 51. Домаћинства по броју чланова

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)	2011.	Удео (%)
Укупно домаћинства	167	100,00	139	100,00	127	100,00
1 члан	32	86,82	35	84,89	41	82,67
2 члана	50		44		32	
3 члана	31		21		16	
4 члана	32		18		16	
5 чланова	16	13,18	11	15,11	17	17,33
6 чланова	4		9		5	
7 чланова	1		-		-	
8 и више чланова	1		1		-	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 6), 2002. (књ. 11) и 2011. године (књ. 10)

Удео континента младих у демографској структури Шушаре је 1991. године износио 24,78%, највише је било радно способног становништва (53,18%), а најмање је учешће становништва преко 60 година старости (22,88%). У последњем попису је удео категорије радно способних лица најзаступљенији (52,55%), али се променио однос младог (21,63%) и старог (25,82%) становништва. Према подацима пописа из 1991., 2002. и 2011., приметно је да се индекс старења није знатно мењао (0,85, 0,98, и 1,19), тако да насеље Шушара има демографску будућност уколико се предузму потребне популационе мере (табела 52.).

Табела 52. Становништво по старосним групама

Година	1991.		2002.		2011.	
	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)
Свега	472	100,00	376	100,00	333	100,00
0-19	108	24,78	84	22,38	72	21,63
20-59	251	53,18	206	54,78	175	52,55
60 и више	92	22,88	83	22,61	86	25,82
Непознато	4	0,84	1	0,26	-	-
Индекси старења	0,85		0,98		1,19	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 3), 2002. (књ. 2) и 2011. године (књ. 2)

Исељавање становника је најчешће у Вршац. Млади се у том граду најчешће задржавају због школовања и остају трајно по завршетку школе. Село

није повезано јавним превозом са већим градским насељима у којима се налазе средње школе, и приморани су или да организују сопствени превоз или да се привремено преселе.

7.5.13 РУРАЛНА ПОПУЛАЦИЈА И ИСКОРИШЋАВАЊЕ ЗЕМЉИШНИХ РЕСУРСА ШУШАРЕ

Од пољопривредних активности које се везују за Шушару карактеристичан је развој пчеларства. Према попису из 2002. године у селу је било 458 кошница. У мањој мери је заступљено сточарство, највише се гаје свиње, овце, говеда и живина (прилог 5, табела 10.). Мали земљишни поседи по газдинству (62,14% домаћинстава поседује до 5 ha) су условили мање интензивну пољопривреду, односно гајење различитих биљних култура (табела 53.).

Табела 53. Домаћинства по величини земљишног поседа

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно	167	100,00	103	100,00
Без поседа	16	9,58	7	6,79
До 0,10 ha	15	8,98	-	-
Од 0,11-5,00 ha	99	59,28	64	62,14
Од 5,01-10,00 ha	32	19,16	22	21,36
Преко 10,01 ha	5	3,00	10	9,71

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

Пољопривредни извори прихода су 1991. године били евидентирани у 36,53% домаћинстава. Године 2002. у Шушари је пописано 43,17% домаћинстава са изворима прихода из пољопривреде, 26,62% из личних прихода, 12,95% из мешовитих делатности и 7,91% из непољопривредних. Без прихода је било 13 (9,35%) домаћинстава (табела 54.).

Табела 54. Домаћинства према извору прихода

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Пољопривредна	61	36,53	60	43,17
Непољопривредна	69	41,32	11	7,91
Мешовита	25	14,97	18	12,95
Из личних прихода	-	-	37	26,62
Без прихода	12	7,18	13	9,35

Извор: РЗС – Документациони материјал: Домаћинства према изворима прихода 1991. и 2002. године

Обрадиве површине заузимају 89,82% (табела 55.). Подаци о коришћењу земљишта показују мале површине под интензивном земљорадњом јер се по домаћинству обради око 4,14 ha, што је мало за тржишну производњу. Од

пољопривредних култура гаје се кукуруз, шећерна репа, и друго индустријско и крмно биље. Становништво се бави прикупљањем и узгајањем лековитог биља.

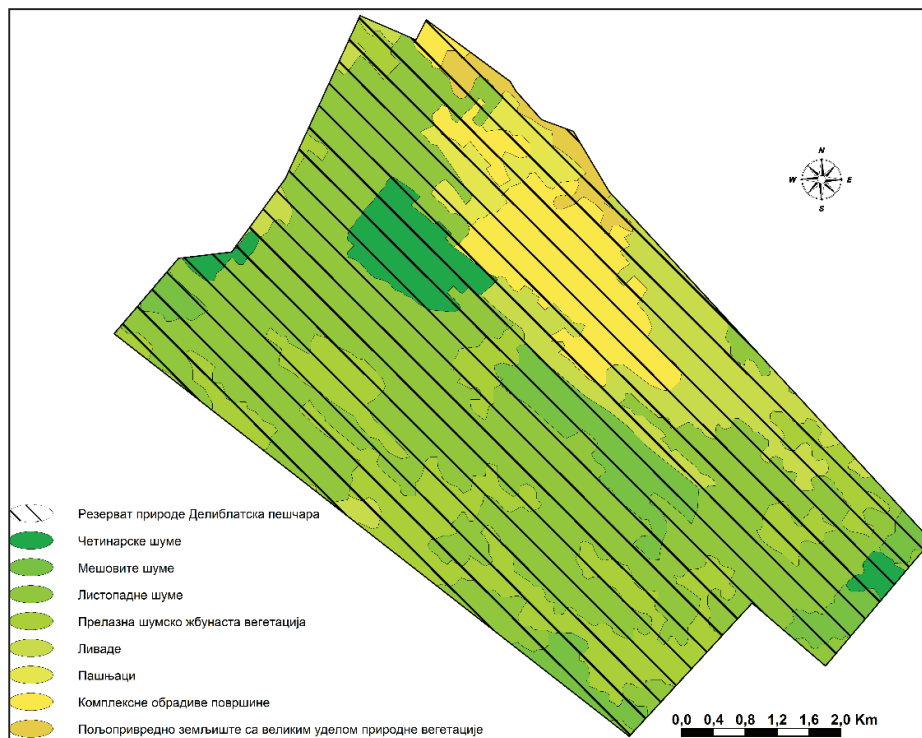
Табела 55. Коришћена пољопривредна површина

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно ha	483	100,00	575,21	100,00
Обрадиво ha	410	84,87	516,68	89,82

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

У овом делу Србије пашњаци су ретки и већином су претворени у обрадиво тло. Очуваних пашњака има у зонама I и II степена заштите. Индивидуалним пољопривредним домаћинствима потребна је подршка пре свега јер се на овим просторима може одвијати производња еколошки здраве хране и специфичних производа.

Карта 28. Коришћење земљишта атара насеља Шушара по CORINE програму

Извор: ЕЕА (2013), ПРИЛАГОВЕНО

7.5.14 ОРГАНИЗАЦИЈА НАСЕЉА И ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ ЈАВНИХ СЛУЖБИ

У селу се налази: четвороразредна школа, месна заједница, пошта, католичка црква Свети Ласло, дом културе, амбуланта и једна продавница са мешовитом робом. У погледу социјалне помоћи надлежна је служба општине

Вршац. Ова служба је задужена за постојање „Кампа отвореног срца“ у коме су традиционално у летњем периоду године смештена деца из хранитељских породица и из социјално угрожених домаћинстава са простора Србије и Мађарске. У селу постоји и кућа-дом Шандора Розалије Алфелд и ловачка кућа „Фламунда“. У погледу јавних служби становништво Шушаре тежи ка Вршцу.

7.5.15 ТРЕНУТНО СТАЊЕ НАСЕЉА И ЕЛЕМЕНАТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Шушара је сеоско насеље чија површина атара од 3.640 ха припада Делиблатској пешчари, обухватајући при томе простор са сва три режима заштите (карта 26.). С обзиром да се атар села налази на простору Делиблатске пешчаре и да овај простор карактерише оскудица воде, село Шушара је избегло ову неминовност. У селу је изграђен водоводни систем. Претпоставља се да је 1900. године урађена бушотина од 160 m и 10 km водовода. Урађена је и ветрењача за испумпавање воде. Од 1962. године село је електрифицирано и од тада се вода црпи пумпама²⁶⁸.

Године 1990. извршено је бушење још једног бунара са дужином од 168 m. Вода је у бактериолошком и хемијском погледу исправна и користи се за пиће. Канализациони систем не постоји, као ни у једном селу општине Вршац. Углавном се евакуација отпадних вода врши преко непрописних и еколошки небезбедних септичких јама. Одвођење атмосферских вода се решава отвореним каналима положеним уз улицу, али они због неодржавања не врше своју функцију.

Ваздух није у већем обиму угрожен јер нема индустријских постројења, саобраћај није интензиван (локално становништво као најчешће превозно средство користи бицикле). Једино индивидуална ложишта у зимском периоду године негативно делују на стање ваздуха. Алтернативни видови енергије се још увек не користе, без обзира на потенцијале у њима.

Пољопривреда, поред туризма, на овом простору представља најзначајнију делатност. Захваљујући виноградарству ово село је и почело да се развија. Због појаве филоксере на простору вршачких винограда²⁶⁹ крајем XIX века пажња је у већој мери посвећена простору Делиблатске пешчаре коју је филоксера

²⁶⁸ Преузето са сајта: <http://www.to.vrsac.com/Default.aspx?Lang=sr&Page=Susara>

²⁶⁹ Крајем XIX века у Вршцу је било више од 10.000 ха винограда, али су засади уништени појавом филоксере.

заобишла²⁷⁰. Тадашњи досељеници су добијали седам јутара винограда, седам јутара под ораницама, баште и пашњаке²⁷¹. Од тада се развија ратарство, а касније, због пашњака, и сточарство. Коришћење пестицида и других агрохемиката је интензивно. Имајући у виду њихово негативно дејство на воду, ваздух и земљиште овај утицај на животну средину мора бити смањен или искључен. Од сточарства је развијено гајење аутохтоних врста говеда и оваца, што је значајно због традиционалног пашарења, осим у случајевима када се оно обавља на локалитетима предвиђеним за то и када не угрожава животну средину и вегетацију.

У домаћинствима би се могла развијати органска пољопривреда производња и промовисање и понуда производа добијених на тај начин. За сада је са овог простора познат мед од багрема и багремца, као и од сунцокрета, али се промоцији ових производа мора посветити већа пажња на нашем и на страном тржишту. Развој туризма је друга значајна привредна грана. Простор СРП Делиблатске пешчаре са обиљем природних разноврсности и специфичности погодује развоју одрживог туризма. Пешачке стазе и еколошки путеви погодују рекреацији и одмору. Захваљујући специфичном положају и осталим погодностима, Шушару сврставају у ред ваздушних бања (ваздух је изразито благотворан за респираторне путеве). Од туристичких локалитета значајни су: Стара Шушара, Рошијана, Фламуна, природни споменици Загајичка брда и Думача који погодују за планинарство и орјентиринг. Већина сеоских кућа има услове за смештај туриста, као и конаци католичке цркве Свети Ласло са смештајним капацитетом од 40 постеља. За сада су најчешћи посетиоци из Мађарске. Обзиром на број туриста, недостају угоститељски објекти, где би домаћини могли да промовишу типичне производе, јела и вина. У последње време се гради све већи број викендица, тако да ни ово насеље проблем дивље градње није заобишао. Већи утицај на животну средину од стране туризма још није изражен, осим непланске градње и мањих дивљих депонија које обично настају на местима која туристи користе као излетишта.

Шири простор Шушаре представља богатство у пешчарско-степској и шумско-степској вегетацији са аутохтоним биљним врстама. На простору ка

²⁷⁰ Песковита земљишта су отпорна на филоксеру, па су у Србији простори под виноградима опстали на песковитим земљиштима.

²⁷¹ На основу: <http://webcache.googleusercontent.com/> и на основу теренских истраживања.

Вршачком брегу налазе највећи комплекси шума којима газдује ЈП „Војводинашуме“, ШГ „Банат“ из Панчева и ОКМ (основна каналска мрежа) којима газдују ЈП „Воде Војводине“ (Просторни план општине Вршац²⁷²). Значајне су и формације багрема, глога, клеке, руја. Од животињских врста присутна је дивљач (јелен, срна, зец и сл.), велики број птица станарица, као и грабљивица (орао крсташ, јастеб и банатски соко). Због свих наведених карактеристика биодиверзитета мора се вршити констанан мониторинг овог подручја.

Куће у сеоском насељу су традиционалне војвођанског типа. Бројне старе куће типичне за село, тзв. куће од набоја су опстале, али су у процесу пропадања. Најчешћи разлог томе су изградње новијих савременијих кућу у које су се преселили домаћини, па немају економских могућности за обнављање старих кућа, а други разлог је трајно иселјавање власника са овог простора, или услед неповољне старосне структуре и гашења домаћинстава. Ревитализацији ових објеката би требало посветити посебну пажњу јер је таквих кућа остало мало и оне представљају и културну и историјску вредност.

Слика 11. Улаз у Делиблатску пеишчару

Слика 12. Главна улица у селу

Извор: Б. Михајловић (2013)

²⁷² Сл. лист општине Вршац, бр. 4/04.

7.5.16 МЕРЕ ЗАШТИТЕ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И РАЗВОЈА СРП ДЕЛИБЛАТСКА ПЕШЧАРА И СЕОСКИХ НАСЕЉА ДУБОВАЦ И ШУШАРА

Мере заштите животне средине морају бити у складу са основним циљевима СРП Делиблатска пешчара. Међу могућим мерама неопходно је:

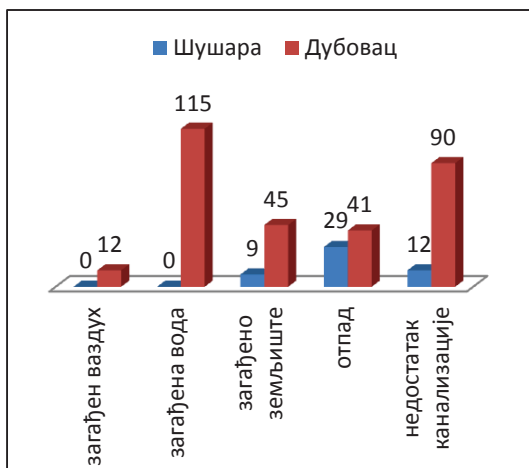
- увођење перманентног мониторинга животне средине,
- стварање мултифункционалног заштитног појаса,
- примена просторних планова,
- регулисање евакуације отпадних вода,
- ограничавање употребе природних ресурса (флоре и фауне),
- уклањање бесправних инфраструктурних објеката из режима заштите,
- забрана подизања објеката који нису типични за сеоска насеља,
- израда мастер планова у складу са сличним дестинацијама у окружењу,
- уређење насеља,
- забрана и ограничавање употребе пестицида,
- зонирање туристичких активности,
- подизање еколошке свести туриста и
- подизање еколошке свести становништва.

7.5.17 РЕЗУЛТАТИ ТЕРЕНСКОГ ИСТРАЖИВАЊА (АСПЕКТИ ВЕЗАНИ ЗА ЖИВОТНУ СРЕДИНУ) – СЕЛА У СРП ДЕЛИБЛАТСКА ПЕШЧАРА

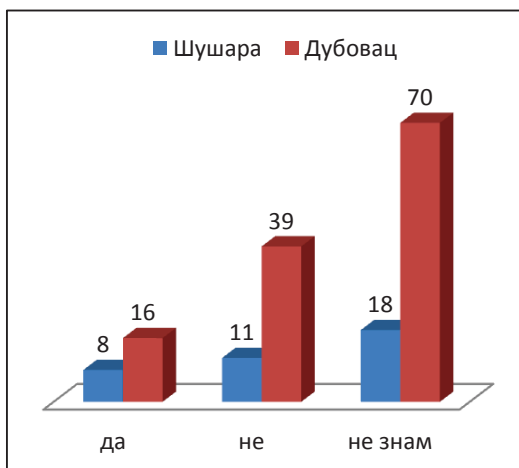
Теренским истраживањем у сеоским насељима Дубовац и Шушара у СРП Делиблатска пешчара обухваћен је узорак од 165 испитаника. Добијени резултати анкете нарочито су били значајни због њиховог упоређивања, јер оба насеља припадају истом заштићеном подручју (СРП Делиблатска пешчара).

По мишљењу 87,9% анкетираних лица у Шушари, отпад представља највећи проблем угрожавања животне средине, на супрот 71,9% у Дубовцу који као главни проблем наводе загађеност воде (графикон 22.). Овај податак је значајан са аспекта изучавања насеља на подручју СРП јер је нерегулисано питање отпада актуелан проблем, као и загађење воде не само у Дубовцу, већ и у осталим насељима.

Графикон 22. Загађивачи животне средине

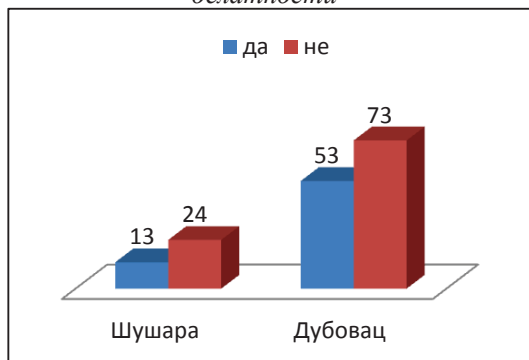
Графикон 23. Информисаност о стању животне средине

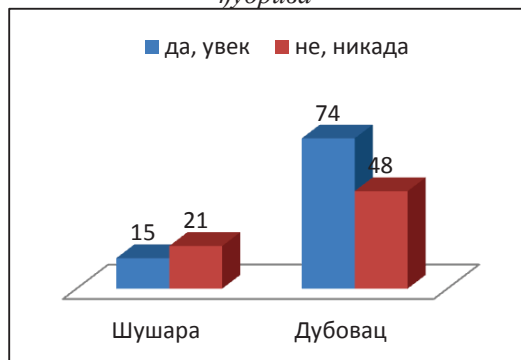
Становници Дубовца и Шушаре (56,0% и 48,6%) су одговорили да не знају да ли се заштићеном подручју посвећује довољно пажње. Дати одговори указују да информисаност становништва није на задовољавајућем нивоу по питањима стања животне средине (графикон 23.). У оба насеља испитаници сматрају да би развој туризма имао допринос за развој села (Шушара 64,9%, Дубовац 41,9%), а мишљење да би развој туризма доприносио само појединцима навело је 27,0% у селу Шушаре, а 43,5% у Дубовцу.

Већини испитаника у оба насеља пољопривреда није основно занимање (графикон 24.) – становништво коме је пољопривреда главно занимање у Шушари чини 35,1% а у Дубовцу 42,1%). Они су навели да користе вештачка ђубрива (у Дубовцу у 60,7%, а у Шушари у 41,7% (графикон 25.)).

Графикон 24. Пољопривредне и друге делатности

Графикон 25. Употреба вештачких ђубрива

На питања која се односе на то ко доприноси развоју села испитаници су дали различите одговоре. У Шушари сматрају да држава највише доприноси (са 30,9%), локална заједница (са 29,7%), управа (стараоци) заштићеног добра (10,3%), 29,1% сматра да нико не доприноси. У Дубовцу је 47,6% мишљења је да нико не доприноси, у мањем проценту доприноси држава (22,8%), локална заједница 25,4%, док управа (стараоци) заштићеног добра има удео од 4,2%.

На питање „Да ли сте задовољни што се ваше село налази на подручју заштићеног добра?“, 87,9% испитаника оба насеља одговорило је да су задовољни (и веома задовољни) том чињеницом. Већина је мишљења да се не управља добро заштићеним подручјем на свим нивоима (Дубовац 54,7%, Шушара 62,2%) чиме су потврђени и ставови становника по осталим питањима где се наводи да ни општина, ни локална заједница, ни управа (стараоци) не воде у довољној мери рачуна о насељима на подручју СРП-а.

На питања везана за трајно исељавање становника из села, одговори су били специфични и значајни. У Шушари је 56,8% навело да је у њиховој породици било чланова који су се трајно иселили из Шушаре у нека друга места (47,6% у Мађарску, 28,6% у Вршац, итд.). У том погледу и у Дубовцу је слична ситуација – 42,3% је исељеника у иностранство (Аустрију и Немачку), 25% у Београд, итд. Трајне миграције становника из ових насеља углавном су настале као последица незадовољства квалитетом живота, па би овом питању требало посветити пажњу не на нивоу локалне заједнице, већ и на државном нивоу.

7.5.18 SWOT АНАЛИЗЕ У СЕОСКИМ НАСЕЉИМА НА ПРОСТОРУ СРП
ДЕЛИБЛАТСКА ПЕШЧАРА – ДУБОВАЦ И ШУШАРА

Резултати парцијалне SWOT анализе у демографским променама
у сеоским насељима на простору СРП Делиблатске пешчаре – Дубовац и Шушара

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • дуготрајна насеобинска историја • смањење броја становника које је зависно од пољопривредне производње • биокултурни диверзитет • већи избор занимања становништва у односу на остала сеоска насеља у оквиру СРП 	<ul style="list-style-type: none"> • неповољна демографска ситуација • смањивање радно способног у укупном становништву • низак ниво образовања • ограничена могућност запошљавања у непољопривредним делатностима
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> • досељавање и запошљавање становништва • подизање животног стандарда 	<ul style="list-style-type: none"> • старење становништва • негативан природни прираштај • исељавање • проблем незапослености

Резултати парцијалне SWOT анализе у еколошкој пољопривреди
у сеоским насељима на простору СР Делиблатска пешчара – Дубовац и Шушара

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • могућност производње еколошких производа (мед, вино) • заинтересованост становништва за едукацију о еколошкој пољопривреди (посебно у Шушари) • могућност презентовања еколошких производа на шире тржиште (мед, вино и сл.) • очувани елементи животне средине • могућност продаје еколошких производа у властитом домаћинству 	<ul style="list-style-type: none"> • загађена вода (Дубовац) • неповољна старосна и образовна структура становништва за еколошку пољопривреду • непоштовање законске регулативе • недовољна зарада од продаје производа
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> • повратак исељеног становништва због могућности запошљавања • јачање свести о потреби заштите животне средине и здравог живота • јачање финансијских фондова за ову намену • промена структуре сетве у корист развоја еколошких површина • развој малих производних капацитета органске хране који су усклађени са еколошким карактеристикама средине 	<ul style="list-style-type: none"> • исељавање младих • недостатак капитала за почетак развоја еколошке пољопривреде • заузето земљиште које је погодовало развоју ове делатности • слаба заинтересованост државе за улагање у овај вид пољопривреде • веће интересовање локалних становника за наставак бављења традиционалном пољопривредом • недовољна контрола производа • могући конфликти интереса између појединаца на релацији конвенционална пољопривреда – еколошка пољопривреда • загађење земљишта и воде због употребе пестицида

Резултати парцијалне SWOT анализе у одрживом туризму
на простору СРП Делиблатска пешчара – Дубовац и Шушара

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • квалитетни елементи животне средине • природни услови за одрживи туризам • богатство шумским екосистемима • богатство у биљним и животињским врстама • објекти геонаслеђа • кућа-дом Шандора Розалије Алфелд (Шушара) • приобаље Дунава(Дубовац) • традиционални тип градње објеката • еколошки путеви и еколошке стазе 	<ul style="list-style-type: none"> • развој неодрживог туризма • недостатак маркетиншких и управљачких знања међу становницима • дивље изграђени објекти • мало угоститељских и туристичких објеката • не промовисање производа локалног становништва у угоститељским објектима, већ комерцијални производи • нема инвестиција у ревитализацију
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> • позиционирање Србије као туристичке дестинације на међународном туристичком тржишту • усвајање и поштовање регулатива за очување природних и културних ресурса • развој и примена нових информационих технологија • едукација становништва о туризму и одрживом развоју • едукација туриста о значају здраве средине и о штетности њеног угрожавања 	<ul style="list-style-type: none"> • опасност од девастације простора непланском градњом викенд насеља • опасност од екстензивног и непланираног коришћења природних ресурса • несавесно понашање туриста (Дубовац) • непостојање сарадња између локалне заједнице и управе заштићеног добра

Резултати збирне SWOT анализе подручја
на простору СРП Делиблатска пешчара - Дубовац и Шушара

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • специфичан географски положај • специфичне природне карактеристике • особит рељеф простора • релативно добра саобраћајна повезаност • очувана животна средина • специфичне природне вредности • богатство у шумским екосистемима (Шушара) • низак степен загађености (Шушара) • пејзажне вредности • повољни услови за развој еко туризма • екопутеви и еко стазе • разноврсност биљног света (лековито биље) и шумских плодова • разноврсност животињског света • услови за развој органске пољопривреде • аутентичност простора • релативно добро сачуван рурални простор • дуготрајна насеобинска историја • сеоске манифестације • Камп „отвореног срца“ (Шушара) 	<ul style="list-style-type: none"> • еолска ерозија • недовољна искоришћеност природних потенцијала • незаштићеност водних ресурса од загађивања • смањивање површина под виноградима • проблем водоснабдевања (Дубовац) • загађеност вода (Дубовац) • дивља градња (Дубовац) • проблем збрињавања отпада (Дубовац) • проблем збрињавања отпада животињског порекла и непостојање сточног гробља • загађивање земљишта и подземних вода услед неадекватне употребе агрохемијских средстава • не постојање удружења привредника • непостојање откупне станице за производе • дивље депоније • низак ниво образованости становништва • недостатак финансијских средстава за

	<p>значајнија улагања у ревитализацију насеља</p> <ul style="list-style-type: none"> • непостојање угоститељских објеката • одсуство развојне политике примерене потенцијалима и потребама овог подручја
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> • развој екосела • развој екотуризма • развој екопољопривреде • промоција пољопривредних производа • коришћење специфичних биљних лековитих врста • алтернативни видови енергије • стране инвестиције и донације • рационално коришћење потенцијала водећи рачуна о просторно-развојним ограничењима и еколошким условима • санирање стања угрожених простора успостављање контроле над негативним тенденцијама у развоју и заштити, односно прихватање принципа одрживог развоја • изградња и опремање подручја комуналном инфраструктуром • интензивније везе између делатности еко пољопривреде и одрживог туризма • развој еколошке производње и пласман производа ван подручја • добијање ознаке географског порекла, екопрефикса код пољопривредних производа • развој малих производних капацитета усклађених са еколошким карактеристикама средине 	<ul style="list-style-type: none"> • недостатак стратешких планова локалне самоуправе, • неповољна демографска ситуација, • неизвршени премер и комасација • недостатак законске регулативе у области туризма • неурађена просторно-планска и урбанистичко-техничка документација. • конфликти интереса између појединаца • на релацији еколошка пољопривреда–конвенционална пољопривреда • интензивирање депопулације • нерационално коришћење природних ресурса услед непоштовања • заштитних зона и прописаних режима коришћења простора • нарушавање квалитета животне средине • опасност од девастације простора непланском градњом • недефинисаност дугорочних циљева Стратегије развоја туризма Србије • неразвијена предузетничка култура • недостатак едукације у погледу одрживог развоја • изостанак интереса инвеститора за улагање у туристичку привреду регије услед смањене тражње

7.6 Парк природе Стара планина – просторни обухват

Парк природе Стара планина обухвата делове територија општина Димитровград и Пирот (Пиротски округ), Зајечара и Књажевца (Тимочки округ). У складу са применом законских аката и планских докумената, уз потребу за одрживим развојем, простор ПП је прекривен тростепеном заштитом. На тај начин заштита природе на овом простору биће адекватна и омогућиће развој и изградњу сеоских насеља и развој одрживог туризма. Поред очувања биодиверзитета и геодиверзитета, заштита овог простора уз циљеве, методе и начине управљања инсистира на подршци у локалној заједници уз обезбеђивање

очувања традиционалних вредности, али и социјалног и економског раста и развоја. Заштитне зоне ПП Стара планина су дефинисане на следећи начин²⁷³:

Прва (I) зона заштите обухвата четири веће и већи број мањих просторних целина међу којима се налазе највреднији и најочуванији делови ПП (табела 56.). Они су лоцирани у централном делу главног планинског масива, а мањи делови су око бочног масива и у правцима водотока. Укупна површина је око 4.160 ha („Сињина-Мирица”, „Голема река”, „Бабин зуб”, „Орлов камик - Копрен”). Режим I степена заштите осим наведених целина укључује и велики број локалитета са површинама од 0,1-5,0 ha, које представљају станишта биљних и животињских врста (ППППН ПП Стара планина).

Табела 56. Биланс површина у I степену заштите

I степен заштите	Ознака	Површина у km ²
Сињина-Мирица	I-1	3,06
Голема река	I-2	0,34
Бабин Зуб	I-3	0,22
Орлов камик-Копрен	I-4	37,98
УКУПНО		41,60

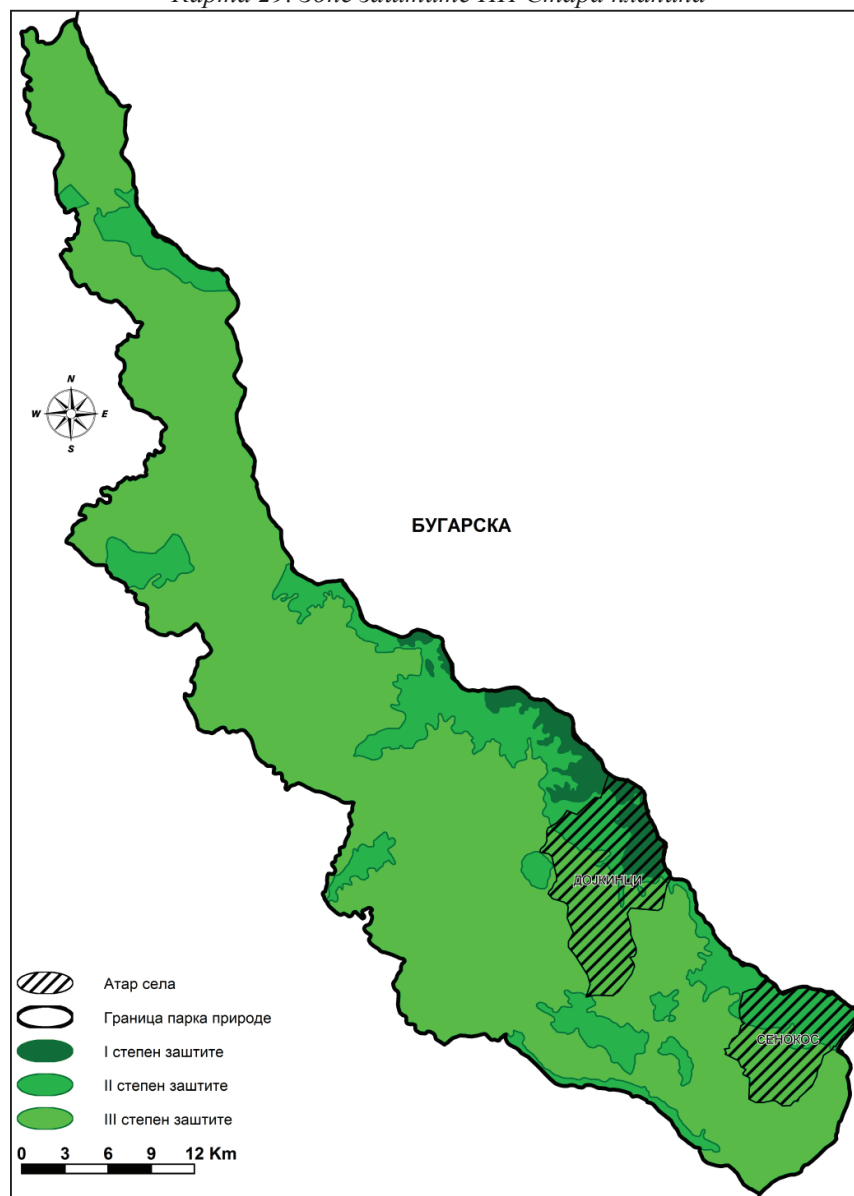
Извор: Просторни план подручја Парка природе и туристичке регије Стара планина

Друга (II) зона заштите обухвата 10 индивидуалних ентитета који су у категорији других природних вредности ПП Стара планина и покривају делове главног и секундарног масива, њихове падине, водене ресурсе главних планинских водотока, стрме долине, стеновите литице, крашка поља, значајне врхове у околини прве зоне заштите, као и друге области које су значајне за заштиту флоре и фауне, геолошког диверзитета, амбијенталне лепоте, традиционалног начина живота и градње. Укупна површина ове зоне је 19.679 ha. У оквиру II зоне налази се велики број геолошких места, специфичних облика и елемената рељефа, са три модела управљања или три субзоне: модел „полудивљине“ – са планирањем флоре и фауне и њихове заједница и средине уз минимално присуство и утицај човека, модел „комплементарне интеракције између природе и човека“ – са најсавременијим повезивањем традиционалне пољопривреде, старих села, етнотуризма и екотуризма, и модел „еколошки одговорне рекреације“ – нуди се у оквиру одрживог планинског туризма са потребном туристичком и саобраћајно-техничком инфраструктуром (Milijić S. *et*

²⁷³ У складу са препорукама IUCN-a.

al., 2007)²⁷⁴. Трећа (III) зона заштите покрива остатак Парка природе и обухвата површину од 90.493 ha, која има биолошки, геодиверзитетски и регионални значај.

Карта 29. Зоне заштите III Стара планина

Извор: Уредба о заштити III Стара планина, ПРИЛАГОЂЕНО

²⁷⁴ Rural infrastructure feasibility and costing study for the Stara planina Mt. Nature park, Study, Ministry of agriculture, Forestry and Water Management, World Bank, M83- 4.

7.6.1 РЕЖИМИ ЗАШТИТЕ ПРОСТОРА

У деловима ПП под режимом заштите I степена налази се 4.160 ha. У погледу савременог концепта заштите пашњака који су основа високог регионалног биолошког диверзитета врста на Старој планини, нема сукоба између контролисане широке употребе и заштите, што треба да постане део позитивних правних норми (Milijić S. *et al.*, 2007).

У деловима ПП са II степеном заштите (19.679 ha), могућа је ограничена и контролисана употреба природних потенцијала и простора. Активности се могу вршити зарад побољшавања стања природног добра без последица по животну средину. Изградња је могућа ако је у складу са плановима и традиционалном градњом, ради изградње и реконструкције саобраћајне и техничке инфраструктуре са циљем ревитализације села и изградње основних инфраструктурних објеката. Површине под шумама би у овој зони требало да се повећају. „Забрањене активности ће укључити следеће: формирање центара за комунални отпад, подизање нових гробаља, закопавање угинулих животиња, црпљење опасних материјала, као и друге активности које могу на било који начин да угрозе вредности Парка природе. Експлоатација сировог минералног материјала се сматра непожељном, а изузетак су привремена места ради добијања камена и осталог грађевинског материјала за локалне потребе“ (Milijić S. *et al.*, 2007).

У деловима Парка природе са III режимом заштите (90.493 ha), постојећи режим са контролисаном употребом природних ресурса уз очување квалитета животне средине. Ова зона је са насељима и укључује инфраструктурне објекте и туристичке центре и могуће је ограничено коришћење природних ресурса и све активности морају бити у складу са циљевима одрживог развоја (карта 29.).

7.6.2 ЗАДАЦИ И ЦИЉЕВИ ЗАШТИТЕ И РАЗВОЈА

У складу са смерницама Просторног плана Републике Србије за ПП и туристички регион Стара планина²⁷⁵, као и Студијом изводљивости (Milijić S. *et al.*, 2007), поштујући међународне препоруке и стандардне у погледу заштите

²⁷⁵ Сл. гласник РС, бр. 115/08.

животне средине у заштићеним просторима, предлажу се следећи задаци за очување и заштиту простора:

- заштита живог света и природне средине;
- могућност развоја еколошке производње;
- могућност развоја одрживог туризма;
- улагање у сеоска насеља ради смањивања депопулације и за могућност повратка и
- уређење насеља уз реконструкцију објеката и развој инфраструктуре.

Циљевима заштите и развоја у сеоским насељима су:

- изградња и реконструкција саобраћајне инфраструктуре;
- реорганизација и развој традиционалног сточарства;
- изградња и реконструкција туристичке, саобраћајне, водне, енергетске и телекомуникационе инфраструктуре;
- реконструкција и изградња традиционалних сеоских кућа;
- омогућавање услова за производњу еколошких производа карактеристичних за ову средину;
- могућност запошљавања сеоског становништва и заштита егзистенције локалних становника;
- едукација локалног становништва у области заштите животне средине;
- едукација туриста у области заштите животне средине и
- сарадња између локалне заједнице, управе (стараоца) заштићеног добра, општинске власти и државе.

7.6.3 ОСНОВНЕ ГЕОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ

ПП Стара планина се налази у крајњем источном делу Србије, на државној граници са Републиком Бугарском, и простире се од Вршке чуке на северозападу, до планинског гребена Видлича на левој страни долине Височице на југоистоку, образујући појас дугачак око 100 km и широк између 4 и 30 km. Подручје ПП се простире у висинској зони од 200 до 2169 m. Североисточна граница ПП која прати државну границу, иде дуж главног гребена Старе планине.

Територија ПП има карактеристичан брдско-планински рељеф кога дисецирају реке Трговишки Тимок, Темштица и Височица и њихове притоке. Клима Парка природе је умерено-континентална у нижим деловима и планинска на већим висинама. Педолошки покривач варира, али је доминантно кисело смеђе земљиште. Водни ресурси ПП Стара планина су углавном националног и

регионалног значаја. Акумулација „Завој“ је најважнији објекат који представља стратешку резерву најквалитетније воде.

Пољопривредно земљиште највећим делом чине пашњаци (45,2%), а мали део заузимају неке категорије култивисаног земљишта. Природни травњаци и површине које је човек привео култури су највреднији ресурси у пољопривреди. Пашњачке зоне су често изложене биолошкој деградацији што представља проблем по животну средину. С обзиром на одсеченост села од околине јавља се низ ограничења везаних за активнију пољопривредну производњу. Нема ветеринарских станица и пољопривредних апотека. Одржива пољопривреда, реструктурирање пољопривредног сектора, чија је сврха повећања тржишне конкурентности локалних пољопривредних производа, неки су од могућих предлога за побољшање пољопривредне производње, али и живота људи који живе на овим просторима.

ПП Стара планина карактерише богатство у шумским ресурсима и бројној флори. Може се издвојити пет основних шумских зона и шумских заједница: шума храста, букве и дагласове јеле, субалпски појас вегетације и појас локуса. Антропогени утицај још увек није изражен у већој мери због малог броја људи и неразвијених економских активности. Најмање нарушена животна средина је на вишим планинским појасевима без насеља. У овој области опасност углавном изазивају природне појаве и процеси који могу бити појачани антропогеном деструкцијом (ерозије, одрони, бујице и сл.).

7.6.4 ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ

Стара планина има релативно повољан саобраћајно-географски положај у односу на главну развојну основу. Саобраћајни коридори Србије (Е–75 (А1) и Е–80 (А4)), повезују веће градове. Приступни и локални путеви у Парку природе су слабог квалитета и функција повезивања насеља и морају бити реконструисани.

Снабдевање водом је групним или индивидуалним водоводом. Због слабих капацитета сеоских водовода и застареле и неодговарајуће опреме, чести су кварови и недостаци пијаће воде. Електроенергетски објекти нису одговарајућег квалитета и нема их довољно. Њихова честа непланска изградња ограничава

планирани развој. Делови електро-енергетске мреже имају једнострано прикључивање и не задовољавају безбедоносни критеријум.

7.6.5 САДАШЊЕ СТАЊЕ (ПОПУЛАЦИЈА, ФУНКЦИЈЕ НАСЕЉА И ЈАВНЕ СЛУЖБЕ)

Број становника који живи на територији ПП Стара планина је током друге половине XX века знатно опао, имајући у виду да се од скоро 30.000 који су на тој територији живели 1948. тај број смањио на 5.000 лица у 2002. години. Смањење броја становника је довело до значајне промене у структури и људском потенцијалу домаћинства због недовољног природног обнављања популације, велике миграције и процеса старења популације који је узео маха.

Парк природе Стара планина обухвата 46 сеоских насеља – три на територији општине Зајечар; 17 на територији општине Књажевац; 18 на територији општине Пирот; и осам на територији општине Димитровград. Сеоска насеља су такозваног „тимочког типа“. Она су настала спонтано у компактним и полукомпактним облицима и налазе се у подножју планине. Села у вишим планинским просторима карактеришу разбацани већи или мањи засеоци који су формиран по породичном принципу. Највећи број села је тешко доступан због лошег стања или непостојања путева. Стамбени објекти су углавном зграде са приземљем и подрумом (ископаном у земљи). Зидови су најчешће од симетричног плочастог камена, на њиховој основи налази се конструкција од „кованице“²⁷⁶. Велики број ових кућа је у процесу пропадања. У кућама постоји једна централна соба (које су некада биле са огњиштем и отвореним димњаком без плафона), а данас је то кухиња са плафоном, а на месту огњишта је остава (складиште) са две собе, од којих је једна већа – гостинска соба, а друга мања – спаваћа соба. Подови су урађени од земље, а касније су делимично замењени са дрвеним даскама (Milijić S. *et al.*, 2007).

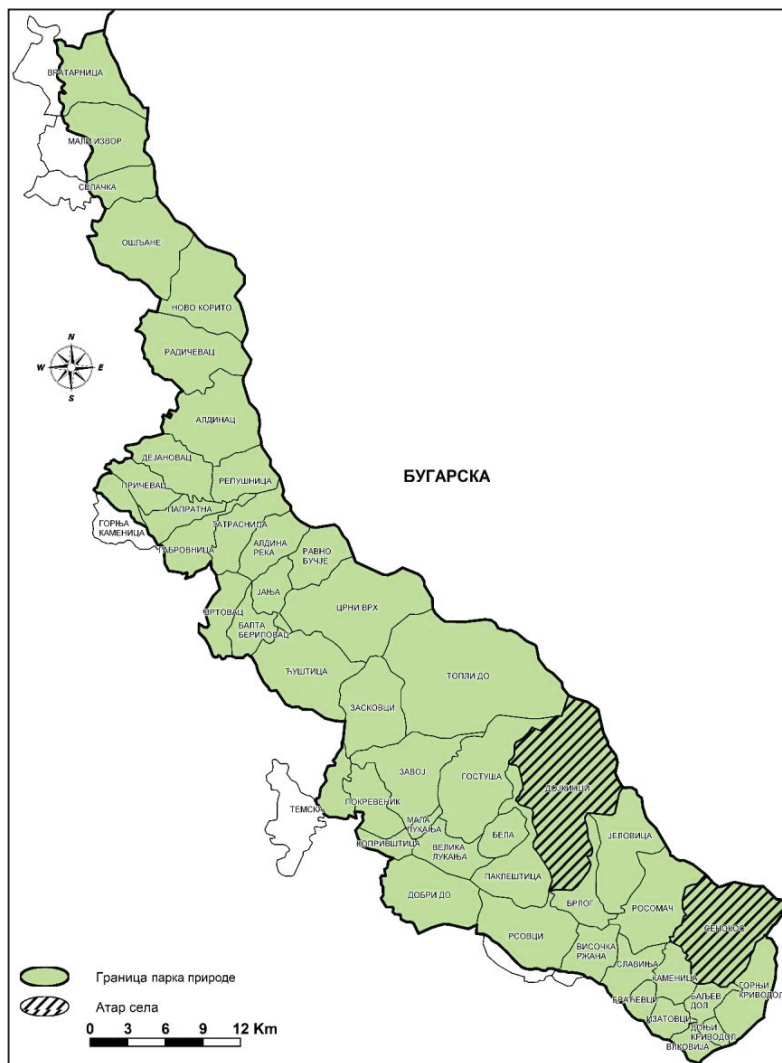
На основу значаја, функције, позиције и утицаја демографских и других развојних процеса, насеља на територији ПП Стара планина се могу сврстати у: насеља на урбаној периферији и насеља у увалама и долинама дуж праваца

²⁷⁶ „Кованице“ грубо округласто грађевинско дрво и даске које се закуцавају за грађевинске стубове и греде и испуњавају се глином и плевом.

приступних путева и сеоска планинска насеља која имају: ограничен демографски потенцијал; изражен процес демографског старења; доминантну екстензивну пољопривреду; низак ниво инфраструктурне опреме и неразвијене или неадекватно организоване јавне службе у области здравствене и социјалне заштите, културе итд.

Великом броју насеља недостају медицинске службе, поште, продавнице мешовите робе, домови културе. Школе или не постоје, или се морају реконструисати. Социјалне заштите није задовољавајућа и становници који су углавном стари, упућени су на веће градске центре. Ветеринарске и агрономске службе не постоје.

Карта 30. ПП Стара планина са атарима насеља

Извор: Уредба о заштити ПП Стара планина, ПРИЛАГОЂЕНО

7.6.6 СЕЛО ДОЈКИНЦИ – ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Дојкинци су сеоско насеље у општини Пирот. Налази се у долини Дојкиначке реке, између гребена Мрамор-Паклестички врх на југозападу, и Копрен - Понор на северо-истоку, на надморској висини од 850 m. Село је претежно компактно и дужине је око 1,6 km, а ширине до 250 m (Milijić S. *et al.*, 2007). Окружено је са два дуга гребена покривена шумом, изнад које су пашњаци.

У близини сеоског насеља у правцу североистока налази се познато крашко поље – увала Понор, са пашњацима и свежом водом. Дојкинци су дуго времена били сточарски центар на простору Старе планине. Данас на југозападним падинама изнад села још увек постоје појате, које више нису у функцији. Око 2.000 ha површине атара села је обухваћено I степеном заштите (Орлов камик – Копрен), а око 1.250 ha је у II степену заштите (Јабучко равниште – Сребрна глава).

7.6.7 ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ДОЈКИНАЦА

У другој половини XX и почетком XXI века број становника се убрзано смањује, тако да се у периоду 1948-2011. године, број становника смањио за 82%. Број домаћинстава је незнатно растао у периоду 1948-1971. године, али се до 2011. године смањио за 29% (са 148 на 105) (табела 57.).

Табела 57. Број становника и домаћинстава са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству

Година	Број становника	Индекс	Број домаћинстава	Индекс	Средњи број чланова у домаћинству
1948.	1.005	-	148	-	6,79
1953.	973	96,81	149	100,67	6,53
1961.	982	100,92	160	107,38	6,13
1971.	864	87,98	170	106,25	5,08
1981.	587	67,93	166	97,64	3,53
1991.	400	68,14	166	100,00	2,41
2002.	273	68,25	138	83,13	1,97
2011.	176	64,46	105	76,08	1,66

Извор: РЗС – Попис становништва 2002. (књ. 9 и 10) и 2011. године (књ. 2 и 10)

До 5 чланова 1991. имало је 93,38%, а 2011. године 98,95% од укупног броја домаћинстава (105) (табела 58.), а просечан број чланова смањен је са 2,41 (1991.) на 1,66 (2011. године). Становништво села се иселило у веће градове као што су Пирот и Ниш. Као и у другим селима овог краја, и у селу Дојкинци повратак становника би био могућ уколико би се поправили животни услови.

Табела 58. Домаћинства по броју чланова

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)	2011.	Удео (%)
Укупно домаћинстава	166	100,00	138	100,00	105	100,00
1 члан	26	93,38	39	98,56	46	98,95
2 члана	86		74		50	
3 члана	28		17		8	
4 члана	15		6		-	
5 чланова	8	6,62	1	1,44	-	0,95
6 чланова	3		1		1	
7 чланова	-		-		-	
8 и више чланова	-		-		-	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 6), 2002. (књ. 11) и 2011. године (књ. 10)

Подаци у табели 59. указују на то да је популацију села захватио интензиван процес старења. Према попису из 2002. године, у Дојкинцима су живела два лица старости до 19 година, а лица са 60 и више година живота чинила су 84% популације. Ови подаци указују на то да је село суочено са биолошким гашењем.

Табела 59. Становништво по старосним групама

Година	1991.		2002.		2011.	
	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)
Свега	400	100,00	273	100,00	176	100,00
0-19	26	6,50	8	2,94	2	1,71
20-59	199	49,75	62	22,71	26	14,77
60 и више	170	42,50	203	74,35	147	83,52
Непознато	5	1,25	-	-	-	-
Индекси старења	6,53		25,37		73,50	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 3), 2002. (књ. 2) и 2011. године (књ. 2)

Демографска слика Источне Србије се може представити демографском сликом Дојкинаца, јер ово сеоско насеље можда најадекватније репрезентује овај географски простор наше земље.

7.6.8 РУРАЛНА ПОПУЛАЦИЈА И ИСКОРИШЋАВАЊЕ ЗЕМЉИШНИХ РЕСУРСА У ДОЈКИНЦИМА

У периоду 1991-2002. године, у структури становништва Дојкинаца по активности (прилог 6, табела 11.), дошло је до пораста удела категорија лица са личним примањима (са 18,00% на 68,87%), и издржаваног становништва (са 14,50% на 15,75%) уз смањење континента активног становништва (са 67,50% на 15,38%). Највећи део култивисаног земљишта је у приватном власништву и у оквиру породичних пољопривредних домаћинстава. Ливаде и пашњаци су већином у државном власништву.

У Дојкинцима је 1991. године 45,78% домаћинстава приходе остваривало из мешовитих делатности. Од пољопривредних (30,12%) и непољопривредних (22,88%) прихода егзистирало је мање домаћинстава, а тај удео се још више смањио у следећем међународном периоду. Према попису из 2002. године, већина домаћинстава је остваривала личне приходе (77,54%), затим из мешовитих (11,59%). Забележена су и три домаћинства која немају никакав извор прихода (2,17%), а оних које приходе остварују из пољопривреде је два (1,45%) (табела 60.).

Табела 60. Домаћинства према извору прихода

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Пољопривредна	50	30,12	2	1,45
Непољопривредна	38	22,88	10	7,25
Мешовита	76	45,78	16	11,59
Из личних прихода	-	-	107	77,54
Без прихода	2	1,22	3	2,17

Извор: РЗС – Документациони материјал: Домаћинства према изворима прихода 1991. и 2002. године

Укупна површина атара села Дојкинци износи 7.602 ha. Под коришћеним пољопривредним површинама је 940,05 ha, а обрадиво је 62,14% (табела 61. и 62.). По ободу села се налазе воћњаци, гаје се у мањој мери неке ратарске и повртарске културе, а има и доста очуваних шумских комплекса.

Табела 61. Домаћинства по величини земљишног поседа

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно	166	100,00	126	100,00
Без поседа	8	4,82	-	-
До 0,10 ha	2	1,20	-	-
Од 0,11-5,00 ha	42	25,30	45	35,71
Од 5,01-10,00 ha	73	43,98	53	42,06
Преко 10,01 ha	41	24,70	28	22,23

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

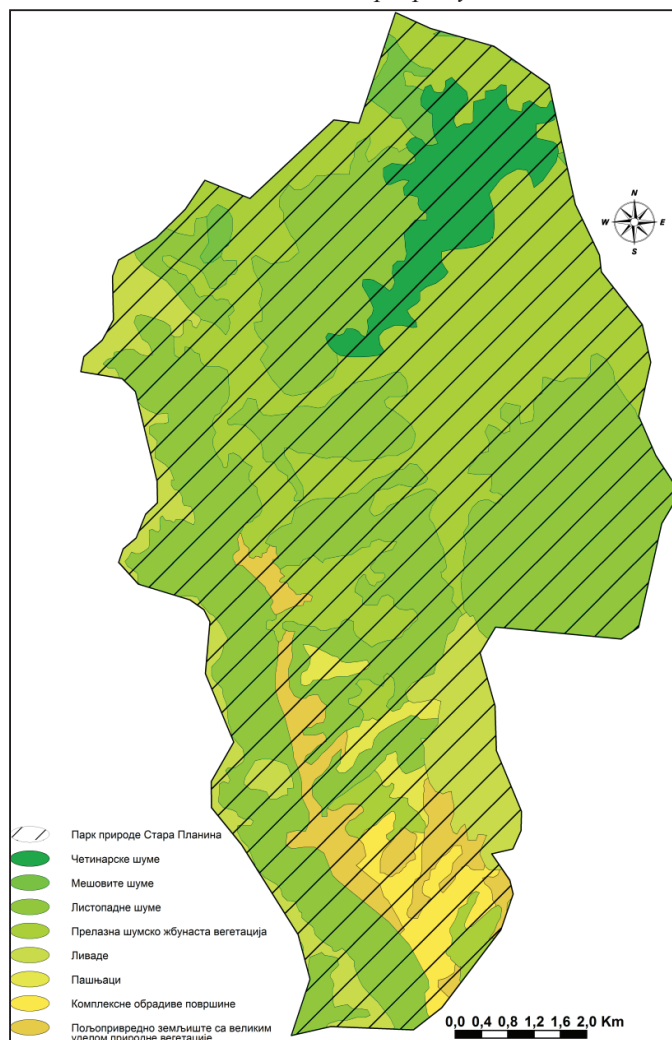
Велики број газдинстава има до 10 ha земље (42,06%), која се не обрађује већ су на њима пашњаци или шуме (табела 62.). И даље се чува традиција сточарства, а најчешће на пашњацима могу запазити аутохтоне расе оваца - пиротска праменка и пиротска праменка оплемењена, коју вековима гаје локални сточари Старе планине. У стадима села Дојкинци се према попису из 2002. године могло набројати 794 овце и 222 грла говеда (прилог 6, табела 12.).

Табела 62. Коришћена пољопривредна површина

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно ha	1.211	100,00	940,05	100,00
Обрадиво ha	840	69,36	584,14	62,14

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

Карта 31. Коришћење земљишта атара насеља Дојкинци по CORINE програму

Извор: ЕЕА (2013), ПРИЛАГОЂЕНО

7.6.9 ОРГАНИЗАЦИЈА НАСЕЉА И ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ ЈАВНИХ СЛУЖБИ

У Дојкинцима су раније постојала школа и библиотека. Јавних служби нема. Најближе здравствене установе су у Пироту. Од осталих објеката ту је зграда задруге, продавница, мала црква и руинирана, напуштена зграда школе.

7.6.10 ТРЕНУТНО СТАЊЕ НАСЕЉА И ЕЛЕМЕНАТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Површина сеоског атара у заштићеном подручју износи 7.602 ha и обухвата све три заштитне зоне (карта 30.). У деловима ПП са I режимом заштите забрањена је експлоатација природних ресурса. Посебну вредност у атару села имају природни пашњаци (основа високог регионалног диверзитета врста) и њиховој заштити се мора посветити значајна пажња. У просторима са другим степеном заштите све активности се могу вршити у циљу побољшавања стања природног добра и у складу са одрживим развојем.

Село је саобраћајно повезано преко регионалног пута од Пирота, Басарског камена до Височке Ржане, а одатле преко локалног асфалтног пута поред Дојкиначке реке, крашког извора и туристичког насеља Врела и Брлога до Дојкинаца.

Дојкинци користе изворе и врела на источној страни слива басена Дојкиначке реке. Постоји већи број извора у атару села, али су они запостављени и недовољно се користе, делом зато што се налазе у зони пашњака. Село је без канализационих система и санитарно безбедних септичких јама. Отпадне воде из кућа и објеката у којима се држи стока најчешће се изливају у водотоке. Последица недовољних санитарних услова у насељу је повећање загађења водотокова органским садржајима и неорганским отпадним водама. У селу постоји електрификација, значајни су и потенцијали у алтернативним видовима енергије.

Отпад се не скупља од стране Јавног Комуналног предузећа. То је главни разлог формирања дивљих депонија нарочито поред путева и речних токова. Биолошки материјал се не користи за компостирање и нема примарног одвајања отпада. Дивље депоније нарушавају квалитет животне средине и представљају потенцијални ризик по здравље људи. У селу Дојкинци нема јасно дефинисане територије на којој би локални становници могли да одлажу отпад. Једина локација са већом количином отпада приликом испитивања терена је плато

испред млекаре у центру села где се сакупља различити отпад, укључујући и значајан биоотпад.

Пољопривреда у селу је умерено развијена. Углавном се становници баве сточарством, пре свега овчарством, а мање узгојом говеда. Некада су за ово село били типични производи од млека. Данас постоји млекарна за производњу качкаваља и приватна фармерска заједница „Арбиње“, формирана са циљем да се обнови сточарство и производња тврдог сира. Млекарне би требало да буду обновљене и стављене у функцију. Неколико домаћинстава се бави пчеларством, јер за то постоје повољни услови.

Дојкинци поседују значајне вредности у погледу развоја туризма. Аутентичан простор, очуван био и геодиверзитет са шумским екосистемима су неке од могућности за развој туризма.

Слика 13. Мост преко Дојкиначке реке

Слика 14. Улица у Дојкинцима

Извор: Б. Михајловић (2011)

Према плановима ППППН ПП и туристичке регије Стара планина, ово сеоско насеље би могло да постане једна од дестинација за развој туризма. Са једне стране то би допринело развоју села, али са друге стране могло би да дође до потенцијалног угрожавања животне средине.

7.6.11 СЕЛО СЕНОКОС – ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Сенокос је сеоско насеље у општини Димитровград. Налази се 30 km североисточно од Димитровграда, у близини границе са Републиком Бугарском. Село се налази на надморској висини од 900 m. У центру села, Воденичка река са својим притокама и Карибањска река формирају Каменичку реку. Више од половине од укупних 5.054 ha површине атара (око 2.700 ha) обухваћено је првим степеном заштите (Сребрна глава). То је типично збијено село, у којем постоје махале са називима према фамилијама које их настањују.

7.6.12 ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СЕНОКОСА

Сенокос је током друге половине XX века захваћен процесом демографског одумирања које је интензивирано од 80-их година. Број становника се од 1948. до 1981. године смањио за 75% а од 1981. до 2011. за 80%, а ако се посматра период од 1948. до 2011. године, број становника је са 568 смањен на 29 (табела 63.). Овакво стање указује на неизвесну демографску будућност и на могуће биолошко гашење.

Табела 63. Број становника и домаћинства са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству

Година	Број становника	Индекс	Број домаћинства	Индекс	Средњи број чланова у домаћинству
1948.	568	-	94	-	6,04
1953.	562	98,94	100	106,38	5,62
1961.	405	72,06	94	94,00	4,31
1971.	269	66,42	81	86,17	3,32
1981.	144	53,53	61	75,31	2,36
1991.	78	54,17	44	72,13	1,77
2002.	44	56,41	27	61,36	1,62
2011.	29	65,91	15	55,56	1,93

Извор: РЗС – Попис становништва 2002. (књ. 9 и 10) и 2011. године (књ. 2 и 10)

Становништво егзистира у 15 домаћинства чији је просечан број чланова 1,93. Број домаћинства се од 1948. до 2011. године смањио за 85%. Године 1991. је у једном домаћинству (2,27%) забележено више од 4 члана, а већ у пописима из 2002. и 2011. године ни у једном домаћинству нема више од 4 (табела 64.).

Популација млађа од 19 година у селу није евидентирана ни током пописа 1991. године, нити касније (2002. и 2011.). Све је мање и лица која спадају у групу радно способних (2011. године само 6 становника). Према последњем попису 23 (79,32%) становника спада у категорију лица старијих од 60 година. Индекси

старења се не могу рачунати услед недостатка припадника младе популације у периоду од 1991 до 2011. године (табела 65.) Наведено указује на неминовно демографско гашење села.

Табела 64. Домаћинства по броју чланова

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)	2011.	Удео (%)
Укупно домаћинстава	44	100,00	27	100,00	15	100,00
1 члан	16	97,73	13	100,00	5	100,00
2 члана	24		11		7	
3 члана	3		3		2	
4 члана	-		-		1	
5 чланова	1	2,27	-	-	-	-
6 чланова	-		-		-	
7 чланова	-		-		-	
8 и више чланова	-		-		-	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 6), 2002. (књ. 11) и 2011. године (књ. 10)

Табела 65. Становништво по старосним групама

Година	1991.		2002.		2011.	
	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)
Свега	78	100,00	44	100,00	29	100,00
0-19	-	-	-	-	-	-
20-59	12	15,39	8	18,19	6	20,68
60 и више	66	84,61	36	81,81	23	79,32
Непознато	-	-	-	-	-	-
Индекси старења	-		-		-	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 3), 2002. (књ. 2) и 2011. године (књ. 2)

7.6.13 РУРАЛНА ПОПУЛАЦИЈА И ИСКОРИШЋАВАЊЕ ЗЕМЉИШНИХ РЕСУРСА СЕНОКОСА

На основу разматрања структуре становништва према активности (прилог 6, табела 13.), у међупописном периоду 1991-2002. године, учева се пораст категорије лица са личним приходима (за 33,3%), као и оних лица која приходе остварују из пољопривреде (са 20,45% на 37,04%) (табела 66.).

Табела 66. Домаћинства према извору прихода

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Пољопривредна	9	20,45	10	37,04
Непољопривредна	22	50,00	-	-
Мешовита	12	27,28	5	18,52
Из личних прихода	-	-	9	33,33
Без прихода	1	2,27	3	11,11

Извор: РЗС – Документациони материјал: Домаћинства према изворима прихода 1991. и 2002. године

Према попису из 1991. године, највећи број домаћинстава је остваривао приходе из непољопривредних (50,00%) делатности, а 2002. године није евидентирано ниједно домаћинство ове категорије. Највећа промена у

међупописном периоду бележи се у виду појаве (2002. године) категорије лица са личним приходима (33,33%), уз доминацију категорије лица која приходе остварују из пољопривреде (37,04%). Евидентирано је и 3 домаћинства без прихода (11,11%) (табела 66.).

Табела 67. Домаћинства по величини земљишног поседа

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно	44	100,00	22	100,00
Без поседа	1	2,27	-	-
До 0,10 ha	6	13,64	-	-
Од 0,11-5,00 ha	25	56,82	19	86,37
Од 5,01-10,00 ha	8	18,18	2	9,09
Преко 10,01 ha	4	9,09	1	4,54

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

Као и у Дојкинцима, и у Сенокосу се запажа не толико велика исцепканост пољопривредних поседа јер као што се може видети у табели 67, већи број домаћинстава поседује више од 5 ha земље, што омогућава велике површине за испашу стоке. У Сенокосу је баш због ове примарне делатности (сточарство), направљена традиционална млекарска радионица за израду качкаваља, и то најстарија у димитровградској општини, али је тренутно неактивна.

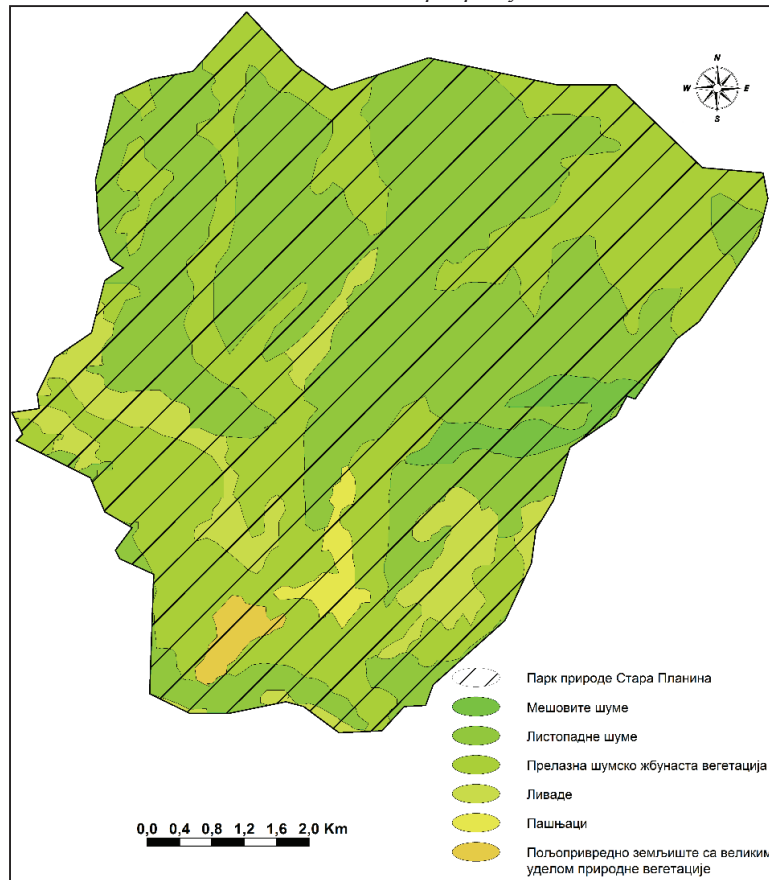
Табела 68. Коришћена пољопривредна површина

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно ha	266	100,00	66,25	100,00
Обрадиво ha	90	33,83	23,70	34,72

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

Од укупне површине атара насеља, под пољопривредним површинама је 66,25 ha, а обрађује се 34,72% (табела 68.). Некада је за Сенокос било карактеристично коњарство. Узгајали су се највише домаћи брдски коњи и нониуси, али је било и мелеза са арапским коњем и касније са босанским брдским. За више надморске висине карактеристично је пашарење. Углавном се гаје овце (167 грла), говеда (42 грла), свињогојство није никада било толико раширено на овим просторима, па тако ни данас (прилог 6, табела 14.).

Карта 32. Коришћење земљишта атара насеља Сенокос по CORINE програму

Извор: ЕЕА (2013), ПРИЛАГОЂЕНО

7.6.14 ОРГАНИЗАЦИЈА НАСЕЉА И ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ ЈАВНИХ СЛУЖБИ

Насеље Сенокос је услед недостатка путне мреже изузетно лоше саобраћајно повезано. Постоји један локални пут од села Каменице до Сенокоса, али је у изузетно лошем стању. Јавни превоз нема значајнију функцију. У Сенокосу ради једна продавница мешовите робе која је слабо снабдевена производима и место за зелену пијацу. Амбуланта је оформљена, али је мештани могу користити једном недељно када долазе здравствени радници из Димитровграда. Социјална служба не постоји и становништво је упућено на Димитровград. Од јавних грађевина у селу постоје и зграда месне заједнице и мала црква. Некада су постојале школа и зграда пољопривредне задруге које су руиниране.

7.6.15 ТРЕНУТНО СТАЊЕ НАСЕЉА И ЕЛЕМЕНАТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Сенокос је најархаичније планинско сеоско насеље у општини Димитровград. Главни саобраћајни приступ селу је преко постојећег пута од Димитровграда преко Смиловаца, Мојинаца, Влковије и Доњег Криводола до Изатоваца, а одатле преко локалног макадамског пута преко Каменице до Сенокоса. Дужи саобраћајни приступ је из Пирота преко постојећег пута друге категорије преко Басарског камена и Височке Ржане до Изатоваца. Сеоски атар у заштићеном подручју заузима површину од 4.860 ha при чему обухвата зоне са другим и трећим режимом заштите (карта 30.).

Сенокос користи изворе и врела на западној страни слива басена Водничке реке. Велики проблем представља неадекватно одлагање ђубрета и непостојање сточних гробаља. Отпад у руралним просторима се не скупља од стране ЈКП. То је главни разлог формирања дивљих депонија нарочито поред путева и речних токова. Дивље депоније у овом селу су изузетан проблем због утицаја на квалитет животне средине и представљају потенцијални ризик по здравље људи. Путеву у селу су у јако лошем стању и већи камиони за сакупљање и превоз отпада нису у могућности да приђу селу. На територији Сенокоса на неколико специфичних локација спонтано су створене дивље депоније, углавном на местима где локални становници чешће пролазе (око локалне продавнице). Значајно је да у селу постоје места где су локални становници почели да сакупљају ПЕТ амбалажу. На неким локацијама је примећено паљење органског отпада.

У погледу развоја пољопривреде доминантно је сточарство, нарочито овчарство, али не у мери у којој је то могуће с обзиром на велики потенцијал за развој сточарства (бројни пашњаци изнад села). У овом селу се производи вуна и производи од млека. Недовољна посета туриста и немогућност продаје ових производа на ширем тржишту утичу да се они користе у домаћинству где су произведени. Да би село могло да се развија као село са еколошким производима потребне су субвенције од стране државе које би становницима омогућиле да се баве овим делатностима. Сеча шума и обрада техничког дрвета представљају могућност за „преживљавање“, али и могућност угрожавања животне средине.

Потенцијали за развој туризма, али и неприступачност у саобраћајном смислу, непостојање смештајних капацитета, инфраструктурних објеката, неки су

од ограничавајућих фактора за развој. Сеоске куће су трошне и запуштене. Доста збијени изграђени објекти, спонтано су прилагођени рељефу и праве изузетан амбијент у духу прошлости и старих времена. Вредност овог амбијента је стална и представља први ниво туристичке мотивације и мора бити заштићена пажљивом рестаурацијом и забраном насумичне, непланиране градње (Милијић S. *et al.*, 2007). Ово село још увек није „подлегло“ градњи нелегалних објеката, као већина села са других простора. Ипак старе куће морају бити обновљене.

У складу са предлогом ППППН ПП Стара планина планирано је да Сенокос буде сеоско место у мрежи села у општини Димитровград са најмање 200 становника. Основу развоја ће представљати туризам заједно са пољопривредом и сличним активностима. У складу са њиховим статусом и доминантном функцијом требало да буду обезбеђене одговарајуће јавне службе (медицинска заштита, социјалана заштита, пошта итд.).

Слика 15. Сеоско домаћинство

Слика 16. Козарство

Извор: Б. Михајловић (2012)

7.6.16 МЕРЕ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И РАЗВОЈА ПП СТАРА ПЛАНИНА И СЕОСКИХ НАСЕЉА ДОЈКИНЦИ И СЕНОКОС

Мере заштите животне средине морају бити у складу са основним циљевима ПП Стара планина. Међу могућим мерама неопходно је:

- израдити просторно планску документацију;
- применити просторне планове и законску регулативу;
- створити мултуфункционални заштитни појас;
- ограничити употребу природних ресурса (флоре и фауне);
- израдити мастер планове у складу са сличним дестинацијама у окружењу;
- изградити саобраћајну инфраструктуру;

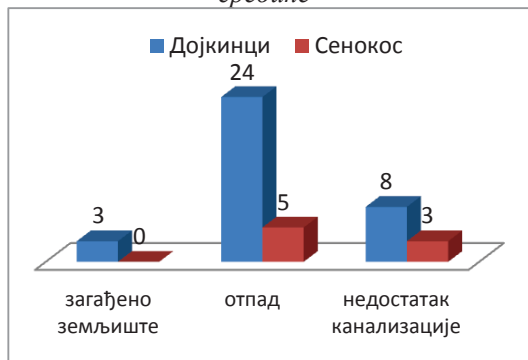
- адекватније одржавати водоводну мрежу;
- обезбедити адекватну комуналну опрему;
- регулисати евакуацију отпадних вода;
- адекватно управљати отпадом;
- користити органски отпад за друге намене;
- омогућити еко производњу;
- обезбедити подршку у развоју и промоцији производње органске хране, као и активности за добијање брэнда за локалну пољопривредну и прехранбену производњу на основу заштићених ознака о географском пореклу;
- организација одговарајућих модалитета пословног повезивања између породичних домаћинстава и сфере дистрибуције и прераде пољопривредних и прехранбених производа;
- уредити постојеће стамбене објекте и насеља;
- рестаурирати старе зграде;
- спречити дивљу градњу;
- заштита од градње за викенд потребе и инфраструктурно опремање које треба да прати урбанистичке прописе и капацитете;
- обезбедити насеља јавним службама (амбуланте, служба социјалне заштите);
- увести перманентни мониторинг животне средине;
- уклонити бесправне инфраструктурне објекте из режима заштите;
- извршити зонирање туристичких активности;
- подизати еколошку свест туриста и становништва и
- предузимати мере за организацију, рационалну употребу и ефикасну еколошку заштиту ливада и пашњака, мере за заштиту земље и ливада од ерозије итд.

7.6.17 РЕЗУЛТАТИ ТЕРЕНСКОГ ИСТРАЖИВАЊА (АСПЕКТИ ВЕЗАНИ ЗА ЖИВОТНУ СРЕДИНУ) – СЕЛА У ПП СТАРА ПЛАНИНА

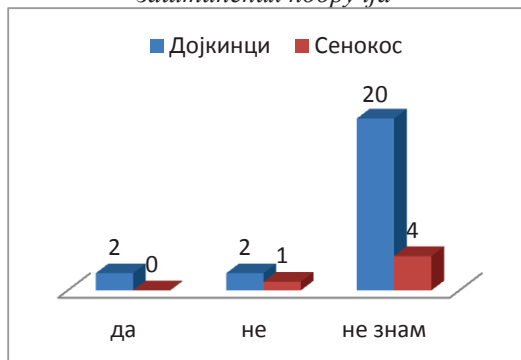
Теренским истраживањем у сеоским насељима Сенокос и Дојкинци у ПП Стара планина, обухваћен је узорак од 29 испитаника. Резултати анкете су значајни због њиховог упоређивања, јер оба насеља припадају истом заштићеном подручју.

По мишљењу 60,0% анкетираних лица у Сенокосу, недостатак канализације представља највећи проблем угрожавања животне средине. У Дојкинцима као највећи проблем истиче се отпад који наводи 82,8% испитаника (графикон 26.). Овај податак је значајан са аспекта изучавања насеља на подручју ПП јер су нерешено питање канализације, као и нерегулисано питање отпада актуелни проблеми у већини насеља. На питање „Да ли се довољна пажња посвећује заштићеним подручјима“, становници оба насеља (82,8%) као одговор су навели: не знам. Дати одговори указују да информисаност становништва није на задовољавајућем нивоу по питањима стања животне средине (графикон 27.).

Графикон 26. Угрожавање животне средине

Графикон 27. Информисаност о стању заштићених подручја

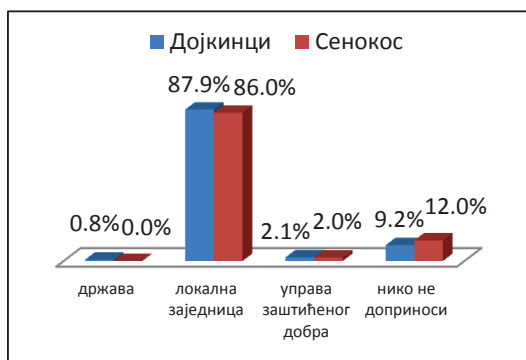

У оба насеља се сматра да би развој туризма имао значајан допринос за развој села (у Сенокосу 60, 0%, у Дојкинцима 62,5%). У оба села се као основно занимање издаваја пољопривреда (Сенокос 100,0%, Дојкинци 83,3%).

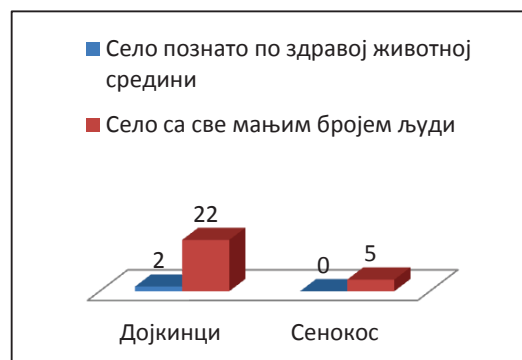
Употреба вештачких ђубрива није ограничена и знатно се користе (Сенокос 80,0%, Дојкинци 91,7%). Употреба ових средстава би требало да буде спречена или ограничена, с обзиром на меру у којој утичу на угрожавање животне средине.

У оба насеља на питање „Ко доприноси развоју простора“ одговори су били слични и издвајала се локална заједница као неко ко у највећој мери доприноси развоју подручја – у Дојкинцима је таквог мишљења 87,9%, док је у Сенокосу 86,0% (графикон 28.). Будућност села становници Сенокоса и Дојкинаца виде као села са све мањим бројем људи (у Дојкинцима 91,7%, а у Сенокосу 100,0%). Ови одговори доприносе потврђивању чињенице да становници оба села нису задовољни тренутним свеукупним стањем и сматрају да ће села постати све подложнија процесима депопулације (графикон 29.).

Графикон 28. Ко доприноси развоју?

Графикон 29. Будућност села

Од укупног броја испитаника у оба сеоска насеља, истичу се одговори да општине (Пирот и Димитровград) воде рачуна о уређењу села (у Дојкинцима 95,8%, а у Сенокосу 80,0%). На питања везана за трајно исељавање становника из села одговори су били специфични и значајни. У Дојкинцима 62,5% навело да је у њиховој породици било чланова који су се трајно иселили у нека друга места (60% у Пирот и 40% у Ниш). У том погледу и у Сенокосу је слична ситуација коју наводи 100,0% испитаника (исељавање у Димитровград 80% и Пирот 20%). Трајне миграције становника из ових насеља углавном су настале као последица незадовољства квалитетом живота, немогућношћу запошљавања, недовољне здравствене заштите и овом питању би требало посветити пажњу не само на нивоу локалне заједнице, већ и на државном нивоу.

7.6.18 SWOT АНАЛИЗЕ У СЕОСКИМ НАСЕЉИМА НА ПРОСТОРУ
ПП СТАРА ПЛАНИНА – ДОЈКИНЦИ И СЕНОКОС

Резултати **парцијалне SWOT** анализе у **демографским променама**
у сеоским насељима на простору ПП Стара планина – Дојкинци и Сенокос

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • могућност за нове делатности које би допринеле досељавању и запошљавању • смањење броја становника које је зависно од пољопривредне производње • већи избор занимања становништва у односу на остала сеоска насеља у оквиру ПП • дуготрајна насеобинска историја • биокултурни диверзитет 	<ul style="list-style-type: none"> • лоша демографска ситуација • старо становништво • недовољна здравствена заштита • смањивање радно способног становништва у укупном • низак ниво образовања • недостатак едукације • ограничена могућност запошљавања у непољопривредним делатностима
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> • досељавање и запошљавање становништва у области одрживог туризма • досељавање и запошљавање становништва екопољопривреде • могућност подизања животног стандарда 	<ul style="list-style-type: none"> • старење становништва • негативан природни прираштај • иселавање • проблем незапослености

Резултати **парцијалне SWOT** анализе у **еколошкој пољопривреди**
у сеоским насељима на простору ПП Стара планина – Дојкинци и Сенокос

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • локална традиција у пољопривреди, посебно сточарству • могућност производње еколошких производа специфичних за овај простор • производња традиционалних млечних производа (качкаваља) • производња вуне и производа од вуне • производња меда • могућност презентовања еколошких производа на шире тржиште • очувани елементи животне средине 	<ul style="list-style-type: none"> • неповољна старосна и образовна структура становништва за еколошку пољопривреду • непоштовање законске регулативе • недовољна контрола производа • непостојање станица за откуп • непознавање становништва са користима од еколошке производње • уситњеност пољопривредних парцела

ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> повратак исељеног становништва због могућности запошљавања јачање свести о потреби заштите животне средине и здравог живота могућност продаје еколошких производа у властитом домаћинству јачање финансијских фондова за ову намену развој малих производних капацитета органске хране који су усклађени са еколошким карактеристикама средине обнова млекара које су карактеристичне за села Старе планине 	<ul style="list-style-type: none"> исељавање младих иодостатак капитала за почетак развоја еколошке пољопривреде слаба заинтересованост државе за улагање у овај вид пољопривреде веће интересовање локалних становника за наставак бављења традиционалном пољопривредом могући конфликти интереса између појединаца на релацији конвенционална пољопривреда-еколошка пољопривреда

Резултати парцијалне SWOT анализе у одрживом туризму у сеоским насељима на простору ПП Стара планина – Дојкинци и Сенокос

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> очувана животна средина природни услови за одрживи туризам богатство шумским екосистемима богатство у биљним и животињским врстама објекти геонаслеђа високопланинско подручје Старе планине са целогодишњом понудом упростору културно историјски споменици очуване природне вредности традиционални тип градње објеката еколошки путеви и еколошке стазе традиционални производи здраве хране 	<ul style="list-style-type: none"> смањена могућност развоја ефикасне саобраћајне мреже локалних путева недовољна промоција простора недостатак маркетиншких и управљачких знања међу становницима мало угоститељских и туристичких објеката непромовисање производа локалног становништва у угоститељским објектима нема инвестиција у ревитализацију локално становништво не сматра архаични амбијент вредним и заменили би их пре новим објектима урбаног типа
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> усвајање и поштовање регулатива за очување природних и културних ресурса развој и примена нових информационих технологија едукација становништва о туризму и одрживом развоју едукација туриста о штетности угрожавања животне средине изградња аутентичног насеља од камена 	<ul style="list-style-type: none"> опасност од девастације простора опасност од екстензивног и непланираног коришћења природних ресурса непостојање сарадње између локалне заједнице и управе заштићеног добра

Резултати збирне SWOT анализе
у сеоским насељима на простору ПП Стара планина – Дојкинци и Сенокос

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • повољан географски положај • повољне климатске карактеристике • чиста вода, ваздух и земљиште • специфичне природне вредности • очуване културне вредности • богатство у шумским екосистемима • пејзажне вредности • повољни услови за развој екотуризма • гостопримивост локалног становништва • повољни услови за развој еко пољопривреде • разноврсност биљног света (лековито биље) и шумских плодова • разноврсност животињског света • аутентичност простора • сачуван рурални простор • очуван традиционални тип градње објеката • сачувани аутентични објекти за становање • заштићена природна и непокретна културна добра • услови за зимске спортове • постојање еколошких путева и еколошких стаза • производи добијени на потпуно природан начин 	<ul style="list-style-type: none"> • смањена могућност развоја ефикасне саобраћајне мреже локалних путева • Недостатак сопствених средстава и низак ниво домаћих и страних инвестиција за улагање у развој и заштиту животне средине • ерозија ливада и пашњака • не користе се могућности за добијање алтернативних видова енергије • смањена инвестициона активност • поједине неуспешне приватизације • затварање традиционалних млекара • престанак бављења сточарством • неорганозовано управљање отпадом • проблем збрињавања отпада животињског порекла и непостојање сточног гробља • не постојање удружења привредника • непостојање откупне станице за производе • низак ниво образованости становништва • недостатак финансијских средстава за значајнија улагања у ревитализацију насеља • непостојање угоститељских објеката • депопулација становништва која добија масовне размере • одсуство развојне политике примерене потенцијалима и потребама овог подручја • експлоатација шума • незаинтересованост локалне управе за решавање кључних проблема у сеоским насељима
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> • развој екосела • развој екотуризма • развој екопољопривреде • промоција пољопривредних производа • коришћење специфичних биљних лековитих врста • Шумски потенцијали производња дрвне масе, која може да • се искористи за развој малих капацитета - производних и пратећих услужних делатности, уз испуњавање еколошких критеријума у складу са прописима из области заштите животне средине • алтернативни видови енергије • стране инвестиције и донације • рационално коришћење потенцијала водећи рачуна о просторно-развојним ограничењима и еколошким условима • санирање стања угрожених простора успостављање контроле над негативним тенденцијама у развоју и заштити, 	<ul style="list-style-type: none"> • недостатак стратешких планова локалне самоуправе, • неповољна демографска ситуација, • неизвршени премер и комасација • недостатак законске регулативе у области туризма • неурађена просторно-планска и урбанистичко-техничка документација. • конфликти интереса између појединаца • на релацији еколошка пољопривреда–конвенцијална пољопривреда • интензивирање депопулације • нерационално коришћење природних ресурса услед непоштовања заштитних зона и прописаних режима коришћења простора • нарушавање квалитета животне средине • опасност од девастације простора непланском градњом • недефинисаност дугорочних циљева Стратегије развоја туризма Србије

<p>односно прихватање принципа одрживог развоја</p> <ul style="list-style-type: none"> • изградња и опремање подручја комуналном инфраструктуром • интензивније везе између делатности еко пољопривреде и одрживог туризма • развој еколошке производње и пласман производа ван подручја • ревитализација прерађивачких капацитета • увођење нових технологија • производња здраве хране • добијање ознаке географског порекла, екопрефикса код пољопривредних производа • развој компаративних делатности и функција одговарајућег нивоа производње и услуга 	<ul style="list-style-type: none"> • неразвијена предузетничка култура • недостатак едукације у погледу одрживог развоја • изостанак интереса инвеститора за улагање у туристичку привреду регије услед смањене тражње • недовољна међуопштинска и прекогранична сарадња у циљу економског развоја и очувања природних ресурса • неадекватан развој и унапређење саобраћајне, енергетске, водопривредне, телекомуникационе, комуналне и социјалне инфраструктуре и јавних служби • непотпуна планска и пројектна подршке за коришћење домаћих и страних фондова
---	---

7.7 Парк природе Шарган – Мокра Гора – просторни обухват

Простор ПП Шарган – Мокра Гора обухвата делове територија општина Ужице, Бајна Башта и Чајетина (Златиборски округ). У складу са применом планских докумената и уз поштовање закона, ПП Шарган – Мокра Гора је прекривен зонама са тростепеном заштитом (карта 33.). Поред очувања природних потенцијала, заштита овог простора уз циљеве, методе и начине управљања, инсистира на подршци руралним насељима у смислу уређења, социјалног и економског развоја насеља. Територија ПП заузима површину од приближно 10.813 ha. Заштитне зоне ПП су дефинисане на следећи начин (у складу са препорукама IUCN-a):

Прва (I) зона заштите обухвата четири индивидуална ентитета: „Јеловац”, „Клисура Дубошца”, „Међедова љеска” и „Ограђеница”, међу којима се налазе највреднији и најочуванији делови Парка природе. Укупна површина је 351,98 ha;

Друга (II) зона заштите обухвата четири индивидуална локалитета: „Брдо Вао”, „Тусто брдо – Божурица”, „Шишатовић” и „Ђога – Козја стена”. Укупна површина је 1.184 ha. У оквиру друге зоне налази се велики број геоморфолошких и вегетацијских вредности;

Трећа (III) зона заштите обухвата делове КО Мокра Гора, КО Кремна, КО Семењеве и КО Зауглине и обухвата делове ПП који нису обухваћени првом и другом зоном заштите. Простире се на површини од 9.274,29 ha.

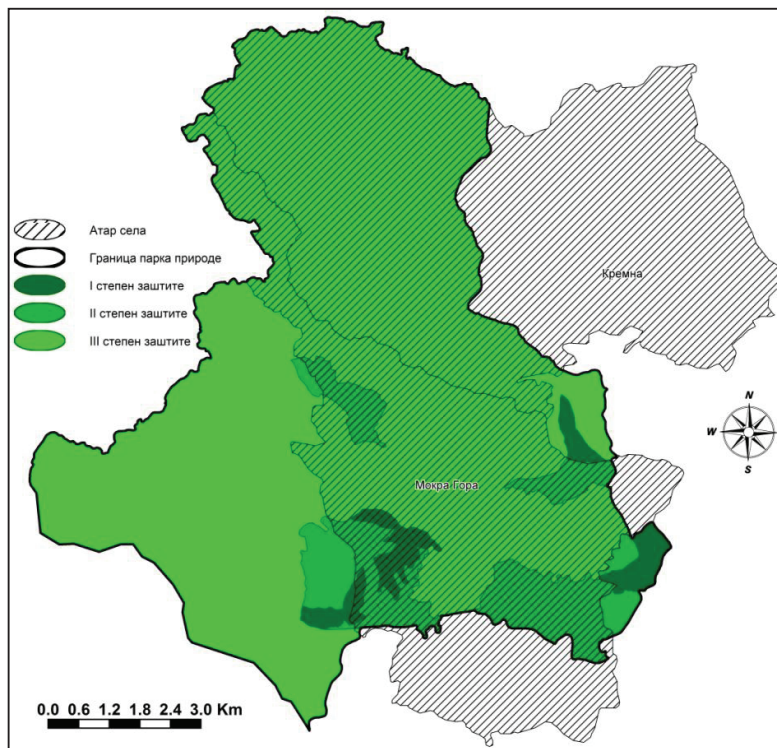
7.7.1 РЕЖИМИ ЗАШТИТЕ ПРОСТОРА

У деловима ПП са режимом заштите I степена забрањена је експлоатација природних богатстава и свака друга активност изузев научних истраживања, едукације и ограничене презентације.

У просторном обухвату са II степеном заштите дозвољена контролисана употреба природних потенцијала и простора. Све активности у простору морају бити усклађене са заштитом животне средине. Могућа је изградња, али ако се врши ревитализација насеља у смислу уређења и очувања традиционалних вредности.

Делови Парка природе са режимом заштите III степен представљају зону у којој се налазе атари насеља са инфраструктурним објектима и туристичким центрима. Све активности у простору морају бити у складу са циљевима одрживог развоја.

Карта 33. Зоне заштите ПП Шарган – Мокра Гора

Извор: Подручје НП Тара, ПРИЛАГОЂЕНО

7.7.2 ЗАДАЦИ И ЦИЉЕВИ ЗАШТИТЕ И РАЗВОЈА

У складу са смерницама Просторног плана Републике Србије и ППППН НП Тара²⁷⁷ као почетним тачкама, уз поштовање међународних препорука и стандарда у погледу заштите животне средине у заштићеним просторима, предлажу се следећи задаци за очување и заштиту простора:

- изградња саобраћајне инфраструктуре;
- изградња традиционалних стамбених објеката;
- реконструкција туристичке, саобраћајне, водне, енергетске и телекомуникационе инфраструктуре;
- производња здраве хране и еколошких производа;
- заштита егзистенције локалних становника;
- едукација локалног становништва у области заштите животне средине;
- едукација туриста у области заштите животне средине и
- сарадња између локалне заједнице, управе (стараоца) заштићеног добра, општинске власти и државе.

Циљеви заштите и развоја у сеоским насељима су:

- очување здраве животне средине;
- усклађивање односа између животне средине и функција развоја сеоских насеља;
- повратак и досељавање становништва;
- могућност развоја еколошке производње;
- могућност развоја одрживог туризма;
- уређење насеља уз реконструкцију објеката и развој сеоске инфраструктуре и
- очување традиције у насељима.

7.7.3 ОСНОВНЕ ГЕОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ

Парк природе морфотектонски припада унутрашњим Динаридима, а у оквиру њих, Старовлашко-рашкој висији која гради западни обод Србије²⁷⁸. Крајња западна тачка границе ПП почиње на коти 1174 m на месту званом Бијела липа, на државној граници између Републике Србије и БиХ – Република Српска, односно на граници између КО Мокра Гора и КО Заовине (Просторни план подручја посебне намене Националног парка Тара, Сл. гласник РС, бр. 100/10). ПП Шарган – Мокра Гора налази се на простору долине Мокра Гора смештене

²⁷⁷ Просторни план подручја посебне намене Националног парка Тара (Сл. гласник РС, бр. 100/10).

²⁷⁸ Преузето са сајта: <http://www.parkprirodemokragora.org/index.php?p=5>

између планинских масива Златибора и Таре. Даље се на ову долину надовезује Шаргански превој, који се према северу спаја са Збориштем (1544 m) врхом на планини Тари, а на југу са Препелиштем на Златибору. Карактеристичан рељеф представљају усечене долине и клисуре река Бели Рзав, Црни Рзав и Камишка река (Челиковић Б., 2010).

Клима ПП је континентално-планинска у ободном делу и умерено-континенталана, односно жупска у котлинском делу, коју карактеришу топла и сушна лета, хладне зиме са слабо израженим прелазним годишњим добима.

Водни ресурси ПП чине подземне воде, извори, врела, потоци, мањи речни токови и планинске тресавице. Сматра се да је назив „Мокра Гора“, управо настао због бројних извора на овом простору. Велики број извора и врела је карактеристичан за Шарган, Тару и Вијогор, где су и изворишта најзначајнијих река Камешина²⁷⁹ (највећа река мокрогорске котлине) и Белог Рзава. Воде мокрогорске котлине отичу у слив Дрине, док воде креманске котлине у слив Западне Мораве²⁸⁰. У Креманској котлини значајнији водоток је река Братешина.

На подручју ПП налазе се и бројни термални лековити извори, међу којима је најпознатији извор „Беле воде“, који је по својим лековитим својствима сврстан у ретке изворе код нас. Од осталих термоминералних извора значајни су: „Вода Св. Јована Крститеља“, „Дулова вода“, као и извор слане воде „Радованова вода“.

Шумски екосистеми са састојинама чистих и мешовитих шума црног и белог бора представљају изузетно богатство простора, којима је ово подручје природно станиште. Поред шума, на овом простору су значајне и ливаде и пашњаци. У погледу богатства флоре постоји више од 700 врста васкуларне флоре, „што значи да овај релативно мали простор настањује око 22% укупне флоре Србије. Од тога 6,2% чине ендемични и субендемични таксони“ (ППППН НП Тара). У фауни Мокре Горе посебну вредност чини 29 врста које су природне реткости. Међу представницима сисара карактеристични су вук, мрки медвед, видра и дивља мачка, а значајна је и орнитофауна.

Изузетну вредност представљају природни пејзажи, у којима се налазе и продукти људског рада, који као такви чине посебну амбијенталну вредност са

²⁷⁹ Камишна извире испод јужних падина Великог венца и испод Котромана се улива у Бели Рзав који се заједно са Црним Рзавом улива у Дрину.

²⁸⁰ Преузето и прилагођено према: <http://www.parkprirodemokragora.org/index.php?p=172>

„Шарганском осмицом“ – пругом уског колосека. Значајну вредност представља и специфично споменичко наслеђе и традиционалан начин живота. Етно насеље Дрвенград на Међавнику по идеји режисера Емира Кустурице учинило је овај крај препознатљивим и вредним у целом свету.

7.7.4 ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ

Парк природе Шарган – Мокра Гора има релативно повољан саобраћајно-географски положај у односу на главну развојну осовину. Постојећи магистрални пут М–21 (ИБ 28) омогућава адекватно повезивање парка природе са Ужицем, док са Вишеградом (обухватајући део пута кроз БиХ – Р. Српска). Сеоска насеља су добро повезана, а засеоци су углавном повезани макадамским путевима.

Снабдевање водом је сепаратним и индивидуалним водоводом. Насеље Кремна се снабдева водом са извора из села. Електроенергетски објекти су задовољавајућег квалитета. Канализација не постоји.

7.7.5 САДАШЊЕ СТАЊЕ (ПОПУЛАЦИЈА, ФУНКЦИЈЕ НАСЕЉА И ЈАВНЕ СЛУЖБЕ)

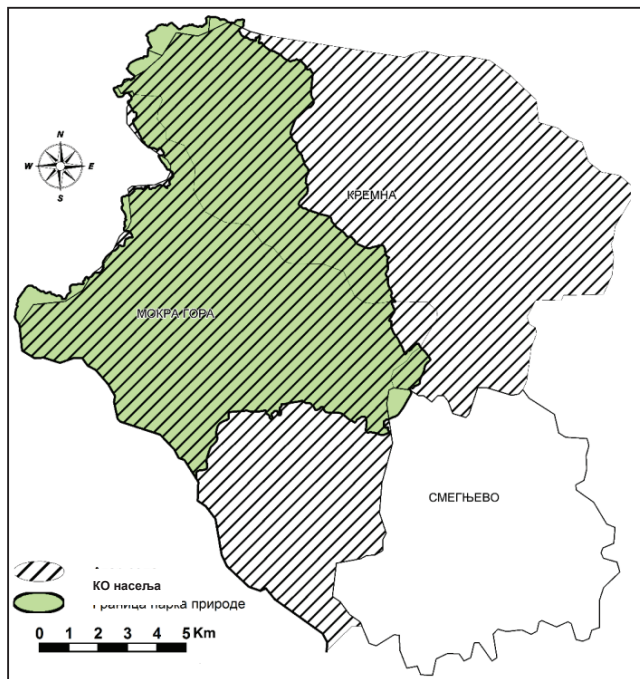
ПП Шарган – Мокра Гора обухвата три сеоска насеља – два на територији општине Ужице и једно на територији општине Чајетина. На основу броја становника, насеља на територији ПП Шарган – Мокра Гора углавном су са следећом категоризацијом: једно насеље са 200 до 500 становника и два насеља са 500 и више становника.

Села ове области су типичан пример старовлашког разбијеног типа. Ова насеља су се делила на засеоке, који су се касније развијали у одвојена села, на мале и џемате или вамије (Челиковић Б., 2010). Досељеници су брзо градили куће од „затесаних дрвених облица, закопану у земљу и покривену папрати или сламом како су некада изгледале кулаче“ (Ршумовић Р. и др., 1991). Данас је остало неколико макета кулача које се чувају у Музеју у Сирогојну. Сточарство је некада било главно занимање у сеоским насељима, а земљорадња је била секундарна делатност. На ширем простору налазе се и летња насеља (колибе) којих има у малом броју. Насеља мокрогорског краја су развијена по типу засеока у којима су поједина домаћинства образовала породичне задруге. Традиционални објекти за

становање овог краја су старовлашке брвнаре. Грађене су од дрвета и камена са четвороводним кровом од шиндре или даске. Унутрашњост куће је подељена на два дела, собу и дрвену „кућу“ у којој се налазило огњиште. Првобитна огњишта су постављана у средиште „куће“, а касније су померана уз зид који дели собу од „куће“. Куће су грађене са каменим подзидама због нагиба терена. Традиционална окућница је од других објеката имала млекаре, шушаре, чардаке за чување кукуруза, штале, торове. Некада су постојале воденице на Белом Рзаву.

Специфична архитектура и стил градње овог простора најбоље се може упознати у својеврсном етно парку – Дрвенграду у коме постоји велики број дрвених грађевина, такозваних кућа брвнара које су некада биле типични објекти за становање у сеоским насељима Таре и Златибора. На ширем простору ПП постоје и савременије куће за становање које нису уклопљене у традиционални просторни амбијент и које су карактеристичне за урбана насеља.

Карта 34. ПП Шарган – Мокра Гора са КО насеља

Извор: *Заштићена природна добра, ПРИЛАГОЂЕНО*

На основу значаја, функције, позиције и утицаја демографских и других развојних процеса, на територији ПП поседују изузетне предуслове за даљи развој. Инфраструктурна опремљеност простора је добра. Јавне службе у области здравствене заштите и културе постоје, као и ветеринарске станице. У насељима постоје поште, апотеке, продавнице мешовите робе, домови културе, осморазредне школе. За социјалне потребе, становништво је упућено на јавне службе у Чајетини и Ужицу.

7.7.6 СЕЛО КРЕМНА – ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Кремна су сеоско насеље (општина Ужице) на простору креманске котлине која раздваја златиборску површ на југу и површ Таре на северу. На источној страни се граничи са сеоским насељем Биоска, на југу са Шљивовицом, на западу са сеоским насељем Мокра Гора, а са Рачом на северу. Насеље се налази на надморској висини око 822 m. Површина КО је 11.900 ha. Насеље Кремна било је седиште општине Кремна, која је укинута 1965. године и у целини ушла у састав општине Ужице.

Креманска котлина представља спуштени део масива Златибора са просечном надморском висином од 800 m и спада у групу високих котлина динарског система. Ова котлина има изглед амфитеатра, са бочним удубљењима у правцу ЗСЗ – ИЈИ од 16,5 km и другим у правцу ССИ – ЈЈЗ дугим 9 km.

7.7.7 ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КРЕМАНА

Укупан број становника према попису из 2011. године износи 665. У периоду од 1948. до 2011. број становника је смањен за 42% (табела 69.).

Табела 69. Број становника и домаћинства са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству

Година	Број становника	Индекс	Број домаћинства	Индекс	Средњи број чланова у домаћинству
1948.	1.137	-	199	-	5,71
1953.	1.251	110,02	222	111,55	5,63
1961.	1.244	99,44	280	126,12	4,44
1971.	1.097	88,18	271	96,78	4,04
1981.	997	90,88	292	107,74	3,41
1991.	851	85,35	282	96,57	3,01
2002.	727	85,42	269	95,39	2,70
2011.	665	91,47	272	101,11	2,44

Извор: РЗС – Попис становништва 2002. (књ. 9 и 10) и 2011. године (књ. 2 и 10)

Број домаћинстава је у истом периоду порастао 36%. Просечан број чланова домаћинстава је пратио промене броја становника и смањено се са 5,71 (1948.) на 2,44 (2011. године). Са 5 и више чланова 1991. године било је 47 (16,66%), а 2011. године 37 (13,60%) домаћинства (табела 70.).

Табела 70. Домаћинства по броју чланова

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)	2011.	Удео (%)
Укупно домаћинства	282	100,00	269	100,00	272	100,00
1 члан	52	83,34	64	86,99	88	86,40
2 члана	71		88		87	
3 члана	57		36		36	
4 члана	55		46		24	
5 чланова	24	16,66	22	13,01	24	13,60
6 чланова	17		9		13	
7 чланова	4		2		-	
8 и више чланова	2		2		-	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 6), 2002. (књ. 11) и 2011. године (књ. 10)

Подаци последњих пописа (1991., 2002. и 2011. године), показују да се број становника до 19 година старости смањено за 53%, а са 60 и више година живота се повећао за 21%. Индекс старења је 1991. износио 1,07, 2002. године 1,91, а 2011. године 2,81 индексна поена. Значајно смањење категорије лица до 19 година живота говори о интензивним процесима миграција – иселјавања, пре свега због школовања (табела 71).

Табела 71. Становништво по старосним групама

Година	1991.		2002.		2011.	
	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)
Свега	851	100,00	727	100,00	665	100,00
0-19	186	21,85	126	17,34	86	12,93
20-59	449	52,76	354	48,69	337	50,68
60 и више	200	23,50	241	33,15	242	36,39
Непознато	-	-	6	0,82	-	-
Индекси старења	1,07		1,91		2,81	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 3), 2002. (књ. 2) и 2011. године (књ. 2)

Наведени подаци указују да је ово село у стадијуму дубоке демографске старости и ако се не предузму мере за задржавање младог становништва, његов опстанак може бити угрожен.

7.7.8 РУРАЛНА ПОПУЛАЦИЈА И ИСКОРИШЋАВАЊЕ ЗЕМЉИШНИХ РЕСУРСА КРЕМАНА

Према подацима пописа из 1991. и 2002. године, у међупописном периоду се уочава повећање удела категорије лица са личним примањима (са 18,21% на

30,82%), уз смањење учешћа контингента издржаваних (са 39,72% на 30,12%) и активних (са 42,07% на 39,06%) лица.

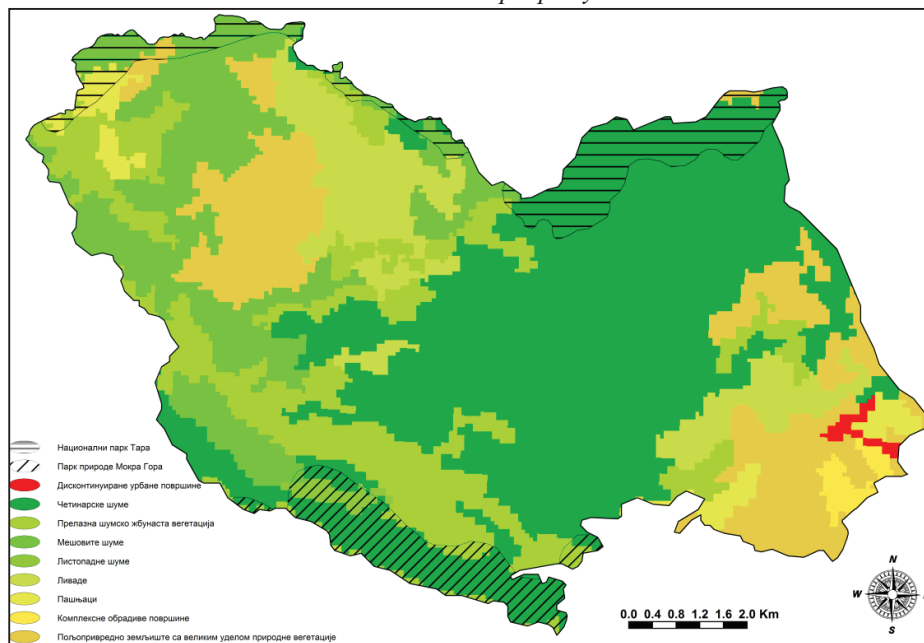
Табела 72. Домаћинства према извору прихода

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Пољопривредна	15	5,32	6	2,23
Непољопривредна	253	89,72	68	25,28
Мешовита	13	4,61	55	20,45
Из личних прихода	-	-	128	47,58
Без прихода	1	0,35	12	4,46

Извор: РЗС – Документациони материјал: Домаћинства према изворима прихода 1991. и 2002. године

У Кремнима је 1991. године 89,72% домаћинстава остваривало приходе из непољопривредних делатности, а 2002. године било је доминантно издржавање домаћинстава из личних прихода (47,58%), уз учешће непољопривредних (25,28%) и мешовитих (20,45%) делатности. Из пољопривреде је приходе остваривало 6 домаћинстава (2,23%), а без прихода је било 12 домаћинстава (4,46%) (табела 72.).

Карта 35. Коришћење земљишта атара насеља Кремна по CORINE програму

Извор: ЕЕА (2013), ПРИЛАГОЂЕНО

Укупна површина насеља Кремна је 11.900 ха. Коришћене пољопривредне површине чине 702,13 ха, а обрађује се 34,95% (табела 73.). Од воћа се гаје шљиве, јабуке и трешње, а од повртарских култура кромпир, купус и шаргарепа.

У мањем обиму се узгајају житарице јечам и зоб. Сточарство је раније било развијено на овим просторима (прилог 7, табела 15.), а и данас постоји интензивнији узгој оваца (1.112 грла), у односу на говеда (191 грла) и свиње (96).

Табела 73. Коришћена пољопривредна површина

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно ha	963	100,00	702,13	100,00
Обрадиво ha	853	88,58	245,38	34,95

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

Табела 74. Домаћинства по величини земљишног поседа

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно	282	100,00	192	100,00
Без поседа	35	12,41	3	1,56
До 0,10 ha	40	14,18	6	3,12
Од 0,11-5,00 ha	155	54,96	150	78,13
Од 5,01-10,00 ha	36	12,77	21	10,94
Преко 10,01 ha	16	5,68	12	6,25

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

Административна уређеност земљишних поседа у Кремнима није спроведена у потпуности, комасациони односи нису равномерни, а највише је домаћинства са поседима величине до 5 ha (54,96%) (табела 74.). По домаћинству се обрађује око 3,65 ha, тако да се пољопривредна производња врши за потребе домаћинства, али не и за тржиште.

7.7.9 ОРГАНИЗАЦИЈА НАСЕЉА И ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ ЈАВНИХ СЛУЖБИ

У погледу здравствене заштите у насељу постоји апотека и амбуланта са два лекара. У центру села су црква, пошта, месна канцеларија и осморазредна школа. Постоје четири продавнице мешовите робе, четири угоститељска објекта и један мотел. У насељу постоји ветеринарска служба и пољопривредна апотека. Најближе јавне службе за потребе социјалне помоћи су у Ужицу и Чајетини. С обзиром да кроз насеље пролази магистрални пут значајно је постојање и једне бензинске станице.

7.7.10 ТРЕНУТНО СТАЊЕ НАСЕЉА И ЕЛЕМЕНАТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

У границама ПП Шарган – Мокра Гора налази се 3.500 ha површине КО села обухватајући I и II зону заштите (карта 34.). Могућа је изградња једино ако се врши ревитализација насеља у смислу уређења и очувања традиционалних вредности. Део сеоског атара Кремана припада НП Тара.

У погледу водоснабдевања најзначајније је Раковско врело у засеоку Селаковићи. На Лаудановом Шанцу налази се најјаче врело које је каптирано и снабдева већи број домаћинстава. У атару села постоји већи број извора, али се недовољно користе. Канализација не постоји, већ се користе санитарно небезбедне септичке јаме. Отпадне воде из штала се изливају и загађују земљиште и водотоке. Последица недовољних санитарних услова у насељу је повећање загађења водотока органским садржајима и неорганским отпадним водама. Алтернативни видови енергије се не користе.

Отпад у селу се скупља од стране ЈК предузеће „Дубоко“ из Ужица два пута недељно и одвози на санитарну депонију „Дубоко“. У селу се налази неколико контејнера који су купљени од стране управе (стараоца) ПП, у које се одлаже отпад из домаћинстава. Сточна гробља не постоје.

Пољопривреда је умерено развијена. Сточарством се људи баве за сопствене потребе. Гаје се краве, овце и свиње. Домаћа производња је усмерена за потребе домаћинства и не пласира се на шире тржиште. Потенцијали за развој сточарства су добри, али се не користе. Од ратарских култура гаје се кукуруз уз кога се сеју пасуљ, бундева и репа, а у мањој мери јечам, зоб и раж. Од повртарских врста доминантне су: кромпир, купус, грашак, боранија и лук. Воће се гаји у мањем обиму и најзначајнија је шљива, јабука, крушка и трешња. С обзиром да се у већини домаћинстава гаје наведене културе за сопствене потребе употреба агрохемиката и пестицида није честа појава. На овом простору могуће је развијати еколошку пољопривреду, уз производњу карактеристичних производа као што су слатко од трешања, пекмез од шипурака, разне врсте џемова, као и производња ракије од шљива, који би могли да се промовишу на ширем тржишту.

Као главна индустријска грана се истиче дрвна индустрија са две стругаре. Једна стругара је у саставу предузећа за производњу и промет „Кремна“ (са годишњим капацитетом од 10.000 m³ дрва). Друга стругара је била у саставу предузећа „Копаник-Дрина“ из Ужица (са годишњим капацитетом од 12.000 m³ дрва) и приватизована је. Остаци који настају приликом обраде дрвета користе се за производњу пелета и за огрев у домаћинствима. Чест је случај нелегалне сече шума, што оставља велике последице на животну средину.

У погледу развоја индустрије од 10. јануара 1979. године у селу је почело са радом постројење текстилне индустрије „Деса Петронијевић“ из Ужица које је запошљавало око 80 радница. Многе породице су се из тог разлога доселиле из суседних места. Године 1999. предузеће је затворено. Производне хале постоје, али се не користе и пропадају заједно са машинама. Ова индустрија у селу није имала већи утицај на животну средину (вршило се само шивење, без бојења). По затварању погона, бројна домаћинства су остала без зарада, што је био разлог трајног исељавања у већа насеља. Насеље поседује изузетне потенцијале у погледу развоја туризма.

Слика 17. Кућа и окућница у Кремнима

Слика 18. Пејзаж

Извор: Б. Михајловић (2011)

Аутентичан простор и очувани елементи животне средине представљају потенцијале за развој туризма. Куће су „разбацане“ и на многим местима су очуване типичне брвнаре. Куће брвнаре су вредне тога да буду под специјалном заштитом баш као други етно културни споменици. Овај амбијент би представљао мотив за посете туриста овом насељу. Као занимљив туристички објекат истиче се тзв. „Дом пророка“, који се састоји из кућице брвнаре у којој су изложени сувенири, слике, исечци из новина везаних за „Креманско пророчанство“ (Челиковић Б., 2010). У селу се налази мотел „Браћа Секулић“ (раније „Шарган“), који нуди услуге смештаја. Услуге смештаја нуде и поједина домаћинства, али заинтересованост туриста тренутно је у већој мери усмерена на простор суседног села Мокра Гора.

Од других туристичких локалитета у околини значајни су Капела Проте Захарића, црква Св. Ђорђа, темељи манастира Рујно, гроб Карађорђевог деде Јована Петровића, спомен пророка Тарабића, спомен Проте Захарића, извор Биоштанске бање, језеро Врутци, Ћосића пећина, Шарганска осмица и Раково

врело. С обзиром да насеље припада делом НП Тара, а делом ПП Шарган – Мокра Гора развој туризма би требало да се одвија до граница које не би имале већи утицај на овај очувани простор.

7.7.11 СЕЛО МОКРА ГОРА – ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Мокра Гора је сеоско насеље у општини Ужице. Налази се око 40 km западно од Ужица, у близини границе са Босном и Херцеговином. Укупан број становника је 549, а укупна површина КО је 6.910 ha. Сеоско насеље Мокра Гора представља границу између креманске и мокрогорске котлине, а у исто време и развође између река Ћетиње и Камешине, односно слива Западне Мораве и Дрине. Од општинског центра Ужица је удаљено 47 km, од Чајетине 34 km, од Београда 200 km, а од Вишеграда 25 km. Посебно значајну локацију представља етно село Дрвенград које се налази у атару села, на брду Мећавник.

Због повољне саобраћајне повезаности Јован Цвијић је Мокру Гору сликовито називао „друмско село“. У погледу железничког саобраћаја, Мокра Гора је удаљена од најближе железничке станице у Бранешком пољу 31 km и на тај начин повезана са Београдом и Подгорицом. На удаљености од око 34 km од насеља налази се војни и цивилни аеродром Поникве.

Једно од основних обележја не сеоског насеља, већ и читавог простора су многобројни извори воде од којих многи имају лековита својстава. Најпознатији такав извор налази се у атару села – извор „Беле воде“.

7.7.12 ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ МОКРЕ ГОРЕ

У међупописном периоду од 1948. године до 1953., бележи се пораст популације Мокре Горе – за 5%. Затим се евидентира знатан пад до 2011. године – за 63%. Број домаћинстава је био у порасту (24%) до 1991. године од када се евидентира пад од 16% у поређењу са резултатима пописа из 2011. године. Просечан број чланова домаћинстава углавном је пратио популационе промене – константно смањење са 6,24 (1948.) на 2,36 члана 2011. године (табела 75.).

Табела 75. Број становника и домаћинстава са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству

Година	Број становника	Индекс	Број домаћинстава	Индекс	Средњи број чланова у домаћинству
1948.	1.398	-	224	-	6,24
1953.	1.468	105,01	253	112,94	5,80
1961.	1.310	89,23	268	105,92	4,89
1971.	1.139	86,94	268	100,00	4,25
1981.	870	76,38	250	93,28	3,48
1991.	816	93,79	277	110,80	2,94
2002.	605	74,14	237	85,56	2,55
2011.	549	89,25	232	97,89	2,36

Извор: РЗС – Попис становништва 2002. (књ. 9 и 10) и 2011. године (књ. 2 и 10)

Структура домаћинстава по броју чланова 1991. године указује на доминацију оних са мање од 5 чланова (81,23%), њихов удео је 2002. године био 89,17%, а према статистичким подацима за 2011. годину забележено је 91,38% (табела 76.).

Табела 76. Домаћинства по броју чланова

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)	2011.	Удео (%)
Укупно домаћинства	277	100,00	237	100,00	232	100,00
1 члан	61	81,23	77	89,17	67	91,38
2 члана	76		59		85	
3 члана	40		37		33	
4 члана	48		34		27	
5 чланова	27	18,77	19	10,83	15	8,62
6 чланова	20		9		5	
7 чланова	4		2		-	
8 и више чланова	1		-		-	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 6), 2002. (књ. 11) и 2011. године (књ. 10)

Број становника до 19 година старости се смањило од 1991. до 2011. године за 57%, а са 60 и више година живота за 16%. Индекс старења је 1991. године износио 1,22, а 2011. године 2,38 индексна поена. Индекс старења показује да се село налази на прагу демографске старости и да је захваћено процесом депопулације (табела 77.).

Табела 77. Становништво по старосним групама

Година	1991.		2002.		2011.	
	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)
Свега	816	100,00	605	100,00	549	100,00
0-19	184	22,56	98	16,20	80	14,58
20-59	403	49,39	300	49,59	278	50,63
60 и више	226	27,69	202	33,39	191	34,79
Непознато	3	0,36	5	0,82	-	-
Индекси старења	1,22		2,06		2,38	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 3), 2002. (књ. 2) и 2011. године (књ. 2)

Становници насеља су се раније иселјавали у Ужице, Чајетину и Вишеград, док је последњих година карактеристично досељавање или дневно мигрирање у Мокру Гору из ових насеља, због могућности запошљавања.

7.7.13 РУРАЛНА ПОПУЛАЦИЈА И ИСКОРИШЋАВАЊЕ ЗЕМЉИШНИХ РЕСУРСА У МОКРОЈ ГОРИ

Према попису из 1991. године, у 87,01% домаћинстава Мокре Горе извори прихода су евидентирани из непољопривредних делатности. Током наредног пописног периода (до 2002. године), удео непољопривредних делатности се смањио и домаћинства су имала личне приходе (40,51% домаћинстава). Тада је евидентирано и 29,54% непољопривредних и 20,25% мешовитих, а 6 домаћинстава је изворе прихода остваривало из пољопривреде (2,53%). Без прихода је забележено 17 домаћинстава (7,17%). У структури становништва по активности, од 1991. до 2002. године дошло је до смањења удела категорије издржаваних (са 45,59% на 33,55%), број активних се повећао (са 33,58% на 40,99%), као и број лица са личним примањима (са 20,83% на 25,46%) (прилог 7, табела 15.).

Табела 78. Домаћинства према извору прихода

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Пољопривредна	21	7,58	6	2,53
Непољопривредна	241	87,01	70	29,54
Мешовита	10	3,61	48	20,25
Из личних прихода	-	-	96	40,51
Без прихода	5	1,80	17	7,17

Извор: РЗС – Документациони материјал: Домаћинства према изворима прихода 1991. и 2002. године

Коришћене пољопривредне површине обухватају 520,31 ha, а обрађује се 15,49% (табела 79.). Поред воћарских (шљиве, јабуке, трешње и друго), и повртарских култура (кромпир, купус, шаргарепа и друго) узгаја се и крмно биље и житарице, углавном за потребе људи и прехрану стоке. Највише се гаје овце (785), говеда и свиње у мањој мери, али се и до данас у неким домаћинствима одржао запрежни систем обраде земље, тако да се узгајају и коњи. Пчеларство је развијено и све више добија на интензитету (прилог 7, табела 16.).

Табела 79. Коришћена пољопривредна површина

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно ha	1.083	100,00	520,31	100,00
Обрадиво ha	363	33,52	80,63	15,49

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

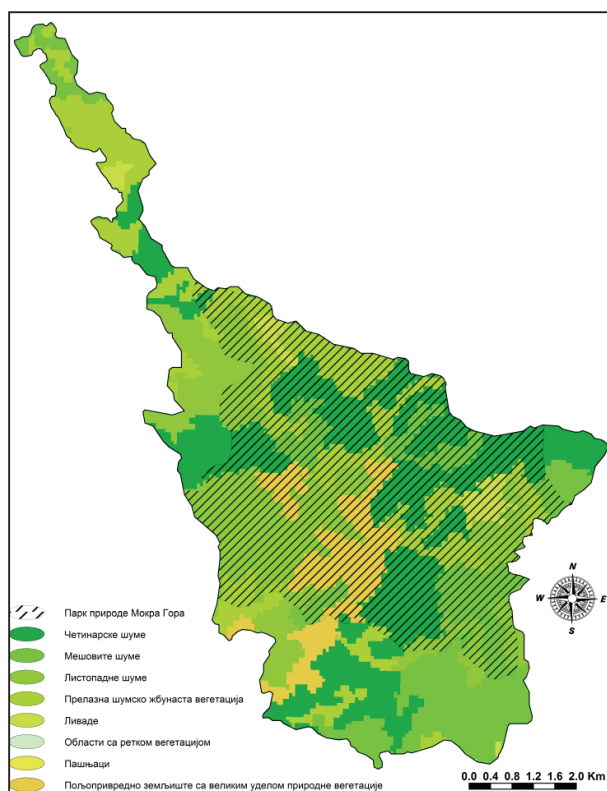
Недовољно искоришћена пољопривредна површина, указује на већи степен очуваности животне средине јер тамо где је мањи утицај човека ту су и геоеколошки услови повољнији. Издељеност земљишних поседа и тежак приступ њивама, отежава пољопривредну производњу. По домаћинству се отприлике обради око 0,5 ha што је мало за пољопривреду тржишног карактера (табела 80.).

Табела 80. Домаћинства по величини земљишног поседа

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно	277	100,00	151	100,00
Без поседа	46	16,60	1	0,66
До 0,10 ha	29	10,47	1	0,66
Од 0,11-5,00 ha	132	47,65	121	80,13
Од 5,01-10,00 ha	48	17,32	23	15,23
Преко 10,01 ha	22	7,96	5	3,32

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

Карта 36. Коришћење земљишта атара насеља Мокра Гора по CORINE програму

Извор: ЕЕА (2013), ПРИЛАГОЂЕНО

7.7.14 ОРГАНИЗАЦИЈА НАСЕЉА И ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ ЈАВНИХ СЛУЖБИ

Сеоско насеље Мокра Гора се у погледу како организације насеља, тако и у погледу обезбеђивања јавних служби у многоме разликује од већине сеоских насеља. У Мокрој Гори постоји осморазредна основна школа, а најближе средње школе су у Ужицу и Чајетини и ђаци до њих имају организован превоз. Од јавних служби постоји амбуланта са два лекара, а једном месечно долази радиолог из Ужица. Захваљујући режисеру Емиру Кустурици у селу је отворена апотека, а амбуланта поседује опрему за реанимацију. Од осталих јавних служби налазе се пошта, дом културе, и месна канцеларија за насеља Мокру Гору, Пањак, Котроман и Кршање. За снабдевање домаћинстава значајно је пет продавница мешовите робе. У Дрвенграду постоји и мала пијаца са производима домаће радиности и биоскоп. У атару сеоског насеља постоје четири цркве (Црква светог Вазнесења Христовог – Кршање, Црква свети Јован Крститељ – Беле воде, Црква светог Илије – Мокра Гора и црква Светог Саве у Дрвенграду) и Руска спомен капела – Јатарице.

7.7.15 ТРЕНУТНО СТАЊЕ НАСЕЉА И ЕЛЕМЕНАТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Катастарска општина Мокра Гора заузима око 6.910 ha површине у ПП Шарган – Мокра Гора, обухватајући при томе сва три режима заштите. Друмски саобраћај представља могућ извор загађивања животне средине (нарочито ваздуха). Саобраћајница пролази кроз насељено место и може угрозити стање животне средине, нарочито услед ослобађања гасова угљен-моноксида, азотових оксида, затим олова и угљо-водоника. Код бензинских мотора најзначајнији загађивачи су угљенмоноксид и азотови оксиди. Код дизел мотора највећи проблем представља чађ, која у себи садржи терпене и неке друге канцерогене угљоводонике (Љешевић М., 2005в). Од 2006. године корисници друмског саобраћаја плаћају порез као накнаду за заштиту животне средине који је одобрила Влада Републике Србије. Та средства се користе за потребе ПП (заштите, очувања и друго).

У погледу снабдевања пијаћом водом Мокра Гора је повезана на водоводни систем са изворишта Белог Рзава. Поједина домаћинства у засеоцима која нису повезана још увек на овај систем користе воду са бунара и бројних

извора. Посебну реткост и обележје овог насеља чине лековити извори. Канализациона мрежа постоји, али још увек нису сва домаћинства прикључена, већ користе септичке јаме.

Сакупљање отпада врши се од стране ПП Шарган – Мокра Гора који поседује два камиона за одношење отпада на регионалну депонију „Дубоко“. На читавом простору како насеља, тако и ширег простора налазе се контејнери у које се одлаже отпад из домаћинства, а дивљих депонија нема.

Раније је пољопривреда у Мокрој Гори била примарна делатност. У селу је узгајано воће и неке врсте житарица, а данас се углавном гаје повртарске културе кромпир, лук, шаргарепа, грашак и боранија, а од житарица кукуруз, раж и зоб углавном за сопствене потребе. Сточарство је била делатност типична за насеље, иако се данас мањи број домаћинства бави сточарством и узгаја краве, свиње и овце, за сопствене потребе. Село има све потенцијале за развој еколошке пољопривреде. Употреба пестицида није дозвољена. До сада су се издвојили неки еколошки производи који постају познати на ширем тржишту у које спадају млечни производи, џемови од шипурака, пекмез од шљива, ракија и сл.

Мокрој Гори је претила опасност од могуће експлоатације никла, чији би негативан утицај на животну средину оставио несагледиве последице. Овај метал спада у групу канцерогених загађивача који утичу на појаву малигних обољења. За сада овај предлог није реализован и поступио се у складу са смерницама еколошке одрживости.

Индустрија је била развијена у насељу због постојања фабрике боја и лакова „Котроман“. Фабрика је почела са радом крајем 1945. године. Многи становници суседних места су се доселили у село због постојања ове фабрике. Захваљујући томе у центру насеља подигнуте су две стамбене зграде са по пет спратова, а многи досељеници су куповали имања и подизали куће. Фабрика је функционисала до средине 1990-их година. Са једне стране фабрика је омогућавала економску добит становницима, а са друге стране угрожавала животну средину. За производњу боја, лакова и заштитних средстава се користе једињења која су загађивачи средине: ацетон, ксилол, солвен, толуол, циклохексанон, бутилацетат, етилацетат, етил-целосолв, етил и бутил алкохол, олово, хром. Ови загађивачи делују негативно на воду и ваздух, али имају

негативно дејство и на људски организам. Ваздух из погона боја, лакова, као и из лакирница загађује се парама растварача и аеросолима боје. Највећа количина штетних материја у ваздух одлази када се при бојењу примењује метод прскања распршивачем. При овом процесу се јавља и велика количина отпадака (Љешевић М., 2005в).

Сеоско насеље Мокра Гора је познато и по дрвној индустрији. Углавном се користи дрво бора, од кога су прављене и праве се куће и колибе, али и луч и катран чија производња се везује једино за ово село у читавом златиборском округу. Раније је илегална сеча шума била свакодневна на овом простору, а данас је строго забрањена и под константним је надзором управе (стараоца) заштићеног природног добра. На простору Мокре Горе гради се прва мини хидроелектрана Кршање, на реци Бели Рзав снаге 200-300 kW.

У погледу биолошке разноврсности атар насеља је богат шумским екосистемима и травним вегетацијама. Флора шума и пашњака је обogaћена разним лековитим биљкама и јестивим гљивама. Велики број ретких животињских врста налази се на ширем сеоском простору.

Насеље Мокра Гора спада у типична сеоска старовлашка насеља. Осим у центру села где су куће углавном смештене једна поред друге, у засеоцима и по брдима куће су разбацане и налазе се на већим удаљеностима.

Слика 19. Типична мокрогорска кућа

Слика 20. Дрвенград

Извор: Б. Михајловић (2010)

У селу је већина кућа из периода после Другог светског рата (од оснивања фабрике „Котроман“), као и две стамбене зграде. У насељу је очувано неколико кућа брвнара које представљају значајан допринос сеоској архитектури, а већи број аутентичних објеката може се видети у засеоцима удаљенијим од центра

села, као што је засеок Милекићи (на око 1100 m надморске висине) са „двадесетак домаћинстава сраслих са јужним падинама Шаргана, у целости представљају још увек живо етно-село и музеј под отвореним небом настао овде због близине пространих планинских пашњака“²⁸¹.

Посебну вредност у погледу традиције, али и развоја туризма представља „Дрвенград“ на Међавнику. Културно-туристички комплекс „Дрвенград“ налази се на врху брда Међавник. Творац овог јединственог етно-насеља је режисер Емир Кустурица. За изградњу Дрвенграда коришћене су аутентичне старовлашке брвнаре типичне за овај простор (простор Таре и Златибора). Многе брвнаре су старе, али су рестауриране и пренесене у раму и постављене на камене подруме. „Читава концепција Дрвенграда почива на правоугаоном тргу чија је главна оса одређена улазном капијом и положајем цркве-брвнаре са пагодним низом двоводног крова покривеног шиндром. Поред ове мале цркве посвећене Светом Сави и изграђеној по узору на старе руске дрвене цркве са дрвеним звоником који заједно са црквом доминира тргом. Трг је поплочан дрвеном коцком и сеченим дрвеним шинским праговима“²⁸². У Дрвенграду се постоје и библиотека, етнографски музеј, брвнаре за смештај гостију, биоскоп, галерије, продавнице сувенира, мала пијаца са традиционалним производима и неколико угоститељских објеката. Стручни жири бриселске Фондације за архитектуру је прогласио овај градитељски подухват за најбоље архитектонско остварење у последње три године у Европи.

Развоју туризма, као тренутно водеће привредне гране, допринело је постојање „Шарганске осмице“ – пруге уског колосека ширине 75 cm која представља јединствену туристичко-музејску железницу у Европи. Пруга је саграђена 1925. и представљала је везу између Београда, Сарајева и Дубровника. Затворена је 1974., а њен део од железничке станице у Мокрој Гори до станице Шарган Витаси је обновљен 2003. године и дуг је 13 km. Значајна висинска разлика између Мокре Горе и Шаргана (300 m надморске висине и 3,5 km дужине) премоштена је петљом у облику броја осам. Пруга пролази кроз 20 тунела и преко неколико мостова²⁸³.

²⁸¹ Преузето са сајта: <http://www.parkprirodemokragora.org/index.php?p=170>

²⁸² Преузето са сајта: <http://www.parkprirodemokragora.org/index.php?p=183>

²⁸³ Преузето и прилагођено са сајта: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=>

Развоју туризма у зимској сезони доприноси и постојање ски центра „Ивер“, на надморској висини од 1230 до 1500 m. У оквиру скијалишта уређене су четири ски стазе дужине од 900 до 1100 m. Скијашки терени и успињаче пресецају шумске екосистеме, а машине за равнање стаза изазивају уништавање корења трава и доводе до уништавања вегетације. Бука која се ствара од машина, моторних санки и туриста може негативно утицати на животињски свет. С обзиром да се на овом простору планира додатно проширење туристичких капацитета и успостављање још неколико ски стаза са пратећом опремом у погледу заштите животне средине и могућности даљег одрживог развоја овог простора, требало би применити адекватне мере заштите и ограничити даљу изградњу.

Развој туризма на простору сеоског насеља омогућио је досељавање становника, отварање нових радних места и додатну зараду. Улагање у уређење насеља и даља ревитализација објеката неопходан су предуслов за даљи развој. Постојање адекватне здравствене заштите и саобраћајне доступности свих засеока представљају један од важних предуслова за повратак и досељавање становника у ово село. Управа (стараоци) заштићеног подручја врши константан мониторинг на свим деловима ПП, чиме се омогућава даљи одрживи развој простора.

7.7.16 МЕРЕ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И РАЗВОЈА ПП ШАРГАН – МОКРА ГОРА И СЕОСКИХ НАСЕЉА КРЕМНА И МОКРА ГОРА

Мере заштите животне средине морају бити у складу са основним циљевима парка природе Шарган – Мокра Гора. Међу могућим мерама неопходно је:

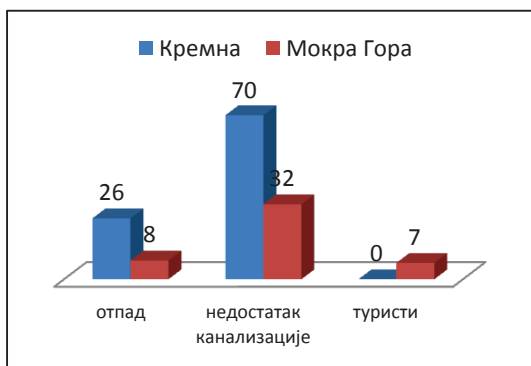
- израда просторно планску документацију;
- примена просторних планова и законске регулативе;
- стварање мултуфункционалног заштитног појаса;
- израда мастер планова у складу са сличним дестинацијама у окружењу;
- коришћење органског отпада за друге намене;
- омогућавање развоја еколошке производње;
- подршка у развоју и промоцији производње органске хране;
- уређење насеља;
- рестаурација старих зграда;
- зонирање туристичких активности;
- подизање еколошке свети туриста;
- ограничавање развоја туризма у смислу одрживости.

7.7.17 РЕЗУЛТАТИ ТЕРЕНСКОГ ИСТРАЖИВАЊА (АСПЕКТИ ВЕЗАНИ ЗА ЖИВОТНУ СРЕДИНУ) – СЕЛА У ПП ШАРГАН – МОКРА ГОРА

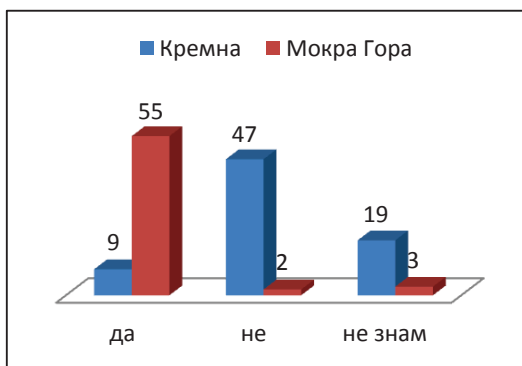
Теренским истраживањем у сеоским насељима Кремна и Мокра Гора у ПП Шарган – Мокра Гора, обухваћен је узорак од 135 испитаника. Добијени резултати анкете нарочито су били значајни због њиховог упоређивања јер оба насеља припадају истом заштићеном подручју.

По мишљењу 90,3% (збирно) анкетираних лица у Кремнима и Мокрој Гори, сматра се да недостатак канализације представља највећи проблем угрожавања животне средине (графикон 30.). Значајан је резултат анкетног истраживања посматрано по селима на питање: „Да ли се довољна пажња посвећује еколошким проблемима“, 91,7% у Мокрој Гори даје потврдан одговор, а 62,7% у Кремнима негативан (графикон 31.).

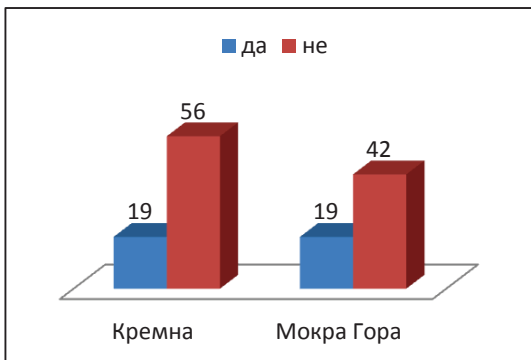
Графикон 30. Загађење животне средине

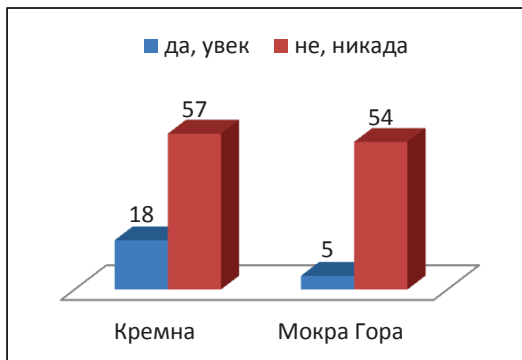
Графикон 31. Да ли се довољна пажња посвећује еколошким проблемима

Графикон 32. Пољопривреда и друге делатности

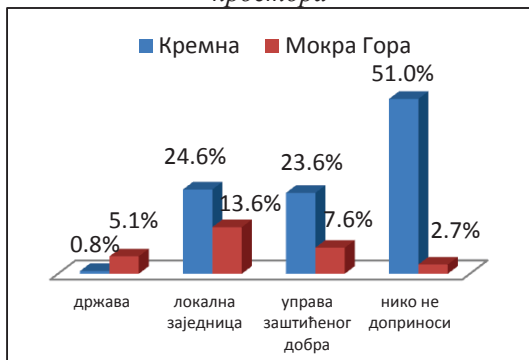
Графикон 33. Употреба вештачких ђубрива

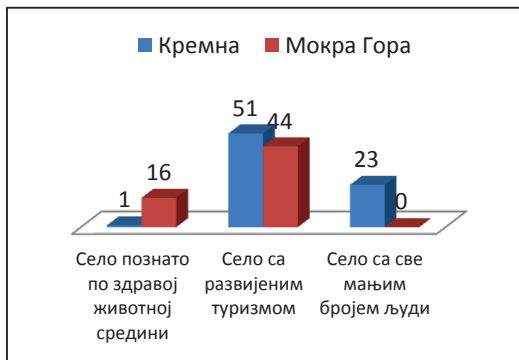
У оба насеља испитаници сматрају да би развој туризма имао значајан допринос за развој села (у Мокрој Гори 65,6%, у Кремнима 78,4%). У оба села пољопривреда није главно занимање (у Мокрој Гори 68,9%, а у Кремнима 74,7% испитаника не бави се искључиво пољопривредом) (графикон 32.). У пољопривреди се у малом обиму употребљавају вештачка ђубрива, у Мокрој Гори 8,5%, а у Кремнима 24,0%. Овај удео би требало да буде још мањи, да би се спречило загађивање животне средине (графикон 33.).

На питање „Ко доприноси развоју простора“, одговори су били различити, што је карактеристично с обзиром да се ради о два суседна села. Становници Кремана наводе да у 51,0% нико не доприноси, у 24,6% да доприноси локална заједница, у 23,6% управа (стараоци) заштићеног добра, а 0,8% испитаника мишљења је да нико не доприноси. У Мокрој Гори резултати су другачији и 78,6% је одговорило да највише доприноси управа (стараоци) заштићеног добра, 13,6% локална заједница, 5,1% држава и 2,7% испитаника било је мишљења да нико не доприноси (графикон 34.). Овај резултат одудара од свих осталих резултата у укупном истраживању јер се у највећем проценту истиче функција управе (стараоци) заштићеног добра у заштити простора. Будућност села становници Кремана и Мокре Горе виде као села са развијеним туризмом (у Кремнима 68,0%, а у Мокрој Гори 73,3%). У Мокрој Гори 26,7% испитаника наводи да ће то бити село познато по здравој животној средини. Ови одговори су у већој мери оптимистични и из њих се закључује да се у овим селима неће даље одвијати процес депопулације (графикон 35.).

Графикон 34. Ко доприноси развоју простора

Графикон 35. Будућност села

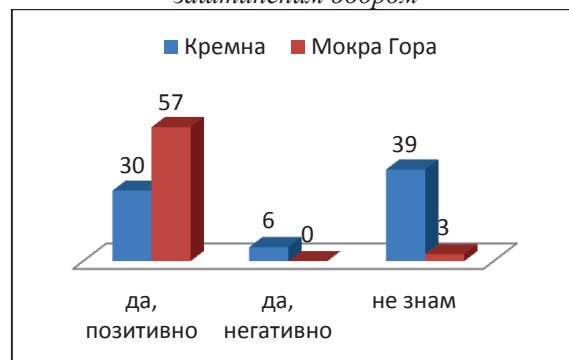

На питање „Да ли сте задовољни што се ваше село налази на подручју заштићеног добра“, одговори су били позитивни код већине испитаника (у Кремни 85,3% било је врло задовољно и 14,7% задовољно, а у Мокрој Гори 93,3% је веома задовољно, док је 6,7% задовољно).

Према мишљењу 95% анкетираних Мокрој Гори, управа (стараоци) ПП позитивно утиче на уређење и очување села, а 5% као одговор наводи да не зна. У Кремнима су одговори били другачији и 40,0% анкетираних лица дало је позитиван одговор, 52,0% није знало одговор, а 8% је заокружило да управа (стараоци) не води рачуна о сеоском насељу. У погледу да ли општина (у оба случаја Ужице) води рачуна о сеоским насељима долазимо поново до различитих одговора. Мештани Кремана у 96,0% случајева наводе негативан одговор, а само 4,0% сматра да општина води рачуна о селима. У Мокрој Гори 47,1% становништва мишљења је да општина у довољној мери пажњу поклања развоју села, док 33,3% сматра супротно.

Сви анкетирани становници у Мокрој Гори наводе да се на добар начин управља ПП, а у Кремни је 23,0% позитивног мишљења, 71,6% је мишљења да се лоше управља заштићеним добром, а 5,4% истиче да се на врло лош начин управља заштићеним добром (графикон 36.). Различити ставови становника ова два села доводе у питање могућност постојања сукоба интереса између (становника) ових сеоских насеља.

Графикон 36. Мишљења о начину управљања заштићеним добром

У погледу истражених карактеристика, ова два села се разликују од осталих насеља у којима је спроведено анкетно истраживање. Без обзира на чињеницу да су поменута насеља у погледу бројних карактеристика развијенија од других, долази се до закључка да су ставови становника два суседна сеоска насеља у

највећем обиму различити. Овом питању би требало посветити пажњу са аспекта усклађивања интереса и даљег развоја, полазећи од чињенице да су то суседна села која су упућена једно на друго.

7.7.18 SWOT АНАЛИЗЕ У СЕОСКИМ НАСЕЉИМА НА ПРОСТОРУ

ПП ШАРГАН – МОКРА ГОРА – КРЕМНА И МОКРА ГОРА

Резултати **парцијалне SWOT анализе у демографским променама** у сеоским насељима на простору Парка природе Шарган – Мокра Гора

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • могућност запошљавања и досељавања • смањење броја становника које је зависно од пољопривредне производње • већи избор занимања становништва у односу на остала сеоска насеља на ширем простору 	<ul style="list-style-type: none"> • тренутна лоша демографска ситуација (Кремна) • нефункционисање текстилне индустрије „Деса Петронијевић“ • низак ниво образовања • недостатак едукације
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> • досељавање и запошљавање становништва у области одрживог туризма • досељавање становништва заинтересованог за екопољопривреду • могућност подизања животног стандарда • могућност промоције традиције села на ширем простору 	<ul style="list-style-type: none"> • негативне демографске тенденције“ • старење становништва (Кремна) • исељавање (Кремна) • проблем незапослености (Кремна)

Резултати **парцијалне SWOT анализе у еколошкој пољопривреди** у сеоским насељима на простору Парка природе Шарган – Мокра Гора

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • очувани сви елементи животне средине • неупотребљавање пестицида и агрохемиката • производња еколошких производа специфичних за овај простор: <ul style="list-style-type: none"> – производња традиционалних млечних производа (кајмак, сир) – производи од сушеног меса – производња луча – производња вуне и производа од вуне – производња ракије – прављење пекмеза и џемова (џем од шипурака) – производња густих природних сокова • презентовање еколошких производа на шире тржиште • могућност продаје еколошких производа у властитом домаћинству и на пијаци у Дрвенграду 	<ul style="list-style-type: none"> • неочуваност локалне традиције у пољопривреди, посебно сточарству • незаинтересованост становништва за еколошку пољопривреду • непостојање станица за откуп • неупућеност становништва у користи од еколошке производње • уситњеност пољопривредних парцела • немогућност продаје производа на шире тржиште (Кремна)

ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> повратак исељеног становништва због могућности запошљавања досељавање становништва јачање свести о потреби заштите животне средине и здравог живота јачање финансијских фондова за ову намену развој малих производних капацитета органске хране који су усклађени са еколошким карактеристикама средине могућности заштите производа 	<ul style="list-style-type: none"> исељавање младих (Кремна) недостатак капитала за почетак развоја еколошке пољопривреде слаба заинтересованост државе за улагање у овај вид пољопривреде веће интересовање локалних становника за развој интензивног туризма могући конфликти интереса између појединаца на релацији конвенционална пољопривреда – еколошка пољопривреда, посебно између мештана ова два села незаинтересованост општине и државе за субвенције и помоћ за развој ове делатности

Резултати парцијалне SWOT анализе у одрживом туризму у сеоским насељима на простору Парка природе Шарган – Мокра Гора

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> повољан географски положај релативно добра саобраћајна повезаност очувана животна средина богатство шумским екосистемима богатство у биљним и животињским врстама објекти геонаслеђа културно наслеђе очуван традиционални тип градње објеката еколошки путеви и еколошке стазе понуда еколошких производа здраве хране упознавање са традиционалним начином живота локалног становништва постојање етно села Дрвенград постојање Шарганске осмице, пруге уског коловоза извори лековите воде музеј кућа Тарабића смештај туриста у типичним брвнарама постојање старих заната 	<ul style="list-style-type: none"> засеоци нису повезани асфалтним путевима недовољна промоција села Кремна непромовисање производа локалног становништва у угоститељским објектима локално становништво не сматра архаични амбијент вредним и заменили би их пре новим објектима урбаног типа
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> усвајање и поштовање регулатива за очување природних и културних ресурса развој и примена нових информационих технологија едукација становништва о туризму и одрживом развоју ревитализација свих старих објеката за становање за смештај туриста промовисање ширег простора 	<ul style="list-style-type: none"> развој туризма у већим размерама (Мокра Гора) непостојање сарадње између локалне заједнице села Кремна и управе заштићеног добра проширење ски центра „Ивер“ и туристичког комплекса недостатак инвестиција у ревитализацију традиционалних објеката у Кремнима

Резултати збирне SWOT анализе подручја
у сеоским насељима на простору Парка природе Шарган – Мокра Гора

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • повољан географски положај • добра саобраћајна повезаност • повољне климатске карактеристике • богатство водама • специфичне природне вредности • разноврсност биљног света • разноврсност животињског света • богатство у шумским екосистемима • пејзажне вредности • мало присуство загађивача • објекти геонаслеђа • културне вредности • етно село „Дрвенград“ • близина других туристичких центара (НП Тара, Златибор, Вишеград са „Каменградом“) • адекватно и константно управљање природним добром (велики број чувара) • добра здравствена заштита • презентација ПП на ширем простору • бројне манифестације у оквиру етно села • адекватно управљање отпадом • постојање регионалне депоније • досељавање становништва због могућности запошљавања 	<ul style="list-style-type: none"> • непостојање планских докумената • недостатак локалних средстава • незаинтересованост становника за еколошку пољопривреду и сточарство • недовољно развијена канализациона инфраструктура • не користе се могућности за добијање алтернативних видова енергије • поједине неуспешне приватизације • испуштање отпадних вода (Кремна) • проблем збрињавања отпада животињског порекла и непостојање сточног гробља • недостатак финансијских средстава за значајнија улагања у ревитализацију насеља • непостојање базе података о пољопривредном земљишту, о пољопривредним газдинствима и производњи и пласману производа
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> • строга заштита и контрола заштићеног подручја • могућност прекограничне сарадње • развој екосела • развој екотуризма • развој екопољопривреде • могућност досељавања • оспособљавање аеродрома Поникве за цивилини саобраћај • промоција производа домаће радиности • алтернативни видови енергије • стране инвестиције и донације • санирање стања угрожених простора • успостављање контроле над негативним тенденцијама у развоју и заштити, односно прихватање принципа одрживог развоја • изградња и опремање подручја комуналном инфраструктуром • интензивније везе између делатности екопољопривреде и одрживог туризма • ревитализација прерађивачких капацитета • производња здраве хране • добијање ознаке географског порекла, екопрефикса код пољопривредних производа 	<ul style="list-style-type: none"> • недостатак стратешких планова локалне самоуправе • недостатак законске регулативе у области туризма • неурађена просторно-планска и урбанистичко-техничка документација • конфликти интереса између села Кремна и Мокра Гора • недефинисаност дугорочних циљева Стратегије развоја туризма Србије • изостанак интереса инвеститора за улагање у туристичку привреду регије услед смањене тражње • недостатак кадра • низак ниво домаћих и страних инвестиција за улагање у развој домаћинстава у насељу Кремна

7.8 Тимочко виногорје

Поред руралних насеља у границама заштићених подручја Србије која поседују изузетне природне потенцијале, постоје и рурална насеља која не припадају заштићеним подручјима, али која би по својим специфичностима у погледу животне средине, културних и антропогених вредности требало да уживају посебну заштиту (како насеља, тако и ширег простора). У таква сеоска насеља у Србији спадају пољане у Александровачкој жупи и пивнице у Неготинској крајини (Пантелић Н., 1960).

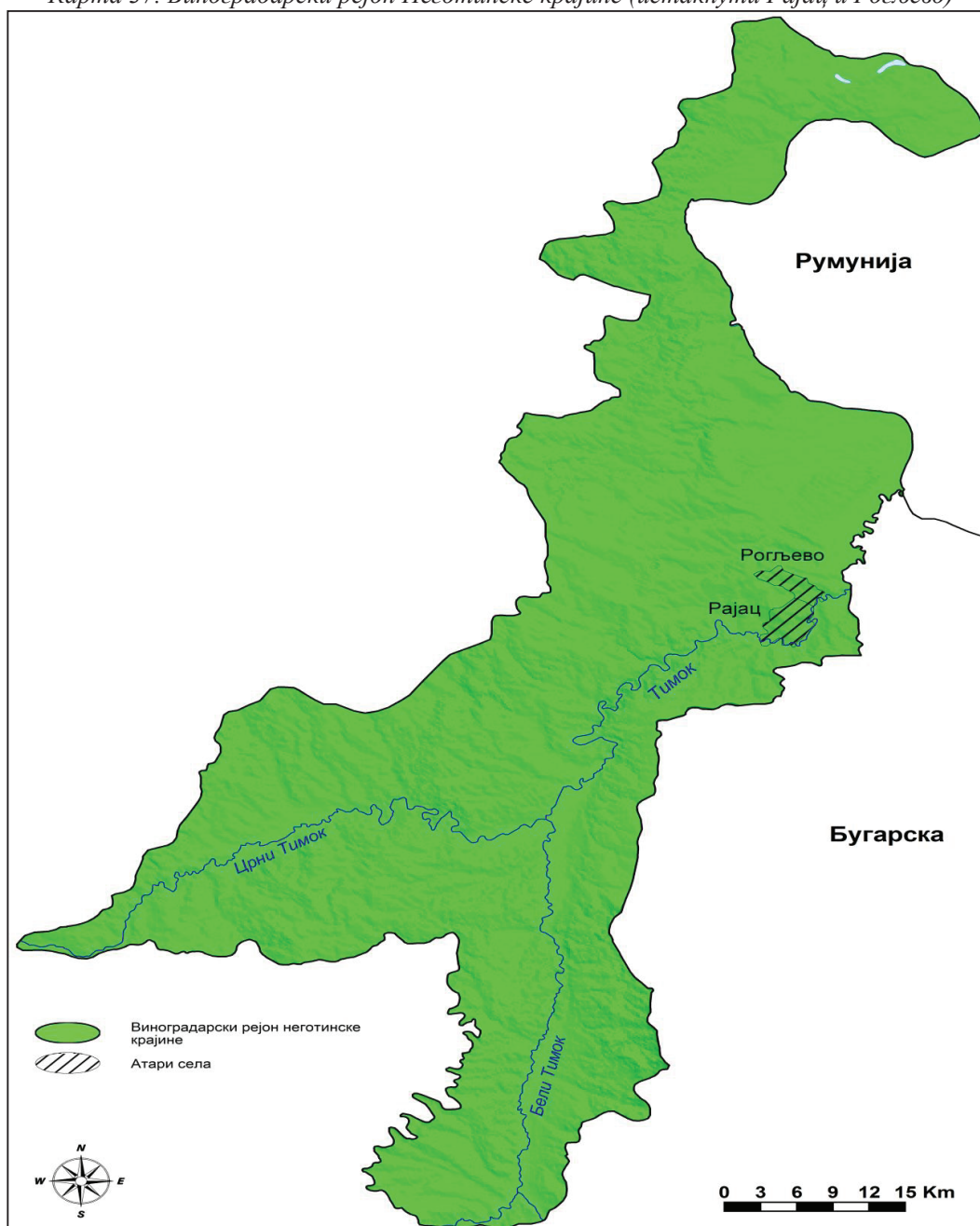
7.8.1 ВИНОГРАДАРСКО – РАТАРСКИ РЕЈОН НЕГОТИНСКЕ КРАЈИНЕ – ПРОСТОРНИ ОБУХВАТ

Виноградарско – ратарски рејон Неготинске крајине се простире у нижем делу брдског дела општине Неготин (ПП општине Неготин²⁸⁴). Изразиту специфичност овог рејона представља развијено виноградарство које се везује за Тимочка насеља. Најзначајнија виноградарска насеља у овом рејону су: Рајац, Рогљево, Тамнич, Црномесница, Александровац, Браћевац, Ковилово, Вељково, Смедовац, Штубик и део атара Мокрање и Речке. На овом простору изузетну вредност имају камене пивнице²⁸⁵ чија је градња почела 60-их година XIX века и које се користе за производњу и чување вина и представљају јединствен споменички комплекс и налазе се у селима Рајац, Рогљево, Смедовац и Штубик.

²⁸⁴ Просторни план општине Неготин (Сл. лист општине Неготин, бр. 16/2011).

²⁸⁵ Стручњаци из Републичког завода за заштиту споменика културе користе термин пивнице, који је коришћен током писања рада, док локално становништво чешће употребљава термин пимнице.

Карта 37. Виноградарски рејон Неготинске крајине (истакнути Рајац и Рогљево)

Извор: Виноградарски рејон Србије, Министарство пољопривреде,
шумарства и водопривреде, РС, 2008, ПРИЛАГОЂЕНО

Пивнице у Рајцу, Рогљеву, Смедовцу и Штубику²⁸⁶ категорисане су као просторно културно-историјске целине од изузетног значаја, што утиче на њихову туристичку вредност (Павловић С., Михајловић Б., 2014). Подизане су близу винограда, изграђене су од камена²⁸⁷ и делом су укопане у земљу. У њима су смештене бачве, бурад и алат. С. Павловић и Б. Михајловић (2014) наводе да су по попису из 1863. године поједина домаћинства у Рајцу имала две или три пивнице. Исти аутори наводе податке да се у пивницама између два светска рата и после Другог светског рата, у току јесени и дела зиме, одвијао друштвени живот села, а данас само породице које имају радну снагу могу да одрже винограде. Виногради се углавном крче и претварају у оранице, или се земљишне парцеле продају (Павловић С. и Михајловић Б., 2014). Иако једино конзерваторски радови могу да реше одрживост ових целина у изворном стању (Група аутора, 2007), они нису извођени, а порастом интересовања јавности за ове објекте угрожава се интегритет целине, што без савременог приступања заштити може да има негативне последице.

У овим препознатљивим насељима са пивницама у последње време развија се све више рурални туризам. С обзиром да је некада основни извор прихода становника ових простора била продаја производа, данас значајан приход становницима доноси тзв. вински туризам²⁸⁸. „У циљу популаризације винског туризма у Србији реализује се пројекат Путеви вина. Вински пут представља посебан облик продаје вина, угоститељских, туристичких и пољопривредних производа винарског краја. Отварање винских путева омогућава креативно и брзо оживљавање и оплемењивање туристичке понуде Србије, с обзиром на то да је у десетак виноградарских региона могуће, уз дораду и едукацију, успоставити вински туризам као посебан облик туризма“ (Михајловић Б., 2007). Један од градова на Путу вина је Неготин, којим је обухваћена понуда у подрумима вина

²⁸⁶ Просторне културно-историјске целине: Рајачке пивнице (са старим сеоским гробљем), Рајац, Сл. лист општина, бр. 12/80 и 3/83; Сл. гласник СРС, бр. 28/83; Рогљевачке пивнице, Рогљево, Сл. лист општина, бр. 12/80 и 3/83; Сл. гласник СРС, бр. 28/83; Штубичке пивнице (рурални објекти), Штубик, Сл. лист општина, бр. 12/80 и 3/83; Сл. гласник СРС, бр. 28/83.

²⁸⁷ Пивнице грађене у другој половини XVIII и почетком XIX века биле су од слабог материјала. Камене пивнице су зидане од друге половине XIX века. За градњу пивница најпре је коришћено храстово дрво, затим блато и слама, а од 1860. године камен пешчар и цигле. Пивнице су градили мајстори из Македоније, међу којима се истицао мајстор Коста (Павловић С. и Михајловић Б., 2014).

²⁸⁸ Термин вински туризам користе винарство (винарство) и туризам, при чему и једно и друго имају учешће у регионалној економији, окружењу и начину живота (Hall С. М. *et al.*, 2000).

Вино Граде у Рогљеву, Ивановић у Смедовцу и Рогљеву, винарија Вукашиновић у Рајцу и подрум Богдановић у Рајцу (Павловић С. и Михајловић Б., 2014).

У погледу природних карактеристика овај простор карактерише богатство површинама под шумом (површина под шумама на простору општине Неготин $408,67 \text{ km}^2$)²⁸⁹ као и богатство у флори и фауни, река Дунав и приобаље, планине Дели Јован и Миџор, речни токови Тимока, Вратне, Замне, Јасеничке и Сиколске реке са прерастима, кањонима и водопадима, квалитетно пољопривредно земљиште, погодни климатски услови. На ширем простору су и бројни локалитети који су под заштитом државе у које спадају Прераст на реци Замни, прерасти на Вратни као споменици природе и заштићена природна добра – општи резерват природе Буково (шуме), Водопад Сиколске реке – Мокрањске стене. У овом подручју налазе се и бројни спелеолошки објекти. ПП општине Неготин је за стицање међународног статуса заштите предложено и подручје Дунава (930 – 845 km) (Неготинска крајина).

Поред површина под виноградима и шумама на ширем простору Тимочког виногорја јављају се ливаде и пашњаци, а посебно на простору села Плавна, Поповица, Штубик и Јабуковац, што је добра основа још увек екстензивног сточарства (ПП општине Неготин). Овај простор поседује одговарајуће услове и за развој воћарства. У сеоским насељима не постоје откупне станице које би локалном становништву омогућиле лакшу продају домаћих производа и додатну зараду.

Од непогода у животној средини карактеристични су одрони на мањем броју локација, а захватају површину од $1,85 \text{ km}^2$. Њихова просторна дистрибуција је различита по КО: Рајац (60,83 ha), Јасеница (47,73 ha), Рогљево (17,90 ha) итд. Стање укупног система заштите од природних непогода у општини Неготин није задовољавајуће, посебно у односу на просторне аспекте управљања ризиком (ПП општине Неготин).

7.8.2 ИНФРАСТРУКТУРНА ОПРЕМЉЕНОСТ

Виноградарско – ратарски рејон Неготинске крајине је добро саобраћајно повезан. Систем саобраћајних путева на подручју општине Неготин чине постојећи путеви I реда су бр. 24 и бр.25, а од путева II реда то су бр. 248, 248а,

²⁸⁹ Подаци из ПП општине Неготин.

249, 254, 278, 260 и 106а (ПП општине Неготин). Постојећи локални путеви су слабог квалитета и функција повезивања туристичких садржаја који се нуде. Свим локалним путевима потребна је реконструкција, изградња и одржавање. Најтипичнији пример за то је локални пут (248) који повезује Неготин и сеоско насеље Рајац (преко Кобишнице) дужине од 25 km. Постојеће стање је изузетно лоше са пукотинама, без икакве хоризонталне и вертикалне сигнализације. Овај пут прелази шест пута преко железничке пруге без икакве сигнализације. На овим прелазима честе су саобраћајне несреће. Велику опасност на овом путу проузрокују отежавајући временски услови са снегом и ледом, због неадекватног одржавања.

Железнички саобраћај на овом простору постоји преко једноколосечне железничке пруге (Ниш) – Црвени Крст – Зајечар – Прахово Пристаниште, дужине око 37,7 km, са службеним местима Прахово пристаниште, Прахово, Неготин, Кобишница, Мокрање, Вељково, Рогљево, Рајац, Црномасница и Тамнич. Пруга је у лошем стању и није електрифицирана. Водни саобраћај је присутан због пловног пута реке Дунав.

У свим насељима је наглашен проблем опремљености инфраструктурним системима, нарочито евакуације отпадних вода. Водопривредна инфраструктура на овом простору није развијена у довољној мери. Сеоска насеља углавном поседују тзв. сеоске водоводе или пумпе и бунаре. У области хидроенергетике најзначајнији је хидроенергетског система „Ђердап“. На овом простору постоје потенцијали за веће коришћење обновљивих извора енергије путем малих хидроелектрана, сунчеве и геотермалне енергије, биомасе и енергије ветра.

Већина сеоских насеља нема решена питања уклањања отпада, што представља велики еколошки проблем. Отпад се одлаже најчешће на дивље депоније, или се пали. То може у већем обиму изазвати еколошке проблеме, зато је решавање овог проблема неопходно.

7.8.3 САДАШЊА СИТУАЦИЈА (НАСЕЉА И ЈАВНЕ СЛУЖБЕ)

Села на овом простору карактеришу збијена (ушорена) насеља настала како природним, тако и створеним чиниоцима. Код појединих насеља карактеристичне су пивнице које су изграђене изнад сеоских насеља.

У погледу јавних служби, као у већини сеоских насеља у Србији постоје извесни проблеми. Јавне службе за социјалну помоћ не постоје. Домови здравља се налазе у општинским центрима. У већини села постоје амбуланте са повремено присутним лекаром. У погледу објеката за културу у већини села постоје домови културе и они представљају места за окупљање младих.

7.8.4 ЗАДАЦИ И ЦИЉЕВИ ЗАШТИТЕ И РАЗВОЈА

На основу смерница (ПП општине Неготин) задаци заштите и развоја Виноградарско–ратарског рејона Неготинске крајине били би:

- ревитализација простора под виноградима;
- развој и унапређење виноградарства;
- едукација становништва у сфери видногардарства;
- подизање нових засада винограда и замене старих и дотрајалих;
- удруживање произвођача – винара;
- изградња прерађивачких капацитета и ревитализација старих пивница и
- развој винског туризма.

Општи циљеви за развој ширег простора били би:

- адекватна заштита простора;
- израда и примена планских докумената и законске регулативе;
- повећање квалитета живота људи који трајно живе на овим просторима;
- сарадња државе, општине и локалне заједнице;
- ревитализација угрожених простора;
- омогућавање развоја еколошке пољопривреде;
- производња домаћих производа у органском поступку и производа дефинисаног географског порекла;
- минимизирање неповољних утицаја конвенционалне пољопривреде;
- унапређење сточарске производње и повезивању са агроиндустријским сектором;
- интензивирање производње грожђа, јабука, шљива, крушака, ароније;
- изградња капацитета за прераду и чување воћа;
- оснивање откупних станица за домаће производе;
- спречавање неповољних екстерних ефеката пољопривредне производње;
- унапређивање стања шума, повећање површина под шумама (пошумљавањем),
- омогућавање развоја екотуризма;
- запошљавање локални становника, чиме би се спречило иселјавање из сеоских насеља;

- ревитализација објеката за становање и уређење сеоских насеља;
- побољшање саобраћајне инфраструктуре између насеља;
- реконструкција и довођење водне и енергетске инфраструктуре;
- решење питања отпада и
- уважавање потреба локалног становништва и усклађивање са потребама одрживог развоја.

7.8.5 РАЗВОЈ ТУРИЗМА НА ПРОСТОРУ ВИНОГРАДАРСКО – РАТАРСКОГ РЕЈОНА НЕГОТИНСКЕ КРАЈИНЕ

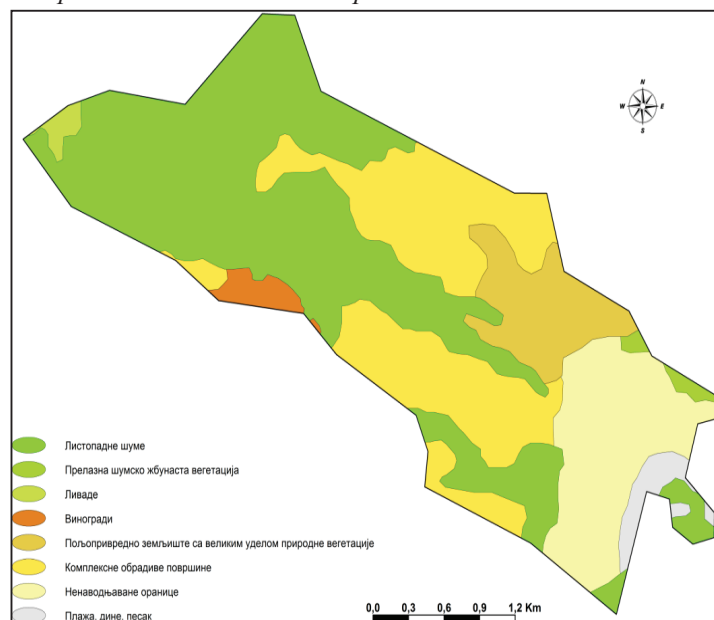
Потреба тражења специфичних простора и нових начина презентације туристичких производа условила је понуду засновану на виноградарству и винарству. Продаја вина посетиоцима основа је пословног успеха многих малих винарија. Вински туризам обухвата процесе, појаве и односе који настају из интересовања посетилаца за производњу и потрошњу вина, као и начин живота, културу и традицију виногорја (Павловић С. и Михајловић Б., 2014). Један од основних разлога развоја туризма на овом простору је постојање пивница са центром у Рајачким и Рogaљским пивницама. Овај простор је амбијентално специфичан и предодређен за развој туризма. У последње време све више туриста заинтересовано је за посету овој локацији. Учесталије посете су за време пролећних и летњих месеци. Да би туризам могао да се развија у значајнијој мери неопходно је обезбедити комуналну и саобраћајну обнову и едукацију локалних становника и произвођача вина. Један од предуслова даљег развоја ових насеља је и ревитализација пивница, као и подстицај опоравка виноградарства. За развој туризма на овом простору значајне су и сеоске манифестације (нпр. манифестација за празник Св. Трифун у Рајцу).

7.8.6 СЕЛО РОГЉЕВО – ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Рогљево је сеоско насеље (општина Неготин) са леве долиנסке стране Великог Тимока. Рогљево се налази на око 61 m н.в., у долини истоименог потока (Жикић А., 1997; Павловић С. и Михајловић Б., 2014). Атар насеља се граничи са суседним селима – са севера са Мокрањем, са запада са Вељковом, југозападно са Ковиловом, јужно са Рајцем и западно са Смедовцем. На око 11 km удаљености од села налази се гранични прелаз на државном путу између Србије и Бугарске

„Мокрање“. Рогљево је од ветрова заклоњено уравњеним гредима Белим брегом и Рујевицом и површима на десној обали Тимока.

Карта 38. Користићење земљишта атара насеља Рогљево по CORINE програму

Извор: ЕЕА (2013), ПРИЛАГОЂЕНО

7.8.7 ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РОГЉЕВА

Број становника према резултатима пописа из 2011. године био је 123, а број домаћинстава 45. Негативне демографске тенденције су изражене и у овом насељу јер се кроз период дужи од половине века, запажа константан негативни тренд. Број становника се од 1948. до 2011. године се смањило за 80%, а број домаћинстава у истом временском периоду за 70% (табела 81.).

Табела 81. Број становника и домаћинстава са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству

Година	Број становника	Индекс	Број домаћинстава	Индекс	Средњи број чланова у домаћинству
1948.	633	-	151	-	4,19
1953.	614	97,46	140	92,72	4,38
1961.	574	109,77	141	100,71	4,08
1971.	454	79,09	130	92,19	3,49
1981.	351	77,31	108	83,08	3,25
1991.	248	70,66	89	82,41	2,78
2002.	183	73,79	70	78,65	2,61
2011.	123	67,21	45	64,29	2,73

Извор: РЗС – Попис становништва 2002. (књ. 9 и 10) и 2011. године (књ. 2 и 10)

Средњи број чланова домаћинства се од 1948. године (4,19) смањило на 2,73 2011. године. Године 2011., само једно домаћинство има 5 чланова (2,22%), а остала броје 4 и мање (97,78%) (табела 82.).

Табела 82. Домаћинства по броју чланова

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)	2011.	Удео (%)
Укупно домаћинства	89	100,00	69	100,00	45	100,00
1 члан	20	80,89	23	82,61	14	97,78
2 члана	32		22		12	
3 члана	11		5		7	
4 члана	9		7		5	
5 чланова	5	19,11	5	17,39	1	2,22
6 чланова	5		4		-	
7 чланова	6		-		-	
8 и више чланова	1		3		-	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 6), 2002. (књ. 11) и 2011. године (књ. 10)

Табела 83. Становништво по старосним групама

Година	1991.		2002.		2011.	
	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)
Свега	258	100,00	183	100,00	123	100,00
0-19	32	14,34	16	8,75	11	8,95
20-59	98	37,98	69	37,71	51	41,46
60 и више	129	50,00	95	51,91	61	49,59
Непознато	1	0,39	3	1,63	-	-
Индекси старења	4,03		5,93		5,54	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 3), 2002. (књ. 2) и 2011. године (књ. 2)

У пописном периоду од 1991. до 2011. године се број становника који припада старосној групи до 19 година смањило за 66%. Пописне 1991. године, старосна категорија лица од 60 и више година живота чинила је тачно 50,0% укупне популације Рогљева, што је остало скоро непромењено 2011. године (49,59%). Индекс старења је са 4,03 (1991.), достигао 5,54 индексна поена (2011.), што указује на висок степен демографског одумирања. Наведени демографски показатељи (интензивни депопулацијски процеси и старост становништва) указују на угроженост демографске будућности села (табела 83.).

7.8.8 РУРАЛНА ПОПУЛАЦИЈА И ИСКОРИШЋАВАЊЕ ЗЕМЉИШНИХ РЕСУРСА РОГЉЕВА

У периоду 1991-2002. године, у структури становништва Рогљева по активности (прилог 8, табела 17.), дошло је до пораста удела категорије активног (са 65,89% на 85,25%), али се смањило удео издржаваног становништва (са 25,19% на 9,84%) и лица са личним примањима (са 5,04% на 4,91%).

Табела 84. Домаћинства према извору прихода

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Пољопривредна	43	48,31	44	63,77
Непољопривредна	8	8,99	1	1,45
Мешовита	32	35,95	21	30,43
Из личних прихода	-	-	2	2,90
Без прихода	6	6,75	1	1,45

Извор: РЗС – Документациони материјал: Домаћинства према изворима прихода 1991. и 2002. године

Анализом резултата пописа према извору прихода из 1991. године, забележено је 48,31% пољопривредних домаћинстава. Године 2002. је евидентирано 44 (63,77%) домаћинства, која остварују приходе из пољопривредних делатности и 21 из мешовитих (30,43%). Само су два домаћинства са личним приходима, једно са изворима прихода из непољопривреде као и једно без прихода (табела 84.).

Укупна површина атара села Рогљево је 930 ha. Од укупне површине под коришћеним пољопривредним површинама је 402,70 ha, а обрађује се 61,34 % (табела 85.). Од биљних култура се највише гаје бостан, купус, шаргарепа, кромпир и друго. Од индустријских култура карактеристично је узгајање памука, а од воћа, као и у целој Србији у последњих неколико година, преовладавају плантаже трешања, кајсија, вишања и јабука јер је за њих обезбеђено тржиште, тј. извоз. Виноградарство у Рогљеву већ вековима не представља вид пољопривредне производње већ и стил живота. Житарице и крмно биље се гаје, али не у тако великој мери јер сточарство није карактеристика Рогљева, па се производи користе, углавном, за производњу брашна. Пчеларство је у успону, према попису из 2002. године (прилог 8, табела 18.), било је 100 кошница, а према теренским истраживањима, може се закључити да се тај број повећао.

Табела 85. Коришћена пољопривредна површина

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно ha	493	100,00	402,70	100,00
Обрадиво ha	289	58,62	247,00	61,34

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

Према величини земљишних поседа не постоје домаћинства која имају мање од 0,10 ha, а не постоје ни она која немају поседе, а највећи је проценат оних домаћинстава која поседују од 5 до 10 ha (табела 86.). Таква структура омогућава велике површине под виноградима, али и комерцијално гајење било којих култура.

Табела 86. Домаћинства по величини земљишног поседа

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно	89	100,00	62	100,00
Без поседа	3	3,37	-	-
До 0,10 ha	-	-	-	-
Од 0,11-5,00 ha	41	46,07	25	40,32
Од 5,01-10,00 ha	36	40,45	28	45,16
Преко 10,01 ha	9	10,11	9	14,52

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

7.8.9 ОРГАНИЗАЦИЈА НАСЕЉА И ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ ЈАВНИХ СЛУЖБИ

За потребе здравствене заштите у насељу је једна амбуланта у коју долази лекар из Неготина једном недељно. У центру села је црква и месна канцеларија, продавница мешовите робе, угоститељски објект и неколико домаћинстава које нуде услуге за смештај туриста. У селу не постоје социјална и ветеринарска служба.

7.8.10 ТРЕНУТНО СТАЊЕ НАСЕЉА И ЕЛЕМЕНАТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Рогљево је од општинског центра Неготина удаљено 20 km, од Зајечара 52 km, од Београда 297 km. Посебно значајну локацију представља етно село „Рогљевачке пивнице“ у сеоском насељу. У погледу железничког саобраћаја Рогљево је повезано са Неготином и Зајечаром, али застареле технологије, лоше стање пруге и слаб саобраћај условљавају да се овај вид транспорта путника се и не користи. Саобраћај није у већој мери развијен и нема већи утицај на животну средину. Пут до села је асфалтиран, али је потребна реконструкција.

У погледу снабдевања пијаћом водом, Рогљево је повезано на водоводни систем са изворишта „Алије“. Поједина домаћинства у засеоцима која нису повезана још увек на овај систем користе воду са бунара и бројних извора. Канализациона мрежа не постоји и користе се септичке јаме. Места за одлагање стајског ђубрива нису адекватно урађена, тако да се отпадне воде из штала изливају и загађују земљиште и водотоке. Сва домаћинства села су снабдевена електричном енергијом. Алтернативни видови енергије се не користе.

Проблем са нерешеним питањем одлагања отпада у овом сеоском насељу је изражен у великој мери. Становници отпад одлажу на парцели изван села на „Рогљевском брду“ или на мањим дивљим депонијама. ЈКП из Неготина врши повремено скупљање отпада на пивницама где је постављено неколико контејнера.

На простору око села Рогљева простиру се површине под шумом (1.425 ha). На овом простору налази се ловиште „Алија“ укупне површине око 2.000 ha. Ловиште је у једном делу ограђено и у њему се узгајају јелени лопатари и муфлони.

Виноградарство у селу представља и даље примарну делатност, без обзира на чињеницу да су се површине под виноградима значајно смањиле. Насеље поседује потенцијале за развој сточарства које није развијено у већој мери. Гаји се живина, а у појединим домаћинствима се гаје свиње и козе. Повртарске културе кромпир, лук, шаргарепа гаје се у малим баштама углавном за сопствене потребе.

Слика 21. Рајачке пивнице

Слика 22. Рогљевачке пивнице

Извор: Б. Михајловић (2012)

Рогљево поседује предуслов за развој туризма захваљујући пивницама као особитим раритетима грађеним у периоду од 1859. до 1890. године. Грађене су од камена „укопане у земљу, због уједначене температуре, са малим прозорима са задње стране, кроз које је из каца са кола сипан кљук у бачве“ (Жикић А., 1997). Да би се обезбедио бољи извоз вина на страна тржишта, 1933. године је основана виноградарска задруга у Рогљеву, под именом Хајдук Вељко, која је за чланове имала виноградаре из Рајца, Рогљева, Смедовца и Вељкова. Грожђе и вино су крајем XIX века извожени у Аустроугарску, Француску, Немачку, Швајцарску, Румунију, касније у Словенију и Хрватску (Жикић А., 1997). Тренутно стање пивница је незадовољавајуће. Многе пивнице су напуштене и изложене пропадању. Ревитализација ових објеката је предуслов за даљи развој туризма. Она се мора вршити са аутентичним материјалима и традиционалним начином

градње. Конзерваторски радови нису извођени, а порастом интересовања јавности за ове објекте угрожава се интегритет целине, што без савременог приступања заштити може да има негативне последице. Пивнице су изложене самовољним променама, тако да једино конзерваторски радови могу да реше одрживост ових целина у изворном стању (Група аутора, 2007, Павловић С. и Михајловић Б., 2014). Помоћ државе у стимулативним кредитима била би од изузетног значаја и омогућила би становницима села да посаде нове винограде и омогуће адекватне услове за производњу вина, чиме би се становницима омогућила додатна зарада, запошљавање, али и останак и повратак на овај простор.

7.8.11 СЕЛО РАЈАЦ – ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Рајац је сеоско насеље (општина Неготин) у долини доњег Тимока, на левој обали реке, 22 km јужно од Неготина. Насеље је лоцирано поред пруге Прахово – Ниш. Атар села Рајац је на површини од 1.440 ha, нагнут од севера према југу и од запада према истоку. Алувијална раван и терасе код Рајца, изнад које се налази површ са гредама, карактеристике су рељефа овог сеоског насеља. Надморска висина површи је од 53 m код железничке станице до 245 m на локалитету Падина, северно од села. Долином Тимока Рајац је отворен према Подунављу и Неготинској низији. Рајац је од општинског центра Неготина удаљен 26 km, од Зајечара 48 km, а од Београда 293 km. На око 16 km удаљености од села је гранични прелаз „Мокрање“ на државном путу I реда (M–24) између Србије и Бугарске.

7.8.12 ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ НАСЕЉА РАЈАЦ

Насеље је захваћено негативним демографским процесима, који су од 60–их година XX века интензивирани. Број становника се од 1948. до 2011. смањило за 79%. Број домаћинстава је у периоду 1943-2011. године знатно смањен (60%), али је 1953. године забележен благ раст (3%) у односу на 1948. годину (табела 87.). Становници села су се углавном иселили у градска насеља – Неготин, Зајечар, али и у иностранство.

Табела 87. Број становника и домаћинстава са индексима и просечним бројем чланова у домаћинству

Година	Број становника	Индекс	Број домаћинстава	Индекс	Средњи број чланова у домаћинству
1948.	1.447	-	331	-	4,37
1953.	1.431	98,89	343	103,62	4,17
1961.	1.341	93,71	337	98,25	3,98
1971.	1.055	78,67	308	91,39	3,42
1981.	776	73,55	285	92,53	2,72
1991.	575	74,09	249	87,36	2,31
2002.	436	75,82	194	77,91	2,24
2011.	303	69,49	131	67,52	2,31

Извор: РЗС – Попис становништва 2002. (књ. 9 и 10) и 2011. године (књ. 2 и 10)

Просечан број чланова у домаћинству константно опада (са 4,37 1948. на 2,31 члана 2011.године). Године 1991., 10,85% домаћинстава имало је 5 и више чланова, а 2011. године 9,92% (табела 88.).

Табела 88. Домаћинства по броју чланова

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)	2011.	Удео (%)
Укупно домаћинстава	249		194		131	
1 члан	84	89,15	69	93,81	60	90,08
2 члана	80		69		36	
3 члана	38		22		16	
4 члана	20		22		6	
5 чланова	14	10,85	7	6,19	10	9,92
6 чланова	6		2		3	
7 чланова	3		1		-	
8 и више чланова	4		2		-	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 6), 2002. (књ. 11) и 2011. године (књ. 10)

Посматрајући период од 20 година (1991-2011.), удео младог старосног континента се смањило за 54%, удео радно способног се смањило за 59%, а удео лица старијих од 60 година бележи пад за 48%. Уколико се погледају индексе старења становништва, уочавамо високе индексне поене (>5), што указује да је становништво овог села захватио интензиван процес старења (стадијум најдубље демографске старости) и да селу прети биолошко гашење (табела 89.).

Табела 89. Становништво по старосним групама

Година	1991.		2002.		2011.	
	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)	Број	Удео (%)
Свега	599	100,00	436	100,00	275	100,00
0-19	56	9,36	45	10,33	26	9,46
20-59	228	38,06	146	33,48	94	34,18
60 и више	301	50,25	245	56,19	155	56,36
Непознато	14	2,33	-	-	-	-
Индекси старења	5,37		5,44		5,96	

Извор: РЗС – Попис становништва 1991. (књ. 3), 2002. (књ. 2) и 2011. године (књ. 2)

7.8.13 РУРАЛНА ПОПУЛАЦИЈА И ИСКОРИШЋАВАЊЕ ЗЕМЉИШНИХ РЕСУРСА НАСЕЉА РАЈАЦ

У периоду 1991-2002. године, у структури становништва Рајца по активности (прилог 8, табела 19.), дошло је до смањења удела категорија активног (са 76,13% на 25,46%) становништва, а повећао се удео издржаваних (са 10,18% на 26,38%) и лица са личним примањима (са 9,35% на 48,16%).

Табела 90. Домаћинства према извору прихода

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Пољопривредна	129	51,81	5	2,58
Непољопривредна	42	16,87	16	8,25
Мешовита	73	29,32	39	20,10
Из личних прихода	-	-	119	61,34
Без прихода	5	2,00	15	7,73

Извор: РЗС – Документациони материјал: Домаћинства према изворима прихода 1991. и 2002. године

Према попису из 1991. године највише домаћинстава је изворе прихода остваривало из пољопривредних делатности (51,81%). Године 2002., 119 домаћинстава је имало личне приходе (61,34%). Из мешовитих (20,10%) делатности се финансирало 39 домаћинстава, а само 16 (8,25%) из непољопривредних и 5 (2,58%) из пољопривредних. Без прихода је забележено 15 (7,73%) домаћинства (табела 90.).

Од укупне под коришћеним пољопривредним површинама је 577,62 ha, а обрађује се 46,58% (табела 92.). Доминантни су простори под виноградима, а од воћа се гаје јабуке, крушке и трешње, а од повртарских култура парадајз, краставац и паприка, али најчешће за сопствене потребе. Последњих година све више се узгаја аронија. Сточарство је раније било знатно више развијено на овом простору, док се данас становништво бави овом пољопривредном граном у мањем обиму. Према попису из 2002. године (прилог 8, табела 20.), запажа се да се гаје свиње (517 грла) козе и овце (33 грла), и живина (1.447). Пчеларство је интензивно (106 кошница), а из Рајца је познат ливадски мед који је изузетног квалитета.

Табела 91. Домаћинства по величини земљишног поседа

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно	249	100,00	159	100,00
Без поседа	12	4,82	-	-
До 0,10 ha	-	-	-	-
Од 0,11-5,00 ha	204	81,93	134	84,28
Од 5,01-10,00 ha	32	12,85	21	13,21
Преко 10,01 ha	1	0,40	4	2,51

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

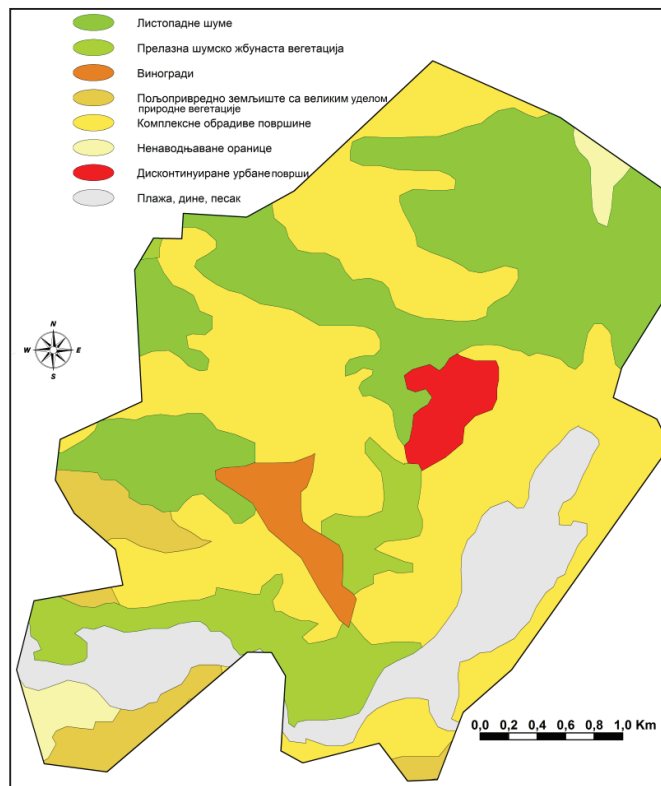
Табела 92. Коришћена пољопривредна површина

Година	1991.	Удео (%)	2002.	Удео (%)
Укупно ha	740	100,00	577,62	100,00
Обрадиво ha	415	56,08	269,05	46,58

Извор: РЗС – Документациони материјал: Пољопривредни фондови 1991. и 2002. године

На земљишним поседима до 5 ha којих има највећи број домаћинстава у Рајцу (84,28%), виногради више нису само извори прихода, већ су и туристичка атракција. Велика финансијска средства се улажу у механизацију, и снабдевање основним средствима за одржавање земље (табела 91.).

Карта 39. Коришћење земљишта атара насеља Рајац по CORINE програму

Извор: ЕЕА (2013), ПРИЛАГОЂЕНО

7.8.14 ОРГАНИЗАЦИЈА НАСЕЉА И ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ ЈАВНИХ СЛУЖБИ

У Рајцу постоји амбуланта у којој су лекари дежурни два пута недељно. У центру села је црква, пошта, задруга и осморазредна школа, две продавница мешовите робе за снабдевање домаћинстава, један угоститељски објект (на пивницама), неколико домаћинстава које нуде услуге смештаја и пољопривредна задруга. За услуге служби социјалне и ветеринарске заштите, становници су упућени у Неготин.

7.8.15 ТРЕНУТНО СТАЊЕ НАСЕЉА И ЕЛЕМЕНАТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Сеоско насеље Рајац налази се на простору општине Неготин на надморској висини од 53 m (код железничке станице) до 245 m на Падини. Саобраћајно је повезано преко локалног пута са општинским центром Неготином преко Кобишнице и Вељкова. Пут до села је асфалтиран, али је потребна реконструкција. Кроз сеоско насеље пролази локални пут који се одваја и води до пивница. Због плављења која су се дешавала последњих година, пут је пропао и потребно је извршити реконструкцију.

У погледу водоснабдевања најзначајнији је извор „Божја кућа“ у насељу који снабдева већи број домаћинстава. Поред овог извора за снабдевање водом значајно је још десет извора, али се недовољно користе. Рајац је релативно богат подземним водама. Канализација не постоји, већ се користе санитарно небезбедне септичке јаме. Отпадне воде из објеката за гајење домаћих животиња се изливају и загађују земљиште и водотоке. Последица недовољних санитарних услова у насељу је повећање загађења водотока органским и неорганским садржајима. Сва домаћинства села су снабдевена електричном енергијом. Алтернативни видови енергије се не користе.

Нерешено питање управљања отпадом у селу представља велики проблем. Становници отпад одлажу на две дивље депоније поред Тимока, или га спаљују. Ово може бити један од већих проблема који се одражава на животну средину и здравље људи, а овом проблему се мора посветити значајна пажња. У селу не постоје контејнери. Немарност туриста најчешће је разлог великог броја дивљих депонија. Проблем са отпадом од клања стоке још увек је присутан, као и по питању угинулих животиња. Изградња стаза поред Тимока уз спречавање његовог

даљег загађења довела би до очувања животне средине. То подразумева и мере еколошке заштите, пре свега на излетиштима.

Пољопривреда у селу је умерено развијена. Сточарством се људи баве за сопствене потребе. Гаје се свиње краве, овце и козе. Производи су усмерени на домаћинство и не пласирају се на шире тржиште. У селу се налази мања фарма говеда која је значајна за производњу меса и млека. Неколико домаћинстава у селу се бави пчеларством. После Другог светског рата се узгајају црне сорте грожђа (гаме и вранац), а од осамдесетих година XX века беле сорте грожђа: рајнски ризлинг, мускат отонел, бувије, бели бургундац, смедеревка и жупљанка (Жикић А. и Ђорђевић Ж., 1999). Од повртарских култура гаје се паприка, лук и кромпир за сопствене потребе, а неколико домаћинстава у последње време узгаја аронију. У плану је градња мање фабрике за производњу домаћих сокова. Употреба пестицида је честа појава у насељу. На овом простору могуће је развијати еколошку пољопривреду. Типични рајачки производи су вино и ракија. Услед загађења Слатинске реке пиритом, на ширем приобалском простору села налазе се његове насlage (на појединим местима дебљине више од 1 m), које би требало да се механички уклоне и на адекватан начин одложе. Овај проблем је у већем обиму угрозио пољопривредно земљиште. Ваздух је загађен гасовима из топионице у Бору и мање фабрике суперфосфата у Прахову (Жикић А., 1997).

У погледу развоја туризма село поседује изузетне потенцијале. Аутентичан простор и очувани елементи животне средине представљају потенцијале за развој туризма. Већина кућа у селу потиче из периода после Другог светског рата. Куће су збијене једна поред друге и свака има ограђено двориште са малим пољопривредним површинама. Већи број кућа у селу је почео да пропада јер у њима нико не живи. Неколико кућа је новијег датума и изграђени су на темељу старих кућа, али својим изгледом одударају од типичних објеката (боја фасаде, спратовност и сл.).

Најзначајнију туристичку вредност у селу представљају Рајачке пивнице, које као заштићена кулурна добра, представљају раритете у Србији. Грађене су у близини винограда и у њима су се налазиле бачве и бурад у којима се чувало вино. Камене пивнице су подизане 60-их година XIX века. Представљају групе збијених зграда, тј. насеље у коме се привремено боравило, углавном током

јесењих и зимских месеци (Павловић С. и Михајловић Б., 2014). Због исељавања становника из села многе од пивница су пропале и у њих нико не долази. Ови објекти су грађени од камена и укопани су у земљу. Некада је свако домаћинство из Рајца имало бар по једну пивницу, док су нека имала и по три пивнице. Локалитет са пивницама грађен је на вишој надморској висини и одвојено од села ради хигијенских услова.

Рајачке пивнице имају украсе на фасадама, двокрилна врата, лучно засвођена са бордуром изнад лука, за разлику од рогљевских, које имају плочу. Унутрашњост пивнице је једноделна, са подом нижим од нивоа улице, како би се одржавала уједначена температура (Дракшић М., 1968). До Другог светског рата у рајачким пивницама су биле две месаре. До 1959. године винограде и пивнице су чували пудари (Павловић С. и Михајловић Б., 2014).

Данас само домаћинства која имају способну радну снагу одлазе у пивнице и гаје винову лозу. Многа домаћинства су некада велике површине под виноградима искрчили и претворили у баште или оранице, а највећи број власника парцела под виноградима продаје своје поседе. У село се доселила једна породица из Енглеске која је откупила око 60 ha земљишта и засадила винограде. У већини случајева стање пивница је незадовољавајуће и због константне депопулације њих нема ко да обнавља и оне су изложене пропадању. Поједине пивнице су обновљене, али оне немају намену коју су некада имале. У обновљеним пивницама може се дегустирати и купити вино. Развоју туризма у овом простору доприноси пројекат „Рурални и агро туризам за пољопривредна газдинства”, захваљујући коме је домаћинство Мирослава Караманчића из Рајца добило ЕСЕАТ International сертификат. Ова пивница I категорије, по одлуци Туристичке организације Неготина, има ресторан и нуди услуге преноћишта. У ресторану се служе локални специјалитети, а посетиоци могу и сами да спремају храну (www.agromreza.org.rs; Павловић С. и Михајловић Б., 2014).

Шири простор села, са Рајачким пивницама представља место на коме се може развијати одрживи туризам, који би у многоме допринео развоју овог насеља. Очувани елементи животне средине са традиционалним насељем и близином великог броја туристичких локалитета представљали би основу за развој овог вида туризма.

7.8.16 МЕРЕ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И РАЗВОЈА ТИМОЧКОГ ВИНОГОРЈА И СЕОСКИХ НАСЕЉА РОГЉЕВО И РАЈАЦ

Мере заштите животне средине су:

1. израда просторно планске документације;
2. израда мастер планова у складу са сличним дестинацијама у окружењу;
3. израда локалних развојних стратегија заснованих на територијалном приступу;
4. регулисање питања инфраструктуре;
5. предузимање мера за очување и заштиту површинских и подземних вода и њихових резерви, квалитета и количине;
6. строга заштита и контрола изворишта за водоснабдевање;
7. заштита земљишта, посебно високо квалитетног, од загађивања свих облика;
8. очување културног и споменичког наслеђа;
9. подршка у развоју и промоцији производње органске хране;
10. уређење насеља;
11. рестаурација пивница;
12. подизање еколошке свести туриста;
13. обнова традиционалног сеоског домаћинства и
14. промотивне активности.

*Слика 23. Некада (1981. године) богато рајачко виногорје
Извор: Др Божидар Михајловић (1981)*

Традиционална виногорја захтевају свестрану, конзистентну и синхронизовану подршку просторне, аграрне и инвестиционе политике, ради очувања њихових предеоних, туристичких и економских вредности, унапређивањем агротехничких услова узгајања винове лозе, технологије производње вина и маркетинга, у складу са стандардима ЕУ (ПП општине Неготин).

7.8.17 SWOT АНАЛИЗЕ У НАСЕЉИМА ТИМОЧКОГ ВИНОГОРЈА – РОГЉЕВО И РАЈАЦ

Резултати SWOT анализе у демографским променама
у сеоским насељима Рајац и Рогљево

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> повољан географски положај могућност запошљавања и досељавања 	<ul style="list-style-type: none"> тренутна неповољна демографска ситуација: <ul style="list-style-type: none"> депопулација старо становништво недостатак активне радне снаге низак ниво образовања недостатак едукације старење становништва
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> досељавање и запошљавање становништва у области одрживог туризма и еколошке пољопривреде могућност подизања животног стандарда могућност промоције традиције села на ширем простору 	<ul style="list-style-type: none"> даља депопулација проблем незапослености

Резултати SWOT анализе у еколошкој пољопривреди
у сеоским насељима на простору села Рајац и Рогљево

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> чувени виноградарски рејон производња квалитетног вина производња ракије производња густих природних сокова очувани сви елементи животне средине постојање објеката за производњу вина и продају 	<ul style="list-style-type: none"> неочување локалне традиције у виноградарству незаинтересованост становништва за бављење виноградарством непостојање откупних места за продају вина неупућеност становништва у користи од еколошке производње немогућност продаје производа на шире тржиште
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> повратак исељеног становништва због могућности запошљавања досељавање становништва могућност продаје еколошких производа у властитом домаћинству (пивници) јачање финансијских фондова за ову намену 	<ul style="list-style-type: none"> исељавање младих н недостатак финансијских средстава за значајнија улагања у ревитализацију насеља незаинтересованост општине и државе за улагање у ова насеља едостатак почетног капитала

<ul style="list-style-type: none"> • могућности заштите производа • презентација производа од грозђа • стране инвестиције и донације • развој малих винарија, усклађен са захтевима тржишта • лоцирање нових засада на површинама које су погодне за гајење винове лозе • одобравање кредита за набавку судова за производњу вина • интересно удруживање виноградача организацији откуп грозђа и производа од грозђа. • субвенције и кредити 	<ul style="list-style-type: none"> • незаинтересованост државе за улагање у обнову винограда • веће интересовање локалних становника за развој других видова (интензивног туризма) • могући конфликти интереса између два села • продаја површина под виноградима • незаинтересованост општине и државе за субвенције и помоћ за развој ове делатности
--	---

Резултати SWOT анализе у **одрживом туризму**
у сеоским насељима на простору села Рајац и Рогљево

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • повољан географски положај • релативно добра саобраћајна повезаност • близина државне границе и граничног прелаза са Бугарском • богатство шумским екосистемима • очувана животна средина • очуван традиционални тип градње објеката • традиција у гајењу винове лозе и производњи вина • гостољубивост становништва • спремност становништва да продаје производе туристима • културни и природни мотиви у близем и даљем окружењу • упознавање са традиционалном архитектуром • упознавање са традиционалним начином живота локалног становништва • смештај туриста у пивницама 	<ul style="list-style-type: none"> • лоше стање путева • нема инвестиција у ревитализацију традиционалних објеката • недостатак едукације локалног становништва за бављење виноградарством и туризмом • неадекватна повезаност пивница са природним и културним потенцијалима у окружењу • лоша сарадња становништва са општинском туристичком организацијом • неопремљеност смештајним и услужним капацитетима • недовољна маркетиншка кампања
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> • усвајање и поштовање регулатива за очување природних и културних ресурса • развој и примена нових информационих технологија • развој винског туризма • едукација становништва о туризму и одрживом развоју • организовање традиционалних манифестација са садржајима који чувају и афирмишу локалне етно-културне вредности • ревитализација свих старих објеката за становање за смештај туриста • промовисање ширег простора • интегрално повезивање насеља Рајац и Рогљево у развоју винског туризма 	<ul style="list-style-type: none"> • непостојање сарадње између локалне заједнице села и општине • наставак депопулационих процеса може резултирати даљим смањењем критичне масе становништва за покретање развоја • непостојање конкретних програма који би могли привући капита

Резултати збирне SWOT анализе подручја у сеоским насељима Рајац и Рогљево

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • повољан географски положај • добра саобраћајна повезаност • близина међуграничног прелаза • повољне климатске карактеристике • богатство водама • богатство у шумским екосистемима • пејзажне вредности • мало присуство загађивача • повољни услови за развој еколопољопривреде • аутентичност простора • сачуван рурални простор • раритетни објекти пивнице • бројне манифестације у оквиру етно села • близина постојања заштићених природних добара (посебан куриозитет представљају геоморфолошки споменици природе – прерасти на реци Вратни и Замни) • близина других туристичких локалитета 	<ul style="list-style-type: none"> • непостојање планских докумената • недостатак сопствених средстава и низак ниво домаћих и страних инвестиција за улагање у развој домаћинства у насељима • депопулација • незаинтересованост становника за бављење традиционалним делатностима • неадекватно управљање комуналним отпадом • непостојање канализационе инфраструктура • неадекватно испуштање отпадних вода • проблем збрињавања отпада животињског порекла и непостојање сточног гробља • лоши путеви • небезбедни прелази преко пруге (шест) • непостојање сигнализације на путевима
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> • могућност проглашења заштићеног подручја • могућност прекограничне сарадње • развој екотуризма • развој еколопољопривреде • могућност досељавања • промоција производа од грожђа • стране инвестиције и донације • санирање стања угрожених простора • реконструкција путева • увођење канализације • успостављање контроле над негативним тенденцијама у развоју и заштити, односно прихватање принципа одрживог развоја • изградња и опремање подручја комуналном инфраструктуром • добијање ознаке географског порекла, екопрефикса код пољопривредних производа • доношење планских докумената 	<ul style="list-style-type: none"> • недостатак стратешких планова локалне самоуправе • недостатак законске регулативе у области туризма • неурађена просторно-планска и урбанистичко-техничка документација • конфликти интереса између села Рајац и Рогљево • недостатак финансијских средстава за значајнија улагања у ревитализацију насеља • незаинтересованост општине и државе за улагање у ова насеља • изостанак интереса инвеститора за улагање у туристичку привреду регије услед смањене тражње • недостатак кадра • незаинтересованост општинских власти за улагање

8 ДИСКУСИЈА, ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

Основна претпоставка на којој се заснивало истраживање у раду односила се на проблеме да у Србији и поред постојеће праксе заштите простора, није решен низ конфликтних ситуација на релацији очувања и валоризације еколошко-географски вредних руралних простора и да се заштита истих често показала контрапродуктивном у погледу прокламованих циљева. Наиме, неминовност оправдане просторне експанзивности заштите простора, као и исказана некомплементарност, пре свега са руралним насељима и њиховим антропогеним садржајима, води порасту потенцијала који нису валоризовани, што у перспективи може постати ограничавајући фактор реализације других стратешких циљева опстанка и развоја. У контексту постојеће проблематике истиче се пораст бројних ефеката везаних за трансформацију простора, који нису у складу са елементима одрживости. Зато су организација и управљање кључна и неопходна решења како садашње, тако и будуће егзистенције руралних насеља.

Реализовано истраживање имало је поред аналитичког и значајан теоријски задатак који се огледао у дефинисању постојеће и реалне научно-логичке апаратуре која би обезбедила могућност анализирања веза између заштићених подручја и њима припадајућих сеоских насеља. Опстанак руралних насеља представља једно од основних питања садашњости, али условљава и опстанак заштићених подручја у будућности. Валоризовање простора уз могућност примењивања и поштовања нормативне и планске регулативе, ревитализовања насеобинских јединица и изналагања оптималних решења за одрживи развој истих, представљао је основно тежиште рада. Применом квантитативних и квалитативних анализа, добијени подаци представљени у трећем, четвртном и петом поглављу овог рада, потврђују да сеоска насеља имају директан утицај на развој читавог простора, као и да је веза између заштићених подручја са једне и насеља са друге стране основа одрживог развоја.

Једна од централних хипотеза била је да досадашњим управљањем овим територијама није успостављена жељена равнотежа у задовољавању интереса заштите и других делатности, као ни националних и регионалних са интересима локалних заједница и њиховим антропогеним и природним вредностима. Наведено упућује на неопходност примене сопствених искустава, међународне

праксе и резултата потенцијалних наменских истраживања, уз стварање нове доктрине заштите и валоризације ових територија која би у постојећим географским и недовољним материјалним условима омогућила општу прихватљивост и бољу дизајнираност за достизање циљева максималног ефекта заштите.

Чињеница је да актуелне моделе управљања заштићеним руралним просторима карактерише предимензионирана нормативно-планска и нефункционална практична заштита животне средине. Емпиријска истраживања елемената система „заштићени предели – рурални простор – одрживи развој“, указују да су у протеклом периоду опстали многобројни наслеђени и генерисани нови негативни ефекти од значаја за еколошки и социо-економски статус заштићених руралних простора Србије. У погледу истраживања обухваћени су атари сеоских насеља који у целости припадају заштићеном подручју; атари који једним делом припадају истом, као и атари насеља на простору који још увек није у фази иницијалних активности на установљењу заштите.

Неопходност примене квантитативних и квалитативних анализа уз модификацију метода била је условљена истраживањем административно-политичких и статистичких садржаја на територији заштићених подручја и њима припадајућих насеља. Примењени приступ обухватао је сагледавање тренутног општег (заштићена подручја у Србији са насељима) и посебног стања геопростора (НП Фрушка Гора – Нештин и Велика Ремета; НП Копаоник – Брзеће; СРП Делиблатска пешчара – Дубовац и Шушара; СРП Увац – Акмачићи и Негбина; ПП Стара планина – Сенокос и Дојкинци; ПП Шарган – Мокра Гора – Мокра Гора и Кремна), као и два насеља у рејону Неготинске крајине – Тимочко виногорје (Рогљево и Рајац), која не припадају просторном обухвату заштићених подручја, али могућности да се нађу на истим су извесне и очекиване). Детаљном анализом приметне су изразите сличности у погледу тренутног стања животне средине. Оне се огледају у поодмаклој еколошкој деградацији и привредној и насеобинско-демографској девастацији, чиме се на регионалном и националном нивоу подстиче продубљивање и усложњавање развојних проблема. Циљ таквог истраживања био је да се на основу одабраних примера сагледа ситуација укупног заштићеног простора Србије.

Истраживање је резултирало низом закључака који указују на узрочно-последичну повезаност између заштићених подручја и насеља, али и проблема који се везују за тренутни концепт управљања, који није одржив. Општи проблеми развоја руралних простора у заштићеним пределима Србије су:

- супротстављање основних активности и функција села са режимом заштите у природном добру;
- смањење или губитак привредних површина;
- неафирмисање руралних простора у односу на заштићени простор;
- ограничења у валоризацији одређених површина;
- промена намена функција одређених површина;
- депопулација сеоских насеља и урбанизација туристичког центра заштићеног добра;
- конфликти између локалних и националних интереса;
- неравноправност у третирању од стране државе социо-економских и просторно-еколошких фактора развоја и
- проблеми у вредновању ресурса и расподеле дохотка.

У анализираним насељима сличности се огледају у релативно добро очуваним елементима животне средине, али и одсуству инфраструктуре, непостојању јавних служби и негативном тренду броја становника (већина насеља има неизвесну демографску будућност, а поједина се суочавају са биолошким гашењем). Изузеци су приметни код ПП Шарган Мокра Гора, где је већина наведених проблема решена планским управљањем, што се види и по резултатима спроведеног анкетног истраживања. Такође, компаративном анализом руралних насеља у територијалном оквиру заштићених предела и оних који им не припадају (Рајац и Рогљево), установљено је да не постоје изразите разлике у погледу развоја. Наведено указује да су проблеми очигледни, али и могуће решиви. Стога је неопходност израде нових планских докумената, која би се експлицитно бавила одрживим развојем руралних насеља у просторном обухвату заштићених подручја, била полазиште за адекватно управљање овим територијама.

Покретање иницијативе у циљу проналажења решења која би омогућила опстанак насеља и редефинисање међусобног односа и укупне еколошке и социјалне улоге заштићеног руралног простора Србије, неопходан су предуслов за

могући одрживи развој. Стручна и конкретна организација и реализација развоја руралних простора заснована на постулатима одрживости, а на бази природних потенцијала и уз подстицај државе је нужна. На основу тога је могуће остварити следеће циљеве:

- усаглашавање развоја села уз поштовање нормативне и планске заштите;
- проналажење развојне перспективе сеоских насеља у одрживој производњи и коришћењу природних потенцијала;
- строго вођење рачуна о рањивости екосистема, као и о неконтролисаној коришћењу природних добара;
- усклађивање интереса појединаца са интересима заштићеног простора;
- осмишљавање предлога „модела еколошких ограничења“ којим би се осигурали заштићени простори, али и ревитализовала рурална насеља и
- реализовање развојних пројеката ових простора уз инвестициона улагања у инфраструктурне, комуналне и привредне објекте.

Инсистирање на наменским истраживањима (проблемски продубљеним и регионално више издиференцираним), учењу и усавршавању, подстакнуто је жељом да се у перспективи обезбеди могућност побољшања, не само теоријских решења еколошке заштите и одрживог развоја, већ и конверзија и имплементација нових сазнања у конкретне планске, привредне, социјалне и друге мере валоризовања простора. На крају, резултати могу послужити као основа за будуће истраживачке радове са циљем комплексније анализе и провере праваца и могућности одрживог развоја заштићених руралних простора Србије. Чињеница да ће овде покренута питања у перспективи добијати све већи сцијентистички и апликативни значај, подразумева да ће неком, сасвим извесном, будућем раду добро доћи све, нарочито добронамерне, сугестије од значаја за методолошке поставке и резултате истраживања.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Alexander, M.** (2008): *Management Planning for nature Conservation, A Theoretical Basis and Practical Guide*. Springer, The Netherlands.
2. **Алгер-Велмар, С.** (2000): *Нештин, трагови у времену*. Месна заједница Нештин, Бачка Паланка.
3. **Амиџић, Ј.** (2006): *Управљање програмима одрживог развоја*, докторска дисертација. Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
4. **Ваџун, Д., Матејић, М. & Омацић, М. А.** (2012): *Encyclopaedia of Sustainable Development*. Hrvatski poslovni savjet za održivi razvoj, Zagreb.
5. **Beaumont, P. & Pacione, M.** (1999): An Introduction to Useful Research in Physical, Environmental and Human Geography. *Applied Geography: Principles and Practice*, p. 172-187.
6. **Bertalanffy, L.** (1968): *General System theory: Foundations, Development, Applications*. George Braziller, New York.
7. **Bertoldi, P., Rezessy, S. & Vine, E.** (2006): Energy service companies in European countries: Current status and a strategy to foster their development. *Energy Policy* 34, p. 1818-1832.
8. **Bogdanov, N.** (2003): Ruralni razvoj – politika EU, stanje i perspektive u Srbiji, u: Poljoprivreda i ruralni razvoj u evropskim integracijama, *Simpozijum agroekonomista povodom 40 godina agroekonomskog odseka*, Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, str. 82-92.
9. **Bogdanov, N.** (2004): Politika ruralnog razvoja u konceptu postproduktivizma, u: *Institucionalne reforme i tranzicija agroprivrede u Republici Srbiji*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, str. 27-41.
10. **Bogdanov, N.** (2007): *Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija*, UNDP, Beograd.
11. **Bognar, A., Lozić, S. i Saleto, M.** (2002): *Geoekologija – autorizovana skripta*. PMF – departman za Geografiju Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
12. **Breheny, M.** (1994): *Defining Sustainable Local Development*. Discussion Paper No 23., Department of Geography, University of Reading, UK.
13. **Bridgewater, P., Phillips, A., Green, M. & Amos, B.** (1996): *Biosphere Reserves and IUCN System of Protected Area Management Categories*. ANCA, Canberra, Australia.
14. **Britannica Online Encyclopedia** (2010): Доступно на: <http://www.britannica.com/>
15. **Bronowski, J.** (1984): *Uspon čoveka*. Otokar Keršovani, Opatija.
16. **Bryden, J.** (1994): *Towards Sustainable rural Communities*. University of Guelph, Guelph, Canada.
17. **Букуров, Б.** (1983): Географске основе постанка и развоја насеља у Војводини. *Глас одељења природно-математичких наука Српске академије наука и уметности*, бр. 49, стр. 112-116.
18. **Vajs, E.** (1984): *Dezintegracija ekonomske i socijalne politike, mogućnosti i zablude socijalne politike na raskršću naših protivrečja*. СМУ, Београд.
19. **Васовић, М.** (1985): Проблеми валоризације и заштите природе у нашим планинама. *Заштита природе бр. 38*, Републички завод за заштиту природе, стр. 5-18., Београд.

20. **Vasović, M.** (1987): Mogućnosti revitalizacije brdsko-planinskih regija Jugoslavije. *Zbornik radova XII kongresa geografa Jugoslavije*, str. 36-41., Novi Sad.
21. **Васовић, М.** (1988): *Конаоник*. Посебна издања Српског географског друштва, књ. 65, Београд.
22. **Veljić, M., Marin, P. D., Krivošej, Z. & Ljubić, B.** (2006): Vascular flora of the Uvac River Gorge in Serbia. *Arch. Biol. Sci.*, Belgrade, 58(2), p. 125-133.
23. **Vidić, N.** (2002): Revitalizacija fruškogorskih manastira u funkciji kulturnog i verskog turizma. *Turizam – Časopis Departmana za geografiju, turizam i hotelijerstvo br. 6*, str. 78-81.
24. **Vidić, I. N.** (2007): *Specifične turističke vrednosti Fruške Gore i njihovo funkcionalno aktiviranje*. Srpsko geografsko društvo, Beograd.
25. **Volodin, A.** (1946): *Velike i strašne pojave u prirodi*. Prosveta, Beograd.
26. **Vresk, M.** (2002): *Grad i urbanizacija: osnove urbane geografije*. Školska knjiga, Zagreb.
27. **Vrišer, I.** (1963): *Uputstva za proučavanje geografije gradova*. Savez geografskih društava Jugoslavije. Geografsko društvo Slovenije, Ljubljana.
28. **Вујаклија, М.** (2006): *Лексикон страних речи и израза*. Просвета, Београд.
29. **Вујошевић, М. и Спасић, Н.** (1996): *Општи принципи одрживог развоја и перспективе планирања*. Посебна издања Института за архитектуру и урбанизам Србије, књига 30, Београд.
30. **Vukajlov, Lj., Dobrivojević, O. i Punišić, M.** (2013): *Podsticajne mere razvoja seoskih naselja, Planska i normativna zaštita prostora*, knjiga 2. Asocijacija Prostornih planera Srbije i Geografski fakultet, Beograd.
31. **Гавриловић, Љ. и Дукић, Д.** (2008): *Хидрологија*. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
32. **Гавриловић, Љ. и др.** (2009): *Студијско-аналитичке основе стратегије просторног развоја Републике Србије — део В — Просторно уређење, заштита и развој — Тематска свеска: Ка одрживом интегрисаном развоју*. Завод за заштиту природе Србије, Београд.
33. **Grober, U.** (2007): *Deep roots – A Conceptual History of Sustainable Development (Nachhaltigkeit)*. Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. Dostupno na: <http://econstor.eu/bitstream/10419/50254/1/535039824.pdf>
34. **Grober, U.** (2013): *Die Entdeckung der Nachhaltigkeit. Kulturgeschichte eines Begriffs*. Antje Kunstmann Verlag, München.
35. **Грубач, Б. и др.** (2004): *Специјални резерват природе „Увац“*. Завод за заштиту природе Србије, Београд.
36. **Група аутора** (2007): *Споменичко наслеђе Србије*. Републички завод за заштиту споменика културе, Београд.
37. **Грчић, М.** (1980): Примена системског приступа у савременој географији као конкретизација материјалистичке дијалектике. *ЈУГИНУС*, „Хоризонти урбанизма”, Београд, стр. 1-48.
38. **Грчић, М. и Грчић, Љ.** (2002): *Мачва, Шабачка Посавина и Поцерина*, Географски факултет БУ, Београд.
39. **Група аутора** (1999): *Nova La Rousse Enciklopedija*. ЈРЈ, Zemun.
40. **Ghimire, K. B. and Pimbert, M. P.** (1997): *Social Change and Conservation: Environmental Politics and Impacts of National Parks and Protected Areas*. Earthscan, London.

41. **Дабих, Д.** (2003): Одрживо коришћење природних ресурса и трансформација мреже насеља планинских подручја Србије, у *Планска евалуација у просторном планирању туристичких подручја*, стр. 111-120, Београд.
42. **Дабовић, Т.** (2011): *Могућност унапређења интегралног приступа у теорији просторног планирања*, докторска дисертација, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
43. **Davidov, D. i dr.** (2007): *Fruška Gora*. Zavod za udžbenike, Beograd.
44. **Daly, H. and Cobb, J.** (1990): *For the Common Good*. Beacon Press, Boston.
45. **Daly, H. E.** (1991): *Steady State Economics*. 2nd ed., Washington, D.C.: Island Press.
46. **Derić, V. T. i Perišić, D. M.** (1995): Teritorijalizacija regionalnog razvoja Srbije, u *Prostorno planiranje, regionalni razvoj i zaštita životne sredine*, Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije / IAUS, Posebna izdanja 26, str. 3-7.
47. **DeVellis, R. F.** (2003): *Scale development: Theory and applications* (2nd ed.). Thousand Oaks, Sage, California.
48. **Динић, Ј.** (1997): *Природни потенцијали Србије – Економско-географска анализа и процена*. Економски факултет, Београд.
49. **Di Castri, F.** (1995): The Chair of Sustainable Development. *Nature & Resources* 31(3): 2-7.
50. **Douglass, M.** (1998): A regional network strategy for reciprocal rural-urban linkages: Agenda for policy research with reference to Indonesia. *Third World Planning Review* no. 20(1), p. 1-33.
51. **Дракшић, М.** (1968): *Култни симболи у рајачкој некрополи*. Развитак бр. 6, Зајечар, стр. 62-67.
52. **Dudley, N.** (2008): *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*. IUCN, Gland, Switzerland.
53. **Дукић, Д. и Гавриловић, Љ.** (1989): Водни ресурси СР Србије – њихово искориштавање и заштита. *Гласник СГД* 69, стр. 7-18. Београд.
54. **Ducić, V., Milenković, M. i Radovanović, M.** (2007): Geografski faktori nastanka šumskih požara u Deliblatskoj peščari. *Globus* 38(32), str. 275-290.
55. **Ђорђевић, Б.** (1996): *Коришћење и заштита вода као обновљивог ресурса*, Коришћење ресурса, одрживи развој и уређење простора, ИАУС, Посебна издања, бр. 30, Београд.
56. **Ђорђевић, Д.** (1995): *Методe одређивања намене површина у просторним плановима*. Посебно издање књига 5, Географски факултет, Београд.
57. **Ђорђевић, З. и др.** (2009): *Студијско-аналитичке основе стратегије просторног развоја Републике Србије Србије — део В — Просторно уређење, заштита и развој — Ка одрживом интегрисаном развоју — Тематска свеска: Ка одрживом интегрисаном развоју*. Завод за заштиту природе Србије, Београд.
58. **Ђорђевић-Милошевић, С. и Миловановић, Ј.** (2012): *Održivi turizam u funkciji ruralnog razvoja – Mala poljoprivredna gazdinstva i ruralni turizam u Srbiji*, Fakultet za primenjenu ekologiju Futura, Beograd.
59. **Ђурђев, Б.** (2002): Демографски раст фрушкогорске области. *Зборник радова Департамана за географију, туризам и хотелијерство*, бр. 32, стр. 61-74.
60. **Ellis, F.** (1993): *Peasant Economics. Farm House hold and Agrarian Development*. second edition, Cambridge University Press, Cambridge.

61. **Živković, D., Sredojević, Z. J. i Munćan, P.** (1999): Obavljanje poljoprivredne proizvodnje i problem zaštite prirodne sredine. *Ecologica* br. 21, str. 16-22.
62. **Živković, M.** (1977): *Neki sociološki aspekti planiranja*. Arhitektonski fakultet, Beograd. Dostupno na: <http://vbs.rs/scripts/cobiss?command=SEARCH&base=99999&select=ID=76778759>
63. **Живојиновић, Д.** (1975): Шумски пожари на Делиблатском песку после II светског рата и анализа њихових појава. *Делиблатски песак – Зборник радова*, III, стр. 165-182.
64. **Жикић, А.** (1997): *Крајинска насеља доњег Тимока (Рогљево, Смедовац, Вељково)*. Библиотека Хроника села 62, Београд: Одбор САНУ за проучавање села, Београд: Културно-просветна заједница Републике Србије.
65. **Жикић, А. и Ђорђевић, Ж.** (1999): *Рајац – виноградарско насеље Доњег Тимока*. Београд: Културно-просветна заједница Републике Србије.
66. **Знаор, Д.** (1996): *Ekološka poljoprivreda*. Nakladni zavod Globus, Zagreb.
67. **Zonneveld, I. S.** (1990): Scope and concepts of landscape ecology as an emerging science, in I.S. Zonneveld and R.T.T. Forman (eds.) *Changing Landscapes: An Ecological Perspective*. Springer-Verlag, New York, p. 3-20.
68. **Ивановић, Ј. и Пантић, М.** (2007): Специфичности села у Србији у контексту туристичког потенцијала. *Симпозијум „Стратешки и методолошки приступ(и) за промоцију туристичког потенцијала српског села*. Удружење урбаниста Србије, Београд.
69. **Илbery, В.** (1992): State-assisted farm diversification in the United Kingdom, in Bowler, I. R., Bryant, C. R., Nellis, M. D. (eds.) *Contemporary Rural Systems in Transition*. CAB, Wallingford, p. 100-116.
70. **Issachenko, A. G.** (1991): *Landscape Science and Physical Geographical Regionalisation*. Vysshaya shkola, Moscow.
71. **Јанковић, Д.** (2007): Значај социјалног капитала у развоју локалних сеоских заједница. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр. 123. стр. 173-191., Нови Сад.
72. **Јанковић, В. и др.** (2004): *Liber Perpetuum*. Knjiga o potencijalima obnovljivih izvora energije u Srbiji i Crnoj Gori, OSCE Mission to Serbia and Montenegro.
73. **Jacobs, M.** (1991): *The Green Economy: Environment, Sustainable Development and the Politics of the Future*. Pluto Press, UK.
74. **Јовановић, Б.** (2008): *Управљање животном средином руралних планинских простора*, Магистарски рад, Географски факултет, Београд.
75. **Јовичић, Д.** (2009): *Туристичка географија Србије*. Универзитет у Београду – Географски факултет.
76. **Јовић, Д.** (2010): *Turizam i životna sredina*. Ton PLUS, Novi Beograd.
77. **Јолцић, В. и Милићевић, Г.** (1995): *Животна средина и међународни уговори од значаја за СРЈ*. Савезно министарство за развој, науку и животну средину, Сектор за животну средину: Животна средина II, Београд.
78. **Јолцић, В.** (2002): *Еколошко право*, Савезни секретаријат за рад, здравство и социјално старање, Сектор за животну средину, Београд.
79. **Johnston, R. J., Gregory, D., Pratt, G. & Watts, M.** (2000): *The Dictionary of Human Geography*. Blackwell, Oxford.
80. **Carson, R.** (1962): *Silent Spring*. Houghton Mifflin, Boston.
81. **Kahn, P. H. Jr.** (1999): *The human relationship with nature: Development and culture*. MIT Press, Cambridge, MA.

82. **Keane, M. J. & Quinn, J.** (1990): *Rural Development and Rural Tourism*. University College Galway.
83. **Којић, Б.** (1958): *Сеоска архитектура и туризам*. Грађевинска књига, Београд.
84. **Којић, Б.** (1961): *Насеља у Војводини*. Глас одељења друштвених наука Српске академије наука и уметности посебно издање, 10, стр. 67-101.
85. **Којић, Б.** (1970): *Варошице у Србији XIX века*. Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд.
86. **Којић, Б.** (1973): *Систематизација насеља*. Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд.
87. **Кокотовић, В.** (2012): *Демографски потенцијали малих градова Србије*. Мастер рад, Географски факултет, Београд.
88. **Костић, В.** (1969): *Klimatske prilike Deliblatskog peska, u Deliblatski pesak*, Zbornik radova I, Pančevo-Beograd: Jugoslovenski poljoprivredni šumarski centar – Šumsko-industrijski kombinat, str. 5-34
89. **Kostić, C.** (1966): *Selo i grad – Kriterijumi razlikovanja*. Agrarni institut, Zagreb.
90. **Kostić, C.** (1975): *Sociologija sela*. Informatičko izdavački centar Studenica, Beograd.
91. **Лакићевић, М.** (1995): *Социјални развој и планирање*. Удружење стручних радника у специјалној заштити РС, Београд.
92. **Lane, V.** (1991): *Berwick-upon-Tweed: A Strategy for Sustainable Rural Tourism*. University of Bristol, Bristol.
93. **Lorek, S. and Spangenberg, J. H.** (2001): Indicators for environmentally sustainable household consumption. *Int. J. Sustainable Dev.* 4, p. 102-120.
94. **Lukić, A.** (2012): *Mozaik izvan grada – tipologija ruralnih i urbaniziranih naselja Hrvatske*. Meridijani, Samobor.
95. **Lukić, V., Filipović, D. i Gojšina, A.** (1998): *Transformacija kao uslov revitalizacije sela*. Zbornik radova sa Jugoslovenskog simpozijuma Revitalizacija sela, Univerzitet u Kragujevcu i Agronomski fakultet u Čačku, Čačak.
96. **Lyuri, D.** (2008): Agriculture. In S. E. Jørgensen (Ed.), *Global Ecology: A Derivative of Encyclopedia of Ecology*, p. 251-259. Academic Press, Amsterdam.
97. **Љешевић, М.** (1982): *Ушачки пећински систем са красом ближе околине*. Посебно издање, Књига 53, Српско географско друштво, Београд.
98. **Љешевић, М.** (1987): Географске основе мониторинга животне средине. *Зборник XIII конгреса географа Југославије*, стр. 451-457, Нови Сад.
99. **Љешевић, А. М.** (1998): Концепција планске заштите и унапређења животне средине у објектима заштићене природне баштине. *Заштита природе* бр. 50, стр. 507-517, Завод за заштиту природе, Београд.
100. **Љешевић, А. М.** (1992): Оцена природних абиотичких услова за потребе истраживања оптимума пољопривредне производње. *Зборник радова Географског факултета*, бр. 39, стр. 125-142, Београд.
101. **Љешевић, М. и Милинчић, М.** (1994): Развој карстне морфологије у условима контактне крапа на примеру Дубоке, Копаоник. *Зборник радова Географског факултета*, бр. XLIV, стр. 33-40, Београд.
102. **Љешевић, А. М.** (1998): *Югословјанскиј концепт устојчивог развојитија*. Международная Академия наук, Росијское оделение Москва.
103. **Љешевић, М.** (2005а): Животна средина – Теорија и методологија истраживања животне средине, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.

104. **Љешевић, М.** (2005б): *Животна средина села и ненастањених простора*. Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
105. **Љешевић, М.** (2005в): *Урбана екологија*. Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
106. **Љешевић, М. и Маркићевић, М.** (2009): Географске премисе одрживог развоја пољопривреде. *Гласник Српског географског друштва*, 89 (2), стр. 127-134.
107. **Љешевић, М., Михајловић, Б. и Чучуловић, Р.** (2010): Стратешки програми одрживог развоја локалних заједница. *Гласник Српског географског друштва*, свеска ХС(4), стр. 159-174.
108. **Љешевић, М., Ристић, В. и Мркша, М.** (2012): *Одрживи развој – парадигма будућности*. Архитектура и урбанизам, бр. 36, стр. 13-18.
109. **Љубојевић, S.** (2008): Selo Radoinja, opština Nova Varoš, Mreža za podršku ruralnom razvoju, Regionalni centar za ruralni razvoj jugozapadne Srbije – područni centar Nova Varoš.
110. **Maida, C. A.** (2007): *Sustainability and Communities of Place*. New York, Oxford: Berghahn Books.
111. **Maksin, M., Pucar, M., Milijić, S. i Korać, M.** (2011): *Održivi razvoj turizma u Evropskoj uniji i Srbiji*. Institut za arhitekturu i urbanizam, Beograd.
112. **Максин-Мићић, М.** (2000): *Заштита и резервисање простора - нормативност и пракса*. Географски факултет, Београд.
113. **Максин-Мићић, М.** (2002): Prostorno planiranje i uređenje sela u brdsko-planinskim područjima Srbije. *Izgradnja* 56 (12), str. 393-404.
114. **Максин-Мићић, М.** (2003): Одрживо коришћење природних ресурса и трансформација мреже насеља планинских подручја Србије, у *Село у новијим развојним условима*, стр. 88-97, Удружење урбаниста Србије, Београд.
115. **Максин-Мићић, М.** (2008): *Turizam i prostor*. Univerzitet Singidunum, Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, Beograd.
116. **Malecki, E. J.** (1991): *Technology and Economic Development: the Dynamics of Local Regional, and National Change*. Essex, United Kingdom: Longman Scientific and Technical.
117. **Marinović-Uzelac, A.** (2001): *Prostorno planiranje*, Dom i svijet, Zagreb.
118. **Marković, M.** (1988): *Sociologija*. Naučna knjiga, Beograd.
119. **Martinić, I.** (2002): Planovi upravljanja za hrvatske nacionalne parkove i parkove prirode. *Šumarski list CXXVII* (1-2), str. 21-29, Zagreb.
120. **Martinić, I.** (2010): *Upravljanje zaštićenim područjima prirode*. Sveučilište u Zagrebu, Šumarski fakultet.
121. **Мастило, Н.** (2005): *Речник савремене српске географске терминологије*, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
122. **Мацура, М.** (1954): Критеријуми за разграничавање градског и сеоског становништва. *Статистичка ревија*. Југословенско друштво.
123. **Mayo, R.** (2004): Organic agricultural statistics and information at the United Nations Food and Agriculture Organization: initiatives, opportunities and challenges, in Recke, G.; Willer, H.; Lampkin, N., Vaughan, A. (eds.) *Development of a European Information System for Organic Markets - Improving the Scope and Quality of Statistical Data*. Proceedings of the 1st EISFOM European Seminar, held in Berlin, Germany, 26-27 April 2004. FiBL-Report. Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), CHFrick. Dostupno na: <http://orgprints.org/2935/>

124. **Медаковић, Д.** (2007): *Фрушкогорски манастири и њихов значај у српској култури*. у *Срем кроз векове – Слојеви култура Фрушке горе и Срема* (ур. Матицки М.), Вукова задужбина, Институт за књижевност и уметност, Београд – Беочин.
125. **Милановић, М., Љешевић, М. и Милинчић, М.** (2012): *Екоменаџмент*. Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
126. **Merlin, P.** (2002): *L' aménagement du territoire*. Presses Universitaires de France, Paris.
127. **Maier, J., Paesler, R., Ruppert, K. & Schaffer, F.** (1977): *Sozialgeographie*. Westermann, Braunschweig.
128. **Miklós, L.** (1994): *Landscape Ecological Principles of the Sustainable Development*. *Compendium No. 78*, Roskilde University, Roskilde, Denmark.
129. **Milijić, S.** (2005): *Strategija razvoja planinskih područja Srbije*. Београд: Географски факултет, докторска дисертација
130. **Миленковић, М. и Мунђан, С.** (2005): Угроженост шума Делиблатске пешчаре од пожара. Четврти симпозијум „Делиблатска пешчара“, Делиблатска пешчара, Зборник радова VII, стр. 53-68.
131. **Милинчић, М.** (2004): Економско географска и еколошка поларизација простора као фактор нових функционалних односа међу просторним целинама. *Гласник Српског географског друштва* 84(2), стр. 157-164.
132. **Милинчић, М.** (2009): *Изворишта површинских вода Србије – еколошка ограничења и заштита насеља*. Географски факултет, Београд.
133. **Milinčić, M. i Jovanović, V.** (2008): Resurs sveže vode kao determinanta bezbednosti i kvaliteta životne sredine, у *Bezbednost i posmodernom ambijentu*, Београд: CESNA В 2, str. 300-326.
134. **Милинчић, М. и Росић, М.** (2001): Друштвено географске одлике простора изворишта Топлице, *Земља и људи*, св. 51, Српско географско друштво, стр. 35-39.
135. **Милинчић, А. М.** (2000): Необичности природе у изворишту Топлице. *Земља и људи*, св. 50, Српско географско друштво, стр. 23-30., Београд.
136. **Милинчић, А. М.** (2001): *Србија геополитика животне средине*. Српско географско друштво, Београд.
137. **Milinčić, A. M.** (2005): Veštačke vodne akumulacije kao faktor prostorne transformacije i disperzije razvojnih potencijala, *Zbornik radova sa naučnog simpozijuma Srbija i savremeni procesi u Evropi i svetu*, Географски факултет ВУ, Београд, str. 849-858.
138. **Милинчић, М., Туцовић, М. и Мандић, Б.** (2013): Неки аспекти утицаја пољопривреде на животну средину, Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду, св. LXI, стр. 31-58.
139. **Milinčić, A. M. i Videnović, D.** (2009): *Upravljanje so svežite vodni resursi i održliviot razvoj, Naučen simpozijum Geografijata i održliviot razvoj, Makedonsko geografsko društvo*, Ohrid, str. 123-134.
140. **Milijić, S. et al.** (2007): Rural infrastructure feasibility and costing study for the Stara planina Mt. Nature park, Study, Ministry of agriculture, Forestry and Water Management, World Bank, M83- 4.
141. **Михајловић, Б.** (2007): Развој и перспективе тимочког виногорја. *Зборник Мокрањчевих дана*. Библиотека часописа „Развитак”, Неготин.

142. **Mihajlović, B.** (2010): *Proizvodnja organske hrane mogući doprinos stabilnosti srpske privrede*. I Međunarodna konferencija zdrave, ekološke proizvodnje hrane, Bioplanet, Beograd.
143. **Mihajlović, B. M., Pavlović, M. A. & Lazarević, Lj. M.** (2013): Ecological agricultural characteristics of the countries in transition – Territory of Serbia as development potential for ecological agriculture. *Technics Technologies Education Management*, Vol. 8(1). Dostupno na: http://www.ttem.ba/pdf/ttem_8_1_web.pdf
144. **Мићуновић, Љ.** (2006): *Савремени речник страних речи*. Просвета, Београд.
145. **Mosley, S.** (2010): *The Environment in World History*. New York: Taylor & Francis.
146. **Naveh, Z. and Lieberman, A. S.** (1984): *Landscape Ecology: Theory and Applications*. Springer-Verlag, NewYork.
147. **Наумовић, М.** (1996): *Насеља као огледало друштва*. Градина, Ниш.
148. **Николић, С.** (2006): *Туризам у заштићеним природним добрима Србије*. Завод за заштиту природе Србије, Београд.
149. **Northbourne, W. J. 4th Baron** (1940): *Look to the Land*. Softcover. Publisher, Sophia Perennis.
150. **Обрадовић Арсић, Д. и Гледовић, З.** (2012): *Медицинска географија*. Географски факултет, Београд.
151. **Opschoor, H. and Reinders, L.** (1991): Towards sustainable development indicators, in Kuik, O., Verbruggen, H. (eds.) *In search of indicators of Sustainable Development*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, p. 7-27.
152. **Остојић, Н. и Љешевић, М.** (2006): *Стратегија одрживог развоја туризма општине Горњи Милановац*. Европски центар за мир и развој, Београд.
153. **Pavlović, M.** (2004): *Privreda, u Sjenički kraj - antropogeografska proučavanja*, Naučna monografija. Geografski fakultet, Beograd.
154. **Павловић, М.** (2009): *Села Сјеничког краја – антропогеографска проучавања*. Географски факултет, Београд.
155. **Pavlović, M. A. i Živković, D. M.** (2001): *Geografski aspekti razvoja privrede u Novoj Varoši. Novovaroški kraj - antropogeografska proučavanja*, Nova Varoš, Edicija Stara Raška, knj. 3.
156. **Павловић, С. и Михајловић, Б.** (2014): *Пивнице у Неготинској Крајини – специфични облици у култури вина, у припреми за штампу*.
157. **Пантелић, Н.** (1960): *Пивнице – пољане. Гласник Етнографског музеја*, књига 22-23, стр. 176-178.
158. **Рејановић, S.** (2008): *Socijalna politika*, III dopunjeno i prerađeno izdanje, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd.
159. **Пенев, Г.** (2006): *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године*, Републички завод за статистику Србије Институт друштвених наука Центар за демографска истраживања Друштво демографа Србије, Београд.
160. **Perišić, D.** (1981): *Transformacija, funkcionalna organizacija i prostorno uređenje ruralnih naselja i aglomeracija (sela) u SR BiH*. Institut za arhitekturu, urbanizam i prostorno planiranje Arhitektonskog fakulteta u Sarajevu, knj. I, sv. I, II, III, Sarajevo.
161. **Perišić, D.** (1985): *O prostornom planiranju*. Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Beograd.
162. **Перишић Д., и др.** (1996): *Просторни план Републике Србије*.

163. **Перишић, Д.** (1989): *Планирање подручја посебних намена и посебних активности*. Научни скуп, Развој и уређење подручја са посебном наменом, ИАУС, Београд.
164. **Пецељ, Ј., Пецељ, М. М. и Пецељ, М. Р.** (2011): Могућност примене геоекологије у просторном планирању. *Асоцијације просторних планера Србије, Универзитет у Београду, Географски факултет, Планска и нормативна заштита простора и животне средине*. Београд, стр. 401-406.
165. **Пецељ, М. Р.** (2011): *Геоекологија – методолошко-теоријска поставка*. Трећи Конгрес српских географа, Универзитет у Београду Географски факултет, Универзитет у Бања Луци, ПМФ, Бања Лука, стр. 119-129.
166. **Пецељ, М.** (2014): *Основе геоекологије*. Методолошко-теоријска и апликативна питања, у припреми за штампу.
167. **Рецелј, М. и Милоновић, М.** (2007): *Saobraćajna geografija*. Saobraćajno-tehnički fakultet Doboј, Republika Srpska.
168. **Ploeg, J. D. van der et al.** (2000): Rural development: From practices and policies towards theory. *Sociologia Ruralis*, Vol. 40(4), p. 391-408.
169. **Ponting, K.** (2009): *Ekološka istorija sveta. Životna sredina i propast velikih civilizacija*. Odiseja, Beograd.
170. **Роповић, Г.** (2009): *Економја Европске уније*. Економски факултет, Бања Лука.
171. **Роповић, Д. Ј.** (1950): Срби у Срему до 1736/7., у *Istorija naselja i stanovništva*, Srpska akademija nauka / SAN, Beograd.
172. **Preston, D. A.** (1975): Rural-urban and inter-settlement interaction: Theory and structure. *Area* 7(1), p. 171-174.
173. **Puljiz, V., Bežovan, G., Šućur, Z., & Zrinščak, S.** (2005): *Socijalna politika: povijest, sustavi, pojmovnik*. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
174. **Пуцар, М. и Ненковић, М.** (2003): Учешће локалног становништва руралних заједница у примени обновљивих видова енергије – светска и домаћа искуства, у *Одрживи развој планинских подручја Србије*, Посебна издања 42, стр. 141-170, ИАУС, Београд.
175. **Раденковић, В.** (1951): *Borba protiv suše*. Zadrुžna knjiga, Beograd.
176. **Радовановић, М.** (1965): Методолошка питања типолошке класификације сеоских насеља са посебним освртом на Србију. *Зборник радова, св. 12*. Географски факултет, ПМФ Универзитета у Београду, Београд.
177. **Радовановић, М. и Николић, С.** (1973): Дисперзија као квантитативни параметар просторног размештаја и организације географских елемената и неке методе за њено изучавање у систему сеоских насеља (са примерима из Србије). *Зборник радова Географског института, ПМФ, свеска бр. 20*, стр. 99-114.
178. **Radovanović, S. D. i Rančić, M. T.** (1995): Ukupno stanovništvo Jugoslavije - razmeštaj i urbanizacija, u *Stanovništvo i domaćinstva SR Jugoslavije prema popisu 1991. godine*. Savezni zavod za statistiku, str. 33-56. Beograd.
179. **Радовић, М. и Радовић, Ј.** (2005): *Водич – Копаоник*. Национални парк Копаоник.
180. **Радојчић, Н.** (1950): *Душанов Законик*. Научно издање Матице српске, Нови Сад.
181. **Ракићевић, Т.** (1980): *Климатско рејонирање СР Србије*, Зборник радова Географског института ПМФ. св. 27, р. 29-41, Београд.

182. **Ралевић, М.** (2002): *Савремена урбана насеља између села и града*. I конференција, Копаоник, стр. 299-315, Друштво пријатеља Копаоника, Београд.
183. **Ratcliffe, J.** (1981): *An Introduction to Town and Country Planning*. Hutchinson, London.
184. **Reinhart, S., Bengs, C. & Schmidt-Thomé, K.** (2005): Urban-rural relations in Europe. ESPON 1.1.2 Final Report, Luxembourg.
185. **Рибар, М. и Виденовић, А.** (2002): *Аспекти ревитализације сеоских насеља у брдско-планинским подручјима Србије*, Село у новим развојним условима, Удружење урбаниста Србије, Београд.
186. **Рибар, М. и Димић, Г.** (2005): *Традиционална архитектура српског села и перспективе развоја сеоске куће*. „Србија и савремени процеси у Европи и свету“. Београд, Географски факултет.
187. **Rodić, V. i Kostić, S.** (2011): *Problemi ekonomskog vrednovanja životne sredine i prirodnih resursa*. Agroekonomika, br. 51-52, str. 39-48.
188. **Rosenberg, N. and Birdzell, L. E.** (1986): *How the West Grew Rich: The Economic Transformation of the Industrial World*. Basic Books, New York.
189. **Rundgren, G.** (2005): *Organic Agriculture and Food Security*. IFOAM Dossier. IFOAM.
190. **Ruppert, K., Schaffer, F., Mair, J. & Paesler, R.** (1981): *Socijalna geografija*. Školska knjiga, Zagreb.
191. **Rudić, V.** (1987): Sociogeografske karakteristike Brodareva, *Užički zbornik*, 16, Narodni muzej – Istorijski arhiv, Užice.
192. **Rutar, T. T. i Zelenović Vasiljević, T.** (2011): *Uloga zaštite životne sredine u održivom prostornom planiranju*. Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine, Asocijacija prostornih planera Srbije i Geografski fakultet, Београд, 35-41.
193. **Ршумовић, Р., Милојевић, М. и Лазаревић, М.** (1991): *Златибор – географска студија*. Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука, књига 100. Београд.
194. **SANU** (2013): Odbor za selo Srpske akademije nauka i umetnosti: Zaključci sa naučnog skupa SANU Perspektive razvoja sela u Srbiji, Београд.
195. **Симоновић, Р. Ђ.** (1980): *Уређење сеоских територија и насеља*. Грађевинска књига, Београд.
196. **Симоновић, Ђ. и Рибар, М.** (1993): *Уређење сеоских територија и насеља*. ИБИ - Инжињеринг и пројектовање, Београд.
197. **Смаилагић, Ј.** (1995): *Клима Копаоника*. Републички хидрометеоролошки завод, Београд
198. **Smith, J. W., Lyons, G. & Sauer-Thompson, G.** (1997): *Healing a Wounded World: Economics, Ecology and Health for Sustainable Life*. Greenwood Pub Group Inc, Westport, USA.
199. **Спасић, Н.** (1988): *Планирање развоја, обнављање и уређивање простора у великим лигнитским басенима*. Институт за Архитектуру и урбанизам Србије, посебно издање, Београд.
200. **Spasojević, M.** (1989): *Ekonomsko-geografska valorizacija prirodnih uslova i resursa sa posebnim osvrtom na Ponišavlje*. doktorska disertacija, BU, PMF – Geografski fakultet, Београд.

201. **Stajić, S.** (1972): *Nacionalni parkovi Jugoslavije kao šume sa posebnom namenom i njihov značaj za turizam*. Posebna izdanja, 3. Republički zavod za zaštitu prirode SR Srbije, Beograd.
202. **Stamenković, S.** (1999): *Naučna polazišta proučavanja aktuelne ruralne situacije i seoskih naselja kao mogućih centara razvoja Srbije*. Stanovništvo 1-4, str. 185-194.
203. **Стаменковић, С. и Бачевић, М.** (1992): *Географија насеља*. Географски факултет ПМФ, Београд.
204. **Stamenković, S. i Tošić, D.** (1998): *Revitalizacija sela i prostorno ponašanje naših ruralnih stanovnika*. Jugoslovenski simpozijum Revitalizacija sela (Čačak: Agronomski fakultet u Čačku Univerziteta u Kragujevcu).
205. **Станковић, М. С.** (2000): *Туристичка географија*. "А.М.И.Р", Београд.
206. **Стојановић, Ж. и Манић, Е.** (2009): *Одрживи рурални развој и прекогранична сарадња*. Гласник Српског географског друштва, 89(2), 43-53.
207. **Stojkov, V.** (2000): *Metode prostornog planiranja*. Geografski fakultet, Beograd.
208. **Schmidt-Soltau, K. and Brockington, D.** (2004): *The social and environmental impacts of wilderness and development*. Oryx 38: 1-3, доступно на: <http://environmentalismandconservation.wordpress.com/poverty-and-conservation/>
209. **Тодоровић, М.** (2009): *Рурални туризам*. Географски факултет, Београд.
210. **Тодоровић, М. и Бјељац, Ж.** (2007): *Основе развоја руралног туризма у Србији*. Гласник Српског географског друштва, 87 (1), 135-148.
211. **Todorović, M. and Drobnjaković, M.** (2010): *Peripheral rural areas in Serbia – the result of unbalanced regional development*. u “Cohesion and Disparities Regional Management, Peripheral Areas and Sustainable Development – European Perspectives“, 19(2):207-219. Timisoara: Department of Geography, West University of Timișoara, Romania, Tübingen: Institute of Geography Eberhard Karls University of Tübingen, Germany.
212. **Тодоровић, М. и Штетих, С.** (2009): *Рурални туризам*. Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
213. **Томић, Р.** (2000): *Naselja Srema, geografske karakteristike*. Novi Sad.
214. **Тошић, Д.** (1999): *Просторно-функцијски односи и везе у нодалној регији Ужице*. Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
215. **Тошић, Д.** (2012): *Принципи регионализације*. Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
216. **Тошић, Д. и Невенић, М.** (2007): *Нодална регија инструмент просторно-функционалне организације Србије*. Гласник Географског института САНУ „Јован Цвијић“, Бања Лука, бр. 57, стр. 297-107.
217. Туристичка организација општине Брус, 2013. година.
218. **Čurčić, S.** (2000): *Naselja Srema - geografske karakteristike*. Novi Sad: PMF – Institut za geografiju.
219. **Успенский, В. Н. и др.** (1968): *Планировка и застройка сельских населенных мест (в помощь проектировщикам)*. Будивельник, Киев.
220. **Филиповић, Д. и Ђурђић, С.** (2005): *Еколошке основе просторног планирања*. Географски факултет, Београд.
221. **Filipović, D. i Obradović, D.** (2005): *Strateška procena uticaja u prostornom planiranju –instrument za utvrđivanje značaja planskih rešenja za zaštitu životne*

- sredine i održivi razvoj*, Glasnik Srpskog geografskog društva, Sveska LXXXV - Br. 2, Beograd.
222. **Haase, G.** (1964): *Landschaftsökologische Detailuntersuchungen und naturräumliche Gliederung*. In PGM, pp 8-30.
223. **Haggett, P.** (1983): *Geography A modern Synthesis*. HAPER & ROW, Publishers, New York.
224. **Hall, C. M., Sharples, L., Cambourne, B. & Macionis, N.** (2000): *Wine Tourism Around the World-Development, Management and Markets*. England: Butterworth Heinemann.
225. **Harris, J.** (1982): *General Introduction*. In *Rural Development: Theories of Peasant Economy and Agrarian Change*. In J. Harris. (Ed.), London: Hutchinson University Library.
226. **Hartley, D. and Kidd, H.** (1983): *The Agrochemicals Handbook*. 2nd ed. The Royal Society of Chemistry, The University Nottingham, England.
227. **Hawkes, J.** (2001): *The Fourth Pillar of Sustainability: Culture's Essential Role in Public Planning*. Melbourne: Common Ground.
228. **Hubert, M. K.** (1971): *The Energy Resources of the Earth*. Scientific American, No. 225:60-70. Washington.
229. **H-U-L** (1990): *Humboldt – Umwelt – Lexicon*. Humboldt - Taschenbuchverlag Jakobi, München.
230. **Цвијић, Ј.** (2000): *Балканско полуострво*. Сабрана дела, књига 2. (ур. Чубриловић, В. и др.). Српска академија наука и уметности и Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
231. **Carson, R.** (1962): *Silent Spring*. Houghton Mifflin, Boston.
232. **Clark, J. and Lowe, P.** (1992): *Cleaning up agriculture: environment, technology and social science*. Sociologia Ruralis 32, pp. 11–29
233. **Cloke, P. J.** (2006): *Conceptualizing rurality*. u: P. Cloke, T. Marsden i P.H. Mooney, (ur.) *Handbook of Rural Studies*, Sage Publications Ltd, London.
234. **Chambers, R.** (1989): *Rural Development – Putting the Last First*. Longman, New York.
235. **Chape, N., Blyth, S., Fish, L., Fox, P. & Spalding, M.** (2003): *United Nations List of Protected Areas*. IUCN, Gland, Switzerland and UNEP-WCMC, Cambridge, UK.
236. **Челиковић, Б.** (2010): *Ужички крај*. Јавно предузеће Службени гласник и Српска академија наука и уметности, Београд.
237. **Šabić, D. S. i Pavlović, M. A.** (2004): *Klimatska obeležja sjeničkog kraja*. Glasnik Srpskog geografskog društva, vol. 84, br. 2, str. 37-44.
238. **Šarović, R.** (2012): *Revitalizacija sela i orijentacije mladih u Crnoj Gori*, CANU, Podgorica.
239. **Ševarlić, M. M.** (2006): *Village Tourism in the Concept of Multifunctional Agriculture in Serbia*. Economics of Agriculture, Belgrade, vol. LIII, No.Tb (13-667), pp. 355-364.
240. **Ševarlić, M.** (2009): *Subvencije za samo četvrtinu poljoprivrednika*, Dostupno na: http://poljoprivreda.biz/stav/subvencije_za_samo_cetvrtinu_poljoprivrednika
241. **Шећеров, В. и Невенић, М.** (2009): *Студијско-аналитичке основе стратегије просторног развоја Републике Србије — део В — Просторно уређење, заштита и развој — Ка одрживом интегрисаном развоју — Тематска свеска: Улога и однос села и града — функционална урбана подручја*. Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.

242. **Šećerov, V. Lukić, B. i Milinčić, M.** (2013): Razvoj i uređenje naselja i ruralnog prostora u Regionalnim prostornim planovima, primer RPP za područje Šumadijskog, Pomoravskog, Raškog i Rasinskog upravnog okruga. *Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine*. APPS, Beograd, str. 77-88.
243. **Ward, B. and Dubos, R.** (1972): Only One Earth: the care and maintenance of a small planet. W W Norton & Company, New York, London.
244. **Willer, H. and Yussefi, M.** (2007): *The World of Organic Agriculture - Statistics and Emerging Trends*. International Federation of Organic Agriculture Movements (IFOAM), DE-Bonn and Research Institute of Organic Agriculture, FiBL, CH-Frick.
245. **Wolters, T. M.** (1991): *Tourism Carrying Capacity*. WTO/UNEP, Paris.
246. **Woods, M.** (2005): *Rural Geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*. Sage Publications Ltd., London.

Статистички извори података

1. РЗС (2003): Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. години. Старост и пол. Подаци по насељима – Књига број 2. Републички завод за статистику Србије. Београд.
2. РЗС (2004): Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. години. Упоредни преглед броја становника. Подаци по насељима – Књига број 9. Републички завод за статистику Србије. Београд.
3. РЗС (2004): Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. години. Упоредни преглед броја домаћинства. Подаци по насељима – Књига број 10. Републички завод за статистику Србије. Београд.
4. РЗС (2004): Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. Домаћинства према поседовању пољопривредног газдинства и броју чланова. Подаци по насељима – Књига број 11. Републички завод за статистику Србије. Београд.
5. РЗС (2010): Општине у Србији. Републички завод за статистику Србије. Београд.
6. РЗС (2012): Попис становништва, домаћинства и станова у 2011. години. Старост и пол. Подаци по насељима – Књига број 2. Републички завод за статистику Србије. Београд.
7. РЗС (2013): Попис становништва, домаћинства и станова у 2011. години. Домаћинства према броју чланова. Подаци по насељима – Књига број 10. Републички завод за статистику Србије. Београд.
8. РЗС (2013): Попис становништва, домаћинства и станова у 2011. години. Домаћинства према броју чланова. Подаци по насељима – Књига број 11. Републички завод за статистику Србије. Београд.
9. РЗС (2013): Документациони материјал: Домаћинства према изворима прихода 1991. и 2002. године.
10. СЗС (1994): Попис становништва, домаћинства и станова у 1991. години. Старост и пол. Подаци по насељима – Књига број 3. Савезни завод за статистику. Београд.
11. СЗС (1994): Попис становништва, домаћинства и станова у 1991. години. Домаћинства према поседовању пољопривредног газдинства и броју чланова и породице према типу, књига 6. Савезни завод за статистику. Београд.

Закони, стратегије, уредбе и друга планско-нормативна документа

1. Закон о водама („Службени гласник Републике Србије“, бр. 30/10).
2. Закон о дивљачи и ловству („Службени гласник Републике Србије“, бр. 18/10).
3. Закон о заштити животне средине („Службени гласник Републике Србије“, бр. 66/91, 135/2004, 36/2009, 36/2009 - др. закон и 72/2009).
4. Закон о заштити културних добара („Службени гласник Републике Србије“, бр. 71/94).
5. Закон о заштити од елементарних и других већих непогода („Службени гласник Републике Србије“, бр. 20/77, 24/85, 27/85, 6/89 и 52/89 и „Службени гласник Републике Србије“, бр. 53/93, 67/93, 48/94 и 101/2005).
6. Закон о заштити од пожара („Службени гласник Републике Србије“, бр. 111/2009).
7. Закон о заштити природе („Службени гласник Републике Србије“, бр. 36/2009 и 88/2010).
8. Закон о интегрисаном спречавању и контроли загађивања („Службени гласник Републике Србије“, бр. 135/04).
9. Закон о интегрисаном спречавању и контроли загађивања („Службени гласник Републике Србије“, бр. 135/04).
10. Закон о коришћењу средстава аграрног буџета у 2001. години („Службени гласник Републике Србије“, бр. 21/2001).
11. Закон о ловству Републике Србије („Службени гласник Републике Србије“, бр. 18/10).
12. Закон о метеоролошкој и хидролошкој делатности („Службени гласник Републике Србије“, бр. 88/10).
13. Закон о министарствима („Службени гласник Републике Србије“, бр. 65/08, 72/12 и 76/13).
14. Закон о националним парковима („Службени гласник Републике Србије“, бр. 39/93).
15. Закон о основама система државне управе и законом о савезном извршном већу и савезним органима управе (Sl. list SFRJ, br. 23/78, 58/79, 21/82, 18/85, 37/88, 18/89).
16. Закон о планирању и изградњи („Службени гласник Републике Србије“, бр. 72/2009, 81/2009 и 24/2011).
17. Закон о пољопривредном земљишту („Службени гласник Републике Србије“, бр. 62/2006, 65/2008 - др. закон и 41/2009).
18. Закон о поступању са отпадним материјама („Службени гласник Републике Србије“, бр. 25/96 и 26/96).
19. Закон о просторном планирању и изградњи („Службени гласник Републике Србије“, бр. 44/95, 23/96, 16/97, 46/98, 72/09 и 24/11).
20. Закон о Просторном плану Републике Србије од 2010. до 2020. године („Службени гласник Републике Србије“, бр. 88/10).
21. Закон о процени утицаја на животну средину („Службени гласник Републике Србије“, бр. 135/04 и 36/09).
22. Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину („Службени гласник Републике Србије“, бр. 135/2004 и 88/2010).
23. Закон о територијалној организацији Републике Србије („Службени гласник Републике Србије“, бр. 129/07).
24. Закон о шумама („Службени гласник Републике Србије“, бр. 30/10).

25. Национална Стратегија одрживог развоја („Службени гласник Републике Србије“, бр. 57/08).
26. Национална стратегија одрживог развоја 2008-2017 („Службени гласник Републике Србије“, бр. 55/05, 71/05-исправка и 101/07).
27. Стратегија биолошке разноврсности Републике Србије за период од 2011. до 2018 („Службени гласник Републике Србије“, бр. 13/11).
28. Стратегија развоја енергетике Републике Србије, до 2015. године, Министарство рударства и енергетике, 2004, Београд.
29. Стратегија развоја пољопривреде Србије („Службени гласник Републике Србије“, бр. 78/2005).
30. Стратегија развоја шумарства Републике Србије, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, 2006, Београд.
31. Стратегија руралног развоја 2009-2013, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, 2009, Београд.
32. Уредба Владе („Службени гласник Републике Србије“, бр. 25/06 и 110/06).
33. Уредба о заштити природних реткости („Службени гласник Републике Србије“, бр. 50/93 и 93/93).
34. Уредба о заштити Специјалног резервата природе Делиблатска пешчара („Службени гласник Републике Србије“, бр. 3/2002).
35. Уредба о заштити Специјалног резервата природе Увац („Службени гласник Републике Србије“, бр. 25/2006 и 110/2006).
36. Уредба о заштити парка природе „Стара планина“ („Службени гласник Републике Србије“, бр. 23/2009).
37. Уредба о категоризацији државних путева („Службени гласник Републике Србије“, бр. 119/2013).
38. Уредба о стављању под контролу коришћења и промета дивље флоре и фауне („Службени гласник Републике Србије“, бр. 31/05, 45/05).
39. Правилник о анализи утицаја објеката, односно радова на животну средину („Службени гласник Републике Србије“, бр. 61/92).
40. Правилник о критеријумима за одређивање локације и уређење депонија отпадних материја („Сл. гласник Републике Србије“, бр. 54/92).
41. Просторни план Републике Србије (ур. Д. Перишић, М. Вујошевић, К. Петовар) („Службени гласник Републике Србије“, бр. 13/96).
42. Просторни план подручја посебне намене Националног парка „Ђердап“ („Службени гласник Републике Србије“, бр. 43/13).
43. Просторни план подручја посебне намене Националног парка „Копаоник“ („Службени гласник Републике Србије“, бр. 95/09).
44. Просторни план подручја посебне намене Националног парка „Тара“ („Службени гласник Републике Србије“, бр. 100/10).
45. Просторни план подручја посебне намене Националног парка „Фрушка Гора“ (Заштићена и туристичка подручја) („Службени лист АПВ“, бр. 16/04).
46. Просторни план подручја посебне намене специјалног резервата природе Делиблатска пешчара („Службени лист АПВ“, број 8/06).
47. Просторни план подручја посебне намене специјалног резервата природе Увац („Службени гласник Републике Србије“, бр. 83/2010).
48. Просторни план подручја посебне намене Парка природе и туристичке регије Стара планина („Службени гласник Републике Србије“, бр. 115/08).
49. Просторни план општине Вршац („Сл. лист општине Вршац“, бр. 4/04).

50. Просторни план општине Ковин („Сл. лист општине Ковин“, бр. 4/08).
51. Просторни план општине Неготин („Сл. лист општине Неготин“, бр. 16/11).
52. Рајац, Рогљево и Штубик (Сл. лист општина, бр. 12/80 и 3/83).
53. Мастер план одрживог развоја Фрушке горе 2012-2022, Влада АП Војводине, 2011.
54. План општег уређења за насељено место Дубовац, Република Србија, АП Војводина, Ковин, 2009. Доступно на: http://www.rapp.gov.rs:4000/system/files/146/original/Tekst_Dubovac_jun_09.pdf
55. План стратегије руралног развоја Србије 2009-2013. године, Република Србија, Влада РС, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, 2009.
56. План управљања СРП Делиблатском пешчаром 2011-2020. ЈП “Војводинашуме”, 2011.
57. Агенција за заштиту животне средине Републике Србије (2012): Извештај о стању животне средине у Републици Србији за 2011. годину. Доступно на: http://www.sepa.gov.rs/download/Izvestaj_2011.pdf
58. Агенција за заштиту животне средине Републике Србије (2012): Извештај о стању земљишта у Републици Србији за 2011. годину. Доступно на: http://www.sepa.gov.rs/download/Zemljiste_2011.pdf
59. Агенција за заштиту животне средине Републике Србије (2013): Извештај о стању животне средине у Републици Србији за 2012. годину. Доступно на: http://www.sepa.gov.rs/download/Izvestaj_2012.pdf
60. Водопривредна основа Републике Србије (2001), Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Институт за водопривреду „Јарослав Черни“, Београд.
61. Zavod za zaštitu prirode Srbije (2009): Zaštićena prirodna dobra u Srbiji, 1:300 000.
62. Zavod za zaštitu prirode Srbije (2009): Prirodna dobra površine preko 500 hektara, 1: 1 500 000.
63. Војногеографски институт (ВГИ): Прегледнотопографска карта 1:300 000, Београд, Србија.
64. - Републички геодетски завод (РГЗ): Насеља из Регистра просторних јединица, (16.11.), 2009.
65. Републички сеизмолошки завод: Karta seizmičkog hazarda, Beograd, (http://www.seismo.gov.rs/Seizmicnost/Karte_hazarda_1.htm)
66. European Environment Agency (EEA): Corine Land Cover 2006 seamless vector data; Version 17 (12/2013);
67. Заштићена природна добра, Границе подручја; Завод за заштиту природе Србије; Републички геодетски завод 2012.
68. Регионални просторни план Тимочке крајине, Туризам и заштита простора, Реферална карта 3, 1:100 000; Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд 2011.
69. CoE (2009): The Emerald Network. Network of areas of special conservation interest. Council of Europe, Strasbourg. Доступно на: <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/nature/econetworks/Presentation>
70. **Convention on Wetlands** (1996): Strategic plan 1997-2002., Doc. G.14 (Rev1), VI COP, Brisbane, Australia.
71. **Durban Action Plan** (2003): Action 1.3 Plan Protected Areas as Part of the Surrounding Landscapes [Global]. Vth IUCN World Parks Congress, Durban, South Africa.

72. **EC** (2009): Natura 2000. European Commission DG Env Nature Newsletter. European Commission, Brussels. Доступно на: http://ec.europa.eu/environment/nature/info/pubs/docs/nat2000newsl/nat27_en.pdf
73. **ESPON** (2008): The European Observation Network on Territorial Development and Cohesion (ESPON) Annual Report. EUROPEAN UNION Part-financed by the European Regional Development Fund INVESTING IN YOUR FUTURE.
74. **EUROPARC** (2012): *Practical, profitable, protected, A starter guide to developing sustainable tourism in protected areas*. Доступно на: <http://www.europarc.org/uploaded/documents/896.pdf>
75. **ICLEI- International Council for local Environment Initiatives** (1995): *Local Agenda 21 Planning Guide (Draft)*. Toronto, ICLEI.
76. **IUCN** (1974): *Classification and Use of Protected Natural and Cultural Areas*.
77. **IUCN** (1994): *The World Conservation Union, Species Survival Commission*. Gland.
78. **IUCN-UNEP-WWF** (1980): *World Conservation Strategy*. Gland, Switzerland.
79. **IUCN-UNEP-WWF** (1991): *Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living*. Gland, Switzerland.
80. **LEADER European Observatory** (2001): *Global competitiveness for rural areas*. – <http://www.aeidl.be/publications/rural.php>
81. **LEADER** (2004): *From Initiative to Method*. Guide to teaching the LEADER approach. European Commission.
82. **OECD** (1995): *OECD Environmental Performance Reviews*. OECD Publishing.
83. **OECD** (2004): *Creating rural indicators for shaping territorial policy*. Paris.
84. **Policy Commission on the Future of Farming and Food (PCFFF)** (2002): *Farming & Food. A Sustainable Future*, London.
85. **Resolution CGR 1.67 Ecotourism and Protected Area Conservation** (1996): 1st World Conservation Congress, Montreal, Canada.
86. **Sustainable Seattle** (1995): *Indicators of Sustainable Community*, Seattle. Доступно на: <http://www.sustainableseattle.org/programs/regional-indicators/124-fourth-set-of-indicators>
87. **UN** (1962): *Foreword to the UN Development Decade*. E/3613, [Online]. Доступно на: https://www.unjuu.org/en/reports-notes/JIU%20Products/JIU_REP_73_1_English.pdf
88. **UNCED** (1992): *Agenda 21*. UNCED, New York.
89. **UNECE** (2003): *Guidelines for Estimating and Reporting Emission Data under the Convention on Long-range Transboundary Air Pollution*. New York and Geneva.
90. **UNEP/WTO** (2005): *Making tourism more sustainable, A guide for policy makers*. UNEP Nairobi, Kenya/WTO Madrid, Spain.
91. **UNESCO** (1991): *European Red List*. New York.
92. **WCED** (1987): *Our Common Future*. Oxford University Press, Oxford.
93. **World Ecotourism Summit** (2002): *Final Report- Quebec City, Canada, 19-22 May*.

Интернет странице

1. ec.europa.eu/environment/nature/legislation/habitatsdirective/
2. http://ec.europa.eu/energy/publications/doc/statistics/ext_renewables_gross_electricity_generation.pdf
3. http://ec.europa.eu/energy/publications/doc/statistics/part_2_energy_pocket_book_2010.pdf
4. <http://orgprints.org/10506/1/willer-yussefi-2007-p1-44.pdf>
5. <http://virtuelnimuzejdunava.rs/srbija/prirodno-nasledje/nacionalni-parkovi/djerdap.406.html>
6. <http://webcache.googleusercontent.com>
7. <http://www.agrif.bg.ac.rs/files/events/38/Plan%20strategije%20ruralnog%20razvoja%202009-20013.pdf>
8. <http://www.djerdap.rs/index.aspx?pageno=47&langId=2>
9. <http://www.ecologica.hr/ekoloska-poljoprivreda.aspx>
10. <http://www.euractiv.rs/odrzivi-razvoj/2272-obnovljivi-izvori-energije-energetska-budunost>
11. <http://www.kombeg.org.rs/Slike/CeTranIRazvojTehnologija/2010Mart/Nacionalni%20program.pdf>
12. <http://www.natureprotection.org.rs/sr/zašticena-podrucja.html>
13. <http://www.odrzivi-razvoj.gov.rs>
14. <http://www.parkprirodemokragora.org/index.php?p=170>
15. <http://www.pzzp.rs/>
16. <http://www.savariver.com/01partners-zzps-srp.php>
17. <http://www.to.vrsac.com/Default.aspx?Lang=sr&Page=Susara>
18. <http://www.turizamopstinebrus.co.rs/>
19. http://www.undp.org/content/dam/serbia/Publications%20and%20reports/Serbian/UNDP_SRB_Mala_ruralna_domacinstva_u_Srbiji_i_ruralna_nepoljoprivredna_ekonomija.pdf
20. <http://www.unesco.org/mab>
21. <http://www.zzps.rs/novo/index.php?jezik=sr&strana=naslovna>
22. www.agrif.bg.ac.rs/.../Plan%20strategije%20ruralnog%20razvoja%202009-20013.pdf
23. www.agromreza.org.rs
24. www.fao.org/organicag/: Information on organic agriculture by FAO with detailed country reports including the on legal situation
25. www.hidmet.gov.rs
26. www.ifoam.org/about_ifoam/standards/index.html: IFOAM Guarantee system.
27. www.npfruskagora.co.rs
28. www.pzzp.rs
29. www.travel.rs
30. www.unwto.org
31. www.uvac.org.rs/sr/specijalni-rezervat-prirode-uvac

ПРИЛОЗИ

Прилог 1.

1. ИМЕ РУРАЛНОГ НАСЕЉА У ОКВИРУ ЗАШТИЂЕНОГ ДОБРА

		Frequency	Percent
Valid	Велика Ремета	4	0.7
	Брзеће	21	3.9
	Кремна	75	14.0
	Мокра Гора	61	11.4
	Негбина	48	9.0
	Акмачићи	42	7.9
	Шушара	37	6.9
	Нештин	89	16.7
	Дојкинци	24	4.5
	Сенокос	5	0.9
	Дубовац	128	24.0
	Total	534	100.0

2. ОПШТИНА КОЈОЈ ТО НАСЕЉЕ ПРИПАДА

		Frequency	Percent
Valid	Ириг	4	0.7
	Брус	21	3.9
	Ужице	136	25.5
	Нова Варош	90	16.9
	Вршац	37	6.9
	Бачка Паланка	89	16.7
	Пирот	24	4.5
	Димитровград	5	0.9
	Ковин	128	24.0
	Total	534	100.0

3. КОЛИКО ДУГО ЖИВИТЕ У САДАШЊЕМ МЕСТУ СТАНОВАЊА?

		Frequency	Percent
Valid	повремени становници	54	10.1
	стални становници	476	89.1
	Total	530	99.3
Missing System		4	0.7
Total		534	100.0

3. Колико дуго живите у садашњем месту становања – просечна дужина живљења – СТАЛНИ СТАНОВНИЦИ?

	Број	Минимум	Максимум	Просечна дужина живљења у месту становања (година)
3. Колико дуго живите у садашњем месту становања?	476	1.00	90.00	46.9

4. КОЈИ ЈЕ ПО ВАМА НАЈВЕЋИ ЗАГАЂИВАЧ У ОКРУЖЕЊУ?

		Одговори		Процент од укупног броја испитаника који су одговорили на ово питање (487)
		Број одговора	процент од укупног броја одговора (од 741)	
Највећи загађивач у окружењу - збирно	индустрија	48	6.5%	9.9%
	саобраћај	169	22.8%	34.7%
	пољопривреда	122	16.5%	25.1%
	дивља депонија	364	49.1%	74.7%
	туризам	11	1.5%	2.3%
	млекара	3	0.4%	0.6%
	стругаре	3	0.4%	0.6%
	поплаве	21	2.8%	4.3%
Total		741	100.0%	152.2%

5. ШТА НАЈВИШЕ УГРОЖАВА ЖИВОТНУ СРЕДИНУ У ВАШЕМ МЕСТУ?

		Одговори		Процент од укупног броја испитаника који су одговорили на ово питање
		Број одговора	процент од укупног броја одговора	
Највише угрожава животну средину_збирно ^a	загађен ваздух	12	1.3%	2.4%
	загађена вода	164	17.4%	32.5%
	загађено земљиште	93	9.9%	18.4%
	отпад	298	31.7%	59.0%
	недостатак канализације	357	37.9%	70.7%
	туристи	7	0.7%	1.4%
	млекаре	2	0.2%	0.4%
	стругаре	1	0.1%	0.2%
	поплаве	7	0.7%	1.4%
Total		941	100.0%	186.3%

6. ДА ЛИ СЕ ДОВОЉНА ПАЖЊА ПОСВЕЂУЈЕ ЕКОЛОШКИМ ПРОБЛЕМИМА?

		Frequency	Percent
Valid	да	95	17.8
	не	150	28.1
	не знам	285	53.4
	Total	530	99.3
Missing	System	4	0.7
Total		534	100.0

7. КАКО БИ РАЗВОЈ ТУРИЗМА У ВЕЋЕМ ОБИМУ ДЕЛОВАО НА ПРОСТОР ГДЕ ЖИВИТЕ?

		Frequency	Percent
Valid	веома добро	247	46.3
	лоше	43	8.1
	добро за појединце	239	44.8
	Total	529	99.1
Missing	System	5	0.9
Total		534	100.0

8. ПОЉОПРИВРЕДА ЈЕ МОЈЕ ГЛАВНО ЗАНИМАЊЕ

		Frequency	Percent
Valid	ДА	235	44.0
	НЕ	296	55.4
	Total	531	99.4
Missing	System	3	0.6
Total		534	100.0

ГЛАВНО ЗАНИМАЊЕ ЈЕ

		Frequency	Percent
Valid	угоститељство	20	3.7
	пензионер	28	5.2
	студент	30	5.6
	трговина	16	3.0
	туризам	8	1.5
	просветни радник	23	4.3
	радник	98	18.4
	еколог	1	.2
	фармацеутски техничар	4	.7
	административни радник	6	1.1
	медицинска сестра - техничар	6	1.1
	инжењер	3	.6
	запослен при војсци	1	.2
	лекар	3	.6
	новинар	1	.2
	запослен у парку природе	2	.4
	економиста	2	.4
	хитна помоћ	1	.2
	запослен у банци	1	.2
	геодета	1	.2
приватник	4	.7	

	шумар	1	.2
	попадија	1	.2
	Total	261	48.9
Missing	System	273	51.1
Total		534	100.0

9. КОРИСТИТЕ ЛИ ВЕШТАЧКА БУБРИВА ЗА ПОБОЉШАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ?

		Frequency	Percent
Valid	да, увек	251	47.0
	не, никада	270	50.6
	Total	521	97.6
Missing	System	13	2.4
Total		534	100.0

10. ПРЕМА ВАШЕМ МИШЉЕЊУ, КО И У КОЈОЈ МЕРИ ДОПРИНОСИ РАЗВОЈУ ЗАШТИЋЕНОГ ПРОСТОРА?

	Просек
држава	11.3%
локална заједница	21.6%
управа заштићеног добра	16.1%
нико не доприноси	51.0%

11. НАВЕДИТЕ ПРЕДЛОГ МЕРА КОЈЕ ТРЕБА ПРЕДУЗЕТИ У ЦИЉУ РАЗВОЈА ВАШЕГА НАСЕЉА

		Одговори		Процент од укупног броја испитаника који су одговорили на ово питање
		Број одговора	процент од укупног броја одговора	
Предлози мера у циљу развоја насеља ^a	чиста вода	57	5.7%	11.2%
	канализација	54	5.4%	10.7%
	досељавање - повратак одсељених	39	3.9%	7.7%
	промоција, маркетинг	26	2.6%	5.1%
	развој трговине	2	0.2%	0.4%
	уређење реке и приобаља	5	0.5%	1.0%
	уређење шеталишта и трим стаза	4	0.4%	0.8%
	изградња спортских терена	4	0.4%	0.8%
	развој туризма	286	28.4%	56.4%
	поспешити продају домаћих производа	29	2.9%	5.7%
	уређење насеља - ефикаснији рад комуналних служби	35	3.5%	6.9%
	изградња гондоле	5	0.5%	1.0%
	мање туриста	3	0.3%	0.6%
	зауставити бесправну градњу	2	0.2%	0.4%
	чишћење околине и дивљих депонија	23	2.3%	4.5%
	отварање нових радних места	59	5.9%	11.6%
	постављање корпи за смеће	2	0.2%	0.4%
	развој свести становника	4	0.4%	0.8%

	развој угоститељства	4	0.4%	0.8%
	побољшати здравствену заштиту	29	2.9%	5.7%
	повећати безбедност	2	0.2%	0.4%
	развој пољопривреде	20	2.0%	3.9%
	изградити нову и уредити постојећу инфраструктуру	34	3.4%	6.7%
	развој индустрије	53	5.3%	10.5%
	развој саобраћаја - увођење путничких линија	16	1.6%	3.2%
	припајање Тари	2	0.2%	0.4%
	помоћ државе, донације, субвенције, подстицаји	55	5.5%	10.8%
	производња органске хране	4	0.4%	0.8%
	повољни кредити	18	1.8%	3.6%
	боље управљање - стручнији кадар	8	0.8%	1.6%
	места за окупљање младих	2	0.2%	0.4%
	проширење граница парка природе	1	0.1%	0.2%
	побољшање образовне политике	15	1.5%	3.0%
	боља сарадња са општином	7	0.7%	1.4%
	одржавање разних манифестација	3	0.3%	0.6%
	заштита од поплава	3	0.3%	0.6%
	уређење граничног прелаза	52	5.2%	10.3%
	побољшање социјалне заштите и помоћи старим и беспомоћним лицима	15	1.5%	3.0%
	реновирање кућа	7	0.7%	1.4%
	укључивање Рома у процесе одлучивања	6	0.6%	1.2%
	запошљавање Рома	1	0.1%	0.2%
	помоћ Ромима	1	0.1%	0.2%
	побољшање услова за живот	7	0.7%	1.4%
	казне за бацање смећа на местима на којима то није дозвољено	1	0.1%	0.2%
	сепарација отпада	1	0.1%	0.2%
Total		1006	100.0%	198.4%

12. КОЈИ БИ ПО ВАМА БИЛИ НЕОПХОДНИ КОРАЦИ ЗА ДАЉИ РАЗВОЈ СЕЛА?

1. Боља саобраћајна повезаност

		Frequency	Percent
Valid	није важно	104	19.5
	1.00	81	15.2
	2.00	22	4.1
	3.00	62	11.6
	4.00	20	3.7
	5.00	226	42.3
	Total	515	96.4
Missing	System	19	3.6
Total		534	100.0

2. Уклањање дивљих депонија

		Frequency	Percent
Valid	није важно	25	4.7
	1.00	75	14.0
	2.00	43	8.1
	3.00	87	16.3
	4.00	35	6.6
	5.00	245	45.9
	Total	510	95.5
Missing	System	24	4.5
Total			534

3. Увођење канализације

		Frequency	Percent
Valid	није важно	11	2.1
	1.00	42	7.9
	2.00	24	4.5
	3.00	66	12.4
	4.00	30	5.6
	5.00	333	62.4
	Total	506	94.8
Missing	System	28	5.2
Total			534

4. Решавање питања отпада

		Frequency	Percent
Valid	није важно	28	5.2
	1.00	107	20.0
	2.00	46	8.6
	3.00	91	17.0
	4.00	28	5.2
	5.00	204	38.2
	Total	504	94.4
Missing	System	30	5.6
Total		534	100.0

5. Могућност бављења пољопривредном производњом (уз употребу механизације)

		Frequency	Percent
Valid	није важно	35	6.6
	1.00	120	22.5
	2.00	53	9.9
	3.00	86	16.1
	4.00	36	6.7
	5.00	176	33.0
	Total	506	94.8
Missing	System	28	5.2
Total		534	100.0

6. Могућност бављења органском производњом хране

		Frequency	Percent
Valid	није важно	15	2.8
	1.00	39	7.3
	2.00	31	5.8
	3.00	42	7.9
	4.00	18	3.4
	5.00	350	65.5
	Total	495	92.7
Missing	System	39	7.3
Total		534	100.0

7. Развој одрживог туризма

		Frequency	Percent
Valid	није важно	5	.9
	1.00	13	2.4
	2.00	4	.7
	3.00	25	4.7
	4.00	18	3.4
	5.00	442	82.8
	Total	507	94.9
Missing	System	27	5.1
Total		534	100.0

8. Развој неког вида индустрије у селу

		Frequency	Percent
Valid	није важно	18	3.4
	1.00	94	17.6
	2.00	42	7.9
	3.00	57	10.7
	4.00	26	4.9
	5.00	267	50.0
	Total	504	94.4
Missing	System	30	5.6
Total		534	100.0

9. Ревитализација објеката за становање

		Frequency	Percent
Valid	није важно	22	4.1
	1.00	99	18.5
	2.00	47	8.8
	3.00	81	15.2
	4.00	34	6.4
	5.00	224	41.9
	Total	507	94.9
Missing	System	27	5.1
Total		534	100.0

10. Очување шумских ресурса

		Frequency	Percent
Valid	није важно	31	5.8
	1.00	158	29.6
	2.00	40	7.5
	3.00	61	11.4
	4.00	29	5.4
	5.00	190	35.6
	Total	509	95.3
Missing	System	25	4.7
Total		534	100.0

	Број испитаника који су проценили важност	Просек процене
1. Боља саобраћајна повезаност	515	2.95
2. Уклањање дивљих депонија	510	3.50
3. Увођење канализације	506	4.10
4. Решавање питања отпада	504	3.18
5. Могућност бављења пољопривредном производњом (уз употребу механизације)	506	2.98
6. Могућност бављења органском производњом хране	495	4.14
7. Развој одрживог туризма	507	4.69
8. Развој неког вида индустрије у селу	504	3.55
9. Ревитализација објеката за становање	507	3.34
10. Очување шумских ресурса	509	2.92
Valid N (listwise)	465	

13. КОЈИ ОД СЛЕДЕЋИХ ИЗРАЗА НАЈБОЉЕ ОПИСУЈЕ КАКО ВИДИТЕ БУДУЋНОСТ ВАШЕГ СЕЛА?

		Frequency	Percent
Valid	Село познато по здравој животној средини	59	11.0
	Село са развијеним туризмом	229	42.9
	Село са све мањим бројем људи	239	44.8
	Total	527	98.7
Missing	System	7	1.3
Total		534	100.0

14. ДА ЛИ СТЕ ЗАДОВОЉНИ ШТО СЕ ВАШЕ СЕЛО НАЛАЗИ НА ПОДРУЧЈУ ЗАШТИЋЕНОГ ДОБРА?

		Frequency	Percent
Valid	веома задовољан	230	43.1
	задовољан	228	42.7
	врло незадовољан	72	13.5
	Total	530	99.3
Missing	System	4	.7
Total		534	100.0

15. ПО ВАШЕМ МИШЉЕЊУ, ДА ЛИ УПРАВА ЗАШТИЋЕНОГ ДОБРА УТИЧЕ И НА ОЧУВАЊЕ И РАЗВОЈ РУРАЛНИХ ПРОСТОРА (ВАШЕГ СЕЛА)?

		Frequency	Percent
Valid	да, позитивно	164	30.7
	да, негативно	31	5.8
	не знам	333	62.4
	Total	528	98.9
Missing	System	6	1.1
Total		534	100.0

16. У КОЈОЈ МЕРИ СТЕ УКЉУЧЕНИ У РАД УПРАВЕ ЗАШТИЋЕНОГ ПРИРОДНОГ ДОБРА, ЧЛАН СКУПШТИНЕ И СЛ.?

		Frequency	Percent
Valid	активно	11	2.1
	повремено	52	9.7
	нисам члан	466	87.3
	Total	529	99.1
Missing	System	5	.9
Total		534	100.0

17. ДА ЛИ ОПШТИНА ВОДИ РАЧУНА О ОЧУВАЊУ И УНАПРЕЂЕЊУ СЕЛА?

		Frequency	Percent
Valid	да	167	31.3
	не	322	60.3
	да, али недовољно	28	5.2
	Total	517	96.8
Missing	System	17	3.2
Total		534	100.0

18. ВАШЕ ЛИЧНО МИШЉЕЊЕ ДА ЛИ СЕ НА ДОБАР НАЧИН УПРАВЉА ЗАШТИЋЕНИМ ПРИРОДНИМ ДОБРОМ?

		Frequency	Percent
Valid	веома добро	178	33.3
	лоше	267	50.0
	врло лоше	82	15.4
	Total	527	98.7
Missing	System	7	1.3
Total		534	100.0

ДЕМОГРАФСКИ ПОДАЦИ

19. СТАРОСТ ИСПИТАНИКА

	Број оних који су се изјаснили	Минимум година	Максимум година	Просечна старост
Старост испитаника	531	17.00	90.00	51.20
Valid N (listwise)	531			

СТАРОСТ АНКЕТИРАНИХ – ПО ИНТЕРВАЛИМА

		Frequency	Percent
Valid	до 30 година	88	16.5
	31 до 45 година	141	26.4
	46 до 60 година	108	20.2
	преко 60 година	194	36.3
	Total	531	99.4
Missing	System	3	.6
Total		534	100.0

20. ПОЛ ИСПИТАНИКА

		Frequency	Percent
Valid	мушки	281	52.6
	женски	238	44.6
	Total	519	97.2
Missing	System	15	2.8
Total		534	100.0

21. ТИП ВАШЕГ ДОМАЋИНСТВА

		Frequency	Percent
Valid	живи сам	33	6.2
	брачни пар без деце	30	5.6
	брачни пар са децом	137	25.7
	Брачни пар са одраслом децом (преко 27 година)	32	6.0
	Вишегенерацијска породица	162	30.3
	Самохрани родитељ	1	.2
	Брачни пар, деца живе одвојено	18	3.4
	Друго	116	21.7
	Total	529	99.1
Missing	System	5	.9
Total		534	100.0

22. УКУПАН БРОЈ ЧЛАНОВА ДОМАЋИНСТВА

		Frequency	Percent
Valid	1.00	31	5.8
	2.00	59	11.0
	3.00	84	15.7
	4.00	187	35.0
	5.00	110	20.6
	6.00	41	7.7
	7.00	2	.4
	8.00	2	.4
	9.00	1	.2
	Total	517	96.8
Missing	System	17	3.2
Total		534	100.0

23. ДА ЛИ СЕ ОД ЧЛАНОВА ВАШЕ ПОРОДИЦЕ НЕКО ТРАЈНО ИСЕЛИО У НЕКО ДРУГО МЕСТО?

		Frequency	Percent
Valid	да	292	54.7
	не	239	44.8
	Total	531	99.4
Missing	System	3	.6
Total		534	100.0

МЕСТО ИСЕЉЕЊА

		Број	Процент
Valid	Ириг	4	.7
	Брус	3	.6
	Београд	45	8.4
	иностранство	38	7.1
	Ужице	62	11.6
	Прибој	6	1.1
	суседно село	6	1.1
	Чајетина	26	4.9
	Крагујевац	3	.6
	Чачак	4	.7
	Вишеград	1	.2
	Нова Варош	19	3.6
	Пријеполје	2	.4
	Вршац	7	1.3
	Владимировац	3	.6
	Нови Сад	8	1.5
	Бачка Паланка	15	2.8
	Ниш	6	1.1
	Пирот	10	1.9
	Димитровград	4	.7
	Бела Црква	4	.7
	Панчево	3	.6
	Ковин	7	1.3
	Total	286	53.6

Missing	System	248	46.4
Total		534	100.0

24. ШТА БИ ПО ВАШЕМ МИШЉЕЊУ УТИЦАЛО НА СМАЊЕЊЕ ИСЕЉЕЊА?

	Одговори		Процент од укупног броја испитаника који су одговорили на ово питање (529)
	Број одговора	процент од укупног броја одговора (од 1122)	
развој туризма	434	38.7%	82.0%
развој индустрије	170	15.2%	32.1%
уређење насеља	130	11.6%	24.6%
отварање школе	40	3.6%	7.6%
боља саобраћајна повезаност	140	12.5%	26.5%
боља здравствена заштита	208	18.5%	39.3%
Total	1122	100.0%	212.1%

Прилог 1а

АНКЕТНИ УПИТНИК

ПРВИ ДЕО		
1.	Име руралног насеља у оквиру заштићеног добра	_____
2.	Општина којој то насеље припада	_____
3.	Колико дуго живите у садашњем месту становања?	_____ (број година)
4.	Који је по вама највећи загађивач у окружењу? <i>(заокружите одговор)</i>	1. Индустрија 2. Саобраћај 3. Пољопривреда 4. Дивља депонија 5. Друго
5.	Шта највише угрожава животну средину у вашем месту? <i>(заокружите одговор)</i>	1. Загађен ваздух 2. Загађена вода 3. Загађено земљиште 4. Отпад 5. Недостатак канализације 6. Друго
6.	Да ли се довољна пажња посвећује еколошким проблемима?	1. Да 2. Не 3. Не знам
7.	Како би развој туризма у већем обиму деловао на простор где живите?	1. Веома добро 2. Лоше 3. Добро за појединце
8.	Пољопривреда је моје главно занимање	1. То је моје главно занимање 2. Не, моје главно занимање је _____
9.	Користите ли вештачка ђубрива за побољшање пољопривредне производње?	1. Да, увек; 2. Не, никада
10.	По вашем мишљењу, ко и у којој мери доприноси развоју заштићеног простора?	1. Држава -----(%)
		2. Локална заједница -----(%)
		3. Управа заштићеног добра -----(%)
		4. Нико не доприноси -----(%)
		-----(%)
		-----(%)
		Укупно 100%
11.	Наведите предлог мера које треба предузети у циљу развоја вашег насеља	Први предлог: _____ Други предлог: _____ Трећи предлог: _____
12.	Које би по вама били неопходни кораци за даљи развој села? У складу са тим, наведите који од понуђених одговора су значајни и оцените колико их сматрате важним за о (оцене су од 1 до 5, као оцене у школи). <i>Ако мислите да неки одговор није важан упишите заокружите НВ</i>	

	1. Боља саобраћајна повезаност	1 2 3 4 5	НВ
	2. Уклањање дивљих депонија	1 2 3 4 5	НВ
	3. Увођење канализације	1 2 3 4 5	НВ
	4. Решавање питања отпада	1 2 3 4 5	НВ
	5. Могућност бављења пољопривредном производњом (уз употребу механизације)	1 2 3 4 5	НВ
	6. Могућност бављења органском производњом хране	1 2 3 4 5	НВ
	7. Развој одрживог туризма	1 2 3 4 5	НВ
	8. Развој неког вида индустрије у селу	1 2 3 4 5	НВ
	9. Ревитализација објеката за становање	1 2 3 4 5	НВ
	10. Очување шумских ресурса	1 2 3 4 5	НВ
13.	Који од следећих израза најбоље описује како видите будућност вашег села? (Један одговор).	1. Село познато по здравој животnoj средини 2. Село са развијеним туризмом 3. Село са све мањим бројем људи	
14.	Да ли сте задовољни што се ваше село налази на подручју заштићеног добра? (ако је одговор под 3. навести разлоге)	1. Веома задовољан 2. Задовољан 3. Врло незадовољан _____ _____	
15.	По вашем мишљењу, да ли управа заштићеног добра утиче и на очување и развој руралних простора (вашег села)?	1. Да, позитивно 2. Да, негативно 3. Не знам	
16.	У којој мери сте укључени у рад управе заштићеног природног добра, члан скупштине и сл.?	1. Активно 2. Повремено 3. Нисам члан	
17.	Да ли општина води рачуна о очувању и унапређењу села?	1. Да, _____ _____ 2. Не	
18.	Ваше лично мишљење да ли се на добар начин управља заштићеним природним добром? (ако је одговор под 3. навести разлоге)	1. Веома добро 2. Лоше 3. Врло лоше _____ _____	
ДЕМОГРАФСКИ ПОДАЦИ			
19.	Молимо вас да кажете колико година имате?	_____ (број година)	
20.	Пол: (заокружити одговор)	1. Мушки 2. Женски	

21.	Тип вашег домаћинства:	1. Живи сам 2. Брачни пар без деце 3. Брачни пар са децом	4. Брачни пар са одраслом децом (преко 27 година) 5. Вишегенерацијска породица	6. Самохрани родитељ 7. Брачни пар, деца живе одвојено 8. Друго
22.	Укупан број чланова домаћинства	_____		
23.	Да ли се од чланова ваше породице неко трајно иселио у неко друго место? <i>(Ако је одговор да, напишите где)</i>	1. Да, _____ 2. Не _____		
24.	Шта би по вашем мишљењу утицало на смањење исељавања?	1. Развој туризма 2. Развој индустрије 3. Уређење насеља 4. Отварање школе 5. Боља саобраћајна повезаност 6. Боља здравствена заштита 7. Друго _____		

Прилог 2. НП Фрушка гора – Нештин

Табела 1. Становништво по активности

Година	1991.	%	2002.	%
Свега	1.002	100,00	900	100,00
Активно	373	37,22	393	43,67
Издржавано	466	46,51	315	35,00
Лица са личним примањима	142	14,17	191	21,33
Непознато	21	2,10	-	-

Табела 2. Сточни фонд

Година	1991.	2002.
Говеда	219	284
Оваца	498	163
Свиња	687	751
Живине	4.945	2.627
Коња	-	13
Кошница	-	31

В. Ремета

Табела 3. Становништво по активности

Година	1991.	%	2002.	%
Свега	28	100,00	42	100,00
Активно	6	21,43	15	35,71
Издржавано	5	17,86	14	33,33
Лица са личним примањима	7	25,00	13	30,96
Непознато	10	35,71	-	-

Табела 4. Сточни фонд

Година	1991.	2002.
Говеда	2	-
Оваца	-	-
Свиња	3	7
Живине	52	140
Коња	-	-
Кошница	-	5

Прилог 3. НП Копаоник – Брзеће

Табела 5. Сточни фонд

Година	1991.	2002.
Говеда	123	76
Оваца	736	556
Свиња	123	77
Живине	497	437
Коња	-	2
Кошница	-	11

Прилог 4. СРП Увац – Акмачићи

Табела 6. Становништво по активности

Година	1991.	%	2002.	%
Свега	398	100,00	420	100,00
Активно	230	57,79	140	33,33
Издржавано	147	36,93	173	41,19
Лица са личним примањима	21	5,28	107	25,48
Непознато	-	-	-	-

Табела 7. Сточни фонд

Година	1991.	2002.
Говеда	292	124
Оваца	199	11
Свиња	15	1
Живине	690	1433
Коња	-	1
Кошница	-	15

Негбина

Табела 8. Сточни фонд

Година	1991.	2002.
Говеда	430	265
Оваца	1.377	896
Свиња	157	139
Живине	1.236	801
Коња	-	16
Кошница	-	57

Прилог 5. СРП Делиблатска пешчара – Дубовац

Табела 9. Сточни фонд

Година	1991.	2002.
Говеда	256	237
Оваца	840	397
Свиња	1.042	1.072
Живине	4.842	3.711
Коња	-	19
Кошница	-	39

Шушара

Табела 10. Сточни фонд

Година	1991.	2002.
Говеда	126	88
Оваца	374	529
Свиња	472	376
Живине	3.717	3.607
Коња	-	3
Кошница	-	458

Прилог 6. ПП Стара Планина – Дојкинци

Табела 11. Становништво по активности

Година	1991.	%	2002.	%
Свега	400	100,00	273	100,00
Активно	270	67,50	42	15,38
Издржавано	58	14,50	43	15,75
Лица са личним примањима	72	18,00	188	68,87
Непознато	-	-	-	-

Табела 12. Сточни фонд

Година	1991.	2002.
Говеда	405	222
Оваца	1.477	794
Свиња	198	126
Живине	847	630
Коња	-	-
Кошница	-	31

Сенокос

Табела 13. Становништво по активности

Година	1991.	%	2002.	%
Свега	78	100,00	44	100,00
Активно	30	38,46	25	56,82
Издржавано	13	16,67	7	15,91
Лица са личним примањима	35	44,87	12	27,27
Непознато	-	-	-	-

Табела 14. Сточни фонд

Година	1991.	2002.
Говеда	88	42
Оваца	384	167
Свиња	62	15
Живине	245	158
Коња	-	-
Кошница	-	38

Прилог 7. ПП Шарган – Мокра Гора – Кремна

Табела 15. Сточни фонд

Година	1991.	2002.
Говеда	256	191
Оваца	840	1.112
Свиња	1.042	96
Живине	4.842	1.237
Коња	-	2
Кошница	-	13

Мокра Гора

Табела 16. Сточни фонд

Година	1991.	2002.
Говеда	294	86
Оваца	1.906	785
Свиња	198	23
Живине	1.668	1237
Коња	-	2
Кошница	-	13

Прилог 8. Рогљево

Табела 17. Становништво по активности

Година	1991.	%	2002.	%
Свега	258	100,00	183	100,00
Активно	170	65,89	156	85,25
Издржавано	65	25,19	18	9,84
Лица са личним примањима	13	5,04	8	4,91
Непознато	10	3,88	-	-

Табела 18. Сточни фонд

Година	1991.	2002.
Говеда	25	6
Оваца	499	2
Свиња	25	118
Живине	1485	792
Коња	-	-
Кошница	-	100

Рајац

Табела 19. Становништво по активности

Година	1991.	%	2002.	%
Свега	599	100,00	436	100,00
Активно	456	76,13	110	25,46
Издржавано	61	10,18	115	26,38
Лица са личним примањима	56	9,35	210	48,16
Непознато	26	4,34	-	-

Табела 20. Сточни фонд

Година	1991.	2002.
Говеда	15	7
Оваца	37	33
Свиња	826	517
Живине	2.115	1.447
Коња	-	1
Кошница	-	106

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Мр Бојана Михајловић, асистент Универзитета у Београду – Географског факултета, рођена је 06. октобра 1981. године у Ужицу. Основну школу завршила је у Чајетини, а средњу Медицинску школу, смер фармацевтски техничар у Ужицу. Географски факултет Универзитета у Београду, смер *Геопросторне основе животне средине*, уписала је школске 2000/01. године, а дипломирала 2005. године, са просечном оценом 8,50, као први дипломирани Географ за заштиту животне средине, од оснивања смера.

Године 2005/06. уписала је последипломске студије на смеру *Геопросторне основе животне средине* на Географском факултету БУ. Све испите предвиђене планом и програмом положила са просечном оценом 10 (десет). Магистарску тезу „Управљање животном средином руралних планинских простора“, под менторством проф. др Милутина Љешевића, одбранила је на Географском факултету 2008. године и стекла академско звање магистра географије за област заштите животне средине.

На Географском факултету у БУ ангажована је након завршетка основних студија као сарадник на пројектима и у настави на основним студијама. Од 01. марта 2007. године била је ангажована као стручни сарадник у Лабораторији за животну средину Географског факултета. Од 23. фебруара 2009. год. изабрана је у звање асистента на Географском факултету у Београду. У протеклом периоду је успешно учествовала у извођењу вежби и других облика наставе из следећих предмета уже научне области Геопросторне основе животне средине на студијским програмима Географског факултета у Београду:

- Геопросторне основе животне средине: Геоекологија, Одрживи развој, Теорија и методологија истраживања животне средине и Животна средина руралних и ненастањених простора;
- Географија: Животна средина;
- Демографија: Социјална екологија и Демоекологија и
- Туризмологија: Геопростор и туристички простор.

Активно је учествовала у извођењу теренске наставе на четири међународна геоеколошка кампа (Биоградска гора, Боан, Ловћен и Косјерић), као представник Географског факултета из Београда. Ангажована је и у раду са младим талентима при Регионалном центру за таленте Београд II, од 2008. године, као члан комисије за преглед и оцену радова. Од избора у звање асистента, Бојана Михајловић је била активан члан комисије за одбрану више од 60 дипломских радова на студијским групама Геопросторне основе животне средине и Географија.

Током последипломских студија и сарадничког рада на Факултету, Бојана Михајловић је учествовала у изради више студија, научних и стручних радова као и на више научних и стручних скупова у земљи и иностранству. У протеклом периоду објавила је, самостално и као коаутор, 30 научних и стручних радова (од којих се четири налази на SCI листи), један практикум и један уџбеник. У периоду од 2007. године учествовала је у реализацији два научно-истраживачка пројекта финансирана од стране Министарства за науку Републике Србије.

Током 2009. године дала је активан допринос трансформацији и унапређењу наставног процеса учешћем у процесу акредитације студијских програма на Географском факултету, на студијском програму Геопросторне основе животне средине.

Удата, мајка девојчице Анђеле.

Изјава о ауторству

Потписани-а БОЈАНА МИХАТЛОВИЋ

број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

ОДРЖИВИ РАЗВОЈ ЗАШТИЋЕНОГ ПУРЉНОГ ПРОСТОРА СРБИЈЕ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 14.4.2014.

Бојана Михајловић

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Божана Михајловић

Број уписа _____

Студијски програм РЕОПРОСТОРНЕ ОСНОВЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Наслов рада Одрживи развој заштићеног руралног простора Србије

Ментор проф др Мирјанка Миланчић

Потписани Божана Михајловић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 14.4.2014. год.

Божана Михајловић

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ОДРЖИВИ РАЗВОЈ ЗАШТИЋЕНОГ РУРАЛНОГ ПРОСТОРА СРБИЈЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 14. 4. 2014.

Борис Марковић

1. Ауторство – Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство – делити под истим условима. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.